

T.C.

ANKARA YILDIRIM BEYAZIT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**TÂRÎHU DİMAŞK ÖZELİNDE HİCRÎ ÜÇÜNCÜ ASRA AİT
HADİS KAYNAKLARI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Zhanuzak TURAN UULU

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

ANKARA, 2021

T.C.
ANKARA YILDIRIM BEYAZIT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**TÂRÎHU DİMAŞK ÖZELİNDE HİCRÎ ÜÇÜNCÜ ASRA AİT
HADİS KAYNAKLARI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Zhanuzak TURAN UULU

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

Tez Danışmanı
Doç. Dr. Ferhat GÖKÇE

ANKARA, 2021

ONAY SAYFASI

Zhanuzak TURAN UULU tarafından hazırlanan “TÂRÎHU DIMAŞK ÖZELİNDE HİCRÎ ÜÇÜNCÜ ASRA AİT HADİS KAYNAKLARI” adlı tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından oy birliği / oy çokluğu ile Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı’nda Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyesi	Kurumu	İmza
Doç. Dr. Ferhat GÖKÇE	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı	
Kabul ☒ Red ☐		
Prof. Dr. Ahmet YILDIRIM	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı	
Kabul ☒ Red ☐		
Doç. Dr. Hüseyin AKYÜZ	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı	
Kabul ☒ Red ☐		

Tez Savunma Tarihi: 08/07/2021

Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı’nda Yüksek Lisans Tezi olması için şartları yerine getirdiğini onaylıyorum.

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

Doç. Dr. Seyfullah YILDIRIM

BEYAN

Bu tez çalışmasının kendi çalışmam olduğunu, tezin planlanmasından yazımına kadar bütün aşamalarda patent ve telif haklarını ihlal edici etik dışı davranışımın olmadığını, bu tezdeki bütün bilgileri akademik ve etik kurallar içinde elde ettiğimi, bu tezde kullanılmış olan tüm bilgi ve yorumlara kaynak gösterdiğimi beyan ederim.

TEŐEKKÖR

Bu alışmamızda her zaman maddi ve manevi destek veren babam TURAN, annem NURZAT'a ve eşime şükranlarımı sunuyorum. Ayrıca Türkiye'de ilim almamız için her zaman destek olan Türkiye Diyanet Vakfı'na içten teşekkür ediyorum. Çalışmamızın konusunu belirlemede ve araştırma esnasında her zaman görüşlerinden, eserlerinden faydalandığımız, ayrıca hiçbir konuda yardımlarını esirgemeyen kıymetli hocam Doç. Dr. Ferhat Gökçe'ye ve fakültemizin dekanı Prof. Dr. Mehmet Ünal'a, jürimde yer alan jüri başkanım Prof. Dr. Ahmet Yıldırım'a, Doç. Dr. Hüseyin Akyüz'e, Doç. Dr. İlyas Canikli'ye, Dr. Öğr. Üyesi Mahmud Demir'e ve bütün hocalarıma okup değerlendirdiklerinden dolayı şükranlarımı arz ediyorum.

ÖZET

TÂRÎHU DİMAŞK ÖZELİNDE HİCRÎ ÜÇÜNCÜ ASRA AİT HADİS

KAYNAKLARI

TURAN UULU, ZHANUZAK

Yüksek Lisans Tezi, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Ferhat GÖKÇE

Ağustos, 2021, 235+xiii sayfa

Hadis literatürüne baktığımızda, İslam tarihinin ilk asırlarında kaleme alınan eserlerin birçoğunun farklı sebeplerden dolayı günümüze kadar ulaşma imkânı bulamamış olduğunu görmekteyiz. Kaynaklardan sadece ismini öğrenebildiğimiz bu eserlerin nüshaları günümüze kadar ulaşmamış olup, yeniden inşâ edilmeyi beklemektedir. Senedli eserler üzerinde araştırmalar yapılarak bu eserlerin tamamını veya bir kısmını tespit etme imkânımız vardır.

Hadislerin nakli veya aktarılması erken dönemlerden itibaren belli metotlar çerçevesinde uygulanmıştır. Günümüzde bu özel metotların ilim adına bir şans olduğunu söyleyebiliriz. Bu bakımdan değerlendirecek olursak, isnâd sisteminin sadece sahih hadisleri belirlemek için uygulanan bir sistem olmadığını, günümüze kadar ulaşmayan eserleri de kendisinde saklayan bir depo niteliğinde bir kaynak olduğunu da söyleyebiliriz. Her ne kadar zaman zaman günümüzde isnâd sisteminin yetersiz ya da gereksiz olduğu veya sadece Ehl-i Hadis'in bir metodu olduğu, metinlere daha çok yönelmemiz gerektiği ifade edilse de isnâd, isnâda dayalı ilimler ve uygulamalar kıymetini hala korumaktadır.

Yazılı kaynaklara dayanan hicrî ikinci asır ve sonrasında telif edilen hadis eserlerinden günümüze ulaşanlar, isimlerini bile bilmediğimiz birçok kaynağı kullanmaları bakımından önem arzetmektedirler. Buna en somut örnek olarak hicrî altıncı asır âlimlerinden birisi olup, eserine aldığı tüm rivâyetleri isnâdın yavaş yavaş terkedildiği bir dönemde isnâdlarıyla bizlere aktaran İbn Asâkir'in (ö. 571/1176) *Târîhu Medîneti Dîmaşk* adlı eserini zikredebiliriz. İbn Asâkir, kendi zamanındaki ilim merkezlerinin hemen hemen hepsini dolaşmış ve o zamanın en ünlü âlimlerinden ilim tahsil etmiş, hicrî altıncı asra kadar ulaşan yüzlerce eserin rivâyet hakkını almıştır. Nitekim başyapıtı *Târîhu Dîmaşk*'ta başta hadis olmak üzere diğer ilimlerin de kapsamında 1000'in üzerinde kaynak kullanmıştır. İbn

Asâkir'in kaleme almış olduğu söz konusu kitabından hareketle, onun günümüze ulaşmayan bazı eserleri gördüğünü ve onları iktibas ettiğini anlıyoruz. İbn Asâkir'in bu eseri, isminden de anlaşıldığı üzere sadece Şam tarihi ile ilgili olmayıp, hadis ilmiyle de çok yakından bağlantılı bir eserdir. Şu ana kadar hadis ilmi açısından ilmî araştırmalara yeterince konu olmaması da bizi bu konuyu çalışmamıza sevketmiştir.

Târîhu Dimaşk'taki hadis kaynaklarının tamamını bir araştırmada ele alıp değerlendirmek oldukça güçtür. Hiç şüphesiz bu durum bizim çalışma alanımızın sınırlarını oldukça aşmamıza yol açacaktır. Bu nedenle biz araştırmamızda sadece hicrî üçüncü asra ait hadis kaynaklarını incelemeye, bunun hadis ilmi açısından önemini ve değerini ortaya koymaya çalışacağız. Araştırmamız esnasında hicrî üçüncü asra ait 160'tan fazla hadis kaynağı tespit ettik. Yine tüm bu eserlerin tamamını incelemenin de bir yüksek lisans tezinin sınırlarını zorlayacağını düşünüyoruz. Şüphesiz bu eserlerin tamamı üzerine yapılacak çalışmalara, günümüze ulaşan eserler ile mukayesesine dair çalışmalara ihtiyaç vardır. Ancak belirttiğimiz sebepten biz bu kaynakların sadece günümüze ulaşmayanları üzerinde detaylı durmaya çalıştık. Tespit ettiğimiz kadarıyla İbn Asâkir'in *Târîhu Dimaşk*'ında hadis ilmine dair günümüze ulaşmayan 39 eser bulunmaktadır. Biz bu çalışmamızda söz konusu bu eserleri detaylı olarak incelemeye, bu eserlerin kimlere ait olduğunu tespit etmeye ve başka eserlerle mukayese ederek nisbetlerinin sıhhatini belirlemeye, günümüze ulaşan rivâyetleri çerçevesinde eserler hakkında bir takım tespit ve değerlendirmelerde bulunmaya çalıştık.

Anahtar Kelimeler: Hadis, İbn Asâkir, Yazı, Kaynak, Rivayet, İsnad.

ABSTRACT

HADITH SOURCES OF THE THIRD CENTURY HIJRI SPECIAL OF HISTORIC DİMAŞK

TURAN UULU, ZHANUZAK

Master's Thesis Department Of İslamic Sciences

Thesis Advisor: Assoc. Dr. Ferhat GÖKÇE

August, 2021, 235+xiii Pages

When we look at the hadith literature, we see that many of the works written in the first centuries of Islamic history could not reach the present day due to different reasons. The copies of these works, whose names we can only learn from the sources, have not reached the present day and are waiting to be reconstructed. We have the opportunity to determine all or some of these works by conducting research on the works with the certificate.

The transmission or transmission of hadiths has been applied within the framework of certain methods since early times. Today, we can say that these special methods are a chance for science. If we evaluate it in this respect, we can say that the isnâd system is not only a system applied to determine the authentic hadiths, but also a repository that preserves the works that have not reached the present day. Although it is sometimes stated that the isnâd system is inadequate or unnecessary, or that it is only a method of the Ahl al-Hadith and that we should focus more on the texts, isnâd still preserves its value in the sciences and practices based on isnad.

The hadith works that have survived to the present day, which are based on written sources, are important in terms of using many sources whose names we do not even know. As the most concrete example of this, we can cite the work of Ibn Asâkir (d. 571/1176), *Târîhu Medîneti Dîmaşk*, who was one of the scholars of the sixth century Hijri and conveyed all the narrations he received to us with his isnâds at a time when the isnâd was gradually abandoned. Ibn Asakir visited almost all the centers of science in his time and received knowledge from the most famous scholars of that time, and obtained the right to narrate hundreds of works that reached up to the sixth century of the Hegira. As a matter of fact, he used more than 1000 sources in his masterpiece, *Târîhu Dîmaşk*, within the scope of other sciences, especially hadith. Based on Ibn Asakir's aforementioned book, we understand

that he saw some works that did not survive and quoted them. This work of Ibn Asâkir, as the name suggests, is not only about the history of Damascus, but also very closely related to the science of hadith. The fact that there is not enough subject for scientific researches in terms of hadith science has prompted us to study this subject.

It is very difficult to evaluate all of the hadith sources in *Târîhu Damascus* in one research. Undoubtedly, this situation will lead us to exceed the limits of our field of study. For this reason, in our research, we will try to examine only the hadith sources of the third century hijri and to reveal its importance and value in terms of hadith science. During our research, we identified more than 160 hadith sources belonging to the third century AH. Again, we think that examining all of these works will push the limits of a master's thesis. Undoubtedly, there is a need for studies on all of these works and their comparison with the works that have reached the present day. However, for the reason we have stated, we have tried to dwell in detail on those sources that have not reached the present day. As far as we have determined, there are 39 works on the science of hadith in Ibn Asâkir's *Târîhu Dimaşk* that have not survived. In this study, we tried to examine these works in detail, to determine who these works belong to, to compare them with other works, to determine the soundness of their ratio, to make some determinations and evaluations about the works within the framework of the narrations that have survived to the present day.

Keywords: Hadith, Ibn Asakir, Writing, Source, Narration, Isnad.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	i
ABSTRACT	iii
İÇİNDEKİLER	v
KISALTMALAR	xi
ŞEKİLLER DİZİNİ	xii
TABLolar DİZİNİ	xiii
GİRİŞ	1
1. Araştırmanın Konusu ve Önemi	1
2. Araştırmanın Amacı	2
3. Araştırmanın Planı, Metodu ve Kaynakları	3
BİRİNCİ BÖLÜM	6
HADİSLERİN YAZILI KAYNAKLARI MESELESİNE GENEL BİR BAKIŞ	6
1.1. Yazı	7
1.2. Hz. Peygamber Zamanında Yazının Durumu	9
1.2.1. Hadislerin Yazılmasını Yasaklama Sebepleri	13
1.2.2. Hadislerin Yazılmasına İzin Vermesi	16
1.3. Hz. Peygamber Zamanında Yazılan Sahîfe ve Vesîkalar	18
1.3.1. Hz. Peygamber'in Yazdırdığı Vesîkalar	18
1.3.1.1. Medine Vesîkası	18
1.3.2. Fıkîhî Vesîkalar	19
1.3.2.1. Amr b. Hazm'a Verilen Vesîka	19
1.3.2.2. Enes b. Mâlik'in Vesîkası	20
1.3.2.3. Ömer b. Hattâb'ın Vesîkası	20
1.3.3. Sahâbîlerin Sahîfeleri	21
1.3.3.1. Abdullah b. Amr b. Âs'ın Sahîfesi	21
1.3.3.2. Semüre b. Cündeb'in Sahifesi	22

1.3.3.3. Ali b. Ebû Tâlib'in Sahifesi.....	22
1.3.3.4. Abdullah b. Abbas'ın Sahîfesi.....	23
1.3.3.5. Ebû Hüreyre'nin Sahîfesi	24
1.4. Sahabe Devrinde Hadislerin Yazılması	26
1.5. Tabiun Döneminden İkinci Asrın Sonuna Kadar Hadislerin Yazılması.....	30
1.5.1. Hadiste İlk Tedvîn Faaliyetleri.....	30
1.5.2. Hadislerin Naklinde Kullanılan Metodlar, Sığâlar ve Mânaları	33
1.6. Müsteşriklerin Hadislerin Yazılmasıyla İlgili Görüşleri	35
1.6.1. Aloys Sprenger (1813–1893)	36
1.6.2. İgnaz Goldziher (1850–1921)	38
1.6.3. Joseph Schacht (1902-1969)	39
1.6.4. Gautier Harald A. Juynboll (1935-2010)	40
1.6.5. Nikolay Yegorovich Tornau (1811–1882).....	42
1.6.6. Agafangel Efimoviç Krımskiy (1871–1941)	43
1.7. Hicrî Üçüncü Asırdan İbn Asâkir'in Yaşadığı Çağa Kadar Hadislerin İntikali	43
1.8. Değerlendirme	48
İKİNCİ BÖLÜM	51
İBN ASÂKİR'İN YAŞADIĞI DÖNEM, HAYATI, ESERLERİ VE HADİŞÇİLİĞİ	51
2.1. Siyasî, Sosyal ve İlmî Durum	52
2.1.1. Selçuklular.....	52
2.1.2. Dımaşk Atabegleri	53
2.1.3. Eyyübiler	55
2.1.4. Mezheplere Genel Bakış	58
2.1.5. İlmî Durum.....	60
2.1.6. 6. Asrın Önemli İlim Merkezleri ve Eğitim Kurumları	65
2.1.7. Hicri 6. Asırda Yetişen Âlimler	67
2.1.8. Hicrî 6. Asırda Hadis İlmî	69

2.1.9. Hicrî Altıncı Asır Hadis Âlimleri.....	75
2.1.10. Altıncı Asır Hadis Edebiyatı	80
2.1.11. Hadis Usûlü ile İlgili Çalışmalar.....	83
2.1.12. Sahihayn Üzerine Yapılan Çalışmalar	84
2.1.13. Kütüb-i Sitte Üzerine Yapılan Çalışmalar	86
2.1.14. Erbâinler.....	87
2.1.15. Şerh Çalışmaları.....	90
2.1.16. Ricâl Çalışmaları.....	92
2.1.17. Etrâf Çalışmaları	93
2.1.18. Emâlî Çalışmaları.....	94
2.1.19. Garîbü'l-Hadis Çalışmaları	95
2.1.20. Değerlendirme.....	96
2.2. İbn Asâkir'in Hayatı, Kişiliği ve Eserleri	98
2.2.1. İsmi, Nisbesi ve Künyesi.....	98
2.2.2. Doğumu, Gençliği ve Ailesi.....	99
2.2.3. İlim Yolculukları.....	101
2.2.4. Ders Dinlediği Köyler ve Şehirler.....	107
2.2.5. İcazetleri.....	109
2.2.6. Hocaları	110
2.2.7. Dımaşk'taki Hocaları	111
2.2.8. Bağdat'taki Hocaları	114
2.2.9. Kûfe'deki Hocaları.....	117
2.2.10. Mekke'deki Hocaları.....	117
2.2.11. Medine'deki Hocaları	118
2.2.12. Diğer Yerlerdeki Hocaları.....	119
2.2.13. Nîsâbûr'daki Hocaları	122
2.2.14. Herât'taki Hocaları.....	124

2.2.15. Merv'deki Hocaları	125
2.2.16. İsfahân'daki Hocaları	129
2.2.17. Hemedân'daki Hocaları	130
2.2.18. Kadın Hocaları	131
2.2.19. Öğrencileri.....	133
2.2.20. İlmî Kişiliği ve Hadisçiliği.....	135
2.2.21. Âlimlerin İbn Asâkir Hakkında Övgüleri	136
2.2.22. Eserleri	137
2.2.23. Vefatı.....	146
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM.....	147
TÂRÎHU DİMAŞK ÖZELİNDE HİCRÎ ÜÇÜNCÜ ASRA AİT HADİS KAYNAKLARI	147
3.1. İbn Asâkir'in <i>Târîhu Dimaşk</i> Adlı Eseri.....	147
3.1.1. <i>Târîhu Dimaşk</i> 'ın Konusu, Özelliği ve Metodu.....	154
3.1.2. <i>Târîhu Dimaşk</i> 'ın Tarihle Bağlantısı	159
3.1.3. <i>Târîhu Dimaşk</i> 'ın Hadisle Bağlantısı.....	161
3.1.4. <i>Târîhu Dimaşk</i> 'ın Kaynakları	164
3.1.5. <i>Târîhu Dimaşk</i> 'taki Üçüncü Asra Ait Hadis Kaynakları	165
3.2. <i>Târîhu Dimaşk</i> 'taki Üçüncü Asra Ait Hadis Kaynakları.....	166
3.2.1. Üçüncü Asra Ait Hadis Kaynakları	167
3.2.2. Günümüze Ulaşmayan Üçüncü Asra Ait Hadis Kaynakları	175
3.2.3. Muhammed b. Yûsuf el-Firyâbî (ö. 212/827) ve <i>Müsned</i> 'i	175
3.2.4. Muhammed b. Hişam b. Hayr (ö. 251/865) ve <i>Müsned</i> 'i	176
3.2.5. Ya'kûb b. Şeybe b. es-Salt es-Sedûsî (ö. 262/875) ve <i>Müsned</i> 'i	177
3.2.6. İbn Ebî Garaze (ö. 276/890) ve <i>Müsned</i> 'i.....	179
3.2.7. Ebü'l-Muveccih (ö. 282/896) ve <i>Müsned</i> 'i	180
3.2.8. Bişr b. Şuayb (ö. 213/828) ve <i>Nüshatü Bişr b. Şuayb</i> 'ı	181
3.2.9. Saîd b. Ebî Meryem (ö. 224/839) ve <i>Nüshatü Saîd b. Ebî Meryem</i> 'i	181

3.2.10. Yahyâ b. Yahyâ el-Minkarî (226/840) ve <i>Cüz Yahyâ b. Yahyâ</i>	182
3.2.11. Ebû Nasr et-Temmâr (ö. 228/843) ve <i>Hadis Ebî Nasr et-Temmâr</i> 'ı	184
3.2.12. el-Ayšî (ö. 228/843) ve <i>Nüşa Ubeydullah b. Muhammed</i> 'ı	185
3.2.13. Nuaym b. el-Heysam (ö. 228/843) ve <i>Nüşa Nuaym b. el-Heysam</i> 'ı	187
3.2.14. Muhammed b. Bekkâr b. Reyyân (ö. 238/853) ve <i>Hadis</i> 'i	187
3.2.15. Kuteybe b. Saîd (ö. 240/855) ve <i>Hadis</i> 'i	188
3.2.16. Mahled b. Mâlik es-Selamsînî (ö. 242/857) ve <i>Cüz</i> 'ü	190
3.2.17. Hişâm b. Ammâr b. Nusayr es-Sülemî ed-Dımaşkî (ö. 245/860) ve <i>Fevâ'id</i> 'i	190
3.2.18. Seleme b. Şabîb (ö. 247/862) ve <i>Cüz</i> 'ü	192
3.2.19. Ahmed b. Sâlih et-Taberî el-Mısrî (ö. 248/862) ve <i>Hadis</i> 'i	193
3.2.20. İbn Semüre (ö. 260/873) ve <i>Cüz</i> 'ü	194
3.2.21. Ömer b. Şebbe en-Nümeyrî (ö. 262/876) ve <i>Hadis</i> 'i	194
3.2.22. Ali b. Harb el-Mevsilî (ö. 265/879) ve <i>Cüz</i> 'ü	196
3.2.23. İbn Abdülhakem (ö. 268/882) ve <i>Cüz</i> 'ü	197
3.2.24. Bekkâr b. Kuteybe el-Basrî (ö. 270/884) ve <i>Cüz</i> 'ü	199
3.2.25. Muhammed b. Hammâd er-Razi (ö. 271/885) ve <i>Cüz</i> 'ü	201
3.2.26. Ebû Ubeyde Ma'mer b. el-Müsennâ (ö. 209/824) ve <i>Garîbü'l-Hadis</i> 'i	201
3.2.27. Muhammed b. İsa b. Süme'y' (ö. 259/873) ve <i>Tabakât</i> 'ı	203
3.2.28. Ebû Zür'a ed-Dımaşkî (ö. 281/894) ve <i>Tabakât</i> 'ı	204
3.2.29. Ebû Nuaym el-Fazl b. Amr (ö. 219/834) ve <i>Târih</i> 'i	205
3.2.30. İbn Ebü'l-Esved (ö. 223/838) ve <i>Târih</i> 'i	207
3.2.31. Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm b. Miskîn el-Herevî (ö. 224/838) ve <i>Târih</i> 'i	208
3.2.32. Mahmûd b. Geylân (ö. 239/854) ve <i>Târih</i> 'i	209
3.2.33. Ahmed b. Sâlih et-Taberî (ö. 248/862) ve <i>Târih</i> 'i	209
3.2.34. el-Mufaddal b. Gassân el-Gallâbî (ö. 252/866) ve <i>Târih</i> 'i	210
3.2.35. Ebû Alî Hanbel b. İshâk b. Hanbel eş-Şeybânî (ö. 273/886) ve <i>Târih</i> 'i	211

3.2.36. İbn Hirâş (ö. 283/896) ve <i>Târîh</i> 'i.....	212
3.2.37. Muhammed b. Mervân (ö. 294/911) ve <i>Mucâlese</i> 'si	213
3.2.38. Ebû Muhammed b. Yûsuf el-Kâdî (ö. 246/861) <i>ez-Zikr ve 't-Tesbîc</i> 'i.....	213
3.2.39. Humeyd b. Zencûye (ö. 251/868) ve <i>Tergîb ve 't-Terhîb</i> 'i.....	214
3.2.40. İbn Ebi'd-Dünyâ (ö. 281/894) ve Günümüze ulaşmayan eserleri.....	215
3.2.41. Ahmed b. Muhammed b. Mesrûk (ö. 298/910) ve <i>el-Kanâ'a</i> 'sı.....	216
SONUÇ.....	218
KAYNAKÇA	221

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı Geçen Eser
as.	: Aleyhi's-Selâm
AÜİF.	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
b.	: İbn
bk.	: Bakınız
by.	: Baskı Yeri Yok
c.	: Cilt
çev.	: Çeviren
DİA	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
DİB.	: Diyanet İşleri Başkanlığı
h.	: Hicrî
HTD	: Hadis Tetkikleri Dergisi
Hız.	: Hazreti
İSTEM.	: İslam Sanat Tarih Edebiyat ve Musiki
m.	: Milâdî
MÜİFV.	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı
nşr.	: Neşreden
ö.	: Ölüm tarihi
ra.	: Radiyallahu Anhu/ Anha
s.	: Sayfa
s.a.v.	: Sallallâhü aleyhi ve sellem
sy.	: Sayı
TDV.	: Türkiye Diyanet Vakfı
thk.	: Tahkik eden
ts.	: Tarihsiz
v.b.	: Ve benzeri
Yay.	: Yayınları
yy.	: Yüzyıl

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil 1. Dımaşk Atabegleri 53

Şekil 2. İbn Asâkir'in ilmî yolculuklarını gösteren harita 106

TABLÖLAR DİZİNİ

Tablo 1. Hicri 6. Asırda Yetişen Âlimler.....	67
Tablo 2. Hicrî Altıncı Asır Hadis Âlimleri	76
Tablo 3. Altıncı Asır Hadis Edebiyatı	81
Tablo 4. Ders Dinlediği Köyler ve Şehirler	107
Tablo 5. Dımaşk'taki Hocaları.....	112
Tablo 6. Bağdat'taki Hocaları.....	114
Tablo 7. Kûfe'deki Hocaları	117
Tablo 8. Mekke'deki Hocaları	118
Tablo 9. Medine'deki Hocaları	119
Tablo 10. Nîsâbûr'daki Hocaları.....	123
Tablo 11. Herât'taki Hocaları	124
Tablo 12. Merv'deki Hocaları.....	125
Tablo 13. İsfahân'daki Hocaları	129
Tablo 14. Hemedân'daki Hocaları.....	130
Tablo 15. Kadın Hocaları.....	131
Tablo 16. Öğrencileri.....	133
Tablo 17. Üçüncü Asra Ait Hadis Kaynakları	168

GİRİŞ

1. Araştırmanın Konusu ve Önemi

Allah'ın Peygamberinin yaşam şekli olan sünneti, en iyi şekilde öğrenmemiz İslam'ı doğru bir şekilde anlamamızın temel kurallarından birisidir. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) sünneti, müslümanlar için hayatı doğru anlamada bir yol göstericidir. Hz. Peygamber Vedâ Hutbesinde müslümanlara önemli nasihatlerde bulunmuş ve orada bulunanlara kendisinden işittikleri sözleri başkalarına ulaştırmasını istemiştir.¹ Bu vasiyete sadık kalarak sahâbîler Hz. Peygamber'den işittiklerini ya da az da olsa kaydettiklerini sonraki nesle aktarmış, sonraki nesiller de onları takip ederek aktarım sistemini zamanla geliştirerek isnâd yoluyla Hz. Peygamber'in hadislerini aktarmış ve bunların günümüze ulaşmasını sağlamışlardır. Isnâd sistemiyle nakledilen eserlerin incelenmesi isnâdları çözümleme yöntemiyle bir hadis âliminin yazdığı eserin tahlili hadislerin kaynakları ve hadis tarihi açısından oldukça önem arz eden bir husustur. Bu âlimlerden birisi İbn Asâkir adı ile bilinen Ali b. Hasan b. Hibetullah b. Abdillâh b. Hüseyin ed-Dımaşkî'dir (ö. 571/1176). O, h. 6/m. 12. asırda yetişen seçkin ilim adamlarından birisidir.

İbn Asâkir daha çok hadisle iştigal etmesine, birçok hadis kitabı yazmasına ve asrının muhaddisi olarak kabul edilmesine rağmen, *Târîhu Medîneti Dımaşk* isimli eseri dolayısıyla sonraki zamanlarda daha çok tarihçi olarak tanınmıştır. Çok velûd bir müellif olan İbn Asâkir hadis, tarih, kelam ve edebiyat alanında yüzden fazla eser kaleme almıştır. Şüphesiz ilmi çalışmalar tarihi süreç içerisinde tekâmül göstermiş, hep iyiye doğru yol almıştır. Bu ilerleme içerisinde ilim adamları, sanki bir bayrak yarışı içerisinde olmuşlar, emaneti kendilerinden sonraki nesle ulaştırmak için çok büyük bir çaba göstermiş, bu uğurda güç ve imkânlarını sarf etmişlerdir. Nitekim hayatı boyunca birçok ilmî hizmetlerde bulunan ve öğrenciler yetiştiren İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dımaşk* adlı eseriyle, bir önceki asrın en velûd muhaddislerinden ve yine önemli şehir tarihlerinden birisi olan meşhûr *Târîhu Bağdât*'ın müellifi Hatîb el-Bağdadî'den (ö. 463/1071) etkilenmiş, kendisi de vefatından sonraki yüzyıllarda birçok ilim adamına tesir etmiştir.

Eserine zeyiller ve muhtasarlar yazılmış, birçok ilim adamı eserlerini kaynak olarak kullanmıştır. Bu kadar önemli olmasına rağmen İbn Asâkir ve eserleri, özellikle de *Târîhu*

¹ Vakidî, *Kitâbü'l-Megâzî*, (Beyrut: Âlamü'l-Kütüb, 1984), 3/1103; İbn Hişâm, *es-Sîratü'n-Nebeviyye*, (Beyrut: Darü İhyâ'üt-Turâsî'l-Arabîy, 1997), 4/260.

Medîneti Dimaşk, çok az müstakil çalışmaya konu olmuştur. Tespit edebildiğimiz kadarıyla Türkiye’de detaylarında birazdan yer vereceğimiz bir makale ve yüksek lisans tezi dışında herhangi bir müstakil araştırma yapılmamıştır. Şüphesiz İbn Asâkir ve onun eserleri birçok alanda daha çok çalışmalara konu olmayı hak etmektedir. Biz de hadis ilmi açısından önemli bir konumda olduğunu düşündüğümüz İbn Asâkir ve eseri *Târîhu Dimaşk*’ı özelinde bir çalışmanın uygun olacağını düşündük.

Çalışmamızın konusu *Târîhu Dimaşk Özelinde Hicrî Üçüncü Asra Ait Hadis Kaynakları* şeklinde olacaktır. Bir eserin dayandığı kaynakların tespiti, hem eserin kaynaklarıyla irtibatının keyfiyetini ortaya çıkarması ve buna bağlı olarak rivâyet tarihi ile ilgili önemli ipuçları vermesi hem de kendinden önceki asırlarda tedvin edilen ilmî birikimi gözler önüne sermesi açısından önemlidir.

2. Araştırmanın Amacı

Târîhu Dimaşk Özelinde Hicrî Üçüncü Asra Ait Hadis Kaynakları adlı çalışmamızda hadislerin ilk yazılı kaynaklarından başlayarak *Târîhu Dimaşk*’ın müellifi İbn Asâkir’in yaşadığı çağa kadar hadislerin nasıl intikal ettiğini ele almaya çalışacağız. Hadislerin intikalı tedvin döneminde hicri 3. asırdan 6. asra kadar tek tek hadislerin rivâyet hakkı ile gerçekleşmiş daha sonraki asırlarda bu durum hadis kitaplarının rivayet hakkını almaya dönüşmüştür. Bu bölümde İslâm âlimlerinin bu konu hakkındaki görüşlerine, müsteşriklerin konu hakkındaki iddialarına yer vererek bunları tahlil edip irdelemeye çalışacağız.

Çalışmamızda *Târîhu Dimaşk*’ın müellifi olan İbn Asâkir’in yaşadığı çağ geniş bir şekilde incelenecektir. Hicrî altıncı asırda siyasî, ilmî durum, o zamanın âlimleri, o dönemde hadis ilmi ve eğitim kurumları, İbn Asâkir’in konumu gibi konular üzerinde duracağız. Ayrıca tarihçi olarak bilinen İbn Asâkir’in hadisçiliği, eserlerinin hadis ile bağlantısı gibi konulara da değineceğiz. İbn Asâkir’in eserleri arasında en önemlisi olarak değerlendirebileceğimiz *Târîhu Dimaşk* adlı eseri çalışmamızda genişçe tanıtılacak ve bu eserin hadis ilmiyle bağlantısı, hadislerin önceki asırlara ait yazılı kaynakları konusundaki yeri ve önemi üzerinde durulacaktır.

İbn Asâkir, bu eserinde 1000’in üzerinde kaynaktan istifade etmiştir. Tarih, coğrafya, tefsir, hadis, fıkıh ve akâid gibi birçok ilim dalında, bu kaynakların tetkiki üzerine yapılacak çalışmalara, özellikle de günümüze ulaşmayan eserlerin tespiti konusunda çalışmalara

ihtiyaç olduğunu düşünmekteyiz. Yukarıda söylediğimiz gibi bu çalışma İbn Asâkir ve yaşadığı dönemin ilmî birikimini ortaya koymasının yanı sıra kendisinden önceki dönemlerin aydınlatılmasında da büyük bir önem taşıyacaktır.

Çalışmamızın temel konusu İbn Asakir'in eserinde kaynak olarak kullandığı, ancak günümüze ulaşmayan üçüncü asra ait hadis eserleridir. Günümüze ulaştığı tespit edilemeyen ya da henüz keşfedilemeyen kaynak hadis eserlerini, İbn Asâkir'in rivâyetlerine veya rivâyetlerinin isnâdlarına dayanarak ortaya koymaya çalışacağız. İbn Asâkir'in, rivâyetlerini nakletmesinden hareketle esere muttali olduğunu bildiğimiz ya da en azından bir kısmı itibariyle esere vakıf olduğunu anladığımız hadis eserleri üzerinde duracağız. Burada tespit edeceğimiz her bir eser ve müellifi üzerinde makale, tez gibi müstakil çalışmalara ihtiyaç duyulacaktır. Bu sebeple çalışmamızın yeni araştırmalara ufuk açacağı kanaatini taşımaktayız.

3. Araştırmanın Planı, Metodu ve Kaynakları

Araştırmamız bir giriş ve üç bölümden oluşacaktır. Araştırmamızın konusu "*Târîhu Dimaşk Özelinde Hicrî Üçüncü Asra Ait Hadis Kaynakları*" olduğu için ilk olarak bu eserin sahibi İbn Asâkir'in hayatı onun yaşadığı çağ, yaşadığı çağda hadis ilminin ne durumda olduğu gibi konulara açıklık getirecek kaynaklara başvuracağız.

Birinci bölümde, hadislerin ilk yazılı kaynakları meselesini genel olarak ele almaya çalışacağız. Bu bölümde Hz. Peygamber'den itibaren hadislerin nasıl korunduğu ve sonraki nesillere nasıl aktarıldığı hakkında bilgiler verilecektir. Ayrıca tedvin edildikten sonra hadisler hicrî altınca asra kadar nasıl intikal edildiği hakkında da değerlendirmelerde bulunacağız.

Bu bölümde son olarak hicrî ikinci asırdan senetlerin yavaş yavaş terkedilmekle birlikte ansiklopedik mahiyette yüzlerce hatta binlerce kaynaktan istifade edilerek tasnif edilen eserlerin kaleme alındığı İbn Asâkir'in yaşadığı çağ olan altıncı asra kadar hadislerin intikali, rivâyeti meselesine özetle değinmeye çalışıp, İbn Asâkir dönemine bir geçiş yapmaya çalışacağız.

Burada hadislerin intikali hakkında bazı örnekler üzerinde duracağız. Mesela, ikinci asırda İmam Mâlik (ö. 179/795) *Muvatta*'ı yazarken kaç tane kaynaktan faydalanmış? Kaç hadis hocasından rivâyette bulunmuş? Toplamda kaç hocası vardır? Kaç yazılı kaynağı

tespit edilmiştir? gibi konulara özetle değineceğiz. Üçüncü asırda Buhârî (ö. 256/870) ve Müslim'in (ö. 261/875) ve dönemin bazı eserlerinin kaynakları üzerinde özetle durulacaktır. Takip eden dördüncü asırda Nesâî (ö. 303/915) ve beşinci asırda Beyhakî (ö. 458/1066), Hatib el-Bağdâdî'nin (ö. 463/1071) kaynaklarına özetle değinilerek İbn Asâkir'e geçiş yapılacaktır.

İkinci bölümde, İbn Asâkir'in hayatını farklı açılardan araştırmaya çalışacağız. İbn Asâkir'in yaşadığı dönem, çevre, siyasi, sosyal ve ilmî durum, hayatı, ailesi ve kişiliği ile eserlerini ayrıntılı bir şekilde incelemeye çalışılacaktır. Bu bölümde İbn Asâkir'in hadisçiliğini, hadis ilmindeki yerini, eğitim öğretim ve ilmî durumunu, hocalarını, öğrencilerini, hadis öğrenimini, Dârü'l-Hadis ve İbn Asâkir'in de hocalık yaptığı Dârü'l-Hadisi'n-Nûriyye'yi ele alacağız.

Bu bölümde İbn Asâkir'in ilmî yolculukları, hocaları, dolaştığı ilim merkezlerini daha belirgin olarak görebilmek adına ayrı ayrı tablo ve haritalarla göstermeye çalışacağız.

Üçüncü bölümde, asıl konumuzun temel kaynağını teşkil eden *Târîhu Medîneti Dimaşk*'ın tanıtımını yapacağız. Bu eserin nüshaları, üzerine yapılan çalışmalar, günümüze ulaşması, ilimlerle bağlantısı ve bu ilimlerin içinden hadis ile bağlantısı, kaynakları gibi konuları etraflıca incelemeye çalışacağız. *Târîhu Medîneti Dimaşk*'ın kaynaklarını incelerken hicrî üçüncü asra ait hadis kaynakları üzerinde yoğunlaşacağız. İbn Asâkir'in kaç tane kaynak kullandığını ve bu kaynakların kaç tanesinin günümüze ulaşmış, kaçının ulaşmadığını tespit etmeye çalışacağız. Araştırmamızın bel kemiği olan hicrî üçüncü asra ait hadis kaynaklarından günümüze ulaşmayan eserler üzerinde duracağız. Çalışmamız sonuç ve kaynakça bölümleriyle sona erecektir.

Araştırmamızı yaparken, öncelikle kaynak kitaplardan istifade etmeye çalışacağız. Zehebî'nin (ö. 748/1348) *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ* adlı eseri, İbnü'l-Esir'in (ö. 630/1233) *el-Kâmil fi't-Târih* adlı eseri, Subkî'nin (ö. 771/1370) *Tabakâtü's-Şafiyyeti'l-Kübrâ*, İbn Hallikân'ın (ö. 681/1282) *Vefeyâtü'l-A'yân*, Yakût el-Hamevî'nin (ö. 626/1229) *Mu'cemü'l-Büldân* gibi tabakât kitaplarından istifade edeceğiz. İbn Asâkir'in *Târîhu Medîneti Dimaşk* adlı eseri çalışmamızın ana kaynağı olduğunu burada önemle belirtmemiz gerekir.

Ayrıca, İbn Asâkir'in hayatını ayrıntılı bir şekilde ele alan Muhammed Mutî' el-Hâfız'ın *el-Hâfız İbn Asâkir Muhaddisü's-Şâm ve Muerrihuha'l-Kebîr* adlı eseri, Tallâl b. Saûd ed-Da'cânî'nin *Mevâridü İbn Asâkir fi Târîhi Dimaşk* adlı eseri yararlandığımız çağdaş

eserlerin başında gelmektedir. Bunun yanında, hadis alanında konumuzla yakından ilgili yapılmış yüksek lisans ve doktora tezlerinden de istifade edeceğiz. Ayrıca İSAM'ın doküman linkinden ulaşabildiğimiz dokümanların yanında, tez ve makalelerden ve Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları'nın hazırladığı *İslâm Ansiklopedisi*, çalışmamız boyunca faydalanacağımız eserler arasındadır. Bu konuda bizimle yakından alakalı olan Eyüp Baş'ın "İbn Asâkir ve Tarihu Dimeşk'ı Üzerine" adlı makalesinden de istifade ettik. Abdulvahap Aksoy tarafından hazırlanan "*İbn Asâkir'in Hayatı ve Tarihu Medineti Dimaşk Adlı Eserinde Hadis Kullanma Yöntemi*" başlıklı Yüksek Lisans Tezi dışında İbn Asâkir ve eseri üzerine fazla bir çalışma yapılmamıştır. Söz konusu çalışma ise bizim çalışmamızdan konusu itibariyle farklıdır.

Abdulvahap Aksoy, çalışmasında İbn Asâkir'in hadis kullanma yöntemlerini ortaya koymaya çalışmıştır. İlk olarak İbn Asâkir'in yetiştiği ortam ve hayatı ile ilgili bilgiler vermiş, daha sonra hocaları ilmî yolculukları, öğrencilerinden söz etmiştir. Son bölümde ise İbn Asâkir'in eserinde kaynak olarak kullandığı günümüze ulaşan en meşhur eserler tanıtılmıştır. Bizim çalışmamızda ise konu hadislerin yazılı kaynakları bağlamında ele alınmış, İbn Asâkir ve *Târîhu Dimaşk*'ın yazılı kaynaklarından hicrî üçüncü asra ait olup da günümüze ulaşmayan eserler gibi daha dar çerçevede bir konu üzerinde durulmuştur.

Görebildiğimiz kadarıyla Eyüp Baş'ın makalesi Türkiye'de İbn Asâkir'in *Târîhu Dimaşk*'ı üzerine yapılan ilk çalışmadır. Bu makalede İbn Asâkir hakkında kısa bilgi verildikten sonra, eserin tarih ve hadisle bağlantısı üzerinde durulmuş ayrıca eserin kaynaklarına da değinilmiş, elimizdeki baskılarına bazı eleştirilerde bulunulmuştur.

İsnâdlarla kaynaklar arasındaki ilişki, isnâd çözümleri gibi konularda M. Fuad Sezgin'in *Buhârî'nin Kaynakları*, Ali Akyüz'ün *Said b. Mansûr'ın Musannef'inin Yeniden İnşası*, adlı doktora tezi, "*Kaynak Tetkiki Açısından Abdürrezzâk – Buhârî İlişkisi Üzerine Bir Mukâyese*" adlı eseri ve Ferhat Gökçe'nin, *İsnadlarda Saklı Eserler* adlı kitabı araştırmamız boyunca örnek alacağımız, yararlanacağımız çalışmalardır. Bunların dışında Dimaşk'la ilgili olup da İbn Asakir'in hayatı ve yaşadığı döneme ışık tutan akademik araştırmalardan da çalışmamızda faydalanılacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

HADİSLERİN YAZILI KAYNAKLARI MESELESİNE GENEL BİR BAKIŞ

قَالَ عَلَّمَهَا عِنْدَ رَبِّي فِي كِتَابٍ

Mûsâ dedi ki: Onlar hakkındaki bilgi rabbimin katındaki bir kitapta/yazılıdır.²

الَّذِي عَلَّمَ بِالْقَلَمِ

O ki, kalemle yazmayı öğreten.³

الكتاب قيد العلم

Yazı ilmin kaydıdır⁴

ما كتب قر و ما حفظ فر

“Söz gider yazı kalır”

İslamiyet’in ilk dönemlerinde göçebe Araplar sözlü kültüre daha çok önem vermişlerdir. Yazı malzemeleri de az olduğundan dolayı kayalara, taşlara, papirüs yapraklarına ve tahtalara yazı yazdığı bilinmektedir.⁵ Bundan dolayı Hz. Peygamber ilk başta hadislerin yazılmasına izin vermemiştir. Ancak hadis tarihinin hiçbir döneminde hadisleri korumanın biricik vasıtası ezber olmamıştır. Hafıza zayıflığından dolayı veya istekli kimseler tarafından Hz. Peygamber devrinden itibaren hadislerin kaydedildiği bilinmektedir. İslamiyet’in gelişiyile beraber Arap yarımadası sözlü kültürden yazılı kültüre geçmiş ve yazım faaliyeti de artmıştır. Zamanın geçmesiyle beraber yazı ezberin önüne geçmiş ve bir ihtiyaç haline gelmiştir. Neticede hadisler hafızada (sadırda) değil, sahîfe, cüz veya kitapta (satırda) saklanmıştır.⁶

² Tâhâ. 20/52; Kur’an’daki yazı ile ilgili ayetler için bk. Mehmet Sait Toprak, “İslâmî Gelenekte “Kitabet” Aleyhtarlığının Yahudi Menşei’i Meselesi”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 25 (2007), 147-175.

³ Alak. 96/4.

⁴ Hatîb el-Bağdâdî, *Takyîdu’l-İlm*, thk. Said Abdulgaffâr Ali (Kahire: Dârü’l-istikâme, 2008), 126.

⁵ Mehmet Hayrı Kırbaçoğlu, 7. *İslam Öncesi Arabistan’da Okur-Yazarlık: Yazısal Delillere Dair Bir Analiz – The Qur’an In Context (Bağlamı İçinde Kur’an) Özet*, <http://www.hayrikirbasoglu.net/>

⁶ Mehmet Görmez, *Hadis İlminin Temel Meseleleri*, (Ankara: OTTO Yay., 2018), 78.

Bu bölümde genel olarak ilk yazılı kaynaklara değineceğiz. Ayrıca yazı nedir, Hz. Peygamber zamanında yazının durumu, hadislerin yazılıp yazılmadığı ve hadislerin yazılı kaynaklarının intikali ile ilgili görüşler verilecektir.

1.1. Yazı

İnsanı, diğer varlık ve canlılardan ayıran şeyler vardır. İnsanı tanımlayan en güzel tanım onun “konuşan hayvan” olması gibi, insan konuşan, düşünen, anlaştan ve anlatım aracı olarak dili kullanan varlıktır.

Dil, dinleme, konuşma, okuma ve yazma adı verilen dört temel beceri ile insan hayatını önemli ölçüde kolaylaştırmıştır. Dört temel dil becerisinden biri olan yazma, insanın kendisini ve çevresini ifade etmesinde önemli bir rol üstlenmiştir. İnsan, bu becerisini yazının icadından sonra geliştirmeye başlamıştır. Özellikle Doğu Akdeniz kıyılarında alfabenin,⁷ Çin’de kâğıdın icat edilmesi,⁸ insanlık tarihinde yazıyla iletişimi daha da kolaylaştırmıştır. İnsanoğlu, binlerce yıldır, doğuştan getirdiği konuşma becerisinin yanı sıra, yazı denen bu sistemle iletişim kurmaya çalışmıştır.⁹

Yazı sözlükte, “*düşüncenin belli işaretler ile tespit edilmesi, düşünceyi tespit yarayan işaretler düzeni*” gibi anlamlara gelmektedir.¹⁰ Yazı sözlü kültür mirasının daha zengin ve tarih boyunca sonraki nesillere aktarılmasında en önemli vasıta olmuştur.¹¹

⁷ Yaşadıkları bölgenin tarıma ve hayvancılığa elverişli olmaması nedeniyle balıkçılığa ve denizciliğe yönelmişler ve Akdeniz kıyılarında koloniler kurmuşlardır. Fenikeliler Sümer çivi yazısı ile Mısır Hiyeroglif yazısını örnek alarak tarihin ilk alfabetesini icat ettiler bu alfabe 22 harflidir. Bu alfabe Fenikeliler’den sırasıyla İonlar, Yunanlılar, Romalılar alıp geliştirmiştir ve günümüzde kullanılan Latin Alfabeti’ni meydana getirmişlerdir.

⁸ Jonathan M. Bloom kâğıdın Milâd’dan önce bir veya iki yüzyıl önce Çin’de icat edildiğini, Avrupalıların onu ilk kez 1000 yıl sonra kullandıklarını, 11. ve 12. yüzyıllara kadar üretmediklerini ve kâğıt yapımını İspanya’daki müslümanlardan öğrendiklerini söylemektedir. Müslümanlar ise kâğıtla ilk kez müslüman-arap ordularının 8. yüzyılda Orta Asya’yı fethetmeleriyle tanışmışlardır. Müslümanlar, muhtemelen İslâm’ın gelişinden sonra Orta Asya kâğıt yapımcıları tarafından geliştirilen kâğıt üretme tekniğini Irak, Suriye, Mısır, Kuzey Afrika, Sicilya ve sonunda da İspanya’ya taşımışlar, bir yandan da imalat tekniklerini geliştirip iyileştirmişlerdir. 13. yüzyılda kâğıt yapımına girişen İtalyanlar yerel pazarda bulunandan daha ucuz ürün geliştirdince İslâm ülkelerindeki imalatçılar onlarla rekabet edememişlerdir. 16. yüzyıla gelindiğinde kâğıt üretimi Türkiye, İran ve Hindistan dışındaki İslam ülkelerinde hemen hemen yok olmuştur. Bununla ilgili geniş bilgi için bk. Jonathan M. Bloom, çev. Zülal Kılıç, *Kâğıda İşlenen Uygurluk- Kâğıdın Tarihi ve İslam Dünyasına Etkisi*, (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2003), 15-33.

⁹ Murat Özbay, “Bilim ve Kültür Aktarıcısı Olarak Yazı”, *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları (HÜTAD)* 2 (Haziran 2005), 68.

¹⁰ TDK, “Yazı” <https://sozluk.gov.tr/>. 09.11.2020.

¹¹ Mehmet Kaplan, *Kültür ve Dil*, (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1982), 199.

Araştırmacı Walter J. Ong, “Sözlü ve Yazılı Kültür Sözüün Teknolojileşmesi” adlı eserinde bu konuyla ilgili olarak şunları söylemektedir.

“Kelimelerin sözlü kültürde sesle sınırlanması, anlatım biçiminin yanı sıra düşünme sürecini de etkiler.”

“Sözlü kültür metinden yoksundur. Peki bilgi kaynaklarını nasıl derleyip anımsanabilir kılar? Başka bir deyişle, “Sözlü kültürde düzenli bir biçimde ne, nasıl bilinebilir?”

“Sözlü kültürde yaşayan biri, diyelim oldukça güç bir sorunu irdelemeye başladıktan sonra o sorun kadar güç, karmaşık ve birkaç yüz kelimedenden oluşan bir sonuca vardı. Güç bela inceleyip sözelleştirdiğini ileride anımsamak için, nasıl aklında tutabilir? Yazıdan tamamen yoksun bu insanın düşünce çizgisini sergileyecek, tekrar bir araya getirecek veya denetleyebilecek kendinden başka bir şey, bir metin yoktur. Çetele tutmak veya nesneleri dikkatle dizmek gibi belleğe yardımcı olma yolları da çetrefil bir önerme dizisini kaydetmeye yetmez. Öyleyse, uzun ve çözümleyici bir çözüm biçimi her şeyden önce nasıl oluşturulabilir? Bu durumda çözüm arayan, düşünen insana soru soran, onunla konuşan başka birisi gereklidir; saatlerce kendi kendine konuşmak kolay değildir. Sözlü kültürde bir konu üzerine uzun boylu düşünmek, iletişime bağlıdır.”¹²

Yazının ortaya çıkması insanlık tarihinin en büyük icadı olarak kabul edilebilir. Sözlü kültür dönemlerde kuşaklar arası söze dayalı bilgi aktarımı varken; bu, insanlığın en büyük buluşuyla birlikte, mevcut bilgilerin yeni nesillere aktarımı çok daha sağlıklı şekilde gerçekleşmiş, böylece insanlık yazıdan sonra her alanda çok büyük gelişmeler göstermiştir. Yazının koruyucu özelliği aynı bilgi, beceri ve tecrübelerin tekrar üretilmesinin önüne geçerek, eski bilgi, beceri ve tecrübelerin üzerine yenilerinin eklenmesine imkân sağlamıştır.¹³

Yazının yüz göstermesi insanlık tarihinde yeni bir çağ açmıştır. Yazı, insanoğluna ait her bilginin hatırasını, zaman ve mekân içinde taşıma gücü olan bir araçtır. Keşif olarak ne buhar ne elektrik, hatta ne de atom enerjisi yazıyla mukayese edilebilir.¹⁴ Eğer dünyada

¹² J. Walter ONG, *Sözlü ve Yazılı Kültür Sözüün Teknolojileşmesi*, çev. Sema Postacıoğlu Banon (İstanbul: Metis Yayınları, 1999), 48-49.

¹³ Özbay, “Bilim ve Kültür Aktarıcısı Olarak Yazı”, 71.

¹⁴ Özbay, “Bilim ve Kültür Aktarıcısı Olarak Yazı”, 72.

bütün evrakları yok edersek ne olacak? Kitaplar, paralar, senetler, evraklar... ortadan kalkacak ve çok sağlam zannettiğimiz bir medeniyet, kısa zamanda bilgisini unutarak çökecektir. Başka bir tarzda, buna benzer hadiseler tarihte olmamış değildir. Savaşlar, yangınlar, depremler medeniyet eserlerinin pek çoğunu yok etmiştir.¹⁵ Bugünkü medeniyet, insanoğlunun kurduğu medeniyetlerin ne bütünü ne de kesintisiz bir devamıdır. Arkeoloji ve tarih, kaybolmuş birçok medeniyetleri meydana çıkarmıştır. Bir geleneği yazı kurar, yazı bozar, yazı yıkar denilebilir.

Yazı, insanoğlunun en önemli buluşlarından birisidir. Biz, tarihin bilinmeyen zaman ve olaylarını, insanlığın geçmişteki kültür ve medeniyetlerini, bilgi birikimlerini yazıların sayesinde öğreniyoruz. Bu bilgi, medeniyet ve kültürlerden faydalanarak yarınlarımıza yön veriyoruz.

İslam âlimlerinden el-Hatîb el-Bağdâdî (ö. 463/1071) *Takyidu'l-İlm* adlı eserinin başında, Yüce Allah'ın insanoğluna bahşettiği ilimleri tespit için iki vasıta ihsan ettiğini belirtir: Birincisi, hafıza (kalp) ikincisi ise yazıdır/kitaptır. Kendisine duyan/idrak eden/fark eden bir işitme, ezberleyen/koruyan/tespit eden bir kalp verilen kişinin derecesi yüksek, ilimdeki konumu büyük olur. Böyle bir kişinin yardımcısı ve dayanağı hafızasıdır. Kalbi ezberlemekten aciz kalan kişi, elde etmek istediği ilmi, yazar. Bu, onun için ilmi kayıt altına almak/ tespit etmek şeklinde olur. Çünkü kalbe ârız olan unutkanlıktan ve akıp giden zaman içinde olan şeylerin etkisiyle düşüncenin bölünüp dağılmasından dolayı, böyle birinin ilmi yazması, ilmi kalbiyle muhafaza etmeye çalışmasından daha güvenlidir.¹⁶

1.2. Hz. Peygamber Zamanında Yazının Durumu¹⁷

İslam tarihi kaynaklarında genel olarak cahiliye döneminde okur-yazar oranının çok düşük olduğunu bildirirler. Mesela Kur'an'ın nüzul olmaya başladığı zamanda Mekke'de,

¹⁵ Murat Tural, "Hülâgû Han'ın Bağdat'ı İstilas (1258) ve Tahribe Teşvik Meselesi", *Tarih Okulu Dergisi* 10/30 (Haziran 2017), 21-50; Nizamettin Parlak, "Endülüs'te Kitap Yakma Hâdiseleri", *İslam Sanat Tarih Edebiyat ve Musikisi Dergisi (İstem)* 16/32, (Aralık 2018), 199-217.

¹⁶ Hatîb el-Bağdâdî, *Takyidu'l-İlm*, 13.

¹⁷ Geniş bilgi için bk. Mehmet Görmez, *Hadis İlminin Temel Meseleleri*, (Ankara: OTTO Yay., 2018), 58-69; M. Hanefi Palabıyık, "Cahiliye Dönemi ve İslam'ın İlk Yıllarında Okuma-Yazma Faaliyetleri", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 27(Erzurum, 2007), 32-68; : Muhammed Hamidullah, "Allah'ın Elçisi (s.a.v.) ve Sahabe Devrinde Yazı Sanatı", *Kitap Dergisi*, Bu yazı, Albert Theile tarafından neşredilen "Fikrun Wa Fann" dergisinin 1964 tarihli 3. sayısında "Sanatü'l-kitabe fi ahdi'r-Rasul ve's-sahabe" adı altında yayınlanmıştır. Hasan Çağlar tarafından yapılan tercümesi, Ali Osman Koçkuzu eliyle yenilenmiş; Bili Saklan ve Zekeriya Güler tarafından gözden geçirilerek neşredilmiştir.

ayrıca büyük Kureyş kabilesinde yalnız on yedi kişi yazı bildiği söylenir.¹⁸ Bu okuma yazma bilen kimselerin sayısı yirmiyi geçmemektedir görüşü bize göre tutarlı değildir. Çünkü halkın sayısı on binleri bulan kozmopolit, farklı kültürlerin bir araya geldikleri ve ticaretin oldukça canlı olduğu bir şehirde okuma yazma bilenlerin sayısı yukarıda bahsettiğimiz gibi on kişiyi aşmayacak kadar az olması bize göre tutarsız olur.¹⁹

Yapmış olduğumuz yorumu o çağlarda yazının kullandığı alanları göstererek aşağıdaki örneklerle destekleyebiliriz:

- 1) Din adamları dinî metinleri yazıyor ve okuyorlardı.²⁰
- 2) Soylarının yazımı, çünkü Araplar soylarına çok önem veriyorlardı. (Şeceretü'l-Ensâb)
- 3) Kâbe'nin duvarına asılan şiir ve ödül almış metinlerin yazılması.²¹
- 4) Savaş, anlaşma ve barışla ilgili metinlerin yazılması.²²
- 5) Nüfus sayımlarının yazılması, mesela Hz. Peygamberin hicretten sonraki yaptığı işlerden biri.²³
- 6) Alışverişle ilgili işlerde yazının kullanılması.²⁴
- 7) Devletler arası yazışmalar.²⁵
- 8) Kur'an'ın yazılması.²⁶
- 9) Hz. Peygamberin İslam'a davet mektupları.²⁷

¹⁸ Belâzûrî, *Futûhü'l-Buldân*, (Beyrut: Şirketü Tübi'al-kütübi'l-Arabiyye, 1901), 488; Talat Koçyiğit, *Hadis İstilahları*, 2. Baskı (Ankara: AÜİF Yay. 1985), 192.

¹⁹ Subhi es-Salih, *Hadis İlimleri ve Hadis İstilahları*, çev. M. Yaşar Kandemir, (Ankara: DİB Yay., 1981), 10.

²⁰ Geniş bilgi için bk. Bünyamin Erul, "Varaka b. Nevfel", *DİA*, (İstanbul: TDV Yay., 2012), 42/517-518.

²¹ Muhammed Mustafa el-A'zamî, *İlk Devir Hadis Edebiyatı*, çev. Hulûsi Yavuz, (İstanbul: İz Yay., ts.), 3.

²² Muhammed Hamildullah, *Mecmuatü Vesâikü's-Siyasiyye*, (Beyrut: Dârü'n-Nafâ'is, 1985), 145-148, 216-219, 224-234. 424-430.

²³ M. Tayyib Okiç, "İslamiyette İlk Nüfus Sayımı", *AÜİF Dergisi* 7, (1959), 11-20; Hamildullah, *Mecmuatü Vesâikü's-Siyasiyye*, 73-75.

²⁴ Bakara, 2/282; Hamildullah, *Mecmuatü Vesâikü's-Siyasiyye*, 349-350.

²⁵ Muhammed Hamidullah, "Hz. Peygamber'in Altı Orijinal Diplomatik Mektubu", çev. Mehmet Yazgan, (İstanbul: Beyan Yay., 1990), 73-161; Mehmet Ali Kapar, "Hâtıb b. Ebû Beltea, Hayatı ve Faaliyetleri". *İSTEM*, 17/33 (2019): 1-19; Abidin Sönmez, *Rasulullah'ın İslam'a Davet Mektupları*, 3. Baskı (İstanbul: İnkılab Yay., 2011), 79-197.

²⁶ Ebû Bekr Muhammed b. Yahya es-Sülî, *Edebü'l-Kuttâb*, nşr. Muhammed Behce el-Eserî (Kahire: Mektebetü'l-Arabiyye, 1341), 166.

²⁷ Hamidullah, "Hz. Peygamber'in Altı Orijinal Diplomatik Mektubu", 73-161; Sönmez, *Rasulullah'ın İslam'a Davet Mektupları*, 79-197.

Verilen bilgilere göre Hz. Peygamber zamanında yazma okuma bilen kişilerin sayısı bizim bildiğimizden daha yaygın olduğunu söyleyebiliriz.²⁸ Hz. Peygamber vahiy ilk indiği andan itibaren yazdırtması başlı başına yazının kullanımı ve yaygınlığı hakkında bize bilgi verir. Ancak, o zamandaki yazı yaygın olmasına rağmen, az gelişmiş ve okumakta sıkıntılar oluyordu.²⁹ Çünkü yazıda hareke ve noktalar kullanılmadığı için başkalarının okuması ve doğru anlamasında sorunlar çıkıyordu. Zaten bunun yapılabilmesi için tarihî, sosyal ve edebî, bilimsel faaliyetler de yoktu.³⁰

6 ve 7. Asrın başlarında Arabistan Yarımadasında yazının olması tam manasıyla gelişmiş olduğunu bildirmez. Bunula ilgili İbn Haldun (ö. 808/1406) bir fasıl yazmıştır. Ona göre o zamanlarda yazı gelişmemiş, hatta orta dereceye bile ulaşmadığını söyler. Sahâbîlerin yazdığı Mushaflarda hatalar olduğunu ve usulsüz yazıldığını kaydeder.³¹ O çağdaki harflerde hareke, noktalama işaretleri bulunmadığı görülmektedir.³² Mesela, قیل قیل قیل قیل قیل bu kelimelerin hepsi ayrı ayrı manadadır. Ancak hareke ve noktalama olmadığı için herkes kendine göre yanlış okuya bilirdi.³³ Bu yüzden insanlar ancak ezberledikleri yazıları hatasız okuyabiliyorlardı. Başka bir ezberlenmemiş metni okudukları zaman hata yapma ihtimali yüksekti. Onun için o dönemlerde hadisleri dinleyerek değil, sahifelerden aldığı için hata yapanlara “sahafî”³⁴ terimiyle cerh edilmiştir.

Rasulullah her ne kadar okuma ve yazmayı teşvik etmiş, Kur’an’ı yazıya geçirtmiş, sözlerinin yazılmasına müsaade etmişse de içinde yaşadığı toplumun sözlü kültüre sahip olduğu bir gerçektir. Arap yarımadasındaki tüm Arapların, İslamiyet’in ilk günlerinde sözlü kültür içinde yaşadıkları ve hayat tarzlarının bu kültür içinde şekillendiği târihen bilinen bir durumdur.³⁵

²⁸ Nihat M. Çetin, “Arap”, *DİA*, (İstanbul: TDV Yay., 1991), 3/276.

²⁹ Çetin, “Arap”, 3/278.

³⁰ Mehmet Emin Özaşar, *Hadis ilmine giriş*, (İstanbul, Dem Yay., 2009), 56.

³¹ İbn Haldun, *Mukaddime*, nşr. Abdüsselâm eş-Şedâdî, (by.: Darü'l-Bayda, 2005) 2/315-316;

³² Tayyar Altıkulaç, *Günümüze Ulaşan Mesâhif-i Kadîme*, (İstanbul: İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi, 2015), 39-41; Resimleriyle görmek için bk. Bekir Kuzudişli, *Hadis Tarihi*, (İstanbul: Kayhan Yay., 2019), 76-77.

³³ Muhittin Düzenli, Ferhat Gökçe, *Hadis Usûlü*, (Bişkek: Megamediya, 2018), 77.

³⁴ Geniş bilgi için bk. Ahmet Yücel, “Bir Hadis Terimi Olarak Sahafî”, *MÜİFD*, 11/12 (1994), 197-201.

³⁵ Görmez, *Hadis İliminin Temel Meseleleri*, 59; Hanefi Palabıyık, Sözlü Tarih/Sözlü Gelenek ve Hadis Kitapları, *İslâmî İlimler Dergisi*, 3/2 (2008), 128.

Bunula beraber Hz. Peygamber okuma yazmaya büyük bir ehemmiyet verdiğiinde hiç şüphe yoktur. Bedir savaşında esir olan müşriklerin her biri on müslümana okuma yazma öğretmesi şartıyla serbest bırakılması bunun en güzel örneği olabilir.³⁶

Hz. Peygamber'in hadisleri Kur'an-ı Kerîm gibi yazdırmaması, onun kendi sözlerini hiçbir şekilde yazdırmadığı veya yazılmasına izin vermediği anlamına gelmemektedir. Hadis kitaplarında hadislerin yazılmasını hem yasaklayan hem buna izin veren rivâyetler mevcuttur.³⁷ Hz. Peygamber hayatta iken hadisler kısmen ve kısıtlı imkânlarda yazılmıştır. Ebû Hureyre (ö. 58/678), Abdullah b. Amr b. Âs (ö. 65/684-85), Ali b. Ebi Tâlib (ö. 40/661) gibi meraklı sahibilerin kendileri için yazdıkları hadis sahifelerinin yanında, yukarıda da bahsettiğimiz yazıları kayda geçirilmiştir.³⁸ Buna kitabet'ül-hadîs (hadislerin yazılması) denir. Sözlükte “yazı yazmak, hattatlık, yazıt, kitabe, yazı, afiş, duvar ilanı, sekreterlik, kâtiplik” manalarına gelen kitabet kelimesi,³⁹ terim olarak hadis literatüründe “hadis” kelimesi ile izafet şeklinde hadislerin yazıya geçirilmesi anlamında kullanılır.⁴⁰

Bu terim hadis ıstılahında iki anlama gelmektedir. Birincisi, Hz. Peygamber ve ashabı zamanında hadislerin yazılması ile ilgili bilgileri kapsar. İkincisi de hadis meselelerinin bir ilim hüviyeti kazanmasından sonra, hadis kitabeti esnasında hadisçilerin dikkat etmeleri gereken birtakım şartları, metot ve kaideleri içine alır.⁴¹

Hadislerin yazılması meselesini, İbn Kuteybe (ö. 276/889) *Te'vîlu Muhtelefi'l-Hadîs*, er-Râmihürmüzî (ö. 360/971) *el-Muhaddisü'l-Fâsıl Beyne'r-Râvî ve'l-Vâ'î*, Hatîb el-Bağdâdî (ö. 463/1071) *Takyîdü'l-İlm* ve İbn Abdilber (ö. 463/1071) *Câmi'u Beyâni'l-İlmi ve Fazlihi* gibi eserlerde ele almışlardır.

³⁶ İbn Sa'd, *Tabakatü'l-Kübrâ*, thk. Ali Muhammed Ömer, (Kahire: Mektebetü'l-Hanaciyye, 2006) 2/10-20.

³⁷ Ahmet Yücel, “Kitâbet”, *DİA*, (Ankara: TDV Yay., 2002), 26/81.

³⁸ Özağar, *Hadis ilmine giriş*, 56.

³⁹ Ebû'l-Fadl Cemâlliddin Muhammed b. Bekr İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, (Beyrut: 1414/1994), 1/698-701.

⁴⁰ Abdullah Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü*; (İstanbul: TİMAŞ, 1987), 83.

⁴¹ Talat Koçyiğit, *Hadis İstılahları*, 2. Baskı (Ankara: AÜİF Yay. 1985), 189.

Bu konuda İbn Kuteybe şöyle der:

“Bu hadislerin çelişkili görülmesinin iki manası vardır:

Birisi, Sünnetin Sünnetle nesholunmuş olmasıdır. Sanki Rasulullah önce sözlerinin yazılmasını yasaklamış, sonra Sünnetin çoğaldığını ve ezberlenemeyecek hâle geldiğini anlayınca yazılmasına ve kaydedilmesine karar vermiştir.

Diğer manası ise yazma işini sadece Abdullah b. Amr b. el-Âs’a (ra.) has kılmış olmasıdır. Çünkü o, eski kitapları okur, Süryanice ve Arapça yazardı. Onun dışındaki ashab ise ümmi idiler. Onlardan ancak bir ikisi yazı yazabiliyordu. Yazdıkları zaman da kusurlu ve imlası bozuk yazarlardı.

Rasulullah onların yazdıkları şeylerde hata yapmalarından korktu, o zaman onları nehyetti ve ne zaman ki Abdullah b. Amr b. el-Âs’a bu hususta güvendi, o zaman da ona hadisleri yazması için izin verdi.”⁴²

Hadisin ilk yazılı kaynaklarıyla ilgili en mühim olan mesele, onların yazıyla tespitine, Hz. Peygamber’in izin verip vermediğine dair rivâyetler ve bunların sonuçlarıdır. Hadisin yazılmasına izin verilip verilmediğine dair rivâyetlerle ilgili olarak ortaya çıkan “ilmin/hadisın yazılması” (takyîdü’l-ilm) meselesi, basit bir tartışmadan ibaret değildir. Biz burada hadislerin yazılmasına izin verilip verilmemesinin nedenlerini açıklamaya çalışacağız.

1.2.1. Hadislerin Yazılmasını Yasaklama Sebepleri

Hadislerin yazılmaması yaygın olan kanaate göre kendi sözlerinin Kur’an ile karışmasını öne almak için Kur’an’dan başka bir şeyin yazılmasına izin vermemiştir. Kendisine indirilen vahyi yazdırıp koruduğu, ama kendi sözlerine bu tavrı göstermemiştir. Ebû Said el-Hudrî’den (ö. 74/693-94) nakledilen bir hadise göre, Kur’an dışı her şeyi imha etmesini buyurmuştur.

⁴² İbn Kuteybe, *Te’vilü Mutelifi’l-Hadîs*, çev. M. Hayri Kırbasoğlu, *Hadis Müdafaası*, (Ankara: OTTO Yay., 2017), 209.

لَا تَكْتُبُوا عَلَيَّ ، وَمَنْ كَتَبَ عَلَيَّ غَيْرَ الْقُرْآنِ فَلْيَمْحُهُ...

“Benden Kur’an dışında hiçbir şey yazmayın. Kim benden Kur’an dışında bir şey yazmış ise onu derhal imhâ etsin”.⁴³

Bu rivâyette de çok açık görülüyor ki, eğer o zamanda hiç kimse yazı/hadis yazmazsa Hz. Peygamber böyle bir söz söylemezdi. Dahası sahâbilerin yapmadıkları bir işten nehyetmesi mantiken doğru olmaz. Demek ki Hz. Peygamber daha hayatta iken, hatta İslamiyet’in ilk zamanlarında bile hadis yazanlar olmuştur. Bu hadisleri yazma işi Hz. Peygamber yukarıdaki yasağı söyleyinceye kadar devam etmiştir.

Rasulullah ashabını hadis yazmaktan nehiy etmesini sadece Kur’an’a karışma tehlikesinden kaynaklandığını söylemek zordur. Bunun başka nedenlerinin de olabileceğini söylemek mümkündür.

- 1) Mekke döneminde hadis değil, Kur’an bile yazdırmadığı veya yazdırmaya fırsat bulamadığı bilinmektedir. Yazı işleri Medine döneminde elverişli ve şartları uygun olmuştur. Dolayısıyla sadece Kur’an’ın yazılması ve hadislerin imha edilmesi gibi tabi bir şey olamazdı.⁴⁴
- 2) Bu yasağın geldiğinde vahiy de nüzul oluyordu. Sahâbiler daha Kur’an’ın uslûbüne alışkın değillerdi. Onun için hangisi ayet hangisi hadis olduğunu anlamakta zorluk çekiyorlardı. Ayet ve hadislerin aynı sahifelerde yazılması tehlikesin öne alarak, Hz. Peygamber menetmiş olabilir.⁴⁵
- 3) Kur’an’ı okumaktan alıkoyma ve o zamandaki Arapların çoğu dinde derin anlayışa (Fıkha) sahip olmadığı gibi, arif ve âlim adamlarla oturup kalkmazlardı. Dolayısıyla herhangi bir sözü Allah’ın sözü ile karıştırabilirlerdi.⁴⁶ Hattâbî’ye (ö. 388/998) göre yazma yasağının sebebi hadislerin Kur’an’la karışması tehlikesidir. Zira ona göre vahiy sürecinde aynı malzeme üzerine Kur’an ayetleri ile hadislerin birlikte yazılma olasılığı yüksektir.⁴⁷

⁴³ Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî, *el-Câmi’u’s-Sahîh*, nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, (Beyrut: Dârü’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1991), “Zühd ve Rakâik”, 72.

⁴⁴ Bünyamin Erul, *Hadis Tetkikleri Eleştirel Bir Yaklaşım*, (Ankara: OTTO Yay., 2016), 111.

⁴⁵ Talat Koçyiğit, *Hadis İstılahları*, 193; İbn Kuteybe, *Te’vîlu Mutelifi’l-Hadis*, çev., 209.

⁴⁶ Hatîb el-Bağdâdî, *Takyîdu’l-İlm*, çev., 42.

⁴⁷ Ebû Süleymân el-Hattâbî, *Me’âlimü’s-sünen*, (Haleb: Matbûatü’l-ilmiyye, 1934), 4/184; Sahâbenin hadis yazımı hakkındaki incelemesinde İsmail Cerrahoğlu da yazım yasağını dönemin kültürel seviyesi ile izah etmiştir. O da ilk dönemlerde Kur’an’a ithal edilebilecek kelimeleri ayırabilecek sahâbî sayısının fazla

- 4) Yazının gelişmemiş olması çok önemli bir faktördür.⁴⁸ Yukarıda da bahsettiğimiz gibi hareke ve noktalama işaretleri yoktu. Bu durumda sonraki nesiller yanlış anlayarak, ihtilafa düşebileceğinden kaynaklanmıştır. Aynı durum Kur'an için söz konusu olamaz. Çünkü Kur'an yazıya geçirildiği gibi herkes tarafından ezberlenerek okunuluyordu.⁴⁹
- 5) Okuma yazma bilenlerin az olması bir gerekçe olarak söylenmiştir.⁵⁰ Ama biz bunun isabetli olmadığını düşünüyoruz.⁵¹ Yukarıda da değindiğimiz gibi bizim düşündüğümüzden daha çok kişi okuma yazma biliyordu. Dolayısıyla böyle bir yetersizlik durumu Kur'an için de geçerli olup, yazıyla tespitine gölge düşürmektedir.

Son zaman âlimlerinden Muhammed Hamidullah, yazım yasağını nakleden sahâbilerin o yıllarda henüz genç sayıldıkları için Hz. Peygamber'in onlara yönelik bir yasaklaması olabileceğini söylemiştir.⁵² Ancak Ahmet Yücel, Ebû Saîd el-Hudrî'nin daha sonraki yıllarda da hadis yazımına karşı çıktığını belirterek Muhammed Hamidullah'a itiraz etmiştir.⁵³ Mustafa es-Sıbâî ise yasak hadisinin resmî tedvine yönelik olduğu görüşündedir. Buna göre Kur'an resmen tedvin edilirken onunla aynı paralelde hadislerin tedvin edilmesi istenmemiştir.⁵⁴ Abdulğani Abdulhâlık yasağın neshedildiğine karşı çıkar ve bunun vahiy kâtipleriyle ilgili olduğu düşüncesindedir.⁵⁵ Talat Koçyiğit ise yazı malzemesinin kıtlığını sebep göstermiştir.⁵⁶

Netice itibarıyla Hz. Peygamber zamanında ve onun ashabı dönemlerinde yazının iyi derecede kullanıldığı ve hadislerin yazıldığı açıkça bilinmektedir. Ama bu ilmin yazılmamasının bir diğer sebebi de ilmin kitaplarda kaydedilmesi ile ilmin öğrenen tarafında kalıcı bir meleke (ilim melekesi) halinde elde edilmesinin farklı şeyler olduğunu

olmadığını ifade eder. İsmail Cerrahoğlu, "Tefsir ve Hadis Kitabetine Karşı Peygamber ve Sahâbenin Durumu", AÜİF. Dergisi, 9 (1961), 43.

⁴⁸ İbn Kuteybe, *Te'vîlu Muteliği'l-Hadis*, çev., 209.

⁴⁹ Ahmet Keleş, *Hadis Tarihi ve Usûlü Dersleri*, 1. Baskı (Ankara: Fecr Yay., 2017), 39.

⁵⁰ Koçyiğit, *Hadis Istılahları*, 193.

⁵¹ Keleş, *Hadis Tarihi ve Usûlü Dersleri*, 38.

⁵² Muhammed Hamidullah, "Hz. Peygamber Zamanında Hadisin Tedvini" çev. Nafiz Danışman. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 04/03 (1955), 4.

⁵³ Ahmet Yücel, "Hadislerin Yazılmasıyla İlgili Rivayetlerin Tenkit ve Değerlendirilmesi", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 0/16-17 (1999), 115.

⁵⁴ Mustafa es-Sıbâî, *es-Sünne ve Mekânetuhâ fî't-Teşrî'i'l-İslâmiyye*, (Beyrut: el-Maktabü'l-İslâmiyye, 2000), 76.

⁵⁵ Abdulğani Abdulhâlık, *Hücceyetü's-sünne*, çev. Dilaver Selvi, *Sünnetin Delil Oluşu*, (İstanbul: Şûle Yay.,1996), 245-247.

⁵⁶ Koçyiğit, *Hadis Tarihi*, 11. Baskı (Ankara: TDV Yay., 2018), 26.

öğretmektir. İlki ilmin muhafaza edilmesi, diğeri ilmin insana mal olması ve onunla işlem yapabilmesi ile ilgilidir.⁵⁷ Kullanılmayan, kitaplarda kalan ilim: “*Tevrat’la yükümlü tutulup da onunla amel etmeyenlerin durumu, ciltlerce kitap taşıyan merkebin durumu gibidir. Allah’ın ayetlerini yalanlamış olan kavmin durumu ne kötüdür! Allah, zalimler topluluğunu doğru yola iletmez*”⁵⁸ ayetindeki benzetme gibidir.

Buna rağmen Hz. Peygamber’in, hadislerin yazılmasına izin verdiğini gösteren pek çok deliller vardır.⁵⁹ Bunun yansıra hadisleri yazan birçok sahabe de bulunmaktadır.⁶⁰ Buradan da anlaşıldığına göre Hz. Peygamber’in hadislerin yazılmasına izin vermemesinden maksat, büyük ihtimalle, yanlış anlaşılmaya sebep olabileceğinden dolayıdır. Çünkü Kur’an-ı Kerim’le hadisler aynı levha üzerine yazılıyordu.⁶¹ Eğer Hz. Peygamber Kur’an-ı Kerim’in korunması için böyle bir tedbir almasaydı, bugün belki de, hadislerin yazıya geçirilişini değil, Kur’an’ın ne kadarının Allah, ne kadarının Peygamber sözü olduğunu tartışıyor olacaktık.⁶² Ayrıca belirtmek gerekir ki İslamiyet’in gelişiyle Arap toplumu sözlü/şifahi kültürden yazılı kültüre yöneldiği bilinmektedir.⁶³

1.2.2. Hadislerin Yazılmasına İzin Vermesi

Hz. Peygamber Mekke döneminde hadisleri yazdırmamıştır. Aradan bir müddet geçtikten sonra başka bir değışle Medine’nin ilerleyen yıllarında en azından bazı sahâbîlerin hadis yazmasına izin vermiştir.⁶⁴ Böyle izin verildikten sonra, yukarıda söz ettiğimiz yasağın kalkmış olduğunu kabul etmek gerekir.

Kur’an’dan başka şeylerin yazılmamasını emreden Hz. Peygamber, daha sonraları gayretli, genç ve işittiği hadisleri unutan sahâbîlere “Elinden yardım iste” daha doğrusu bu hadisleri yaz demiştir.⁶⁵ Hz. Peygamber ihtiyaç hissedenlerin de talebi üzere yazmalarına

⁵⁷ Kasım Şulul, “Hadisin İlk Yazılı Kaynakları veya Takyîdü’l-İlm Meselesi”, *Hadis ve Siyer Araştırmaları*, 1/1 (2015), 197.

⁵⁸ Cum’a. 62/5.

⁵⁹ Muhammed b. İsmâil b. İbrâhim b. Mugîra el-Buhârî, *el-Câmi’u’s-Sahîh*, nşr, Mâhir Yasin Fahl, (Riyad: Dârü İbn Ceyziyye, 1440/2019), “Kitâbü’l-İlm”, 39.

⁶⁰ Buhârî, “İlm”, 39; Hatîb el-Bağdâdî, *Takyîdu’l-İlm*, 74-86; el-A’zamî, *İlk Devir Hadis Edebiyatı*, 21.

⁶¹ İbn Hacer, *Fethü’l-Bârî fî Şerhi Sahîhi’l-Buhârî*, thk. Abdulkâdir Şeybe el-Hamd (Riyad: by., 2001), 1/246.

⁶² el-A’zamî, *İlk Devir Hadis Edebiyatı*, 24; Cemal Ağırman, “Hadis Edebiyatının İntikal Safhaları ve Kitâbet Meselesi”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5/1, (2001), 159.

⁶³ Görmez, *Hadis İlminin Temel Meseleleri*, 62

⁶⁴ Bünyamin Erul, *Hadis Tetkikleri Eleştirel Bir Yaklaşım*, 111.

⁶⁵ Hatîb el-Bağdâdî, *Takyîdu’l-İlm*, 74-78.

izin vermiştir. Bu konuda yapılan çalışmalara göre, elliden fazla sahabî kendileri için veya unutmamaları için hadis yazdığı bilinmektedir.⁶⁶

Resulullah'tan hadislerin yazılmasına izin veren birçok rivâyet bulunmaktadır.⁶⁷ Hz. Peygamberden Râfi' b. Hadîc (ö. 73/692) hadis yazmak için izin istemiş “*Ya Rasullullah, senden birçok şeyler istiyoruz; onları yazalım mı?*” demiş, Peygamber de “*Yazınız, bir beis yoktur*”, diye cevap vermiştir.⁶⁸

Genç ve gayretli Abdullah b. Amr, Hz. Peygamberden işittiği bütün hadisleri daha iyi ezberlemek için yazıyordu. Kureyşliler görünce onu bu işten men ederek, onun da bir beşer olduğunu ve rıza veya öfkeli halinde iken de konuşa bileceğini söylemişlerdir. Abdullah b. Amr bu işi bir müddet durdurmuş ve bu sözleri Peygambere zikretmiştir.

Bu sözlere Hz. Peygamber de şöyle cevap vermiştir

اَكْتُبْ فَوَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ، مَا خَرَجَ مِنْهُ إِلَّا حَقٌّ

“*Yaz, nefsim elinde olana yemin ederim ki benden haktan başka şey çıkmaz*”⁶⁹

Bu rivâyetlerden hareketle şöyle bir sonuca gitmek mümkündür. İslamiyet'in ilk yıllarında yazı malzemeleri azdı ve Kur'an'ı yazan ve ezberleyenler de azdı. Bu eksikler ilerleyen yıllarda daha gelişti ve Kur'an artık birçok sahabî tarafından ezberlenerek yazılmaya başlandı. Müslümanlar çoğalınca onu ezberleyenler de çoğaldı. Artık hadislerin yazılması bir sorun olmayacak hale geldi. Ondan sonra Hz. Peygamber kendi sözlerini yazmalarına izin, hatta tavsiye etmiştir.

Bu konuda âlimler arasında muhalif görüşe sahip olanlar da vardır. Onlardan biri olan Seyyid Reşid Rıza'dır (ö. 1935) Ona göre, İslam'ın ilk günlerinde hadislerin yazılmasına izin verilmiştir. Hadis yazanlar onu hukukî kaynak olarak görmeye başlamışlardır. Bu yüzden Hz. Peygamber kendi sözlerini hukuki bir kaynak veya dinin bir parçası olmadığını göstermek için, hadislerin yazılmasına karşı çıkmıştır.⁷⁰ Bu görüşüne şu delilleri getirir.

⁶⁶ Bünyamin Erul, *Hadis Tetkikleri Eleştirel Bir Yaklaşım*, 112.

⁶⁷ Hatîb el-Bağdâdî, *Takyîdu'l-İlm*, 73-106.

⁶⁸ Hatîb el-Bağdâdî, *Takyîdu'l-İlm*, 85.

⁶⁹ Ahmet b. Hanbel, *Müsned*, thk. Şuayb el-Arnâvût (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2007), 11/57-58; Hatîb el-Bağdâdî, *Takyîdu'l-İlm*, 97.

⁷⁰ Reşid Rıza, *el-Menâr*, (Mısır: y.y. 1325), 10/767.

Bu emri sahabe uygulamıştır, hatta Hulefa-i Râşidin hadis neşretmek şöyle dursun, yazmadığını zikreder. Hatta ileri gelen sahabeler, ayrıca hadis rivâyetine karşı çıkmışlardır. Tabiun, Sahabeden kalan hiçbir sahîfe elde etmiş değildi ve onlar valiler tarafından sadece böyle bir talepte bulunulduğu zaman yazmışlardır.

Bize göre bu iddiaların bir temeli yoktur. Çünkü Hatîb el-Bağdâdî'nin "*Takyîdu'l-İlm*" adlı eserinin üçüncü bölümünde sahabe ve tabiundan gelen hadislerin yazılmasının mubahlığını gösteren rivâyetler çoktur.⁷¹ Bu görüşümüzü güçlendirmek için hadis yazan sahâbîler adlı bir başlık oluşturarak, en meşhur sahâbîlerin sahifelerini zikretmeye çalışacağız.

1.3. Hz. Peygamber Zamanında Yazılan Sahîfe ve Vesîkalar

Bu başlık altında Hz. Peygamber zamanında yazılan vesîkalar ve sahâbîlerin yazdıkları sahifelerden söz etmeye çalışacağız. Ayrıca belirtmemiz gerekir ki, bu sahifelerin içeriği, sahihliği ve kimler tarafından rivâyet edilmiş olduğu, hangi kitaplarda bulunduğu hususlarını konumuzun sınırlarını aştığından dolayı bu çalışmamızda bahsetmeyeceğiz. Bizim burada asıl amacımız, Hz. Peygamber zamanından beri hadislerin, başka bir deyişle yazının yaygın olarak kullanıldığını göstermektir.

1.3.1. Hz. Peygamber'in Yazdırdığı Vesîkalar

Hz. Peygamber kendi arkadaşlarından bazılarına birçok sebeple vesîkalar yazdırmıştır.⁷² Bu vesîkalar zekât, emanâme⁷³ gibi fikhî, siyasî konuları içerir. Bu vesîkaların bazılarını temas edilecektir.

1.3.1.1. Medine Vesîkası⁷⁴

Medine'de yaşayan müslümanlar, yahudilerin bazı kabileleri ve müşrik Araplar arasında hicretten kısa bir süre sonra Hz. Peygamber'in rehberliğinde hazırlanan Medîne

⁷¹ Hatîb el-Bağdâdî, *Takyîdu'l-İlm*, 73-126.

⁷² Muhammed Hamîdullah, *Mecmuatü Vesâikü's-Siyasiyye*, (Beyrut: Dârü'n-Nafâ'is, 1985) adlı eserinde hepsini toplamaya çalışmıştır.

⁷³ Mehmet Akif Aydın, "Anayasa", *DİA*, (İstanbul: TDV Yay., 1991), 3/153

⁷⁴ Bu konuda yapılan araştırmalar için bk. Mustafa Özkan, *Medine Vesikası/ Anayasası ve Birlikte Yaşama*, (Ankara: Fecr Yay., 2018); Mustafa Özkan, "Medine Vesikası" *DİA*, (Ankara: TDV Yay., 2019), EK-2/212; Murat Akarsu, "Medine Sözleşmesi'nin Anayasallığı" *Uluslararası İnsan Çalışmaları Dergisi*,

vesîkası orijinal metninde kitab ve sahîfe adlarıyla, kaynaklarda ise muvâda'a (موادعة) ve muâhede gibi isimlerle anılır. Türkçe edebiyatlarda “Medine vesîkası, Medine sözleşmesi, Medine anayasası” şeklinde adlandırılmaktadır. Vesîka klasik kaynaklardan İbn Hişâm'ın (ö. 218/833) *es-Sîre*'si, Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm'ın (ö. 224/838) *Kitâbü'l-Emvâl*'i, İbn Seyyidünnâs'ın (ö. 734/1334) *'Uyûnü'l-eser*'i ve İbn Kesîr'in (ö. 774/1373) *el-Bidâye ve'n-nihâye*'sinde tam metin halinde günümüze ulaşmıştır.⁷⁵

Medine şehir devletini bir konfederasyon halinde düzenleyen belgede şehirde yaşayan müslümanlar, Evs ve Hazrec kabilelerinden henüz müslüman olmayanlarla Yahudiler bu konfederasyonu oluşturan federasyonlar görünümündedir. Belgede önce şehir devletini teşkil eden gruplar sayılmakta ve bunların siyasî bir bütün (ümme) oluşturdukları belirtilmektedir. Burada, Hz. Peygamber'in taraflar arasındaki anlaşmazlıklarda ordu kumandanı olarak kabul edilmesi onun devlet başkanı olduğunu, o sırada müslümanların sayısı toplam nüfusun yedide birini teşkil etmekle birlikte Medine toplumundaki yerinin güçlü kabul edildiğini göstermektedir.⁷⁶

1.3.2. Fıkhî Vesîkalar⁷⁷

1.3.2.1. Amr b. Hazm'a Verilen Vesîka⁷⁸

Amr b. Hazm (ö. 53/673), Peygamberle birlikte Hendek savaşına katıldığında 15 yaşında idi. İki sene sonra Necran'da zekât memuru olarak tayin edilmiştir. O sırada Hz. Peygamber fıkhî hükümleri içeren bir belge göndermiştir. Daha sonra onun için başka bir vesîka yazdırmıştır.⁷⁹

Bu vesîka sahâbi döneminde ve onlardan sonraki tabiun döneminde gerekse ondan sonraki dönemlerde de meşhur olmuştur. Fesevî (ö. 277/890) bu vesîka hakkında:

1/2 (2018); R. B. Serjeant, “The ‘Constitution of Medina’”, *IQ*, 8/1-2 (1964), çev. Murat Çiftkaya “Sözde Medine Anayasasında Yer Alan Vesikaların Tahlil ve Tercümesi”, *Bilgi ve Hikmet*, 5, (İstanbul 1994), 68-90.

⁷⁵ Mustafa Özkan, “Medine Vesikası” *DİA*, (Ankara: TDV Yay., 2019), EK-2/212

⁷⁶ Özkan, “Medine Vesikası” *DİA*, EK-2/213.

⁷⁷ Geniş bilgi için bk. Talat Koçyiğit, *Hadis Tarihi*, 11. Baskı (Ankara: TDV Yay., 2018), 41-50.

⁷⁸ Geniş bilgi için bk. Bekir Kuzudişli, *Hadis Rivâyetinde Aile İsnadları*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı (Doktora Tezi, 2005), 30-38.

⁷⁹ Bekir Kuzudişli, *Hadis Tarihi*, 3. Baskı (İstanbul: Kayhan Yay., 2019), 82.

“Resulullah’tan nakledilen kitaplar arasında bundan daha sahihini bilmiyorum, ashab ve tabiun ona başvuruyor ve kendi görüşlerini bırakıyorlardı.” demiştir.⁸⁰

1.3.2.2. Enes b. Mâlik’in Vesîkası

Hiz. Peygamber vefatına çok yakın zamanlarda zekât memurlarına bir yazı göndermek istemiştir. Ama bu yazıyı göndermeye ömrü yetmemiştir. Bu belge, Hiz. Peygamber’in vefatından sonra Hiz. Ebû Bekr’e (ö. 13/634) geçmiştir. Bahreyn’e zekât memuru olarak Enes b. Mâlik’i (ö. 93/711-12) gönderirken, belgenin bir nüshası onun eline geçmiştir.⁸¹

Enes b. Mâlik bu belgeyi Hiz. Peygamber ve Hiz. Ebû Bekr’den hatıra olarak saklamış, daha sonra bu belge torunlarına ve yeğenlerine kadar ulaşmıştır.⁸² Ondan itibaren bu belge Buhârî ve birçok râvî tarafından nakledilmiştir.⁸³

1.3.2.3. Ömer b. Hattâb’ın Vesîkası

Daha önce de ifade edildiği gibi Hiz. Ebû Bekr zekât belgesinin bir nüshasını Enes b. Mâlik’e vermiş, aslı kendisinde kalmıştır. Vefatından sonra bu belge ikinci Halife Hiz. Ömer’in (ö. 23/644) eline geçmiştir.⁸⁴ Bu belge “Ömer’in Kitabı” şeklinde meşhur olmuş ve ailesi tarafından korunmuştur.

Hiz. Ömer’in vefatından sonra oğlu Abdullah b. Ömer’e (ö. 73/693) geçmiş ve daha sonraki dönemlerde de çok râvî tarafından nakledilmiştir. *Muvatta’* sahibi İmam Mâlik (ö. 179/795) hayvanların zekâtı konusuna başlarken, isnâdsız “Ömer’in Kitab’ında okudum” ifadesiyle eserine almıştır.⁸⁵

⁸⁰ Cemâlidin Ebû’l-Haccâc Yûsuf el-Mizzî, *Tahzîbü’l-Kemâl fî Esmâ’l-r-Ricâl*, (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1983), 11/419.

⁸¹ Buhârî, “Fardü’l-humus”, 5.

⁸² Buhârî, “Fardü’l-humus”, 5.

⁸³ İbn Mâce, *Sünen*, thk Muhammed Fuâd Abdülbâkî, (b. y: Dârü İhyâ’i Kütübî’l-Arabiyye, 2009), “Zekât”, 10; Dârekutnî, *İlel*, thk. Mahfûzürrahmân Zaynullah Selefi (Riyad: Dârü’t-Tayyiba, 1985), 1/229-230.

⁸⁴ Kuzudîşî, *Hadis Tarihi*, 83-84.

⁸⁵ Mâlik b. Enes, *Muvatta’*, thk. Muhammed Fuad Abdülbâkî, (b.y.: Dârü İhyâi’t-Türâsi’l-Arabiyye, 2018), “Zekât”, 11.

1.3.3. Sahâbîlerin Sahîfeleri⁸⁶

Hadis tarihinin en önemli konularından biri de Hz. Peygamber ve onun ashabı döneminden hadis kaynaklarının oluşumuna kadar geçen süre içerisinde hadislerin nasıl korunduğu ve tespit edildiği meselesidir. Hadis Tarihi kitaplarına⁸⁷ baktığımızda şu dört önemli aşama görülür:

- 1) Sözlü Dönem (Hıfz)
- 2) Yazılı Dönem (Kitabet)
- 3) Tedvîn Dönemi (Toplamak)
- 4) Tasnif Dönemi (Sınıflandırma/Kitaplaşma)

Bu dört aşama birbirinden keskin hatlarla ayrılmayıp birbirleriyle irtibatlı hatta bazen birlikte sürdürülmüşlerdir. Hz. Peygamber daha hayattayken kendisine ait söz ve eylemler bazı sahabîler tarafından yazıya geçirilmişti.⁸⁸ Fakat bu yazıya geçirme eylemi sistematik değildi. Başka bir deyişle Hz. Peygamber'in sözlerinden yazılanlar, belli bir plan dâhilinde tedvin edilip kitap halinde bir araya getirilmemişti. Hadisleri yazma faaliyetleri, yukarıda da bahsettiğimiz gibi, daha çok kendileri için yapmış oldukları bireysel çalışmadan ibaret olmuştur.⁸⁹ Sahîfelerin hepsine tems etmek bizim çalışmamızın sınırlarını aşar. Dolayısıyla biz sahîfelerin bazılarını kısaca şöyle sıralayabiliriz.

1.3.3.1. Abdullah b. Amr b. Âs'ın Sahîfesi⁹⁰

Abdullah b. Amr b. Âs Hz. Peygamber hayatta iken hadisleri yazmak için izin almıştır. Süryaniceyi iyi biliyordu, Tevrat'ı da okuyordu ve yazısı da güzeldi. Böylece Hz. Peygamber

⁸⁶ Hadis ıstılahında sahîfe tabiri, genellikle Hz. Peygamber ve ashabı döneminde yazılmış olan küçük hadis kitapları hakkında kullanılmıştır. Abdullah Aydın, "Sahîfe" *DİA*, (İstanbul: TDV Yay., 2008), 35/522-523.

⁸⁷ Geniş bilgi için bk. İsmail Lütfi Çakan, *Hadis Edebiyatı*, (İstanbul: M.Ü.İ.F. Yay., 1985), 15; Ahmet Keleş, *Hadis Tarihi ve Usûlî Dersleri*, 1. Baskı (Ankara: Fecr Yay., 2017), 20-22; Muhittin Düzenli, Ferhat Gökçe, *Hadis Usûlü*, (Bişkek: Megamediya, 2018), 163. Bekir Kuzudişli, *Hadis Tarihi*, 3. Baskı (İstanbul: Kayhan Yay., 2019), 101.

⁸⁸ Hatîb el-Bağdâdî, *Takyîdu'l-İlm*, 108-125.

⁸⁹ Hatîb el-Bağdâdî, *Takyîdu'l-İlm*, 108-125; H. Musa Bağcı, *Hadis Tarihi ve Metodolojisi*, (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2012), 58-65.

⁹⁰ Veysel Özdemir, "Abdullah b. Amr b. el-As (65/684)'ın Rivayetlerinin Hadis Kaynaklarına Az Sayıda İntikalinin Sebepleri", *İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 12/2 (2007), 203-213.

hayatta iken hadisleri yazmış ve kendisine ait bir nüsha oluşturmuştur. Bu sahîfe'yi ömrü boyunca korumuş ve özen göstermiştir.⁹¹

Nitekim bu sahîfenin orijinali günümüze müstakil olarak ulaşmamıştır. Bu sahîfe 1000'e yakın hadisten oluşmuştur.⁹² Bu eser daha sonra Abdullah'ın büyük torunu Amr b. Şuayb'a intikal etmiş ve onun tarafından rivâyet edilmiştir. Eserin büyük bir bölümü, Amr b. Şuayb'ın rivâyetiyle Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde yer almaktadır.⁹³

1.3.3.2. Semüre b. Cündeb'in Sahifesi

Semüre b. Cündeb (ö. 60/680) genç yaşından beri Hz. Peygamber'in yanında bulunmuş ve kendisinden duyduğu hadisleri titizlikle ezberlemeye çalışmıştır. Yaşının küçüklüğü sebebiyle Hz. Peygamber'in sohbet meclislerinde konuşmayı değil daha çok dinlemeyi tercih etmiştir.⁹⁴ Bunun hakkında kendisinin şöyle dediği rivâyet edilmektedir:

*“Rasulullah zamanında buluş çağına yaklaşmış çocuktum. Ondan hadis ezberledim. Ama bu hadisleri benden daha büyükler var diye rivâyet etmiyorum.”*⁹⁵

Kaynaklara göre Semüre b. Cündeb çocuklarına kendisinin Hz. Peygamber'den işittiği hadisleri risale olarak gönderdiği zikredilmektedir. Bu risale “Rahman ve Rahim Allah'ın adıyla, Semüre'den çocuklarına...” şeklinde olduğu için “*Risâletü Semüre ilâ banîhi*” adıyla meşhur olmuştur.⁹⁶

Bu risale sonraki âlimler tarafından da çok kullanıldığı bilinmektedir. Risale hakkında İbn Sîrîn (ö. 110/729): “*Semüre'nin oğullarına emanet ettiği risâlede pek çok ilim vardır*” demiştir.⁹⁷

1.3.3.3. Ali b. Ebî Tâlib'in Sahifesi

İlk tarihi kaynakların bildirdiğine göre Hz. Ali Kur'an'ı ilk toplayanların başında gelmektedir ve söylendiğine göre onun Mushaf'ı nüzul sırasına göredir. Bu Mushaf'ta ayet

⁹¹ Hatîb el-Bağdâdî, *Takyîdu'l-İlm*, 70-73.

⁹² M. Yaşar Kandemir, “Abdullah b. Amr b. Âs” *DİA* (İstanbul: TDV Yay., 1988), 1/85.

⁹³ Kandemir, “Abdullah b. Amr b. Âs”, 1/85.

⁹⁴ Bünyamin Erul, “Samüre b. Cündeb” *DİA*, (İstanbul: TDV Yay., 2009), 36/501.

⁹⁵ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe fî ma'rifati's-Sahâbe*, (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2012), 519.

⁹⁶ Bünyamin Erul, “Samüre b. Cündeb” *DİA*, (İstanbul: TDV Yay., 2009), 36/502.

⁹⁷ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe fî ma'rifati's-Sahâbe*, 519.

tefsirlerinin ve nesh edilmiş ayetlerle ilgili bilgi olduğu da söylenmiştir. Şîî kaynaklara göre Hz. Ali Hz. Peygamber'in vefatından sonra elindeki Mushaf'ı müslümanlara arz etmiş ancak sahabenin bazıları tarafından kabul görmediği için evinde muhafaza etmiştir.⁹⁸

Hz. Ali'nin sadakat ve diyet hükümlerini ihtiva eden bir sahîfesinin olduğu bilinmektedir. Sahîfesinin olduğunu bildiren muhtelif kaynaklarda rivâyetler bulunmaktadır. Hz. Peygamber ile çoğu zaman beraber bulunması sebebiyle rivâyet ettiği hadisler içinde onun şemâiline, ibadet ve dualarına dair olanlar daha çoktur. Hz. Peygamber zamanında yazdığı ve devamlı olarak kılıcının kınında taşıdığı bir hadis sahîfesi vardı. Bizzat kendisinin belirttiğine göre bu sahîfe diyete dair hükümlerle düşman elindeki bir esiri kurtarmanın yolları, bir kâfir için müslümanın öldürülemeyeceği, Medine'nin Harem bölgesi sınırları gibi konulardaki hadisleri ihtiva etmekteydi.⁹⁹ Hz. Ali kılıcının kabzasında sakladığı ve sadece birkaç hadis bulunduğu da söylenir.¹⁰⁰ Bununla ilgili şöyle rivâyet bulunmaktadır. “Hz. Peygamber'den Kur'an ve şu sahîfedekilerden başka şey yazmadık.”¹⁰¹

1.3.3.4. Abdullah b. Abbas'ın Sahîfesi¹⁰²

Abdullah b. Abbas (ö. 68/687-88) sahabe arasında çok rivâyet ettiği ve tefsir alanında ilminin genişliği ile şöhret kazanmıştır. Tefsir ilminde otorite olmasından dolayı *Mufessirü'l-Kur'an* ve *Tercumânü'l-Kur'an* lakapları da vardı. Hz. Peygamber'in: “Allah'ım, ona te'vîl'i öğret ve dinde fâkih (derin anlayış sahibi) kıl!” tarzındaki duasına nail olmuştur.¹⁰³

Hz. Peygamber'in hizmetçisi Selmâ Abdullah b. Abbas'ın levhaları olduğunu belirtmiştir. “Abdullah b. Abbas (tahtadan yapılmış) levhalarla Ebû Râfi'a gelip, ondan Hz. Peygamber'in sünneti hakkında bazı şeyler yazarken gördüm», demiştir. Dolayısıyla bu

⁹⁸ Hz. Ali'ye nisbet edilen kitâblar hakkında geniş bilgi için bk. Doğan Kaplan, “Ehl-i Beyt'in Gizli İlmi: Hz. Ali'ye Nispet Edilen Kitâb-ı Ali (Sahife- Câmia), Cefr ve Mushaf-i Fâtıma Hakkında Bir İnceleme”, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 30 (2010), 75-92.

⁹⁹ M. Yaşar Kandemir, “Ali” *DİA*, (İstanbul: TDV Yay., 1989), 2/375.

¹⁰⁰ Bünyamin Erul, *Hadis Tetkikleri Eleştirel Bir Yaklaşım*, 112.

¹⁰¹ Zehebî, *Tezkiratü'l-Huffâz*, thk. Abdurrahmân b. Yahya el-Muallimî, (Haydarabad: Dâiretü'l-Maârifî'l-Osmâniyye, 1374), 1/12.

¹⁰² Ali Bulut, “Kur'an Filolojisine Dair İbn Abbâs'a Nisbet Edilen Üç Eser”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 20/20-21 (2005), 279-297.

¹⁰³ İsmail Lütfi Çakan, Muhammed Eroğlu, “Abdullah b. Abbas” *DİA*, (İstanbul: TDV Yay., 1988), 1/76.

şekilde birçok hadis yazmış ve oğlu Ali'ye geçmiş ondan da diğer hadisçilere kadar ulaşmıştır.¹⁰⁴

İbn Abbas'ın kendisi yazmış olan sahîfeler yanında, onun imlâsıyla öğrencileri tarafından yazılan kitap ve sahifeler de bulunmaktadır. Sa'îd b. Cubeyr (ö. 94), Mucâhid (ö. 103) ve İkrime (ö. 105) İbn Abbas'ın en tanınan öğrencilerindendir. Bunlardan Sa'îd b. Cubeyr'in ondan imlâ olarak hadis yazdığı söylenir.

*“Sahîfemle İbn Abbas'a gelir, imla ile odan hadis yazardım. Sahîfe dolduğu zaman dahi imlaya devam ederse elbiseme, ayakkabıma ve avucuma yazardım”*¹⁰⁵

1.3.3.5. Ebû Hüreyre'nin Sahîfesi¹⁰⁶

En çok hadis rivâyet etmekle şöhret bulan Ebû Hüreyre (ö. 58/678) hadis öğrenmeye çok hırslıydı. Bu isteğinden dolayı Hz. Peygamber'in her sözünü dikkatle dinlemeyi ve onu da başkalarına aktarmayı hedeflemişti.¹⁰⁷ Bazen de çok hadis rivâyet ettiği için sahâbi tarafından itirazlar oluyordu. Bu itirazlara kendisi şöyle der:

*“Halk diyor ki: Ebû Hüreyre çok hadis rivâyet ediyor. Eğer Allah'ın kitabında şu iki ayet olmasaydı bir hadis bile rivâyet etmezdim. “İndirdiğimiz belgeleri ve doğru yolu Kitab'da insanlara açıkladıktan sonra, gizleyen kimseler var ya, onlara hem Allah lanet eder hem lanetçiler lanet eder, ancak tövbe edenler, ıslah olanlar ve gerçeği ortaya koyanlar müstesna; işte onların tövbesini kabul ederim. Ben, tövbeleri daima kabul ve merhamet ederim.” (Bakara. 2/159-160) ayeti söyledikten sonra: “Muhacir kardeşlerimiz alışverişle, Ensar çiftlikle uğraşırken, Ebû Hüreyre karın tokluğuna düşmeden Hz. Peygamber yanında hadis topluyordu. Başkaları kendi işleri ile meşgul iken, Hz. Peygamber yanında bulunuyor ve diğerlerin bilmedikleri şeyleri görüyordu.”*¹⁰⁸

Ebû Hüreyre sadece sözlü olarak mı hadis nakletmiştir? Sorusuna hayır diye cevap verebiliriz. Çünkü onun hadisleri unutmasından korktuğu için Hz. Peygamber ona hadisleri

¹⁰⁴ Talat Koçyiğit, *Hadis Tarihi*, 11. Baskı (Ankara: TDV Yay., 2018), 75.

¹⁰⁵ Ahmed b. Hanbel, *Kitâbü'l-İlâl*, 1/50.

¹⁰⁶ Fahri Hoşab, “Sahâbi Sahîfelerinin Lâfzen Rivâyet Açısından Değeri”, *Hadis Tetkikleri Dergisi (HTD)*, 16/2, (2018), 93-105.

¹⁰⁷ Muhittin Düzenli, Ferhat Gökçe, *Hadis Usûlü*, 75.

¹⁰⁸ Buhârî, “İlm”, 42.

yazmasını tavsiye ettiği veyahut da onun hadisleri ihtiva ettiği bir kitabının da olduğu söylenir.¹⁰⁹ Eğer yazmayı bilmeseydi Hz. Peygamber ona yazmayı tavsiye etmezdi, yazıyı bildiği için ona elinden yardım iste demiştir, bundan dolayı hadis yazdığını söyleyebiliriz.

Ancak bu rivâyetlere baktığımızda Ebû Hüreyre değil, başka bir kişinin izin istediği görülmektedir.¹¹⁰ Hatta Ebû Hüreyre hadis yazmadığını açıkça söyleyen rivâyetler de vardır. Nitekim bir rivâyete göre O, “*Ebû Hüreyre yazmaz ve gizlemez*”¹¹¹ demiştir. Ancak hadis âlimleri Ebû Hüreyre’nin ilk başta hadis yazmadığını sonra da unutmaya başladığı için hadisleri yazdığını ve sahifesi olduğunu söylemişlerdir.¹¹²

Hiz. Peygamber’den sonra sahâbîlerin de genel olarak hadis yazımını onayladıkları hatta teşvik ettikleri görülmektedir. Nitekim Sa’d b. Ubâde’nin (ö. 14/635), Abdullah b. Mes’ûd’un (ö. 32/652-53), Ali b. Ebî Tâlib’in (ö. 40/661), Ebû Eyyûb el-Ensârî’nin (ö. 49/669) ve daha pek çok sahâbînin hadis sahîfeleri olduğuna dair bilgiler tespit edilmiştir.¹¹³ Bunlar içerisinde Ebû Hüreyre’nin öğrencisi Hemmâm b. Münebbih’e (ö. 132/750) yazdırdığı 138 hadisi içeren sahîfe (es-Sahîfetü’s-sahîha) hadis tarihi yönünden çok mühim olan Hemmam’ın sahîfesi günümüze kadar ulaşmıştır. Onunla ilgili çalışmalar da yapılmıştır.¹¹⁴

Başta da belirttiğimiz gibi bizim amacımız hadislerin kimler tarafından yazıldığı veya onun içeriği hakkında bilgi vermek değildir. Netice olarak şunu söyleyebiliriz. Hiz. Peygamber zamanında yazılan vesîkalar gerekse sahâbîler tarafından yazılan sahîfelerin yazılmış olmaları Hiz. Peygamber zamanında yazının kullanıldığı ve çok önem verildiğini göstermektedir.

Söz gelimi belirtmemiz gerekir ki Şîî uleması da hadislerin Hiz. Peygamber zamanında onun gözetiminde yazıldığını savunurlar. Bazı Şîî yazarlar, Hiz. Peygamber’in, hiçbir zaman hadislerinin yazılmasını yasaklamadığını, Hiz. Ali’nin de hadisleri yazdığını; ama onun dışındaki halifelerin ise siyasî ve dünyevî maksatlarla sünnetin yazım ve rivâyetini yasakladıklarını ve sonuçta hadislerin ancak bir buçuk asır sonra tedvin edildiğini;

¹⁰⁹ Koçyiğit, *Hadis Tarihi*, 69.

¹¹⁰ Hatîb el-Bağdâdî, *Takyîdu’l-İlm*, 50-52.

¹¹¹ Hatîb el-Bağdâdî, *Takyîdu’l-İlm*, 20-22.

¹¹² Koçyiğit, *Hadis Tarihi*, 69.

¹¹³ el-A’zamî, *İlk Devir Hadis Edebiyatı*, 34-58; Koçyiğit, *Hadis Tarihi*, 79-80.

¹¹⁴ Muhammed Hamidullah, *Hemmâm ibn Münebbih’in Sahîfesi*, çev. Talât Koçyiğit, (Ankara: AÜİF. Yay., 1967) de basılmıştır.

dolayısıyla, yazılı belgelere istinat etmeyen Sünnî ana hadis kaynaklarına güvenilemeyeceğini iddia etmektedirler.¹¹⁵

1.4. Sahabe Devrinde Hadislerin Yazılması

Yukarıda söz ettiğimiz Hz. Peygamber zamanında toplanan hadisleri daha sonraki nesillere aktarmada sahabilerin rolü büyük olmuştur. Sahabe dönemini de ikiye ayırmak lazımdır. Birincisi Hz. Peygamber hayatta iken, ikincisi ise Hz. Peygamberin vefatından sonra hicrî 110’u yıla kadarki süreç olarak bakmamız gerekir.¹¹⁶ Bu sahabiler Hz. Peygamber’in öğrencisi olmuş, ondan eğitim almış, vahyin inişine şahit olmuşlardır.

Hicrî birinci asır genelde İslâm tarihi, özelde ise hadis rivâyeti açısından oldukça önem arz eder. Siyasal açıdan Hz. Peygamber, dört halife ve Ümeyye ailesinin hâkimiyeti altında geçen bu yüz yıllık süre zarfında oldukça mühim olaylar ortaya çıkmıştır. Hz. Peygamber’e ait bilgilerin sözlü ya da yazılı olarak rivâyeti de bu devirde başlamıştır.¹¹⁷

Hz. Peygamber’in sözlerini resmî bir emirle sistematik olarak yazdırmadığı yukarıda arz edilmişti. Bununla birlikte münferiden ve yine sistematik olmayan tarzda bazı sahâbîlerin hadis yazdıkları da rivâyet edilmektedir. Bu sahâbîler arasında Sa’d b. Ubâde (ö. 14/635, Abdullah b. Ebî Evfâ (ö. 86/705), Semüre b. Cündeb (ö. 60/680), Ebû Râfi’ (ö. 40/660), Ebû Musa el-Eş’arî (ö. 42/662-63) ve Câbir b. Abdillâh (ö. 78/697) sayılmaktadır.¹¹⁸

Sahâbîlere nispet edilen bu eserlere sahîfe adı verilmektedir. Sahîfeler içinde en meşhur olanları Abdullah b. Amr’a nispet edilen *es-Sahîfetü’s-sâdıka* ile Ebû Hüreyre’ye nispet edilen *es-Sahîfetü’s-sahîha*’dır. Abdullah b. Amr’ın Sâdıka’sının içerdiği hadisler büyük oranda Ahmed b. Hanbel’in (ö. 241/855) *Müsned*’ine girmiştir.¹¹⁹ Ancak Sahîfe’nin Amr b. Şuayb < Babası < Dedesi isnâdıyla nakledilmiş olması ittisali konusunda tartışmalara yol açmıştır. Zira bu aile isnâdı bazı âlimlere göre muttasıl iken başkalarına göre munkatı’dır.¹²⁰

¹¹⁵ Tevhit Bakan, “Çağdaş Şii Bilginlere Göre Hadislerin Yazılması” *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 26, Erzurum, (2006), 110.

¹¹⁶ Muhittin Düzenli, Ferhat Gökçe, *Hadis Usûlü*, 97

¹¹⁷ İshak Emin Aktepe, *Hadis İlmine Giriş*, (İstanbul: Rağbet Yay., 2018), 15.

¹¹⁸ Aktepe, *Hadis İlmine Giriş*, 52.

¹¹⁹ M. Yaşar Kandemir, “Abdullah b. Amr b. Âs” *DİA* (İstanbul: TDV Yay., 1988), 1/85.

¹²⁰ Aktepe, *Hadis İlmine Giriş*, 52.

En meşhur sahîfelerden biri de Ebû Hüreyre'ye ya da öğrencisi Hemmâm b. Münebbih'e nispet edilen *es-Sahîfetü's-sahîha*'dır. Hemmâm b. Münebbih Sahîfe'si diye tanınan ve basılan bu eserde 138 hadis bulunmaktadır. Bu sahîfe de Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde yer almıştır.

Hiz. Peygamber'in vefatından sonra Halifeler devrinde askeri ordular diğler ölkelere gitmiştir. Diğler ölkelere gittiğı zaman İslam'la ilgili bilgiler vermişler ve aynı anda hadislerini de ulaştırmışlardır. Hiz. Ebû Bekr zamanında hadisleri toplama faaliyetinden söz edilmiş, ancak başka sebeplerden dolayı bu iş durdurulmuştur. Hiz. Ömer devrinde yeni fethedilen ölkelere muallimler gönderilerek hadisler diğler şehirlere yayılmıştır.¹²¹

Aynı zamanda sahabilerin gayretleriyle ilim merkezleri de oluşmaya başlamıştır. Ayrıca Medine şehri *Dârü'l-Hicre* olarak bilinmiş ve burada hadis ilminde otorite olan Ebû Bekr Sıddîk (ö. 13/634), Hiz. Â'îşe (ö. 58/678), Ebû Hüreyre (ö. 58/678), Abdullah b. Ömer (ö. 73/693) ve Zeyd b. Sabit (ö. 45/665) ve daha pek çok sahabiler yaşamıştır. İsmi geçen sahabilere zaman zaman Mescidi Nebevi'de ve başka yerlerde kendilerine başvurulmuştur. Burada yetişen âlimlerin bazıları şunlardır: Sa'îd b. Museyyb (ö. 94/713), İbn Şihâb ez-Zühri (ö. 124/742), İbn Ömer'in azadlı kölesi Nafi' (ö. 117/735)¹²² ve sonraları meşhur olan Mâlik b. Enes (ö. 179/795) de bu medresenin öğrencilerindendir.

Kısaca ilim merkezi olmuş şehirlerden bahsedecek olursak, ilk başta Kur'anın nüzulünün başladığı Mekke gelir. Mekke'de Muaz b. Cebel ö. 17/638) ders vermiş, ayrıca Mekke medresesi Abdullah b. Abbâs'ın Basradan dönmesiyle şöhet bulmuştur. Bu şehirde yetişen âlimlerin bazıları, Mucâhid b. Cebr (ö. 103/721), Atâ b. Ebî Rebâh (ö. 114/732) ve Tâvûs b. Keysân'dır (ö. 106/725). İsmi geçen adamlar sahabilerden ilim öğrenmiş ve Hac zamanında insanlara da öğrendiğı ilmi aktarmaya çalışmışlardır.¹²³

Kufe'de Abdullah b. Mesud (ö. 32/652-53) ayrıca Ali b. Ebû Tâlib'in hilafet merkezini Medine'yi terk ederek Kufe'ye nakletmesinden sonra bu şehre gelen giden çoğalmıştır. Hiz. Ali Kufe'de ilimle değil daha çok siyasetle uğraşmaya maruz kalmıştır. Abdullah b. Mesud, Hiz. Ömer tarafından gönderildiğinden beri Kufe medresesinin kurucusu olmuştur. Burada yetişen alimlerin bazıları, Alkame b. Kays (ö. 62/682), Âmir b. Şerâhil eş-Şa'bî (ö. 104/722) ve bazıları Kufe'de yerleşen ama diğler şehirlerde de ilim öğrenenlerdir. Mesela, İbrâhim en-

¹²¹ Muhittin Düzenli, Ferhat Gökçe, *Hadis Usûlü*, 98.

¹²² Koçyiğit, *Hadis Tarihi*, 106-107.

¹²³ Koçyiğit, *Hadis Tarihi*, 108-109.

Nehâî (ö. 96/714), Sa'îd b. Cübeyr (ö. 94/713) ve Hanefî mezhebinin baş imamı Ebû Hanîfe diye meşhur olan Nu'man b. Sâbit (ö. 150/767) de bu medresede yetişmiştir.¹²⁴

Basra'da kalan sahabilerin ilim yönünden en meşhurları Ebû Musâ el-Eş'arî, Enes b. Mâlik ve Abdullah b. Abbâs'tır. Hadis rivâyeti ile tanınan İmran b. Husayn (ö. 52/672) ve daha birçok sahabiyi saymak mümkündür. Basra medresesinde yetişen âlimlerin en meşhurları Hasan el-Basrî (ö. 110/728), Muhammed b. Sîrîn (ö. 110/729), Katâde b. Di'âme (ö. 117/735), Câbir b. Zeyd (ö. 93/711-12) ve Ebû Burda b. Ebî Musa (ö. 104/722) ve daha tanınmış âlimler bu medresede yetişmiştir.¹²⁵

Şam müslümanlar tarafından fethedildikten sonra oradaki insanların çoğu İslam'ı kabul etmiştir. Hz. Ömer'in halifelik döneminde Muâz b. Cebel ve Ebü'd-Derdâ (ö. 32/652) Kur'an'ı ve fikhî öğretmeye gönderilmiştir.¹²⁶ Bu medresede yetişen âlimlerin bazıları şunlardır: Ebû İdrîs el-Havlânî (ö. 80/699), Mekhûl b. Ebî Müslim (ö. 112/730) ve Recâ' b. Hayve (ö. 112/730).¹²⁷ Ayrıca fâkih ve hadis âlimi Evzâî mezhebinin baş imamı Ebû Amr Abdurrahmân b. Amr b. Yuhmid el-Evzâî (ö. 157/774) de bu medresede yetişmiştir.¹²⁸

Mısırda yerleşen sahabilerin biri Abdullah Amr b. Âs'tır. Hz. Peygamber'den çok hadis dinlemiş ve o hadisleri yazmakla meşhur olan sahabidir. Ayrıca Tevrat'ı da okumasını biliyordu. Bu bölgede sahabilerden ilim alan âlimlerin bazıları şunlardır: Yezîd b. Ebî Hubeyb (ö. 128/745), Leys b. Sa'd (ö. 175/791), Abdullah b. Lehî'a (ö. 174/790).¹²⁹

Ayrıca Muaviye b. Ebû Süfyan (ö. 60/680) zamanında müslümanların tarih bilgilerinin derlenmesi ve çeşitli ilim dallarından faydalanması için, kâğıt, mürekkep ve benzeri araçları sağlamıştır. Bu ise Hz. Peygamber'in hadislerinin sistematik olarak yazılması için bir gelişme olmuştur. Bazı adamlar kendilerini hadislere ve Hz. Peygamber'in hayatını öğrenmeye adanmışlar. Bu insanlar türlü yerlere gezerek sahabilerden ve başka insanlardan İslam'ın ortaya çıkışı, savaşlar, dinî yükümlülöklere ilişkin malumatları toplamış ve kendileri için rivâyet koleksiyonları oluşturmuşlar. Neticede megâzı ve siyer kaynakları ortaya çıkmıştır.¹³⁰

¹²⁴ Koçyiğit, *Hadis Tarihi*, 109-110.

¹²⁵ Koçyiğit, *Hadis Tarihi*, 111-112.

¹²⁶ Muhittin Düzenli, Ferhat Gökçe, *Hadis Usûlü*, 98.

¹²⁷ Koçyiğit, *Hadis Tarihi*, 112-114.

¹²⁸ Salim Ögüt, "Evzâî", *DİA*, (İstanbul: TDV Yay., 1995), 11/546.

¹²⁹ Koçyiğit, *Hadis Tarihi*, 114-115.

¹³⁰ Özafşar, *Hadis İlmine Giriş*, 59-60.

Peygamberden miras olarak aldıkları ilim ve irfanı yaymak için dünyanın her köşesine hicret ettiklerini yukarıda söz ettik. Tabiun da kendi şehirlerindeki sahabeyle sınırlanmamış, Medine ve Mekke'deki sahabilerden ilim almak için ilim yolculukları yapmışlardır.¹³¹ Bu gelenek sonraki nesiller tarafından da devam ettirilmiş ve uzak, meşakkatli yolculuklara çıkmışlardır.¹³² Sahabe Hz. Peygamber'in sözlerini rivâyet ettiği zaman çok dikkatli olmuşlardır. Bundan dolayı mâna ve lafzen rivâyet deye adlandırılan bir tartışma ortaya çıkmıştır.¹³³

Kısacası Hz. Peygamber'in vefatından sonraki sahabi dönemine tespit dönemi¹³⁴ diye adlandırabiliriz. Bu dönemde hadisler daha çok sözlü ve az da olsa yazılı olarak öğrenilmiştir. Tâbiun ve sonraki dönemlerden birçok âlimin de hadis yazımını sevmediğine dair rivâyetler gelmektedir. İbrâhim en-Nehâî, İbn Sîrîn, Katâde, Hişâm b. Urve, Evzâî ve başka bazı âlimlerin hadis yazımını benimsemedikleri bilinmektedir. İlk hadis musanniflerinden olan İmam Mâlik'e göre kendisinden önceki ulemânın hadisleri yazmadıklarını; yazarların da ezberlemeye yardımcı olsun diye hadis yazdıklarını ifade etmiştir. İbn Şihâb ez-Zührî gibi ilk hadis müdevvini sayılan bir âlimin öğrencisi olan İmam Mâlik'in bizzat kendisi de kitap yazdığı halde hadis yazımını benimsemediği anlaşılabilir bir şeydir.¹³⁵ Dolayısıyla biz hadis yazımını yasaklayan âlimlerin küçük bir grubu veya tabiunun ilk halkası teşkil ettiği inancındayız. Fuad Sezgin de onları "ehemmiyetsiz bir azınlık" olarak nitelendirmiştir.¹³⁶

Daha sonra zaruretten dolayı tabiun nesli hadis yazma işine hoşgörü ile bakmışlar hatta sahabilerin sahifelerini ezberlemişlerdir. Onlar hadis yazımında sahabe ile h. 2. asırdaki hadis müdevvinleri arasında köprü olmuştur.¹³⁷ Günümüzde sahabîden ilim öğrenen tabiunlar hakkında çalışmalar yapılmıştır. Ayrıca bu konuda A'zamî *İlk Devir Hadis Edebiyatı* adlı eserinde Hicri Birinci Asırdan Sonrakiler, Yazdıkları ve Onlardan Yazarlar

¹³¹ Görmez, *Hadis İlminin Temel Meseleleri*, 65-66.

¹³² Görmez, *Hadis İlminin Temel Meseleleri*, 64; Nevzat Tartı, *Muhtasar Hadis İlimleri ve Usûlü*, (Ankara: OTTO Yay., 2015), 109.

¹³³ Geniş bilgi için bk. Enbiya Yıldırım, *Hadis Problemleri*, 6. Baskı (İstanbul: Ensar Yay., 2019), 86-124; Muhittin Düzenli, Ferhat Gökçe, *Hadis Usûlü*, 126-136.

¹³⁴ Tartı, *Muhtasar Hadis İlimleri ve Usûlü*, 103.

¹³⁵ Aktepe, *Hadis İlimine Giriş*, 21.

¹³⁶ Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları*, 55.

¹³⁷ Görmez, *Hadis İlminin Temel Meseleleri*, 66.

adlı başlık açmış ve tek tek isimleriyle beraber kimlerin hadis yazdığını göstermeye çalışmıştır.¹³⁸

1.5. Tabiun Döneminden İkinci Asrın Sonuna Kadar Hadislerin Yazılması

Bu dönemi kısaca tedvîn dönemi diye isimlendirebiliriz. Hicrî 1. asrın son çeyreği ile 2. asrın ilk çeyreğini kapsayan tedvîn devri, daha önce ayrı ayrı ve belli bir sisteme tâbi tutulmadan yazılan hadis sahifeleri veya formalarının bir araya toplandığı (tedvîn edildiği) dönemdir.¹³⁹ Hadis ilmiyle alakalı olarak ise “ezberden ya da yazılı malzemeden alınan hadislerin tasnif edilmeden bir araya toplanması” anlamına gelmektedir. Hadis tarihi açısından tedvin, tâbiîn nesli içerisinde birtakım âlimlerin ilim yolculuklarıyla buluştukları sahâbeden ya da diğer tâbiîlerden öğrendikleri hadisleri herhangi bir tasnife tabi tutmaksızın bir araya getirmeleridir.¹⁴⁰

1.5.1. Hadiste İlk Tedvîn Faaliyetleri

Tedvîn hareketleri daha sahabî ve büyük tabiun döneminde resmî olmadan başlamıştır. Mesela, Amr b. Hazm'ın Rasulullah'ın yazdırdığı bazı nüshaları toplaması ve Abdullah b. Abbâs, Urve b. Zübeyr (ö. 94/713) de bazı belgeleri cem etmesi, ayrıca Abdülaziz b. Mervân (ö. 86/705) Mısır valisiyken Ebû Hüreyre haric diğer sahabilerin hadislerini yazması için Kesîr b. Mürre el-Hadramî'ye (ö. 70/690) mektup göndermesi¹⁴¹ de gayri resmî bir tedvin işi olduğunu söyleyebiliriz.

Hicrî ikinci asırla birlikte hadis yazımında bir gelişme meydana geldiği ve ilk asırda hadislerin yazımı konusundaki tartışmanın bittiği anlaşıyor. Zira artık hadisçilik yavaş yavaş sistematikleşmeye ve profesyonelleşmeye başladığı söylenebilir. Farklı yörelerdeki hadislerin toplanmasıyla ezberlenecek hadisler artmış ve isnâdlar uzamaya başlamıştır. Akılda tutulacak râvîler çoğalmıştır. Bu sebeplerden dolayı hicrî 99 senesinde Emevî iktidarına geçen Ömer b. Abdilaziz (ö. 101/719) muhtemelen sahâbe neslinin yok olması ve

¹³⁸ A'zamî, *İlk Devir Hadis Edebiyatı*, 50-98; Aynı konuda geniş bilgi için bk. İsmail Cerrahoğlu, “Tefsirde Ata b. Ebi Rabah ve İbn Abbas'dan Rivayet Ettiği Garibu'l-Kur'ani” *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 22/01 (1978); Seyit Avcı, “Tâbiîn Neslinin Hadis İlmindeki Yeri”, *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 20/20 (2005), 151-172; Muammer Aksoy, *Hasan el-Basrî ve Hadis İlmindeki Yeri*, Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, (Yüksek Lisans Tezi), 2016.

¹³⁹ Ağırman, “Hadis Edebiyatının İntikal Safhaları ve Kitâbet Meselesi”, 10.

¹⁴⁰ Aktepe, *Hadis İlmine Giriş*, 54.

¹⁴¹ Yücel, “Kitâbet”, 26/82.

büyük tâbîlerin de azalmasını göz önüne alarak Medîne valisi Ebû Bekir b. Muhammed b. Amr b. Hazm'a (ö. 120/738) mektup yazmış ve sünnetlerin toplanmasını emretmiştir. Rivâyetlere göre bu mektupta "Hz. Peygamber'in hadislerini, sünnetlerini (Amre bint Abdirrahmân'ın rivâyetlerini) araştır ve yaz! Zira ben ilmin kaybolmasından ve âlimlerin yok olup gitmesinden endişe duyuyorum" ifadeleri yer almış ve bu sadece Medine için değil, bütün İslam ülkelerine gönderildiği de bilinir.¹⁴²

Ömer b. Abdilaziz sadece emir vererek yetinmemiş, bizzat kendisi de bu işle ilgilenmiş ve hadislerin yazılmasına yardımcı olmuştur. Namazlara kalem, kâğıtla gitmiş, namazdan sonra da hadis dinlemiş ve kayda geçirmiştir.¹⁴³ Ayrıca bu işin başında duran kişi İbn Şihâb ez-Zührî'dir (ö. 124/742). Hadis öğrenmeye başladığı zamandan beri yazmış hatta bazı yakınlarına da yazdırmıştır. Bu iş sırasında hükümetin desteğinde olmuştur. Bu işi yapan ilk adam olarak bilinmektedir. Bunu kendi sözleriyle de tasdik etmiştir.¹⁴⁴

Bu işlerde emeği geçenlerin bazıları şunlardır: Mekke'de, Abdülmelik b. Cüreyc (ö. 150/767), Medine'de İmam Mâlik (ö. 179/795), İbn Ebû Zi'b (ö. 159/776), Basra'da Rabî' b. Sabih (ö. 160/776), Sa'id b. Ebû Arûbe (ö. 156/772), Hammad b. Seleme (ö. 160/777), Kufe'de Süfyan es-Sevrî (ö. 161/777), Şam'da Abdürrahmân Evzaî (ö. 157/773), Yemen'de Ma'mer b. Raşid (ö. 153/770), Rey'de Cerîr b. Abdülhamîd (ö. 188/803), Horasan'da Abdullah b. Mübârek'dir (ö. 181/797). Aynı bu dönemde kitap telif edenlerin arasında Hemmam b. Münebbih'in (ö. 132/750) *Sahîfe*'si, Zeyd b. Ali'nin (ö. 122/740) *el-Mecmû*'u, Ma'mer b. Raşid'in (ö. 153/770) *el-Câmi*'i, Rabî' b. Habîb'in (ö. 180/796) *el-Müsne'd*'i İmam Mâlik (ö. 179/795) *Muvatta*'ı, Şeybânî'nin (ö. 189/805) *Muvatta*, *el-Âsâr* ve *el-Hücce ala ehli'l-Medîne*'si, Ebû Yûsuf'un (ö. 182/798) *el-Âsâr*'ı, Abdullah b. Mübârek'in (ö. 181/797) *Kitâbü'z-Züh'd*'ü, Süfyan b. Uyene (ö. 198/ 813) ve Leys b. Sa'd'ın (ö. 175/791) *Musannef*'lerini de söylemek mümkündür.¹⁴⁵ Bu eserlerin birçoğu günümüze kadar ulaşmıştır.

Bünyamin Erul hicrî 2. asırda telif edilen Ma'mer b. Raşid'in *Câmi*' adlı eserinde kullanılan üslub hakkında şöyle demiştir:

¹⁴² Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları*, 60-62; Görmez, *Hadis İlminin Temel Meseleleri*, 67; Kuzudişli, *Hadis Tarihi*, 101-102; Aktepe, *Hadis İlmine Giriş*, 54; Muhittin Düzenli, Ferhat Gökçe, *Hadis Usûlü*, 168-169.

¹⁴³ Muhittin Düzenli, Ferhat Gökçe, *Hadis Usûlü*, 169.

¹⁴⁴ İsmail Lütfi Çakan, *Hadis Edebiyatı*, (İstanbul: MÜİF Yay., 1985), 17; Kuzudişli, *Hadis Tarihi*, 103.

¹⁴⁵ Özafşar, *Hadis İlmine Giriş*, 63; Muhittin Düzenli, Ferhat Gökçe, *Hadis Usûlü*, 171.

*“Tedvin ve tasnif döneminin bize kadar ulaşan en erken kaynaklarından birisi olan Ma’mer b. Raşid’in Cami’ adlı eseri, hicrî II. asırdan günümüze intikal eden diğer eserler içerisinde birçok yönden salt bir hadis kaynağı olarak kabul edilebilecek 1614 rivâyet nakleden kapsamlı ilk hadis mecmuasıdır. Ma’mer’in bu eseri, yaklaşık olarak içinde yaşadığı asrın hem rivâyet hem de tasnif üslubu hakkında oldukça önemli bilgiler vermektedir. Zira söz konusu eser, hadis tarihindeki tedvin ve tasnif faaliyetinin tekâmülü öncesinde, gelişmekte olan bir geleneğin taşıdığı birçok zafiyet ve o devredeki eksiklik vb. tipik özellikleri taşımakta ve bu dönem hakkında genel bir fikir vermektedir”.*¹⁴⁶

Dolayısıyla bu eserler bize, hicrî 2. asrın profilini vermektedirler. Ayrıca dikkatimizi çeken bâb başlıklarının oluşturulması ve bu yöntem kendisinden sonraki nesillere de ulaşmasıdır. Ayrıca bu yöntem, en meşhur olan Kütüb-i Sitte adıyla bilinen hadis kitaplarının hem malzemelerini hem de bâblarını tayin etmiştir.¹⁴⁷ Bu çağda hadisler nesilden nesle şifâhi olarak nakledilmesine rağmen, hakikatte yazılı kaynaklardan geldiği, rivâyet zincirleri altında yazılı kaynağın gizli bulunduğu da bahsedilmiştir.¹⁴⁸

Yukarıda bahsettiğimiz gibi Hz. Peygamber ve sahabe devrinde hadis alma şekli systemsiz şekilde gerçekleşmiştir. O yüzden hangi yoldan aldığını açık söylememiz imkânsızdır. Hz. Peygamber ve sahabe arasındaki hadislerde ne râvîler zikredilmiş ne kullandığı tabirler vardı. Ayrıca belirtmemiz gereken şey ashâb Hz. Peygamber’den “Kâle” ve “Semi’tu” tabirleriyle naklediyordu.¹⁴⁹ Kâle tabiri Arap dilinde geçmiş zamanı bildirir. Bu tabiri bizzat Hz. Peygamber’den işiten sahabe kullanıyordu. Ancak Arap dilinde “mişli” yani (duyulan/öğrenilen geçmiş zaman) olmadığı için, sonraki genç veya başka bir sahabiden işitenler de “kâle” tabirini kullanırlardı. Bu dönemde isnâd ve isnâd elfazlarının olmadığı bilinmektedir. Bu da 1. asırda systemsiz, müşterek bir üsluba sahip olduğunu göstermektedir. Ancak bu Tabiun ve sonrakiler için söz konusu olmayıp hangi yollardan hadis aldığını muhtemelen söz edenler olmuştur.¹⁵⁰ Hicri ikinci asrın başındaki hadis ulemasının yazdıkları

¹⁴⁶ Geniş bilgi için bk. Bünyamin Erul, “Hicri II. Asırda Rivayet Üslubu (II) Rivayet Açısından Ma’mer b. Raşid’in (ö.153) el-Cami’i”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 43/1, (2002), 83

¹⁴⁷ Erul, “Hicri II. Asırda Rivayet Üslubu (II) Rivayet Açısından Ma’mer b. Raşid’in (ö.153) el-Cami’i”, 78-81.

¹⁴⁸ M. Fuad Sezgin, “Hadis Musannefatının Mebdei ve Ma’mer b. Râşid’in “Câmi’i”, *Türkiyat Mecmuası*, 12, (1955), 122.

¹⁴⁹ Sezgin, *Buhârî’nin Kaynakları*, 65.

¹⁵⁰ Görmez, *Hadis İlminin Temel Meseleleri*, 68-69.

ve onlardan yazanlar hangi yollardan almışlar (Tahammulü'l-İlm) meselesi de çok önemlidir.¹⁵¹

1.5.2. Hadislerin Naklinde Kullanılan Metodlar, Sığâlar ve Mânaları

Hadislerin yazılması meselesinden sonraki belki de en önemli meselelerin biri tahammulü'l-ilm'dir. Bu mesele hicrî 3. asrın sonlarına kadar uzamıştır. Hemen hemen bütün Hadis Usûlü kitaplarında sekiz yoldan söz ederler.¹⁵² Bu konuda Sezgin şöyle der:

*“Bir râvî bir hadisi diğer râvîden naklederkern, rivâyeti ifade için hangi tabiri kullanacaktı ve hatayı önlemek için en salim yol hangisi idi; hangisi caiz değildi ve rivâyeti matlub olan hadis, bulunduğu yazılı kaynaktan nasıl nakledilebilecekti? İşte bu ve benzer meseleler mustalahu'l-hadîs kitaplarında birbirinden farklı kıymetler ifade eden sekiz kısım halinde incelenir”.*¹⁵³

Genel bakıştan ayrı olarak şu metodları da sıralayabiliriz:

1. **Sema'**: Şeyhin hıfz veya kitabında bulunan hadisin öğrenci tarafından dinlemesidir/işitilmesidir.¹⁵⁴ Bu yolla alınan hadislerin edâ sığaları: Semi'tü/nâ, Haddasanî/nâ, Ahbaranî/nâ, Enbeenî/nâ. Bu yollar hadis alırken tek mi veya grup olarak mı aldığını bildirir.
2. **Arz ve Kiraat**: Râvî, rivâyet edeceği hadisi ezberden veya kitaptan şeyhine okuması ve şeyhi ve ordakiler de bunu ezberinden veya kitabından takip ederek dinlemesidir.¹⁵⁵ Bu yol için Kara'tü alâ şeyhi veya Kara'nâ ala's-Şeyh sığalarını kullanılır.
3. **İcâze**: Öğrenci şeyhine okumadan ondan alan hadislerin rivâyet hakkına izin istemesi ve şeyhi de buna izin vermesidir.¹⁵⁶ İcâzet yolu tek başına bir hadis elde etme yolu olmadığını söylemek mümkündür. Ayrıca bu yol kendisinden sonraki

¹⁵¹ Hicri ikinci asrın başındaki hadis ulemasının yazdıkları ve onlardan yazanlar hakkında geniş bilgi için bk. A'zamî, *İlk Devir Hadis Edebiyatı*, 98-160.

¹⁵² Muhittin Düzenli, Ferhat Gökçe, *Hadis Usûlü*, 154.

¹⁵³ Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları*, 63.

¹⁵⁴ Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları*, 63.

¹⁵⁵ Koçyiğit, *Hadis Istılahları*, 38.

¹⁵⁶ Muhittin Düzenli, Ferhat Gökçe, *Hadis Usûlü*, 156

Münâvele, Mükâtebe, İ'lâm ve Vasiyet yollarıyla gerçekleşebilecektir.¹⁵⁷ Bu yol ile alınan hadislere Ecâzanî/nâ olarak kullanılır.

3.1. Munâvele: *Şeyhi öğrencisine bu benim hadisimdir; bunu benden rivâyet et demesidir.* Bu sözler icâzet/izin verme anlamına gelir. Bu şekilde elde edilen rivâyete, Ecâzanî/nâ münâveletan tabiri kullanılır.

3.2. Kitâbet: *Şeyh kendisinin dinlediği veya yazdığı hadislerin bir kısmını öğrencilerine yazıp göndermesidir.* Bu da rivâyet hakkının ve izninin yazışmasıyla gerçekleşecektir. Bu yol için, eheztü hâze'l-Hadisa mükatebeten tabiri kullanılır.

3.3. İ'lâm: *Şeyhin sahip olduğu hadisi veya hadis kitabını, râviye göstererek, bunların kendi semâ'ı olduğunu bildirmesidir.*¹⁵⁸ Bu konuda izin verip vermediği tartışılan bir konudur. Bu yolla alınan bir rivâyet, A'lamanî/nâ Fülânün sığası kullanılır.

4. Vasiyet: *Şeyhin önceden elde eden hadis rivâyetini veya kitabı, daha hayattayken veya yolculuğa çıkarken vasiyet etmesidir.* Vasiyet de aslında bir icâzet olduğu görünmektedir. Bu yolla alınan hadislere Aheztü hâze'l-Hadisa vasiyyeten sığası kullanılır.

5. Vicâde: *Bir kimse tarafından, muasır olsun olmasın, rivâyet yoluyla kendisine gelmiş olmayan kitabın son râvîsinin el yazısıyla bulunan hadislerin veya kitapların ele geçirilmiş olmasıdır.* Vicâde yoluyla elde edilen hadislere Vecettü hâze'l-Hadisa bihatti filan tabiri kullanılır. Buna en güzel örnek Ahmed b. Hanbel'in oğlunun babasından rivâyetidir.¹⁵⁹

Bu yollara baktığımız zaman hemen hemen yarısından çoğunda kitaptan okuduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca muhaddisler hadisleri elde etmede kullanılan tabirlere çok önem vermişlerdir. Hatta, senesinde ahbaranâ/haddesenâ tabirleri bulunmayan hadislerin abur cubur olduğunu da söylemişlerdir.¹⁶⁰ Ahbaranâ/haddesenâ tabirleri aynı anda yazılan

¹⁵⁷ Keleş, *Hadis Tarihi ve Usûlü Dersleri*, 92.

¹⁵⁸ Koçyiğit, *Hadis Istılahları*, 165.

¹⁵⁹ Koçyiğit, *Hadis Istılahları*, 464.

¹⁶⁰ Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları*, 65.

hadisler için de kullanılıyordu.¹⁶¹ Kısaca sahabe döneminden beri bu tabirlerin olduğunu¹⁶² ve daha sonrakiler tarafından da kullanıldığını söyleyebiliriz.

Hicrî 2. asırda yazılan kitaplardaki isnâd kullanımı Altın çağ olarak isimlendirilen hicrî 3. asırdaki arasında önemli fark bulunmaktadır. 2. asırda yazılan kitapların çoğunda mürsel veya munkatı isnâdlar görülür. Ayrıca bu dönemde belâğ sığası çok kullanılmıştır. Belâğ sığasını kullanarak aradaki râvîleri zikretmeden direk Hz. Peygamber'e veya sahabiye atfetmişlerdir.¹⁶³

Misal olarak şunları verebiliriz: Ebû Hanîfe dedi ki: “Bana ulaştığına göre, Rasulullah Ümmü Saleme'nin yanına uğradı...”, Mâlik dedi ki: “Bana ulaştığına göre, Hz. Ömer şöyle dedi...”¹⁶⁴ Hicrî 2. Asırdaki isnâdlarda ittisal şartlarına dikkat edilmediği ve bu dönemdeki âlimler çoğu kere mürsel rivâyetlerin isandlarını bildikleri için bu tür hadislerin arasındaki râvîleri zikretmeksizin sahih olarak görmüşlerdir.

1.6. Müsteşriklerin Hadislerin Yazılmasıyla İlgili Görüşleri¹⁶⁵

Oryantalistler kimdir ne amaçları vardır? Bu sorulara bu sahada otorite sayılan Edward Said oryantalizmi şöyle tanımlar: “Özel yahut genel açıdan Şark'ı öğreten, yazıya döken yahut araştıran kimsedir (Şarkiyatçı/Oryantalist) ve yaptığı iş de Şarkiyatçılıktır (Oryantalizm).”¹⁶⁶ Mehmet Görmez oryantalistlerin çalışmalarının amacını anlatırken haklı olarak şöyle der:

“Oryantalistlik çalışmaların genel gayelerini, sırasıyla dini, ticari, ilmi ve siyasi olmak üzere dört kategoride ele alıp incelemek mümkündür. Ancak burada bizi ilgilendiren husus, yukarıda görüldüğü gibi, misyonerlik ruhunun egemen olduğu ve dini gayelerin öne çıktığı dönemde, Sünnet ve hadise dair çalışmalar görülmezken, siyasi ve ticari gayelerin sömürge hareketlerine dönüştüğü zamanlarda hadis araştırmalarının neden çoğalmaya başladığıdır. İslam dünyasında savunmacı mantıkla yapılan çoğu yüzeysel değerlendirmelere göre, oryantalizmi hadis

¹⁶¹ Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları*, 67.

¹⁶² Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları*, 67.

¹⁶³ Kuzudişli, *Hadis Tarihi*, 117.

¹⁶⁴ Kuzudişli, *Hadis Tarihi*, 118.

¹⁶⁵ M. Hayri Kırbaçoğlu, *Alternatif Hadis Metodolojisi*, 6. Baskı (Ankara: OTTO Yay., 2019), 413-441.

¹⁶⁶ Edward W Said, *Oryantalizm Zapadnıye Konseptsii Vostoka*, Rus Diline çev. A. Govorunov, (Moskva: Russkiyy Mir, 2006), 3-4.

araştırmalarına sevk eden temel faktör dinseldir. Buna göre, Yahudilik veya Hristiyanlık karşısında İslam'ı küçük düşürmek ve onun insanların kalbindeki kudsiyetini ortadan kaldırmak için harekete geçen oryantalistler, Kur'an'a yönelik şüpheler uyandırmanın imkansızlığını anladıktan sonra hadislere yönelmişlerdir. Asıl amaç, Müslümanların Sünnet'e olan inâncını ve bağlılığını ortadan kaldırmak ve bu yolla kendi kutsal metinlerine yönelik tartışmaları bertaraf etmektir. Oysa, klasik oryantalizmin hadis araştırmaları üzerindeki etkileri gözden geçirildiğinde, kısmen böyle bir çıkarım yapmak mümkün olsa da asıl amacın bu olduğunu söylemek mümkün değildir. Kaldı ki, oryantalistlerin hadis malzemesine uyguladıkları yöntemler bizzat kendi kutsal metinlerine uyguladıkları yöntemlerden başkası değildir.”¹⁶⁷

Hadise ilgi duyan oryantalistler arasında Aloys Sprenger (ö. 1893) Reinhart Dozy (ö. 1883), William Muir (ö. 1905), Ignaz Goldziher (ö. 1921), Leone Ceatani (ö. 1935), Arent Jan Wensinck (ö. 1939), Snouck Hurgronje (ö. 1940), Arthur John Arbery (ö. 1969), Joseph Schacht (ö. 1969), Hamilton A. R. Gibb (ö. 1971) Gautier Herald ve A. Juynbol (ö. 1861) bulunmaktadır.

Rivâyetleri tarihlendirme çalışmaları ile eş zamanlı yürüyen bir başka araştırma alanı da hadis mecmualarında yer alan rivâyetlerin, söz konusu mecmuaların oluşum dönemine kadar olan zaman diliminde, yazılı mı yoksa şifâhî mi aktarıldığı meselesidir. İlk dönemden itibaren müslüman bilginler tarafından da hem teorik hem pratik açıdan tartışmaya açılan yazılı kayıt ve şifâhî rivâyet konusunda, oryantalist dünyasında tartışmalar ortaya konmuştur.

1.6.1. Aloys Sprenger (1813–1893)

Sprenger özel olarak hadislerin yazılı kaydı ve bu yazılı kaydın niteliği konusundaki asıl düşünce ve analizlerini ise Hz. Peygamber'in hayatına ve öğretisine dair yazdığı “*Das Leben und die Lehre des Muhammads*” adlı üç ciltlik eserinde ortaya koymaktadır. Sprenger'in konu ile ilgili düşüncelerini Nimatullah Akın üç temel başlıkta özetlemiştir. 1.

¹⁶⁷ Mehmet Görmez, “Klasik Oryantalizmin Hadis Araştırmalarına Sevk Eden Temel Doğu Faktörler Üzerine” *İslâmiyât*, 3/1, (2000), 16.

Yazılı Kaydın Teorik İmkânı. 2. Hadislerin tedvîni ve hadis defterlerinin oluşumu. 3. Hadislerin tasnîfi ve kitaplaşması.¹⁶⁸

Sprenger, Ahmed b. Hanbel'in "*İlk kitap tasnîf edenler İbn Cüreyc (ö. 150) ve Sa'id b. Ebî Arûbe'dir (ö. 156),*"¹⁶⁹ sözünün analizini yapmış ve kitap ile yazı (sahîfe) arasındaki farkı açıklamıştır.

*"Biz Lokmân'ın mecellesinin (kitabının) Muhammed'e gösterildiğini, Halîfe I. Ömer'in, Danyal'a nispet edilen hikmetlerin yer aldığı bir kitabı yasakladığını, ilk Emevî halîfesinin torunu olan Hâlid'in vefatının ardından yazılı bazı notlar bıraktığını ve Fihrist'te İbn Cüreyc'den daha eski tarihlere ait hatırı sayılır miktarda yazılı dokümanın isminin yer aldığını biliyoruz. O zaman Ahmed bu iddia ile ne demek istemiştir? Bu ifade ile ilk hadis kitaplarını kastetmiş olabilir mi? Çünkü yazılı hadis defterler İbn Cüreyc'ten önce de vardı. Ancak bunlar kitap şeklinde değil yazılı ders notları şeklinde idi. Ahmed'in demek istediği şu idi: İbn Cüreyc defterlerini öğrencilerine vermiş ve öğrencileri de onlardan birer nüsha çıkartmışlar ve nüshaları gerek arz ve gerekse başka bir şifâhî rivâyet yöntemi olmaksızın kullanmışlardır. Bizim kavram anlayışımıza göre kitap ile yazılı ders notları arasında şöyle bir fark vardır. Yazılı ders notlarının öğrenciler tarafından şekillendirilmiş bir taslak olmasına karşın kitap ise basılıp neşredilmiş olma özelliğini taşır. Ahmed, hadis rivâyetinde şifâhî rivâyetin esas olduğu ve yazının sadece hafızayı desteklemek için kullanıldığı iddiası karşısında yazının da bir rivâyet yolu olduğunu ifade etmek için İbn Cüreyc'in defterleri ile kitapları arasında bir ayrım yapmıştır."*¹⁷⁰

Sonuç olarak Sprenger'in, hadislerin yazılı kaydı ile ilgili düşüncelerinin İslâm literatürü ile önemli ölçüde paralellikler arz ettiği ve tarihi malzemeyi pozitivist bir zihniyetle, rasyonellik ve nedensellik prensipleri doğrultusunda değerlendirmeye çalıştığı görülür.¹⁷¹ O malzeme açısından, teoride erken dönemde hadislerin yazılı kaydını engelleyen bir sorun olmadığını ve zaten pratikteki uygulamaların da bunu kanıtladığını ifade

¹⁶⁸ Nimetullah Akın, "Hadislerin Yazılı Kaydı ve Literatür Esaslı Bir Disiplin Olma Süreci: A. Sprenger, I. Goldziher ve G. Schoeler'in Yaklaşımları" *Hadis Tetkikleri Dergisi (HTD)*, 6/1, 2008, 50.

¹⁶⁹ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, thk. Şuyab el-Arnâvût, (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1982), 6/327.

¹⁷⁰ Akın, "Hadislerin Yazılı Kaydı ve Literatür Esaslı Bir Disiplin Olma Süreci: A. Sprenger, I. Goldziher ve G. Schoeler'in Yaklaşımları", 52.

¹⁷¹ Bekir Kuzudişli, "Oryantalizm ve Hadisle İlgilenen Bazı Oryantalistler", *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7 (2003), 149.

etmektedir. Hadislerin erken dönemde yazıldığını söylemesine rağmen, hadislerin sıhhatini olumlu olarak görmemişlerdir.¹⁷²

Bunlara ilaveten belirtmemiz gerekir ki, Sprenger'in "*On the Origin and Progress of Writing Down Historical Facts among the Muselmans*" adlı makalesi Hatîb el-Bağdâdî'nin Takyîdü'l-İlm' adlı eserinin İngilizceye tercümesi şeklindedir.¹⁷³

1.6.2. İgnaz Goldziher (1850–1921)

Goldziher "*Muhammedanische Studien*" adlı iki ciltlik kitabı uzun yıllar Batı'da alanının bel kemiği kitabı olarak ilgi görmüş ve İslâm dünyasında da oryantalizm tartışmaları çerçevesinde en çok tartışılan, tenkit edilen, direkt ya da dolaylı alıntılarla karşı görüşler yazılan, kaynak gösterilmeksizin referans gösterilen ve günümüzde de Cihad Tunç ve Mehmed Said Hatiboğlu tarafından iki cilt olarak Türkçeye çevrilen bir eserdir.¹⁷⁴

Hadislerin yazılı tespitiyle ilgili söz ederken, yazı ile tespit yoktur söylemini eleştirir, sonradan ortaya çıktığını söyler ve yazı ile muhafaza edilmiş rivâyetleri kabul eder.¹⁷⁵ Hadislerin Yazı ile Tesbiti adlı başlıkta hadislerin yazılmasının yasaklanması üzerinde duran Goldziher bu tür bir yasağın bizzat Hz. Peygamber tarafından konulmadığı düşüncesindedir. İslâm'ın ilk nesli olan sahâbe böyle bir ayırım anlayışına sahip olmadığı gibi hadislerin yazımını konusunda da olumsuz bir düşünce içinde değildir. Ebû Hüreyre'nin "*Abdullah b. Amr b. el-Âs hariç Hz. Peygamber'in ashâbı arasında benden daha fazla hadis rivâyet eden yoktur. O yazıyla kaydederdi ben ise yazmazdım*"¹⁷⁶ ifadesine değinen Goldziher, yazımının yasaklanması konusunun çok erken dönemde genel kabul görmüş bir eğilim olmadığını belirterek aksi takdirde, Ebû Hüreyre'nin ifadeleri gibi hadislerin yazımını olumlu karşılayan rivâyetlerin aktarılmasının söz konusu olmayacağını dile getirmektedir. Ona göre bu tür haberler Hz. Peygamber döneminde hadislerin yazıldığını ispat etmektedir.¹⁷⁷ Bu açıdan en eski hadis malzemesinin hicretten sonraki ilk on yıllık zaman diliminde yazıyla tespit edilen

¹⁷² M. Zübeyr Sıddîkî, *Hadis Edebiyatı Tarihi*, çev. Yusuf Ziya Kavakçı, (İstanbul: Yeni Zamanlar Yay., 2004), 99; Akın, "Hadislerin Yazılı Kaydı ve Literatür Esaslı Bir Disiplin Olma Süreci: A. Sprenger, I. Goldziher ve G. Schoeler'in Yaklaşımları", 53.

¹⁷³ Akın, "Hadislerin Yazılı Kaydı ve Literatür Esaslı Bir Disiplin Olma Süreci: A. Sprenger, I. Goldziher ve G. Schoeler'in Yaklaşımları", 49.

¹⁷⁴ İgnaz Goldziher, *İslam Kültürü Araştırmaları*, 1,2, çev. Cihad Tunç, Mehmed Said Hatiboğlu, (Ankara: OTTO Yay., 2019).

¹⁷⁵ Goldziher, *İslam Kültürü Araştırmaları*, 2/24.

¹⁷⁶ Buhârî, İlm, 39.

¹⁷⁷ Goldziher, *İslam Kültürü Araştırmaları*, 2/267-278.

sahîfeler olduğu söylenebilir. Sıradan insanların hikmetli sözlerinin bile sahîfelerde saklandığı bir çevrede sahâbe ve tâbiînin Hz. Peygamber’in söz ve tasarruflarını yazıyla kaydetmeyip unutulmaya terk ettiklerini söylemek mümkün gözükmemektedir. Hatta sahâbeden bazıları eğitim ve irşat için kullandıkları sahîfelerini gittikleri yere yanlarında götürmüşlerdir.¹⁷⁸ Söz konusu sahîfelerin tarihî açıdan değeri ne olursa olsun ilk asırda hadislerin yazılı kaydında bir sakınca olmadığı söylenebilir. Ayrıca bu asrın sonunda tartışmaya mahal bırakmayacak derecede hadislerin yazımı ile karşılaşılır.

Ona göre, İslâm’ın ilk dönemlerinde kullanılan kitâb kavramı gerçek mânâda bir kitap değildir. Kitâb kelimesi ile ifade edilen bu yazılı malzemeler daha çok, müslümanların değişik zamanlarda duydukları münferit ifadeleri kendi kullanımları için muhafaza ettikleri özel yazılı notlar tarzındaki mecmualardır. Bu yazılı notlar basit bir şekilde bizzat kişinin semâ ya da kırâatı olmaksızın temin ediliyor ve içerdikleri metinler rivâyet yoluyla alınmış gibi muamele görüyordu.¹⁷⁹

Goldziher hadislerin yazımının yasak olduğuna dair düşüncenin arka plânında tamamen Ehl-i Rey ve Ehl-i hadîs çatışmasını görmektedir. Hadislerin yazılı kaydının yasak oluşuna dair rivâyetler Ehl-i Rey’in fıkıh öğretiminde geniş bir alan açacak ve rey ile öğretim yazılı metinler engeline daha az takılmış olacaktır.¹⁸⁰

1.6.3. Joseph Schacht (1902-1969)

Hadisleri değerlendirmede Goldziher çizgisini devam ettiren Joseph Schacht, Goldziher’in metodunu özellikle fıkıh sahasına uyarladığı ve İslam hukuk sisteminin aslında Kur’an ve Sünnete değil yabancı unsurlara dayandığını ispata gayret ettiği bilinmektedir.¹⁸¹

Ayrıca Schacht’ın kendi makalesinde yukarıdaki görüşü yansıtan şu bilgileri vermektedir:

“...Doğrudan kabul edebileceğim esaslardan biri, Goldziher’in Peygamber’den ve sahâbeden geldiği iddia edilen ve İslâm’ın erken dönemlerine ait oldukları savunulan

¹⁷⁸ Goldziher, *İslam Kültürü Araştırmaları*, 2/23-24.

¹⁷⁹ Goldziher, *İslam Kültürü Araştırmaları*, 2/269-270; Akın, “Hadislerin Yazılı Kaydı ve Literatür Esaslı Bir Disiplin Olma Süreci: A. Sprenger, I. Goldziher ve G. Schoeler’in Yaklaşımları”, 55.

¹⁸⁰ Goldziher, *İslam Kültürü Araştırmaları*, 2/268-269, 273-274; Akın, “Hadislerin Yazılı Kaydı ve Literatür Esaslı Bir Disiplin Olma Süreci: A. Sprenger, I. Goldziher ve G. Schoeler’in Yaklaşımları”, 55.

¹⁸¹ Kuzudişli, “Oryantalizm ve Hadisle İlgilenen Bazı Oryantalistler”, 153.

hadislerin, söz konusu döneme ilişkin çok fazla doğru bilgi ihtiva etmediği; bilâkis hicrî ilk iki buçuk asrın görüşlerini (reylerini) yansıttığı şeklindeki keşfidir.”¹⁸²

Yine Schacht’a göre hadisler, sıkça polemik ortamında da uydurulmuşlardır. Yani önceden var olan bir doktrin veya uygulamaya karşı, onu etkisiz hale getirmek için uydurulmuştur. Bu şekilde uydurulan bu yeni hadis, eleştiriye maruz kalan doktrin veya uygulama taraftarlarını da hem kendi konumlarını savunmak hem de hasmın delili olan hadisi etkisiz hale getirmek için, karşı hadisler uydurmaya sevk etmiştir. Daha sonraları fazla ve gelişmiş hadis uydurmuşlar.¹⁸³

Araştırmacılar Schacht’ın hadis ve sünnet konusundaki yaklaşımları her ne kadar bazı araştırmacılar tarafından eleştirilse de¹⁸⁴, özellikle 20. Yüzyılın oryantalistlerine hem teknik hem de araştırma yöntemleri kazanmasında büyük öncülük yaptığı kanaatine varmışlardır.¹⁸⁵

1.6.4. Gautier Harald A. Juynboll (1935-2010)

G. Harald Juynboll Hollandalı bilim adamıdır. Araştırmalarını özellikle hadis alanında yürüten Juynboll’un eserleri ve makalelerinin hemen hemen hepsi Türk diline tercüme edilmiştir. Bazı araştırmacılar Juynboll’un diğer oryantalistlere göre konulara daha objektif yaklaştığını, müslüman âlimleri incitmemeyi öğütlediğini belirtmektedir.¹⁸⁶

Juynboll’un iki farklı açıdan değerlendirilmesi gerekmektedir. Zira o doktora tezi olan “*The Authenticity of the Tradition Literature*”, ve özellikle “*The Ulema and Western Scholarship*” adlı makalesinde görüldüğü gibi hem modern tartışmalarla ilgilenmiş hem de erken dönem hadis tarihi ile ilgili araştırmalar yapmıştır. “*The Authenticity of the Tradition Literature*” adlı eserinde de orta yolu takip eder görünmüş ve Mısır’daki hadisin dindeki yeri, kitabeti vs. ile tartışmaları ortaya koymaya çalışmıştır.¹⁸⁷

¹⁸² Schacht, Joseph. “Hadislerin Yeniden Değerlendirilmesi”, çev. İshak Emin Aktepe, *Hadis Tetkikleri Dergisi* 5/2 (2007), 135.

¹⁸³ Kırbaçoğlu, *Alternatif Hadis Metodolojisi*, 414-415.

¹⁸⁴ Geniş bilgi için bk. Mehmet Emin Özafşar, *Oryantalist Yaklaşımına İtirazlar*, (Ankara: OTTO Yay., 1999), tarafından yayına hazırlanmıştır; Talip Türkan, “Joseph Schacht ve İslâm Hukuku”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 4 (2004), 63-74.

¹⁸⁵ Tynchtykbek Manas Uulu, “Oryantalistlerin Hadis, Sünnet ve Sahâbe Kavramlarına Yaklaşımları”, *Oğ Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İlmî Dergisi*, 24 (2018), 146.

¹⁸⁶ Kuzudişli, “Oryantalizm ve Hadisle İlgilenen Bazı Oryantalistler”, 157.

¹⁸⁷ Kuzudişli, “Oryantalizm ve Hadisle İlgilenen Bazı Oryantalistler”, 157-158.

Juynboll'un babası Theodorus Willem Juynboll'de bir araştırmada olmuştur. Onun hadislerle ilgili görüşü şöyledir: “*Muhaddisler, Peygamber'in kavil ve fiillerini yeni zamanın düşüncelerine uygun şekle soktular ve bu suretle ortaya, istihdâf edilen gayeye uygun birçok hadisler çıkarıldı. Bunlarda o zamanlar hangi türlü hareket veya tefekkür tarzı şahsî olarak uygun görülüyorsa, o, Peygamber'in fiil veya kavliymiş gibi gösteriliyordu.*”¹⁸⁸

Burada bazı oryantalistlerin görüşlerine yer vermekte fayda vardır. Alman müsteşrik Harald Motzki şöyle der: “*Ne Kur'an metninin ne zaman oluştuğu ne de Hz. Muhammed'in ne zaman ve nerede yaşadığı kesin olarak belli değildir.*”¹⁸⁹ Bu şüpheci yaklaşım sahipleri hicrî ilk iki asırda İslâm bilimlerinin ve özellikle hadis rivâyetlerinin bir belgeye dayanmadığı iddiası ile bu döneme dair sonraki külliyatlarda yer alan haberlerin değişik yöntemler kullanılarak tarihlendirilmesi gerektiği düşüncesini savunmuşlardır.¹⁹⁰

İngiliz oryantalist William Muir'e (ö. 1819–1905) göre her ne kadar isnâdda yer alan râvîler hadis metninde birtakım tahrifler yapmış olsalar da hadis literatürü büyük miktarda tarihî hakikatleri içermektedir. Hollandalı oryantalist Reinhart Dozy'e (1820–1883) göre hadislerin yazımının hicrî 2. asırda gerçekleşmesi hadis külliyatının uydurma hadis içermesine neden olmuştur. Dozy'nin eseri, vahiy olgusunu sara krizi şeklinde nitelemesi başta olmak üzere “dinî değerlerle alay ettiği gerekçesi ile toplumun her kesiminden büyük tepki almıştır.”¹⁹¹

Batılı araştırmacı olan Alfred Guillaume (1888–1965) hadis literatürünün uydurma faaliyetleri, politik ve dinî fırkaların eğilimlerini yansıtmaları ve ayrıca rivâyet esnasında meydana gelebilecek hatalardan hareketle hadislerin ancak birkaçının atfedildiği otoriteye ait olabileceğini iddia ederek seleflerinden farklı bir kanaat öne sürmemiştir.¹⁹²

Johann Fueck'e (ö. 1974) göre oryantalistler, Hz. Peygamber'in müslümanlar üzerindeki tesirini görmezden gelmektedirler. Ona göre hadisçilerin rivâyetleri çoğunlukla

¹⁸⁸ Manas Uulu, “Oryantalistlerin Hadis, Sünnet ve Sahâbe Kavramlarına Yaklaşımları”, 147.

¹⁸⁹ Akın, “Hadislerin Yazılı Kaydı ve Literatür Esaslı Bir Disiplin Olma Süreci: A. Sprenger, I. Goldziher ve G. Schoeler'in Yaklaşımları”, 47.

¹⁹⁰ Akın, “Hadislerin Yazılı Kaydı ve Literatür Esaslı Bir Disiplin Olma Süreci: A. Sprenger, I. Goldziher ve G. Schoeler'in Yaklaşımları”, 48.

¹⁹¹ İbrahim Hatiboğlu, “Osmanlı Aydınlarıncı Dozy'nin *Tarih-i İslâmiyyet*'ine Yöneltilen Tenkitler”, *İslâm Araştırmaları Dergisi*, 3. (1999), 202.

¹⁹² Fatma Kızıl, “Oryantalistlerin Hadis Literatürü Hakkındaki Görüşleri”, <https://www.sonpeygamber.info>. 14.01.2021.

genç sahâbîlere isnâd edilmektedir. Bu ise daha güvenilir olduğuna işarettir. Zira eğer uyduruyor olsalardı hadisleri daha otorite olan Ebû Bekir ve Ömer gibilere atfederlerdi.¹⁹³

Gregor Schoeler'e göre İslâm'ın çeşitli dallarında hem sözlü hem de yazılı rivâyetlerin paralel olarak devam ettiğini savunur. Yazılı ve sözlü kültür birbirine karşı olmayıp, aksine birbirlerini tamamlayıcı olduğunu söyler.¹⁹⁴

Aynı konuda Abbott, başlardan itibaren şifahi rivâyetle yazılı rivâyetin beraberce devam ettiği fikrini savunmuş¹⁹⁵ Sezgin¹⁹⁶ ve A'zamî¹⁹⁷ de hadislerin Hz. Muhammed devrinden itibaren yazıldığı ispat eden malzemeleri derlemişlerdir.¹⁹⁸

Her ne kadar oryantalist çalışmaları yapıldıysa da çoğunda Rus oryantalistlerine yer verilmemiştir. Burada Rus oryantalistlerin görüşlerine de yer vermekte fayda olduğunu düşünüyoruz. Ayrıca bu konuda da daha kapsamlı çalışmalar yapılabileceğine inanıyoruz.

1.6.5. Nikolay Yegorovich Tornau (1811–1882)

Tornau'ya göre hadis, Muhammed'in vecize, öğüt ve onun özel ve toplumsal yaşamından bazı örneklerinin sözlü olarak aktarımının toplamıdır. Muhammed'in Kur'an'a girmeyen sözlü öğütleri asıl olmamakla beraber, müslümanların inancına göre, inananlar için kayıtsız ve şartsız yerine getirilmesi gereken Allah'ın emirleridir. Aynı zamanda peygamberin fiil ve vecizeleri Kur'an'daki anlaşılmayan yerlerin çözümünde rehberlik eder.¹⁹⁹

Burada yazar, hadisleri “sözlü rivâyetler” şeklinde tarif ederek, hadislerin sözlü rivâyetle geldiğine vurgu yapmaktadır. Ayrıca Kur'an'a, Muhammed'in yazdığı dini bir

¹⁹³ Fatma Kızıl, “Oryantalistlerin Hadis Literatürü Hakkındaki Görüşleri”, <https://www.sonpeygamber.info>, 15.01.2021.

¹⁹⁴ Kırbaçoğlu, *Alternatif Hadis Metodolojisi*, 419.

¹⁹⁵ Kuzudişli, “Oryantalizm ve Hadisle İlgilenen Bazı Oryantalistler”, 154.

¹⁹⁶ Fuat Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları*, İlk 1956 yılında Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınlarından Basılmıştır. 8. Baskı (Ankara: OTTO Yay., 2019)

¹⁹⁷ Muhammed Mustafa el-A'zamî, *İslâm Fıkhi ve Sünnet – Oryantalist Schacht'a Reddiye*, çev. Mustafa Ertürk, (İstanbul: İz Yay., 1996)

¹⁹⁸ Oryantalizmle ilgili çalışmalar için bk. Mehmed Said Hatiboğlu, “Batıdaki Hadis Çalışmaları Üzerine”, Uluslararası I. İslâm Araştırmaları Sempozyumu, İzmir: 1985; Mehmet Görmez, “Klasik Oryantalizmin Hadis Araştırmalarına Sevk Eden Temel Doğu Faktörler Üzerine”, *İslâmiyât*, 3/1, (2000); Fatma Kızıl, “Goldziher'den Schacht'a Oryantalist Literatürde Hadis ve Sünnet: Bir Okulun Yaşayan Geleneği”, *Hadis Tetkikleri Dergisi*, 7/2, (2009); Ahmet Yücel, *Oryantalistlerin Gözüyle İslâm*, (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2003).

¹⁹⁹ Kudrat Artıkbaev, *Rus Oryantalistlerin Hadis ve Siyer Çalışmaları*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Hadis Anabilim Dalı, (Basılmamış doktora tez), 2010, 54-57

kitap şeklinde baktığı için, hadisleri de “*Muhammed’in Kur’an’a dâhil etmediği vecizeleri*” şeklinde ifade etmektedir.²⁰⁰

1.6.6. Agafangel Efimoviç Krımskiy (1871–1941)

Hadisler profesyonel râvîlerce çoğu kez keyfi ve kontrolsüz bir biçimde şifahi olarak aktarıldığını ve bu sebeple isnâdla desteklenmesi gerektiğini söyler. Ayrıca, zamanla isnat çok uzadı ve bunun neticesinde şifahi hıfz zorlaştı. Bundan dolayı, 1. hicrî asırda hadislerin öğrenimi konusunda yardımcı kayıtların tutulmasına müsaade edildiği görüşündedir.²⁰¹

1.7. Hicrî Üçüncü Asırdan İbn Asâkir’in Yaşadığı Çağa Kadar Hadislerin İntikali

Yukarıda bahsettiğimiz gibi Hz. Peygamber’den pekçok hadis öğrenen sahâbe, O’nun vefatından sonra bunları başkalarına nakletmiş, böylece hadisler hem sözlü hem de yazılı bir halde sonraki nesillere intikal etmiştir. Hz. Peygamber’in vefatından sonra başlayan hadis öğrenme ve toplama, hadis elde etme adına yapılan yolculuklar (rıhle) hicrî birinci asır ortalarından itibaren halife Ömer İbn Abdülaziz’in (ö. 101/720) emriyle tedvîn edilmeye başlamıştır. Sistemsiz olarak toplanan bu hadisler konularına göre tasnif edilerek hicrî ikinci asır ortalarından itibaren sistematik hadis kitapları meydana getirilmeye başlanmıştır. Bu kitaplardan sonra hicrî üçüncü asırda “Kütüb-i Sitte” (altı kaynak eser) denilen hadis külliyyâtının meydana getirilmesiyle hadis tasnifi altın çağına ulaşmıştır.

Hadis tarihinin en önemli eserlerinin yazıldığı ve “Altın Çağ” olarak bilinen hicrî üçüncü asrı takip eden hicrî dördüncü ve beşinci asırlarda da hadis tarihi bakımından ayrı bir öneme sahiptir. Bu dönemlerde müstahrec, müstedrek, şerh ve hadis usûlü çalışmaları ortaya çıkmış ve giderek gelişmiştir. Muhaddisler bu hadis eserlerini yazarken mutlaka çeşitli kaynaklardan faydalanmışlardır. Burada biz hadislerin hicrî ikinci asırdan altıncı asra kadar nasıl intikal edildiğini özetle ele almaya çalışacağız.

Hicrî ikinci asra örnek olarak *Muvatta*’ı alacak olursak, İmam Mâlik’in (ö. 179/795) bu eserinde kendisinden önceki yazılı kaynaklardan faydalandığı görülmektedir. Mesela,

²⁰⁰ Artikbaev, *Rus Oryantalistlerin Hadis ve Siyer Çalışmaları*, 54.

²⁰¹ Agafangel Efimoviç Krımskiy, “Suna”, *Entsiklopedičeski Slovar*, (Sankt Peterburg: İzdatelskaya Delo Yay., 1901), 32/77.

bazı modern âlimler tarafından Zeyd b. Sâbit (ö. 45/665) ferâ'iz konusunda ilk eser veren kişi olarak belirtilmektedir.²⁰² Bu eserin daha sonra hayatının önemli bir kısmını birinci asırda geçirmiş olan Ebü'z-Zinâd (ö. 130/748) tarafından *Risâletü'l-Ferâiz* ismiyle şerh edildiği bilinmektedir.²⁰³ Mansur Koçinkağ bu konuda İngilizce olarak hazırladığı makalesinde *Muvatta'* ile *Risâletü'l-Ferâiz* arasındaki otuz beşe yakın paragraftaki benzerlikten hareketle *Risâlatü'l-Ferâiz*'in, *Muvatta'*ın yazımı sürecinde bir kaynak olarak hizmet ettiği ve ayrıca Medine ehlinin ameli hakkında önemli bilgiler içerdiğini tespit etmeye çalışmıştır. Bu çalışmada İmâm Mâlik'in sadece şifâhî rivâyetlere değil, bununla beraber yazılı belgelere de dayandığına dair tespitlerde bulunulmuştur.²⁰⁴ Ayrıca bu konuda daha önce Mustafa el-A'zamî de geniş bilgiler vererek bu konuları aydınlatmıştır.²⁰⁵

Hicrî üçüncü asra gelecek olursak bu asırda hadislerin yazılı kaynakları üzerine Ferhat Gökçe tarafından *İsnâdlarda Saklı Eserler* ismiyle aynı zamanda Buhârî ve Müslim'e de hocalık yapmış olan Nesâ'lı âlimlerden Humeyd b. Zencûye'nin (ö. 251/865) *Kitâbu't-Tergîb*'inin hem inşâsı üzerinde durulmuş, hem de eserin hicrî ikinci ve üçüncü asra ait muhtemel kaynakları tespit edilmeye çalışılmıştır.²⁰⁶ Müellifin yaşadığı çağ ve öncesi eserin kaynakları, müellifin vefatı sonrası hadis kaynakları ise *Kitâbu't-Tergîb*'in kaynak olduğu eserler bağlamında incelenmiştir. İsnâd'ın hem eserin inşâ sürecinde hem de kaynaklarının tespitinde nasıl kullanılacağına, ilim tarihimizin hadis ve tabakat alanında telif edilen eserlerinden nasıl istifade edileceğine dair bir örnek takdim edilmiştir.

Bu asrın en önemli müellifleri olarak sayılan Buhârî'nin (ö. 256/870) kaynakları üzerine Fuad Sezgin tarafından geniş bir çalışma yapıldığı görülmektedir.²⁰⁷ Bunun dışında Müslim'in yazılı kaynakları da araştırılmıştır.²⁰⁸ Müslim'in de (ö. 261/875) kendi eserinde yazılı kaynaklardan faydalandığı görülmektedir. Müslim, *Sahîh*'inde Abd b. Humeyd'den (ö. 249/863) 302, Ahmed b. Hanbel'den (ö. 241/855) 18, Ali b. Hucr'den (ö. 244/858) 184, Dârimî'den (ö. 255/869) 64, Hennâd b. Serî'den (ö. 243/857) 25, İbn Ebî Şeybe'den (ö. 235/849) 1296, İshâk b. Râhûye'den (ö. 238/853) 605, Saîd b. Mansûr'dan (ö. 227/842) 60,

²⁰² Bünyamin Erul, "Zeyd b. Sâbit", *DİA*, (İstanbul: TDV Yay., 2013), 44/322.

²⁰³ Mansur Koçinkağ, "Zeyd b. Sâbit'in (ö. 45/665) Ferâiz Adlı Eseri ve Ebü'z-Zinâd'ın (ö. 130/748) Şerhi", *Namık Kemal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (2018)

²⁰⁴ Geniş bilgi için bk. Mansur Koçinkağ, "Written Source of al-Muwatta': Risâlat al-Farâ'id", *Tasavvur: Tekirdağ İlahiyat Dergisi*, 6/2 (Aralık 2020), 1545-1567.

²⁰⁵ el-A'zamî, *İlk Devir Hadis Edebiyatı*, 58-130.

²⁰⁶ Ferhat Gökçe, *İsnâdlarda Saklı Eserler*, (Ankara: İlâhiyât Yay., 2019).

²⁰⁷ Fuad Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları*, (Ankara: OTTO Yay., 2019).

²⁰⁸ Dilek Tekin, "Müslim'in Sahîh'inin Yazılı Kaynakları Üzerine Bazı Tespitler", *Hadis ve Siyer Araştırmaları*, 1/1, (2015), 124-163.

Yahyâ b. Maîn'den (ö. 233/848) 4 ve Yahyâ b. Yahyâ'dan (ö. 226/840) 692 hadis nakletmiştir.²⁰⁹ Bu da bizim için ilk asırlardan beri yazılı kaynaklardan istifade edildiğini göstermektedir.

Yazılı kaynaklardan yararlanarak 1992 yılında Ali Akyüz üçüncü asırda yaşamış olan Saîd b. Mansûr'un (ö. 227/842) günümüze eksik olarak ulaşan *Musannef*'ini yeniden inşâ etmeye çalışmıştır. Bu eserin özelliklerinden bahsederken yazılı kaynaklara dayandığını belirtmiştir. O günün imkânlarıyla toplam 2300 hadis üzerinde araştırma yapmış ve bu hadislerin 1849'unun ilk musaniffilerden, 1351'inin ise diğer hocalarından alındığını söylemiştir. Burada belirtmemiz gerekir ki Saîd b. Mansûr'un ve onun çağdaşlarının eserleri ve ondan önceki dönemlerdeki eserler de yazılı kaynaklara dayalı olarak yazılmışlardır. Günümüzde söz konusu eser üzerine daha gelişmiş olan ve daha fazla eseri bünyesinde barındıran bilgisayar programlarından istifade ile yeni verilere ulaşılabilirliğini düşünmekteyiz. Çünkü bu araştırma 1992 yılında henüz hadis alanından bilgisayar programlarının yeni yeni kullanılmaya başlandığı bir dönemde hazırlanmış, bu durum müellif tarafından da belirtilmiştir.²¹⁰

Hicrî dördüncü asırdaki yazılı kaynakların intikalinden söz ederken “cerh ve ta’dil” alanında yazılan ilk eserlerden birisi olan²¹¹ İbn Ebî Hâtim'in (ö. 327/938) *el-Cerh ve't-Ta'dil*'inden söz etmek mümkündür. İbn Ebî Hâtim'in yaşadığı hicri üçüncü asrın sonu ve dördüncü asrın ilk dönemine bakıldığında hadislerin tedvîn ve tasnîfinin tamamlanmış olduğu bilinmektedir. Hicrî dördüncü asırda da hadis ilmine dair önemli eserler tasnif edilmiş, bu dönemde yazılı kaynakların kullanımı önceki dönemlerdeki gibi zor ve sıkıntılı olmamıştır. Bundan dolayı İbn Ebî Hâtim eserinin birçok yerinde (فيما كتب إلي)²¹² ifadesini kullanmıştır. Burada açıkça görüldüğü gibi yazılı kaynaklara referansta bulunduğu görülmektedir. Buradaki fîmâ katebe ileyya ifadesi bana yazdı, yazı malzemelerini gönderdi anlamına gelmektedir.²¹³

İbn Ebî Hâtim (ö. 327/938), cerh ve ta’dil ilminde meşhur olan Şu’be b. el-Haccâc (ö. 160/776), Sufyân es-Sevrî (ö. 161/778), Abdurrahman b. Mehdi (ö. 198/814), Yahyâ b. Maîn

²⁰⁹ Tekin, “Müslim’in Sahîh’inin Yazılı Kaynakları Üzerine Bazı Tespitler”, 130-153.

²¹⁰ Geniş bilgi için bk. Ali Akyüz, *Saîd b. Mansûs’un Musannef’inin Yeniden İnşâsı*, (İstanbul: MÜİFV Yay., 2007) yılında kitap olarak basılmıştır.

²¹¹ Selman Başaran, “el-Cerh ve't-Ta'dil”, *DİA*, (İstanbul: TDV Yay., 1993), 7/401.

²¹² İbn Ebî Hâtim, *Cerh ve Ta'dil*, (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabiyye, 1952), 2/271, 4/345, 6/292, 7/178, 8/178.

²¹³ Özçelik, *İbn Ebî Hâtim er-Râzî ve Cerh ve Ta'dil'deki Metodu*, 122-126.

(ö. 233/848), Yahyâ b. Saîd el-Kattân (ö. 198/813), Ali b. el-Medînî (ö. 234/849), Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855), Buhârî (ö. 256/870), Ebû Hâtîm (ö. 277/890) ve Ebû Zur'a (ö. 264/878) gibi dönemin meşhur ulemasından istifade ettiği görülmektedir.²¹⁴

Bunun dışında hicrî dördüncü asırda yaşamış olan Nesâî (ö. 303/915) ve Dârekutnî (ö. 385/995) gibi âlimlerin eserlerine de bu gözle bakmak mümkündür. Ayrıca üzerinde geniş araştırmalar yapılarak yazılı kaynaklarını, bu yazılı kaynaklar içinden günümüze ulaşmayanları üzerinde araştırmaların yapılabileceğini hatta yapılması gerektiğini düşünüyoruz.

Beşinci asırda telif edilen eserlerden el-Hatîb el-Bağdâdî'nin (ö. 463/1071) Bağdat tarihine ve Bağdatlı meşhur şahıslara dair eserini örnek olarak vermemiz mümkündür. Kendi döneminin en ünlü âlimi olarak bilinen el-Hatîb *Târîhu Bağdâd ev Medîneti's-Selâm* adlı eserini 444/1052-1053 yıllarında tamamlamıştır.²¹⁵

el-Hatîb el-Bağdâdî bu eserini telif ederken kendisinden önceki âlimlerin eserlerinden faydalanmıştır. Bu eserlerin arasında ensâb, tabakât, genel tarihler, ricâl, edebiyat gibi kaynaklardan faydalandığı gibi günümüze ulaşmayan veya bir kısmı günümüze ulaşmayan eserlerden de yararlanmış. Bu konuda Ekrem Ziyâ el-Umerî *Mevâridü Hatîb el-Bağdâdî fî Târîhi Bağdâd* adlı çalışmasında geniş malumatlar vermiştir.²¹⁶

Târîhu Bağdâd kendisinden daha sonra yazılan şehir tarihi eserlerine örnek olmuş, birçok alanda eser yazan müellifler tarafından da kullanılmıştır. Ebû'l-Ferec İbnü'l-Cevzî (ö. 597/1201) *el-Muntazam*'ında, İzzüddîn İbnü'l-Esîr (ö. 630/ 1233) *el-Kâmil fî't-târih*'inde, İbn Kesîr (ö. 774/1373) *el-Bidâye ve'n-nihâye*'sinde bu eserden faydalanmıştır. Zehebî (ö. 748/1448), İbn Hacer el-Askalânî (ö. 852/1449), Yûsuf b. Abdurrahman el-Mizzî (ö. 742/1341), İbnü'l-Îmâd (ö. 1089/1679), Yakût el-Hamevî (ö. 626/1229), Safedî (ö. 764/1363), Ebû'l-Kâsım İbn Asâkir (ö. 571/1176) ve Abdülkerîm es-Sem'ânî (ö. 562/1166) bu kitaptan etkilenen ve faydalanan en meşhur isimler arasında yer almaktadır.²¹⁷

²¹⁴ Geniş bilgi için bk. Fikret Özçelik, *İbn Ebî Hâtîm er-Râzî ve Cerh ve Ta'dîl'deki Metodu*, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Hadis Bilim Dalı (Doktora Tezi, 2017), 122-125.

²¹⁵ Casım Avcı, "Târîhu Bağdâd", *DİA*, (İstanbul: TDV Yay., 2011), 40/88.

²¹⁶ Ekrem Ziyâ el-Umerî, *Mevâridü Hatîb el-Bağdâdî fî Târîhi Bağdâd*, (Riyad: Dârü Tayyibe, 1985). Kendisi iktibas ettiği hocaları hakkında bk. 121-613.

²¹⁷ Avcı, "Târîhu Bağdâd", 40/89.

Hicrî altıncı asır hadis tarihinde nakil dönemi olarak da isimlendirilmektedir. Nakil dönemi yaklaşık hicrî 6. asırdan 12. asra kadar sürmüştür. Bu asrın özelliği olarak rivâyetlerin sona ermesi ve isnâdsız kitapların telif edilmeye başladığını söyleyebiliriz.²¹⁸ Hadis âlimleri daha önceki dönemlerde olduğu gibi hadislerin tek tek rivâyet hakkını almayı bırakıp, rivâyet usûlüyle telif edilen hadis kitaplarının rivâyet hakkını kitap halinde almaya başlamışlardır.²¹⁹ Böylece bu dönemde hadis rivâyetinin sona erdiğini ve hadis kitaplarının naklinin başladığını söyleyebiliriz. Bununla beraber yavaş yavaş artık isnâdlar da terkedilmeye başlamıştır. Bilindiği kadarıyla bir hadis eserinde isnâdları ilk defa terk eden Beğâvî (ö. 516/1122) olmuştur. Ancak Begavi öyle bir dönemde yaşamıştır ki isnâddan bütünüyle vazgeçebilmiş de değildir. Nitekim iki önemli eserinden birisi olan Şerhu's-Sunne'sinde tüm hadisleri senetleriyle vermiştir.²²⁰ İşte onun vermiş olduğu bu senetler sayesinde günümüze ulaşamayan bir eserin 250 hadisine ulaşabilmekteyiz. Begavî, diğer bir önemli eseri *Mesâbîhu's-Sunne*'sinde ise sahâbî râvîleri ve çok az da olsa tâbiîn râvîleri dışında isnâdları terketmiştir.²²¹ Beğâvî, kitabını Kütüb-i Sitte ile Dârimî'nin (ö. 255/869) *Sünen*, Mâlik'in (ö. 179/795) *Muvatta'*, Şâfiî'nin (ö. 204/820) *Müsned*, Dârekutnî'nin (ö. 385/995) *Sünen*, Beyhakî'nin (ö. 458/1066) *Şu'abü'l-Îmân* ve Rezîn b. Muâviye es-Sarakustî'nin (ö. 535/1140) *et-Tecrîd li's-Sihâh ve's-Sünen* adlı eserlerinden derlemiştir.

Yine ilk defa hadis usulüne dair senetlerin bir kısmının terkedildiği bir eser de bu dönemde kaleme alınmıştır. Kâdî İyâz, *el-İlmâ' ilâ ma'rifeti usûli'r-rivâye ve takyîdi's-semâ'* adlı eserini önceki klasik dönemden farklı olarak isnâdsız bir şekilde tasnif etmeye başlamıştır. Bu durum tasnifte o kadar mühimdir ki hadis eserlerinin mütekaddimûn ve müteahhirûn olarak ayrılmasında belirleyici bir rol oynamıştır.²²²

Her ne kadar bu dönemde isnâdlar terkedilmiş olsa da bazı istisnâlar olmuştur. Bunun en bariz örneklerinden birisi de İbn Asâkir (ö. 571/1176) olmuştur. İbn Asâkir *Târîhu Dımaşk* adlı eserini telif ederken o zamanın ilim merkezlerini dolaşarak kendisinden önceki kitapların rivâyet haklarını almıştır.

²¹⁸ Ahmet Yücel, *Hadis Tarihi*, 13. Baskı (İstanbul: MÜİFV Yay., 2014), 128.

²¹⁹ Ali Yardım, *Hadis 1-2*, (İstanbul: Damla Yay., 2010), 101.

²²⁰ Gökçe, *İsnâdlarda Saklı Eserler*, 121.

²²¹ İbrahim Hatiboğlu, "Mesâbîhu's-Sünne", DİA, (Ankara: TDV Yay., 2004), 29/258.

²²² Hüseyin Kahraman, *Hadis El Kitabı*, 425.

1.8. Değerlendirme

Sonuç olarak hadis yazımını Hz. Peygamber yasaklasa bile daha sonraları izin verdiği ve Rasulullah zamanından beri yazılarak geldiğini söyleyebiliriz. Buna rağmen o dönemde hadis yazanlar kendi ihtiyaçları için, sistemsiz bir şekilde yazıldığını zikrettik. Ayrıca günümüze kadar o dönemde yazılan hiçbir orijinal sahîfe, cüz ulaşmamıştır.

Hadisleri yazma faaliyetleri, Hz. Peygamber'in vefatından sonra çoğalmıştır. Ayrıca tabiun döneminde hafızada bulunan ve bazı yazılan hadisler yazılmaya başlamış ve iki kapak arasına gelmiştir. Bu dönemden itibaren hadislerin yazılmasına sıcak bakılmaya başladığını ve bir zaruret olduğunu da söyleyebiliriz.

Hicrî 1. asrın, Peygamber'in söz, fiil ve tutumlarının farklı şekillerde kayıt altına alınıp, hayata tatbik edildiği ve ilk hadis rivâyetinin nüvelerini içinde taşıdığı söylenebilir. Peygamber'in toplum içindeyken, kendi sözlerine “pratik değer” atfeden kimi uygulamalarının varlığı tarihî vâkıa iken, bu sözlerin daha sonra kurallı bir şekilde bilime dönüşeceği söz konusu bile değildi. Buna rağmen, yine de Hz. Peygamber asrı, Hadis tarihi açısından dikkate şayan bir devirdir. Zira, bu dönem, sünnet ve hadisin yan yana olduğu, ikisi arasında ayırımın henüz tam yapılmadığı, hatta sözün hayatla bağlarının birebir olduğu bir dönemdir.²²³

Hicrî 2. asır, hadise dair başka ilimlerin de oluşum ve sistemleşmesinin ortaya çıktığı bir dönemdir. Ayrıca belirtmemiz gerekir ki hicrî 2. asırdaki isnâdlarda ittisal şartlarına dikkat edilmemiş ve bu dönemdeki âlimler çoğu kere mürsel rivâyetlerin isnâdlarını bildikleri için bu tür hadislerin arasındaki râvîleri zikretmeksizin sahih olarak gördüğü bilinmektedir.

Hadislerin nakli konusunda icâze tek başına müstakil bir yol olamayacaktır. Diğer dört hadis alma yolu ile gerçekleşeceğini söyleyebiliriz. Bu yollarda kullanılan haddasenâ/ahbarenâ veya tekil olarak kullanılan sığalar sadece ezberden değil, aynı zamanda yazılı olan kitapları da bildirir. Hadislerin yazılması konusu günümüze kadar gelmiş ve bazı müsteşriklerin de dikkatini çekmiştir.

²²³ Mehmet Sait Toprak, *Hadiste Derlemecilik Devrinin Başlaması ve Üşî'nin Nisâb'ül-Ahbârı*, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Hadis Anabilim Dalı (Doktora Tezi, 2005), 16.

Bazı oryantalistlere göre hadis kaynaklarında yer alan hadislerle güvenilemez. Bu rivâyetler daha sonraki dönemlerde ortaya çıkmış olup, Hz. Peygamber’le ilgisi bulunmamaktadır veya çok az sayıda sahihleri vardır.

Oryantalistlerin hadise olan yaklaşımında ilk göze çarpan problemlerden biri, araştırmalarını İslâm âlimlerinin hadis metodolojisine göre değil, kendilerinin dünya görüşlerine uygun usullerle yaklaşılmasıdır. Bu yüzden birçok araştırmacı oryantalistlerin hadis araştırmalarının objektif değil, sübjektif bir tarzda olduğu ifade edilmekte bu durum gerek müslümanlar gerekse bazı batılı araştırmacılar tarafından dile getirilmiş ve eleştirilmiştir.²²⁴

Kısaca bu dönemleri şöyle sıralayabiliriz: Doğrudan anlatım ve uygulama dönemi-(Hz. Muhammed dönemi), Kitabet (Takyîd) Dönemi-(Hz. Muhammed ve sahabe dönemi), Şifahi Rivâyet Dönemi (Hıfz Dönemi)-(Sahabe dönemi), Tedvîn Dönemi-(Tabiun dönemi), Tasnîf Dönemi-(Tebei’t-tabiun dönemi), Yeni Arayışlar Dönemi-(Devam ediyor).

Burada da belirtmemiz gerekir ki, oryantalistler müslümanları eleştirdiklerinde, müslümanlar gibi savunmacı davranmamışlardır. Onun için onların eleştirilerini iyice bakmamız lazım. Çünkü müslümanlar için otorite olan kişiler onlar için değildir ve istediği gibi eleştirmiş. Dolayısıyla bizim göremediğimiz hata, yanlışları onlar görebilirler.

Fuat Sezgin bu konuda uzun zaman çalışmış olan birisidir. Yukarıda bahsettiğimiz hadislerin yazılı değil, şifahi olduğunu savunanlara karşı Sezgin, *Buhari’nin Kaynakları Hakkında Araştırmalar*, “İsnadın Ehemmiyeti” ve “Hadis Musannefatının Mebdei ve Ma’mer b. Râşid’in “Câmi’i”, adlı çalışmalarında, Oryantalistlerin bu konudaki çalışmalarına karşı cevap vermeye çalışmıştır. Bu çalışmalarında bilinen yaygın kanaatin tersine, İslâm’ın ilk dönemlerindeki hadis nakillerinin sadece sözlü değil, hem yazılı kaynaklara da dayandığını savunmaktadır.

²²⁴ Geniş bilgi için bk. Özafşar, *Oryantalist Yaklaşımına İtirazlar*, (Ankara: OTTO Yay., 1999); A’zami, *İslâm Fıkhi ve Sünnet – Oryantalist Schacht’a Reddiye*, çev. Mustafa Ertürk (İstanbul: İz Yay, 1996).

İşte bunun gibi ilim adamların açtığı ıırla birçok günümüze ulaşmayan hadis kaynaklarını bulabileceğimizi düşünüyoruz. Ayrıca 6. asırda yaşamış olan İbn Asâkir'in *Târîhu Medīneti Dımaşk* adlı dev eseri hepimize malum 80 cilttir. Bu eserinde kendisinin yaşadığı çağa kadarki bütün eserlere yer vermeye çalışmıştır. Biz bu eserde 3. Asra ait hadis kaynaklarını bulmaya çalışılacaktır.

Bir insanı ve onun telif ettiği eserlerini iyi bir şekilde anlaya bilmek için ilk önce onun yaşadığı ağ ve kişiliğine bakmamız gerekir. Bundan sonraki bölümde İbn Asâkir'in yaşadığı dönem ve onun kişiliği hakkında söz edilecektir.

İKİNCİ BÖLÜM

İBN ASÂKİR'İN YAŞADIĞI DÖNEM, HAYATI, ESERLERİ VE HADİSÇİLİĞİ

İbn Asâkir, 499/1105 Muharrem ayında Dımaşk'ta doğmuştur. Anne ve baba tarafından Kureyşlidir. İlim ve marifetiyle tanınan bir ailedendir.²²⁵ Yaşadığı dönemde, Dımaşk'a üç devlet hükmetmiştir. Bunlar sırasıyla Selçuklular, Atabekliler ve Eyyübiler'dir. İbn Asâkir bu üç devlet içinde yaşadığını söyleyebiliriz.²²⁶ Bilâdüşşâm İslam'ın doğuşundan kısa süre sonra müslümanların hâkimiyeti altına girmiş, dünyanın en eski medeniyetlerini bünyesinde barındıran önemli bir coğrafi bölgedir. Modern dönemin tanımlamasıyla Suriye, Ürdün, Lübnan, Filistin ve Anadolu'nun bir kısmını içine alan geniş bir alanı kapsamaktadır.²²⁷

Dımaşk şehri için, Hz. Nuh'un oğlu Sâm veya onun neslinden gelenler tarafından kurulduğu²²⁸ ve İbrâhim'in (as.) bu bölgede doğduğu şeklinde rivâyetlerin olduğu söylenir. Dımaşk çevresinde milâttan önce 4000'lere kadar giden yerleşim olduğuna dair arkeolojik kanıtların varlığından söz edilir. İslam'dan önce Dımaşk'ta Bizanslar hâkimiyeti ele geçirmişlerken milâdî 613 yılında şehir, Sâsânîler tarafından işgal edildi. Ancak 628'de Bizans İmparatoru Herakleios şehri geri aldı.²²⁹

²²⁵ Mustafa S. Küçükşacı-Cengiz Tomar, "İbn Asâkir, Ebü'l-Kâsım", *DİA*, (İstanbul: TDV Yay., 1999), 19/321.

²²⁶ Gengiz Tomar, "Şam", *DİA*, (İstanbul: TDV Yay., 2010), 38/311-314.

²²⁷ Yakût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, (Beyrut: Dârü's-Sâdır, 1977), 3/312. Hamevî'ye göre; Kuzeyde Maraş'tan başlayıp aşağı doğru bütün batı Fırat havzasından Güneydeki Tayy dağlarına kadar, Batıda Bugünkü Türkiye sınırları içinde yer alan Hatay'dan Mısır sınırındaki el-Ariş arası Akdeniz sahilinin tamamını kapsamaktadır. Kısaca Şam bugünkü Türkiye sınırları içinde yer alan Akdeniz, Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinin bir kısmı ile Suriye, Filistin, Ürdün ve Lübnan gibi ülkeleri kapsayan bir coğrafyayı ifade etmektedir.

²²⁸ Tomar, "Şam", 38/311-315.

²²⁹ Ahmet Nuri Koca, "*Haçlı Seferlerinde Muînüddin Üner ve Şam*", Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı (Yüksek Lisans Tezi, 2019), 62.

2.1. Siyasî, Sosyal ve İlmî Durum

2.1.1. Selçuklular²³⁰

Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah (ö. 485/1092), 471/1078 yılında kardeşi Tutuş'a (ö. 488/1095) Suriye'yi ve bu ülkeye yakın bölgelerde fethedeceği yerleri iktâ etti. Tutuş aynı yıl Halep'i kuşattığı sırada bir Fâtımî ordusu da Dımaşk'ı kuşattı. Bunun üzerine Dımaşk hâkimi Atsız b. Uvak (ö. 471/1079), Tutuş'tan yardım istedi. Tutuş'un geldiğini haber alan Fâtımî kuvvetleri geri döndüler. Tutuş kendisini karşılamakta geç kaldığını bahane ederek Atsız'ı öldürüp şehri ele geçirdi. Böylece Suriye Selçuklu Devleti kurulmuş oldu (471/1079).²³¹

Tutuş, Halep'e hâkimiyet meselesinden dolayı Anadolu Selçuklu Sultanı I. Süleyman Şah ile mücadeleye girdi. Halep yakınlarında Aynüseylem denilen yerde meydana gelen savaş Tutuş'un galibiyeti ve Süleyman Şah'ın ölümüyle sonuçlandı (18 Safer 479 / 4 Haziran 1086). Tutuş, kardeşi Melikşah'ın ölümünün ardından Musul, Halep ve Diyarbakır bölgelerini ele geçirdi. Ancak Büyük Selçuklu tahtı için giriştiği mücadele sırasında Berkjaruk (ö. 498/1104) ile yaptığı savaşta hayatını kaybetti (16 Safer 488/25 Şubat 1095). Tutuş'un ölümünden sonra Suriye Selçukluları, Halep ve Dımaşk Selçuklu melikliği olmak üzere ikiye ayrıldı. Oğullarından Rıdvan (ö. 507/1113) Halep'te, Dukak (ö. 497/1104) Dımaşk'ta hüküm sürmeye başladı. (507/1113) yılına kadar Halep'te hükümdarlık yapan Rıdvan b. Tutuş, Haçlılarla mücadelede başarılı olamadı, hatta onlara vergi vermek zorunda kaldı. Rıdvan, Bâtınîler'e karşı çok müsamahalı davrandı, Halep'te bir Dârü'd-Da've açmalarına izin verdi, kendini onların dostu gibi gösterdi. Bu yüzden çok sayıda Halepli hayatından endişe ettiği için Bâtınî oldu veya öyle göründü. Rıdvan, Fâtımîler'in desteğini sağlamak için Fâtımî halifesi adına hutbe okuttu (17 Ramazan 490/28 Ağustos 1097); ancak Sünnî İslâm dünyasından gelen tepkiler üzerine dört hafta sonra bu kararından vazgeçti (12 Şevval 490 / 22 Eylül 1097).²³²

²³⁰ Geniş bilgi için bk. Seyfullah Kara, *Büyük Selçuklular ve Mezhep Kavgaları*, (İstanbul: İz Yayıncılık, 2009); Abdülkerim Özaydın, *Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi (498-511/1105-1118)*, (Ankara: TTK Basımevi, 1990); Osman Gazi Özgüdenli, *Selçuklular, I: Büyük Selçuklu Devleti Tarihi (1040-1157)*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi Yayınları, 2013); Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2013).

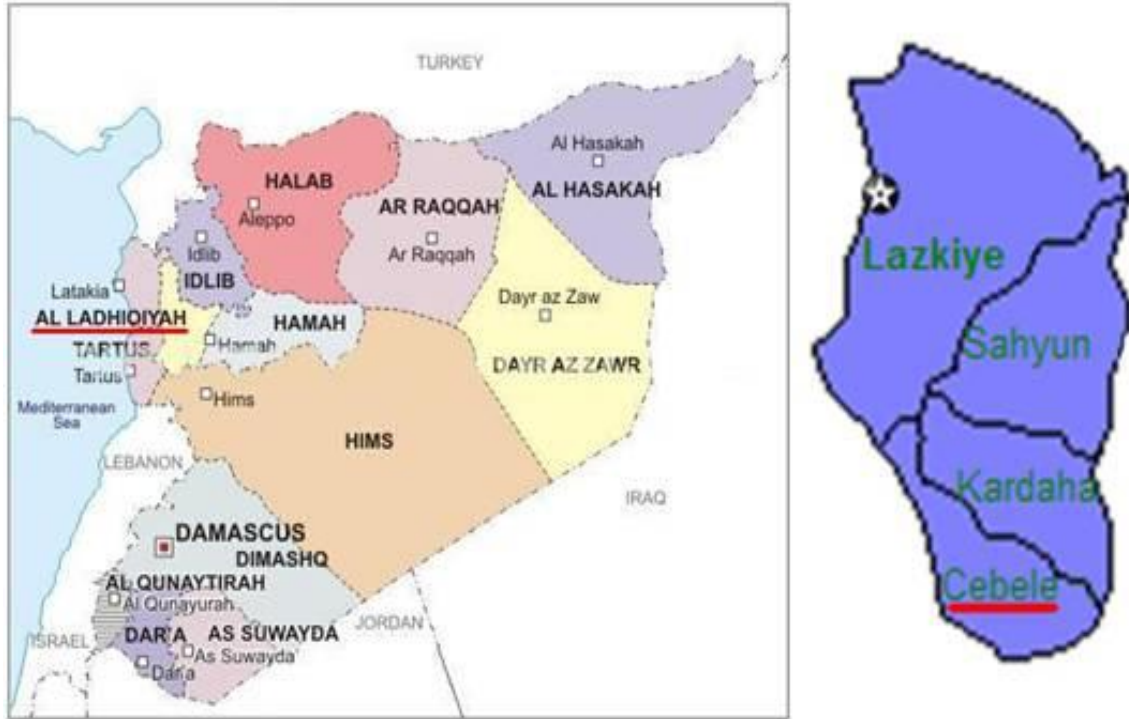
²³¹ Geniş bilgi için bk. Muhammed Mutî' el-Hâfız, *el-Hâfız İbn Asâkir Muhaddisü's-Şâm ve Muerrihuha'l-Kebîr*, (Dımaşk: Dârü'l-Kalam, 2003), 22; Faruk Sümer, "Selçuklular", *DİA*, (İstanbul: TDV Yay., 2009), 36/385.

²³² Sümer, "Selçuklular", 35/385.

Bu sırada Şam'da idare Dukak'tan ziyade Atabeyi Tuğtegin'de (ö. 522/1128) idi ve Atabey ile Rıdvan aralarında kesin bir uzlaşmaya varamıyorlardı. Bu sebeple Kudüs'e ilerleyen Haçlılarla iyi mücadele edilemedi. Rıdvan, Halep'te öldü ve sonra son Selçuklu Sultanşâh zamanında (1114-1117) idare Selçuklu ailesinden olmayan Lû'lû'nun (ö. 657/1259) elinde iken bunun öldürülmesi üzerine Halep, halkın dâveti ile gelen Artuk-oğlu İl-Gazi'ye (ö. 516/1122) geçti (1117). Şam'da ise 1128'de öldürülen Tuğtegin'in oğlu Tâc'ül-mülûk Börî (ö. 526/1132) ile Börililer (Şam Atabeyliği) idareyi ele aldı.²³³

2.1.2. Dımaşk Atabegleri²³⁴

Börîler, *Dımaşk Atabeyliği* veya *Tuğteginliler* olarak da bilinen, Dımaşk merkez olmak üzere, başlıca Hama, Hıms, Banyas, Efamiye, Serhad ve Tedmür gibi şehirlerde varlığını sürdüren bir atabeyliktir. Atabeyliğin kurucusu Tuğtegin, Suriye Selçuklu Meliki Tutuş'un hizmetinde olup oğlu Dukak'ın da *atabeyidir*.²³⁵

Şekil 1. Dımaşk Atabegleri

²³³ Mâzin Kâmil Hasûne, *Kitâb Şir'atü'l-İslâm Tahkikan ve Dirasa*, (Gazze: Mektebetü'l-Câmi'ati'l-İslâmiyye bi Gazze, 2002), 5; Sümer, "Selçuklular", 35/385.

²³⁴ Geniş bilgi için bk. Coşkun Alptekin, *Dımaşk Atabeyliği (Toğ-Teğînîliler)*, (İstanbul: MÜ Yay., 1985)

²³⁵ Geniş bilgi için bk. el-Hâfız, *el-Hâfız İbn Asâkir Muhaddisü 'ş-Şâm ve Muerrihuha 'l-Kebîr*, 25-28; Mâzin Kâmil Hasûne, *Kitâb Şir'atü'l-İslâm Tahkikan ve Dirasa*, 6; Gülay Ögün Bezer, "Tuğteginliler", *DİA*, (İstanbul: TDV Yay., 2012), 41/349.

Büyük Selçuklu İmparatorluğunun parçalanmasıyla birlikte ortaya çıkan ve *atabeylik* olarak isimlendirilen bu yönetimlerin ilk örneği olan Börîler, 1154 yılına kadar bilhassa Haçlılarla mücadele ederek varlığını devam ettirmiştir. Tuğtegin'in 1128'de vefatı ile yerine oğlu Börî (ö. 526/1132) geçmiştir. Bâtînlere karşı yürüttüğü mücadeleler esnasında suikasta uğramış ve 1132'de Dımaşk'te öldürülmüştür. Yerine geçen oğlu Şemsülmülûk İsmâil başarılı bir dış siyaset izlemiştir. Haçlıların elinden Banyas'ı, Zengîlerin elinden de Hama'yı almış, ancak sert yönetimi ve koyduğu ağır vergilerden dolayı halk nezdinde sevilmediğinden suikasta uğramıştır. Suikasttan kurtulsa da annesinin emriyle ortadan kaldırılmıştır (1135).²³⁶

Kardeşi Şihâbeddin Mahmûd (ö. 725/1325) döneminde, Humus Zengîlere bırakılmıştır. Sipehsâlar Muinüddin Üner ve kardeşi Cemaleddin Muhammed'in kumpasıyla 1139'da öldürölünce, Üner vezir, Muhammed ise atabeg olmuştur. Yakalandığı hastalıktan kurtulamayınca da Üner, onun oğlu Abak'ı atabeg ilan etmiştir.²³⁷

İmâdüddin Zengî'nin 1144 yılında Urfa'yı fethi Avrupa'da yeni bir Haçlı seferinin düzenlenmesine neden olmuştur. Zengî'nin 14 Eylül 1146'da şehit edilmesi üzerine ülkesi, Musul ve Halep merkez olmak üzere ikiye bölünmüştür. Dımaşk Atabeyliği veziri Üner, bundan faydalanmış ve Ba'albek'i Zengîlerden almıştır (1146). Nüreddîn Mahmûd (ö. 569/1174), babasının Halep ve çevresindeki topraklarına sahip olmuştur. Bölgede Haçlılar kendisi için büyük tehlike oluşturduğundan Dımaşk atabeyi Abak ile bir dostluk anlaşması yapmıştır.²³⁸

2. Haçlı seferi için yola çıkan ordular, Anadolu topraklarında büyük zayıatlar verdikten sonra, Doğu Akdeniz kıyılarına ulaşmıştır. Akka'da bir toplantı yapan Haçlılar, Nureddîn Mahmûd ve Dımaşk Atabeyliğine karşı savaşma kararı alınca 1148 Temmuz'unda büyük bir Haçlı ordusu Dımaşk'ı kuşatmıştır. Emir Üner bir yandan komşu hükümdarlardan yardım isterken, diğer yandan Hristiyan liderlere verdiği rüşvetlerle muhasarayı zayıflatmıştır. Yiyecek stokları azalan Haçlılar çekilmek zorunda kalmışlardır.²³⁹

1149'da Üner ölünce atabeg Abak, Nureddîn Mahmûd'un, Fâtımîler'in elindeki son şehir olan Askalan'a yardım seferine katılmıştır. Askalan'ın Haçlıların elin geçmesi (1153)

²³⁶ Bezer, "Tuğteginliler", 41/349.

²³⁷ Bezer, "Tuğteginliler", 41/349-350.

²³⁸ Bezer, "Tuğteginliler", 41/350.

²³⁹ Bezer, "Tuğteginliler", 41/350.

üzerine Dımaşk'ın de riske girdiğini fark eden Abak, Kudüs kralı ile temasa geçmiş, ancak bu durum Dımaşk'ta büyük huzursuzluk yaratmıştır. Olayları yakından takip eden Nûreddîn Mahmûd birkaç teşebbüs sonrasında fırsatı değerlendirmiş ve 25 Nisan 1154'te Dımaşk'ı kendi topraklarına katmıştır.²⁴⁰

Son atabey Abak Bağdat'a gidip halifenin himayesine girmiş ve 1169'da ölene kadar burada yaşamıştır. Dımaşk'ın zaptı ve atabeyliğe tabi diğer şehirlerin de teslim olmasıyla elli yıldır varlığını sürdüren *Börîler Hanedanı* tarihe karışmıştır. Her ne kadar atabeylik olsa da idari ve askerî açıdan Selçuklu geleneğini takip ettikleri anlaşılan Dımaşk Atabeyliği ya da Tuğteginliler elli yıl boyunca Suriye ve Filistin'de bir kalkan vazifesi görerek Haçlıların saldırılarına karşı bu bölgeyi korumuşlardır.²⁴¹

Şehirde deri, demir ve cam sanayii oldukça gelişmiş olup, ayrıca zeytinyağı ve susam yağı elde etmek için de imalathaneler oluşturulmuştur. Kâğıt sanayinde de büyük bir gelişmenin olduğu, iki adet kâğıt imalathanesinin bulunduğu belirtilmektedir. Bunların dışında sabun, mutfak malzemeleri imalathaneleri ile dokuma tezgâhlarının da varlığı bilinmektedir.²⁴²

Tuğteginliler Atabeyliği, yapı olarak Suriye Selçuklularının devamı niteliğinde olduğundan toplum katmanları bakımından çok da fazla bir değişikliğin yaşandığı söylenemez. müslüman halkın çoğunluğu Sünnî İslam'ı benimsemiştir. Mezhep olarak da Şafîlik daha yaygındır. Selçuklu hâkimiyeti ile birlikte Hanefîliğin geliştirilmeye çalışıldığı, bölgede açılan Hanefî medreselerinden fark edilmektedir. Tabii olarak Şafî ve Hanbelî medreseleri de devlet desteği ile açılmıştır.²⁴³

2.1.3. Eyyübiler²⁴⁴

Mısır ve Suriye başta olmak üzere İslam coğrafyasının merkezinde 12. asrın son çeyreğinden başlayarak önemli bir yere sahip olan Eyyübîler köken itibarıyla Hezbânîyye

²⁴⁰ Bezer, “Tuğteginliler”, 41/350.

²⁴¹ Bezer, “Tuğteginliler”, 41/350.

²⁴² Bezer, “Tuğteginliler”, 41/351.

²⁴³ Bezer, “Tuğteginliler”, 41/350.

²⁴⁴ Geniş bilgi için bk. Mustafa Kılıç, “Alim ve Devlet Adamı Olarak Eyyübî Meliki: el-Melikü'l-Muazzam”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 10/2, Sivas (2006); “Haçlıların Dimyat Muhasaraları ve Eyyübîlerin Mücadeleleri”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 7/4, (2007); *Melik Nâsır II. Salâhaddin Yusuf Devrinde Eyyübîler Devleti*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 2001; Ramazan Şeşen, *Eyyübîler*, (İstanbul: İSAM Yay., 2012); *Salâhaddin Eyyübî ve Devri*, (İstanbul: İSAR Vakfı Yay., 2000).

Kürtlerinin Revvâdiyye koluna mensupturlar. Revvâdiyye adını Yemen Araplarından Revvâd b. Müsennâ el-Ezdî'den almıştır. Basra bölgesinde yaşayan Revvâd b. Müsennâ ve ailesi Abbâsî Halifesi Ebû Cafer el-Mansûr (ö. 158/775), (754-775) zamanında Ermeniyye ve Azerbaycan bölgesinin fethi üzerine buraya nakledilmişlerdir. Revvâdîler, burada bulunan Hezbânî Kürtlerinin hükmü altına girerek Kürtleşmişlerdir. Giderek güçlenen Revvâdiyye, Duvin bölgesinin hâkim Kürt grubu olmuştur. Sonraki asırlarda ise Eyyûbî ailesi Türklerle karışarak büyük ölçüde Türkleşmişlerdir. Kısacası Eyyûbîler Arap, Kürt ve Türk karışımı, siyasi ve askerî tecrübesi olan elit bir ailedir.²⁴⁵

Fâtımî veziri olan Selâhiddîn (ö. 589/1193) aslında Nûreddîn Mahmûd'a (ö. 569/1174) bağlıydı. Vezirliğe atanır atanmaz Fâtımî izlerini silmeye başladı. Şîî ezanını kaldırdı. Fâtımî propagandalarına izin vermeyerek Sünnî medreselerin açılmasını sağladı. Nihayet Nûreddîn Mahmûd'dan Fâtımî hilafetinin kaldırılması emrini alması ile hutbeyi Abbâsî halifesi adına okuttu. 1171 yılında Fâtımî halifesi el-Âdîd'ın (ö. 567/1171) ölmesi ile Mısır'da Fâtımî devri resmen kapanmış oldu.²⁴⁶

Selâhiddîn Dimyat önünde Haçlı-Bizans ittifakını yendikten sonra Mısır ile Şam arasında bulunan Eyle şehrini 1171 yılında Haçlılardan aldı. İtalyan şehir devletleri ile ticari ilişkilerini geliştirdi.²⁴⁷ Selâhiddîn, Nûreddîn Mahmûd'un ölümüne (1174) kadar ona bağlılığını sürdürerek Mısır'da onun naibi olarak hizmet etti. Nûreddîn'in oğlu el-Melikü's-Sâlih'e (ö. 577/1181) de bağlılığını gösteren Selâhiddîn, Halep-Musul bölgesindeki yöneticilerin, hâkimiyeti ele geçirme mücadelelerine katıldı. Bölgeye davet edilen Selâhiddîn birliği sağladı ve bağımsızlığını ilan ederek yönünü Haçlılara çevirdi.²⁴⁸

Asıl hedefi Haçlıları ortada kaldırmak olan Selâhiddîn, Kudüs Haçlı Krallığı topraklarına sefer düzenledi. 3-4 Temmuz 1187 günleri cereyan eden Hittin Savaşı'nda Haçlıları ağır bir yenilgiye uğrattı. Bir yıl içinde Sur dışındaki bütün Kudüs Haçlı Krallığı'nı ve 2 Ekim 1187 Cuma günü de Kudüs'ü fethetti.²⁴⁹ Selâhiddîn, Antakya, Trablus, Sur ve

²⁴⁵ Ramazan Şeşen, "Eyyübiler", *DİA*, (İstanbul: TDV Yay., 1995), 12/20.

²⁴⁶ Ramazan Şeşen, "Selahaddin-i Eyyubi", *DİA*, (İstanbul: TDV Yay., 2009), 36/337.

²⁴⁷ Şeşen, "Selahaddin-i Eyyubi", 337.

²⁴⁸ Şeşen, "Selahaddin-i Eyyubi", 338.

²⁴⁹ Şeşen, "Selahaddin-i Eyyubi", 337-338; Şeşen, "Eyyübiler", 21; Ramazan Şeşen, "Hittin Savaşı", *DİA*, (İstanbul: TDV Yay., 1998), 18/165-167.

Akka hariç diğer yerlerdeki Haçlı istilasını yok ederek bölgeyi kontrol altına aldı. Selâhiddîn'in Bizans'la münasebetleri gelişerek devam etti.²⁵⁰

Eyyûbîler Devleti'nin coğrafi sınırları, bir yandan batıya doğru Trablusgarp'a, diğer yandan da doğuda Suriye ve Anadolu'nun bir kısmıyla Kızıldeniz çevresindeki bölgelerle Yemen'i içine alan geniş bir alanda hâkimiyet sağlamıştır. Bu devlet kendi dönemi içinde bölgenin en güçlü siyasi, askerî ve ekonomik güçlerinden biri olmuştur.²⁵¹

Dolayısıyla İbn Asâkir'in yaşadığı dönemde Dımaşk, siyasi açıdan çok çalkantılı bir dönem yaşamıştır. Haçlılar ve bazı yöneticilerin içten ve dıştan müdahaleleri her zaman söz konusuydu. Fransızlar bir defasında Dımaşk'ta neredeyse hâkimiyet sağlayacaklardı. Bunun dışında defalarca şehri muhasara altına almışlardı. Ancak Selçuklular, Atabeylikler ve Eyyûbîler'in halife ile olan ittifakları Dımaşk'ın Haçlıların eline geçmesini engellemiştir.²⁵²

İbn Asâkir' de Atabekliler döneminde (499/1105) dünyaya gelmiştir. Atabekliler döneminde Mucirüddin (ö. 586/1190) gibi bazı sultanlar, Haçlılarla bazı ittifaklarda bulundular. Nûreddîn Mahmûd b. Zengî (549/1154) yılında ise, Dımaşk'ı fethederek Atabeklilerin yönetimine son vererek İslam birliğini kendi yönetimi altında sağladı. Böylece şehir tarihinde, yeni bir dönem başladığı söylenebilir.

Dımaşk, Emevîler devrinde olduğu gibi siyasî, askerî ve dinî hareketlerin merkezi konumuna geldi. Şehre istikrar ve emniyet getiren Nûreddîn Mahmûd b. Zengî devrinde, Dımaşk önemli ölçüde imar edildi.²⁵³ Nûreddîn tarafından Dımaşk'ta yaptırılan ve günümüze ulaşan hastane, dönemin en önemli tıp eğitim merkeziydi. Şehrin nüfusunun artması sebebiyle, sur dışında yeni yerleşim birimleri kuruldu. Kale bu devirde genişletilerek hamam, cami ve medrese ilâve edildi. Şehir surlarına kuleler yapıldı ve şehir kapıları yenilendi. Nûreddîn Mahmûd b. Zengî, kale yakınlarında bir Dârü'l-Adl yaptırdı.²⁵⁴ Nûreddîn Mahmûd b. Zengî 'in yaptırdığı altı medrese arasında, Dımaşk'ın en ünlü

²⁵⁰ Rahime Deniz, "Üçüncü Haçlı Seferi Sırasında Antakya Haçlı Prensligi (1189-1192)", *Bellek Uluslararası Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, 2/1 (2020), 7-10.

²⁵¹ Adnan Adıgüzel, "XII. Yüzyıl Sonlarında Eyyûbîler-Muvahhidler Devleti İlişkileri", *The Journal of International Lingual, Social And Educational Sciences*, 3/2, (2017), 220.

²⁵² el-Hâfız, *el-Hâfız İbn Asâkir Muhaddisü 'ş-Şâm ve Muerrihuha 'l-Kebîr*, 22-25.

²⁵³ Tomar, "Şam", 38/311.

²⁵⁴ Tomar, "Şam", 38/313; Ayrıca Geniş Bilgi İçin Bk. Abdülcelil Işık, "Haleb Atabeyi Nûreddîn Mahmûd Dönemindeki Medrese Eğitime Bir Bakış", *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 19/3 (2020), 1333-1341.

âlimlerinin biri olan İbn Asâkir için inşa ettirdiği Dârü'l-Hadisi'n-Nûriyye de bulunuyordu.²⁵⁵

Nûreddîn Mahmûd b. Zengî'nin vefatından sonra Selâhaddîn, İsmâil b. Nûreddîn'in yönetimdeki liyakatsizliğini, fark edince (570/1174) yılında herhangi bir mukavemete maruz kalmadan Şam'a girmiştir.²⁵⁶ Salâhaddin-i Eyyûbî'nin de Dımaşk'a girmesinden itibaren, İbn Asâkir'e karşı iyi davranmış ve İbn Asâkir, onun meclislerinde de başköşeye oturtulmuştu.²⁵⁷

2.1.4. Mezheplere Genel Bakış

12. yüzyılda özellikle Mâverâünnehir bölgesinde Hanefî fikhî kayda değer bir gelişim göstermiştir. Buhara'da 11. yüzyılın sonlarında ortaya çıkan ve 12. asırda en parlak dönemini yaşayan; “Sadr” adı verilen bir kurum, başlarındaki maddî ve siyasî imkânları Sadrlar vasıtasıyla sağlayan Buhara fakihlerinin hukuk ilmine ve öğrencilerine büyük katkılar yapmıştır.²⁵⁸ Bu durum Mâverâünnehir fikhî geleneğinin bir bütün halinde Hanefî mezhebi içerisindeki etkinliğinin ve hâkimiyetinin bir neticesidir. Kâsânî (ö. 587/1191), Merginânî (ö. 593/1197), Merginânî (ö. 593/1197), Alâeddin es-Semarkandî'nin (ö. 539/1144) yazdıkları kitaplar ile ya kendilerinden önceki kadîm ulemanın eserlerini şerh ederek, ya da fer'î meselelerle ilgili o döneme kadar üretilen mezhep içi fikhî çözümleri bir araya getirerek oldukça zengin ve seviyeli bir Hanefî fikhî literatürü ortaya çıkmıştır. Bundan dolayı hâlâ hanefî fikhî uygulanmaktadır diyebiliriz.²⁵⁹

Murâbit'ların Endülüs'te iç karışıklıkları sona erdirerek güven ve istikrarı yeniden sağlamasıyla, Mâlikî fikhının 12. yüzyılda İslâm dünyasındaki en önemli temsilcilerinden biri olan İbn Rüşt el-Cedd (ö. 520/1126) ile Mâlikî mezhebi Endülüs'te en parlak dönemlerinden birini yaşamıştır.²⁶⁰

²⁵⁵ Darü'l-Hadîs hakkında geniş bilgi için bk. Nebi Bozkurt, “Dârulhadîs”, *DİA*, (İstanbul: TDV Yay., 1993), 8/528; Rıdvan Kalaç, “Bir Hadis İhtisas Kurumu Olarak Nûriyye ve Eşrefiyye Dârulhadisi”, *Türkiye Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, 9 (2020), 70-73.

²⁵⁶ el-Hâfız, *el-Hâfız İbn Asâkir Muhaddisü's-Şâm ve Muerrihuha'l-Kebîr*, 29.

²⁵⁷ Küçükaşçı, Tomar, “İbn Asâkir”, 322.

²⁵⁸ Ali Öngül, “Burhan Ailesi”, *DİA*, (İstanbul: TDV Yay., 1992), 8/430-432.

²⁵⁹ Samagan Myrzaibraimov, “Hicrî VI. Asırda Hanefî Fıkıhçıları ve Kadıhan”, *Uluslararası Ali b. Osman el-Üşî Sempozyumu Bildirileri*, ed. Ferhat Gökçe, (Bişkek: Türkiye Diyanet Vakfı Oş Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2018), 445-455.

²⁶⁰ Ali Bardakoğlu, “İbn Rüşt”, *DİA*, (İstanbul: TDV Yay., 1999), 20/256-257.

5. asrın son çeyreğinde Selçuklular tarafından Nizâmiye medreselerinin kuruluşuyla birlikte yeni bir sürece giren Şâfiî mezhebi Selâhaddîn-i Eyyûbî döneminde yeni bir atılım daha gerçekleştirerek etkinlik alanını Şam, Mısır, Hicaz, Yemen gibi Eyyûbî hâkimiyetindeki merkezlere kaydirmiştir.²⁶¹ Ayrıca bu dönemin en meşhur âlimi Gazzâlî (ö. 505/1111), kaleme aldığı *el-Mustasfâ*'da ve *el-Vecîz*'de önceki eserlerde rastlanmayan kendine özgü bir yöntem takip ederek tutarlı bir sistematik içinde usul konularını ana hatlarıyla tanıtmaya yoluna gitmiştir.

Hanbelî mezhebinin gelişimi açısından 5. ve 6. yüzyıl altın çağ olarak kabul edilir. Bu dönemde mezhep doktrininde fıkıh ve usûlî fıkıh alanında Hanbelî mezhebi için en dikkat çeken simalardan birisi müfessir, muhaddis, hukukçu ve tarihçi Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî'dir (ö. 597/1201), Hanbelîliğin gelişimi için yoğun mücadeleler veren İbnü'l-Cevzî, dönemin siyaset adamlarıyla olan yakınlığı sebebiyle sahip olduğu etkinliğini mezhebin gelişimi doğrultusunda kullanmış, sayıları 200'ü bulan eserleri ve yetiştirdiği talebelerle Hanbelî fıkıhına ve döneminin ilim ve kültür hayatına önemli katkılarda bulunmuştur. Bir taraftan özgünlükten yoksun şerh ve haşiye eserleri yazılırken, diğer yandan belli bir birikimi ve olgunlaşmayı yansıtan usul kitaplarının yoğun olarak yazıldığı bir yüzyıldır: klasik hale gelmiş on üç usul kitabından dokuzu bu asırda yazılmıştır.²⁶²

İslam dünyasının en batısından Suriye topraklarına kadar uzanan topraklarda, 4. yüzyılda kurulmuş olan Fâtımîler, 5. yüzyılın sonlarında ve 6. yüzyılın başlarında en parlak dönemini yaşıyordu.²⁶³

Bu yüzyıl neredeyse Gazzâlî'nin açtığı felsefe-din ilişkisi, dini ilim-akli ilim tartışmasıyla geçmiştir. Bu tartışmalar, Murâbitlar Mağribinde sert bloklaşmalara ve kitap yakmalara kadar varmıştır.²⁶⁴ Ayrıca bu dönemde İbn Bâcce (ö. 533/1139), İbn Tufeyl (ö. 581/1185) gibi filozofların ortaya çıktığı Endülüs ve Mağrib'te en önemli isim olarak karşımıza İbn Rüşd (ö. 595/1198) çıkmaktadır.

6. yüzyılda Mu'tezilî kelamın etkisini büyük oranda kaybettiği, Ehl-i Hadis ile girdiği politik mücadeleden yenilgiyle çıkan Mu'tezile, Harezm ve Yemen bölgesine sığınmış ve burada Hanefî çevrelerde ve özellikle Zeydîlik içerisinde varlığını çok sayıda Sünnî, Zeydî

²⁶¹ Bilal Aybakan, "Şâfiî Mezhebi", *DİA*, (İstanbul: TDV Yay., 2010), 38/239.

²⁶² Ferhat Koca, "Hanbelî Mezhebi", *DİA*, (İstanbul: TDV Yay., 1997), 15/528-530.

²⁶³ Eymen Fuad Seyyid, "Fâtımîler", *DİA*, (İstanbul: TDV Yay., 1995), 12/231.

²⁶⁴ İsmail Yiğit, "Murâbitlar", *DİA*, (İstanbul: TDV Yay., 2006), 31/154.

ve On İki İmam Şia'sına mensup öğrenci yetiştiren bir asır önce yaşamış olan Kadı Abdülcebbâr üzerinden devam ettirmeye çalıştığı söylenebilir. Maverâünnehir, Harezm, Deylem, Taberistan ve Yemen'de etkili olan Zeydîlik, bu bölgelerde İ'tizali öğretilerin yayılmasında aracı rol oynamıştır.²⁶⁵

Sûfizm'i 5 ve 6. yüzyıldan itibaren tasavvuf 'un kaynakları ortaya çıkmıştır.²⁶⁶ 6. yüzyılda artık tasavvuf, dini hayatın ve hatta dini ilimlerin kabul görmüş bir formunu oluşturuyordu. Bu yüzyılda tasavvuf bireysel dindarlık formunu aşmış, şeyh-mürî ilişkisine dayanan, kendi zikir usulleri olan, hangah ve zaviyeler şeklinde örgütlenmiş, Hz. Peygamber'e kadar uzanan sağlam bir silsileye dayanan, topyekûn bir sosyal teşkilatlanma halini alarak tarikatlaşma sürecine girmişti. Yüzyılın ikinci yarısında İslam dünyasını günümüze kadar etkileyecek Kâdirîlik, Yesevîlik, Sühreverdilik, Rufâîlik, Orta Asya'da²⁶⁷ Hacegan okulu gibi tarikatlar kurulmaya başladığı söylemek mümkündür.

Sonuçta İbn Asâkir zamanında, Şam'da dört mezhebin de fıkıh âlimleri bulunuyordu. İbn Asâkir, iki âdil hükümdârı gördü. Bunlar; Nûreddîn Mahmûd b. Zengî ve Salâhaddin Yûsuf b. Eyyûb'dür. Bu hükümdarlar, kendisinden hadis-i şerif dinlediler ve fıkıh öğrendiler. Nûreddîn Mahmûd b. Zengî, âlimlere değer verirken, çalışma yaptıkları medrese ve camilerin onarımına da büyük önem vermiştir. 568/1172 yılında cami ve medreselerin onarımı için her ay ayırdığı dokuz bin Suriye dinarı, ilme ve âlime verdiği önemi göstermesi açısından kayda değerdir.²⁶⁸

2.1.5. İlmî Durum

Hicrî 6. yüzyılda İslam dünyasındaki ilmî durum için ana hatlarıyla şunları söylemek mümkündür: Sözü edilen zaman diliminde, müslümanların yaşadıkları coğrafyada bilimin altın çağını yaşadığını, ayrıca tefsir, hadis, fıkıh vs. bütün alanlarda çok eser veren bir dönem olduğunu söylemek mümkündür.²⁶⁹

²⁶⁵ Mahmut Ay, "Mu'tezilizm'den Arta Kalan Mu'tezile", *Kelam Araştırmaları*, 9/1 (2011), 74-76; Yusuf Gökalp, "6/12. Yüzyıl Yemen Zeydi Düşüncesi'nin Şekillenmesinde Mutezile'nin Etkisi", *Mezhep Araştırmaları*, 7/1 (2014), 90-96.

²⁶⁶ A. D. Kniş, "Sufizm", *Bolşaya Rossiyskaya Ensiklopediya*, (09.02.2021.)

²⁶⁷ Abdülmecit İslamoğlu, *Dâvûd-ı Halvetî ve Gülşen-i Tevhîd'i*, (Bolu: Bolu Belediyesi Bolu Araştırmaları Merkezi Yayınları, 2013), III.

²⁶⁸ el-Hâfiz, *el-Hâfiz İbn Asâkir Muhaddisü's-Şâm ve Muerrihuha'l-Kebîr*, 30-32.

²⁶⁹ Mustafa Özkan, "Hicrî VI. Yüzyılda İslâm Dünyasında İlmî Durum", *Uluslararası Ali b. Osman el-Ûşî Sempozyumu Bildirileri*, ed. Gökçe, (Bişkek: Türkiye Diyanet Vakfı Oş Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2018), 70.

Bu asırda müslümanlar geniş bir coğrafyaya ve son derece zengin, güçlü hâkimiyet alanına ulaşmışlardır. İlim yuvaları diyebileceğimiz medrese, câmiler hızla çoğalıyordu. Yer yer savaşlar, isyanlar, dağılmalar yaşanmasına rağmen genel durum iyi olduğunu söyleyebiliriz. Hatta yüzyıllar sürececek Haçlı seferlerinin başlaması üzerine Haçlılarla müslümanlar arasında birkaç meydan muharebesinin yaşanması bile bu gidişatı durduramamıştır. Bu dönemde her alana kısaca ayrı ayrı yer vermekte fayda vardır.

Tefsir²⁷⁰: Daha önce rivâyetçi tefsir anlayışı ve usulü hâkimken, bahsi geçen dönemde dirayet metoduyla tefsir yazılmaya başlanmıştır.²⁷¹ Bu devirde yazılmış ve sonraki nesiller için, ayrıca tefsirciler için damga vurmuş olan bazı eserler şunlardır:

Gazzâlî (ö. 505/1111), *Kânûnu't-Te'vil* risalesi ile yorum felsefesini netleştirmek istemiştir.²⁷² Tâcülkurrâ Kirmânî (ö. 500/1106), *Lübabü't-Tefâsir* adlı eseri, rivâyet-dirayet ortaklığının en güzel örneklerinden birisidir.²⁷³ Ebü'l-Mu'in en-Nesefî (ö. 508/1115) tefsir derslerinde *Te'vilât*'ı okutmuş,²⁷⁴ Alâeddin Semarkandî (ö. 539/1144) de notlar almıştır. Kısa zaman sonra bu notlar Alâeddin'in eliyle zenginleştirilerek *Te'vilât*'ın ilk şerhine dönüşmüştür.²⁷⁵

Şii âlim Kutbüddin Râvendî (ö. 573/1187), Şâfiî fakih Kiyâ el-Herrâsî (ö. 504/1110), Mâlikî mezhebinden Ebû Bekr İbnü'l-Arabî (ö. 543/1148), Ebû Muhammed Begavî (516/1122), İbnü'l-Atiyye (ö. 541/1147), Tabersî (ö. 548/1158), Muhammed b. Tayfûr es-Secâvendî (ö. 560/1165) ve ayrıca Zemahşerî (ö. 538/1144) ve onun yazdığı *el-Keşşâf* adlı eseri bu bağlamda zikretmek mümkündür.²⁷⁶ Bunların hepsi Tefsir ilminin altın çağını yaşadığının bir göstergesi olarak değerlendirilebilir.²⁷⁷ Bu devrin büyük müfessirlerinin bıraktığı tefsir ürünleri, geliştirdikleri yöntem, tefsir anlayışı ve ilmî seviyeleri ile tefsirde bir dönüm noktasında durduklarını söylemek yanlış olmaz. Bundan sonra tefsir, artık öncekilerin görüşlerini sıralama, onları tahlil, tenkit veya tercih etme, mezhebi

²⁷⁰ Geniş bilgi için bk. Ahmed Şerbâsî, *Hız. Peygamber'den Günümüze Tefsir Ekolleri*, çev. M. Özcan, (İstanbul: Özgü Yay., 2010); Bilmen, Ö. N., *Büyük Tefsir Tarihi -Tabâkatü'l-Müfessirîn*, (İstanbul: Ravza Yay., 1973).

²⁷¹ Özkan, "Hicrî VI. Yüzyılda İslâm Dünyasında İlmî Durum", 70.

²⁷² Ahmet Bozyiğit, "Gazâlî'nin Te'vil Anlayışının Neresindeyiz? (Eleştirel Bir Yaklaşım)", *Journal of Islamic Research*, 30/1, (2019), 133-136; Mehmet Görmez, *Gazâlî'de Sünnet, Hadis ve Yorum*, (Ankara: OTTO Yay., 2014), 70-73.

²⁷³ Hasan Keskin, "Kirmânî Tâcülkurrâ", *DİA*, (Ankara: TDV Yay, 2002), 26/66.

²⁷⁴ Yusuf Şevki Yavuz, "Nesefî Ebü'l-Mu'in", *DİA*, (İstanbul: TDV Yay., 2006), 32/569.

²⁷⁵ Yavuz, "Nesefî Ebü'l-Mu'in", 32/568-570.

²⁷⁶ Mâzin Kâmil Hasûne, *Kitâb Şir'atü'l-İslâm Tahkikan ve Dirasa*, 12.

²⁷⁷ Özkan, "Hicrî VI. Yüzyılda İslâm Dünyasında İlmî Durum", 71.

paradigmadan ayrılmama ve nihayet yer yer takip ettiği birisinin fikrini tekrar etme şeklinde ilerlemiştir.

Fıkıh²⁷⁸: Fıkıh alanında eser bırakan bazı alimler şunlardır: Kiyâ el-Herrâsî (ö. 504/1110), Kelvezânî (ö. 510/1116), Mâzerî (ö. 536/1141), Nesefî, Ebû Hafs Necmüddîn (ö. 537/1142), Alaeddin Es-Semarkandî'nin (ö. 539/1144), Kâdî İyâd (ö. 544/1149), Kâsânî (ö. 587/1191), Mergînânî (ö. 593/1197), Kâdihân (ö. 592/1196) ve İbn Rüşd El-Hafid (ö. 595/1198).

Bu asırda telif edilen eserler özgün olmaktan daha ziyade klasik ulema tarafından yazılan eserler üzerine şerh, haşiye ve ta'lik niteliği taşımaktadır. Hicrî 6. asır her ne kadar içtihadı dayalı çözümler üretme anlayışından uzaklaşma sürecinin hız kazandığı bir asır olsa da fûru' alanında zengin bir birikimin ve usul-i fıkha dair de önemli eserlerin kaleme alındığı bir dönemdir.

Tasavvuf: Bu asır tasavvuf tarihinin en önemli dönüm noktası olarak kabul edilebilir. Çünkü günümüze kadar ulaşan farklı sûfî düşünce gelenekleriyle ve tarikatlarıyla birlikte tasavvufta kurumsallaşma bu asırda başlamıştır. Asrın tasavvuf açısından en karakteristik iki özelliğini, Gazzâlî'nin tasavvuf adına ortaya koyduğu muazzam çabalar ve kurumsallaşma olarak ifade edebiliriz. Bu asırda ise Ehl-i Sünnet'in kurucusu diyebileceğimiz Gazzâlî'nin yoğun çabaları sayesinde Sünnî tasavvuf İslami ilimler arasında âdeti en önemli ilim dalı olarak kabul edilmiştir.²⁷⁹

Asrın önemli şahsiyetleri arasında Ebû Medyen Şuayb el-Ensârî (ö. 594/1198), Ahmed Gazzâlî (ö. 520/1129), Aynü'l-Kudât Hemedânî (ö. 525/1131), Yûsuf Hemedânî (ö. 534/1139), Ahmed-ı Câmî Nâmekî (ö. 536/1141), Ahmed Yesevî (ö. 562/1166), Abdülkadir Geylânî (ö. 561/1166), Ebû Necib es-Sühreverdî (ö. 563/1167) ve Ahmed er-Rifâî (ö. 578/1183)'i sayabiliriz.

²⁷⁸ Mâzin Kâmil Hasûne, *Kitâb Şir'atü'l-İslâm Tahkikan ve Dirasa*, 13.

²⁷⁹ Reşat Öngören, "Tasavvuf", *DİA*, (İstanbul: TDV Yay., 2011), 40/123-124; Hayrani Altıntaş, *Tasavvuf Tarihi*, (Ankara: AÜİF Yay., 1986), 90-95.

Diğer İlimlerden bazıları şunlardır: **Felsefe**:²⁸⁰ müslümanların daha çok tercüme hareketi²⁸¹ ile tanıştıkları ve geliştirdikleri ilimlerden bir tanesi olan felsefe de bu asırda oldukça ileri düzeye gelmiştir.²⁸²

6. yüzyıl, İslam felsefesi tarihinde hem İbn Sînâ metafiziğinin kelama entegre edildiği hem de onun sistemine karşı yeni felsefi arayışların neşvünema bulduğu çok yönlü bir ‘eleştiri ve sentez’ dönemi olarak görülebilir. 6. yüzyılda İbn Sînâ metafiziğine karşı ortaya çıkan tutumları temelde üç öbeğe ayırmak mümkündür. Bunlardan birincisi, Gazzâlî’nin öncülük ettiği ‘Yeni-Eşarilik’; ikincisi Sühreverdî’nin geliştirdiği ‘İşrakî Felsefe’; üçüncüsü ise İbn Rüşd’ün canlandırmaya çalıştığı Pür Aristoculuk’tur.²⁸³

Tarih²⁸⁴: Bu dönemde başka ilimlerdeki gibi tarih ilminde de büyük eserler ortaya çıkmıştır. Onlardan ayrıca şunları zikredebiliriz: Muhammed b. Ali er-Râvendî’nin (ö. 603/1207), *Râhatü’s-Sudûr* ve *Âyetü’s-Sürûr* adlı eseri, Nâsır b. Alî el-Hüseynî’nin (ö. 590/1194) *Zübdetü’t-Tevârih* ve *Ahbâru Selçûkiyye* adlı eseri, İbnü’l-Belhî’nin (ö. 6/12. yüzyıl) Sultan Muhammed Tapar adına kaleme aldığı *Fârsnâme*’si, Ali b. Zeyd el-Beyhakî’nin (ö. 565/1169) *Târîh-i Beyhak*’ı, Şehristânî (ö. 548/1153) tarafından yazılan *el-Milel ve’n-Nihal* adlı eseri ve ayrıca üzerinde duracağımız İbn Asâkir’in (ö. 1175) otuz yılda hazırladığı, İslam dünyasında telif edilen şehir tarihlerinin en kapsamlısı olan *Târîhu Medîneti Dimaşk*’ıdır.

Hicrî 6. asırda müslümanların ilimde ileri bir düzeyde olmalarında acaba ne gibi faktörler/sebepler etkili olduğunu ve hangi sebeplerden dolayı altın çağı yaşadığını Mustafa Özkan şöyle sıralamıştır.

1. **Tercüme Hareketi**: “Tercüme hareketinin, fetih yanı sıra, Müslümanların devletten imparatorluğa geçmelerinin bir sonucu olarak ortaya çıktığı söylenebilir. Örneğin devlet imparatorluğa dönüşünce daha çok üretme, her dönemde önemli bir güç unsuru olan bilgiye sahip olma ve kısacası gücüne güç katma ihtiyacını/gereğini duymuştur. Sözü edilen ihtiyaç, yabancı medeniyetlere ait olan bilginin Arapçaya tercüme edilmesini devletin önemli bir politikası haline getirmiştir. İlgili politikanın

²⁸⁰ Mâzin Kâmil Hasûne, *Kitâb Şir’atü’l-İslâm Tahkikan ve Dirasa*, 15.

²⁸¹ <https://www.fikir.gen.tr/8-yuzyl-12-yuzyl-ceviri-faaliyetlerinin-islam-ve-bati-felsefesine-etkisi/> 10.02.2021.

²⁸² Özkan, “Hicrî VI. Yüzyılda İslâm Dünyasında İlmî Durum”, 71.

²⁸³ Mahmut Kaya, “Felsefe”, *DİA*, (İstanbul: TDV Yay., 1995), 12/312-316.

²⁸⁴ Mâzin Kâmil Hasûne, *Kitâb Şir’atü’l-İslâm Tahkikan ve Dirasa*, 16.

bir parçası olarak kurulan Beytulhikme'de Yunanca, Farsça, Hintçe ve Süryanice gibi dillerden Arapçaya farklı alanlardan tercümeler yapılmıştır. Tercüme edilen ilimler, özellikle felsefe ve mantık, İslâmî ilimlerin yorumlanması ve kurumsallaşmasında şüphesiz önemli bir rol oynamıştır.”

2. **İç Politik istikrar:** İslam bilim, kültür-medeniyetinin temellerini atıp geliştiren Abbasîlerin hâkim oldukları coğrafyada farklı dinî, siyasî ve etnik yapılar mevcuttu. Bu yapılar arasında zaman zaman düşük yoğunluklu tartışma-çekişmeler yaşanmış olsa bile, genel anlamda bunlar arasında barış temelinde oluşturulan bir birlikte yaşama kültürü vardır. Dolayısıyla söz konusu farklılıklar- günümüzdeki Müslümanların yaptıklarının aksine- Kur'an'daki “li teârafû: Sizi, birbirinizle tanışmanız için (farklı kabilelerden yarattık)” anlayışı doğrultusunda tanışmış, kaynaşmış ve birbirlerinden istifade etmişlerdir.
3. **Coğrafya:** Bizans ve Sâsânî devletlerinin daha önce fethedilmiş olması, Müslümanlarla gayr-ı müslimler arasında bulunan sınırların büyük oranda kalkması ve burada yaşayanlarla tanışma-kaynaşma sonucunu beraberinde getirmiştir. Böyle olunca Müslümanlar Yunan, Fars ve Hint gibi kadim medeniyetlerden istifade etme imkânını yakalamışlardır. Ayrıca Abbasîlerin Mevâlî (Arap kökenli olmayan Müslümanlar) politikası da ilmî gelişmede oldukça belirleyici olmuştur. Arap olmayan çok sayıda Müslüman bilim insanının söz konusu dönemde dünya çapında yaptıkları çalışmaları bu bağlamda değerlendirmek mümkündür.
4. **İlimlerin daha önce tasnif edilmesi ve sistemleştirilmesi:** Miladî XII. yüzyılda bilimin ileri düzeyde olmasında, kuşkusuz daha önce ilimlerin tasnif edilip sistemleştirilmesi ve yaklaşık 300 yıllık bir geçmişe sahip olan ilmî birikim/faaliyetler de etkili olmuştur. Müslüman devletlerin ilmî çalışmaları destekleyici politikaları. Bu dönemde yöneticilerin bazen ilim adamlarına yönelik baskıları, onları istismar etme gibi düşünce ve uygulamaları olmuşsa da genel olarak bunların ilmî çalışmaları desteklediklerini söyleyebiliriz. Hicrî VI. asırda İslam dünyasında Hâricilik, Şia, Mürcie ve Mu'tezile gibi dinî-siyasî mezhepler mevcuttur. Yine bu zaman diliminde Sünnîliğe bağlı rey taraftarları, hadis taraftarları, Eş'ârîler, Maturîdiler olmak üzere pek çok kelamî; Hanefîlik, Mâlikîlik, Şâfilik ve Hanbelîlik gibi fikhî düşünce ve ekoller varlıklarını sürdürmektedirler. Bu durumu, zikredilen asırdaki fikrî çeşitlilik, entelektüel

tartışma ortamının varlığı ve ilmî durumun seviyesinin bir göstergesi olarak okumak mümkündür."²⁸⁵

2.1.6. 6. Asrın Önemli İlim Merkezleri ve Eğitim Kurumları²⁸⁶

Hicrî VI. asırdaki ilmî faaliyetler Selçukluların meşhur veziri Nizâmü mülk Hasan b. Ali (ö. 485/1092) tarafından Bağdâd, Belh, Nîsâbûr, Herat, İsbahân, Basra, Merv, Taberistan ve Musul'da ilmî medreseler kurulmuştur.²⁸⁷ Nizamiye Medreselerinin kurulmasıyla, Abbasîlerin hüküm sürdükleri coğrafyada örgün eğitim-öğretim başlamış ve dolayısıyla eğitim faaliyetleri kısmen de olsa resmî bir nitelik kazanmıştır. Söz konusu gelişmeye bağlı olarak Nizamiye Medreselerinin misyonu/amacı devlet, müfredatı da ulema tarafından belirlenmiştir. Kurumun giderleri ise vakıflar, zengin aileler ve halk tarafından karşılanmıştır. Dönemin âlimleri ve talebeleri, ilim tahsili için ilim seyahatleri geleneğini bu asırda da sürdürmüşlerdir.²⁸⁸

İlmî seyahatler, her şeyden önce ilim merkezleri arasında güçlü bir ilişkiyi beraberinde getirmiştir. Ayrıca bu gelenek, kişilere, farklı âlim ve ilmî çizgilerden yararlanabilmeyi sağlamıştır.²⁸⁹

Öte yandan 6. asırda Dârü'l-Hadis adıyla müstakil öğretim kurulu ilk defa Dımaşk'ta kurulmuştur. Kurucusu Atabey Nûreddîn Mahmûd Zengî'nin (ö. 569/1174) adıyla Dârü'l-Hadisî'n-Nûriyye diye isim verilen bu müessese, dönemin büyük muhaddis ve tarih âlimi İbn Asâkir (ö. 571/1174) adına yaptırılmıştır.²⁹⁰

²⁸⁵ Özkan, "Hicrî VI. Yüzyılda İslâm Dünyasında İlmî Durum", 71-72.

²⁸⁶ Bu başlık altında sadece Dımaşk ve yakınlarındaki medreselerden söz edilecektir. Asya bölgesindeki eğitim kurumları olan medrese, camiler için bk. Nursadyk Aktanov, *Karahanlılar Döneminde Hadis: Hicrî IV-VI. Asırlar*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Hadis Bilim Dalı (Doktora Tezi, İstanbul: 2009).

²⁸⁷ Sedat Yıldırım, *Hicrî V-VII. (M. XI-XIII) YY.'da Hadis Çalışmaları ve Ahvâzlı Hadisçiler*, (İstanbul: Hiperyayın, 2020), 110.

²⁸⁸ Özkan, "Hicrî VI. Yüzyılda İslâm Dünyasında İlmî Durum", 73.

²⁸⁹ Özkan, "Hicrî VI. Yüzyılda İslâm Dünyasında İlmî Durum", 73.

²⁹⁰ Nebi Bozkurt, "Dârü'l-Hadis" *DİA*, (İstanbul: TDV Yay., 1993), 8/528; Sedat Yıldırım, *Hicrî V-VII. (M. XI-XIII) YY.'da Hadis Çalışmaları ve Ahvâzlı Hadisçiler*, 110; Ahmet Yücel, *Hadis Tarihi*, 45. Baskı, (İstanbul: M.Ü İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2019), 141.

Her dönemde olduğu gibi hicrî 6. asırda da eğitim-öğretim kurumları olmuştur. Bu medreseler âlimlerin ilim almasında, yetişmesinde ve öğrenci yetiştirmede büyük rol oynamıştır. Bu asrın Dımaşk ve yakınındaki bazı medreseleri sırasıyla şunlardır:²⁹¹

- 1-el-Medresetü'l-Ğazzâliye
- 2-el-Medresetü's-Sâdiriyyetü'l-Hanefiyye
- 3-el-Medresetü'l-Eminiyyetü's-Şafiiyye
- 4-el-Medresetü'l-Mainiyyetü'l-Hanefiyye
- 5-el-Medresetü't-Tarhâniyyetü'l-Hanefiyye
- 6-el-Medresetü'l-Hatuniyyetü'l-Berâniyyetü'l-Hanefiyye
- 7-el-Medresetü'l-Mücâhidiyyetü's-Şafiiyye el-Cevâniyye
- 8-el-Medresetü'l-Hanbeliyyetü's-Şerife
- 9-el-Medresetü'l-Belhiyyetü'l-Hanefiyye
- 10-el-Medresetü'l-Ceruhiyyetü's-Şafiiyye
- 11-el-Medresetü'l-Mücâhidiyyetü el-Berâniyye's-Şafiiyye
- 12-el-Medresetü'l-İmediyyetü's-Şafiiyye
- 13-el-Medresetü't-Tâşyetü'l-Hanefiyye
- 14-el-Medresetü'l-Umeriyyetü'l-Hanbeliyye
- 15-el-Medresetü'l-Kelâsiyyetü's-Şafiiyye
- 16-el-Medresetü'l-Esediyetü's-Şafiiyye
- 17-el-Medresetü'n-Nuriyyetü'l-Kübrâ el-Hanefiyye
- 18-Dârü'l-Hadis'in-Nûriyye el-Kübrâ
- 19-el-Medresetü'n-Nuriyye el-Kübrâ el-Hanefiyye
- 20-el-Medresetü's-Salâhiyyetü's-Şafiiyye
- 21-el-Medresetü'n-Nuriyye el-Mâlikiye
- 22-el-Medresetü'l-Hatuniyye'l-Cevâniyyetü'l-Hanefiyye,²⁹²
- 23-Âmü'l-Nizâmiyye Medresesi
- 24-el-Medresetü'l-Bedrîyye
- 25-Dârü'l-Hadîs el-Fâdilîyye²⁹³

Dârü'l-Hadîs en-Nûriyye medresesi hadis ilmini yayan büyük önemli bir merkez olmuştur. Hicrî 6. ve 7. asırda yetişen büyük ilim adamları bu medreseden mezun olmuşlardır.²⁹⁴ Ayrıca bu dönemde, şeriat ilmiyle beraber tasavvufi ilimleri de öğreten Hankâh ismi verilen medreseler de mevcuttu. Dımaşk'ta İbn Asâkir yaşadığı dönemde altı tane hankâh bulunuyordu. Bunlar: Hankâh Dûveyretü Hamd, el-Hankâh es-Semisâtiyye,

²⁹¹ Nizâmiye medreseleri için bk. Abdülkerim Özaydın, "Nizâmiye Medresesi", *DİA*, (İstanbul: TDV Yay., 2007), 33/190-191.

²⁹² el-Hâfız, *el-Hâfız İbn Asâkir Muhaddisü's-Şâm ve Muerrihuha'l-Kebîr*, 32-36.

²⁹³ Sedat Yıldırım, *Hicrî V-VII. (M. XI-XIII) YY. 'Da Hadis Çalışmaları ve Ahvâzlı Hadisçiler*, 120-123.

²⁹⁴ Mehmet Dilek, "Hadis Tarihi", *Hadis El Kitabı*, ed. Zişan Türcan (Ankara: Grafiker, 2016), 151.

Hankâh et-Tuvâviysiyye, Hankâh el-Kasr, Hankâh el-Esediyye, el-Hankâh en-Necmiyye'dir.²⁹⁵

Yeri gelmişken söz etmemiz gereken daha önemli hastane anlamına gelen Bimâristanlar bulunuyordu. Bunlar Dımaşk'ta Dukâkî ve Nûrî olmak üzere ikiye ayrılmışlardır. Bu Bimâristanlarda dönemin en iyi hekim ve eczacıları çalışmışlardır.²⁹⁶

2.1.7. Hicri 6. Asırda Yetişen Âlimler

Daha önce bahsettiğimiz gibi bu asır ilmin canlı olduğu bir dönemdir. Ayrıca bu dönemde çeşitli sahada âlimler yetişmiştir. Burada hadis âlimlerinin hepsine yer vermeden geçilmiştir. Çünkü bizim alanımız hadis olduğu için ileride ayrıca hadis ilimi ve âlimleriyle ilgili bir başlık oluşacaktır. Bu dönemde yetişen âlimleri vefat tarihlerine göre şöyle sıraladık. Onların bazıları şunlardır:

Tablo 1. Hicri 6. Asırda Yetişen Âlimler

1	Ebü'l-Hasen Şemsü'l-İslâm İmâdüddîn Alî b. Muhammed b. Alî el-Herrâsî	(ö. 504/1110)
2	Ebü Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî et-Tûsî	(ö. 505/1111)
3	Ebü'l-Muîn Meymûn b. Muhammed b. Muhammed b. Mu'temid en-Nesefî	(ö. 508/1115)
4	Ebü Şücâ' Şîrûye b. Şehredâr b. Şîrûye	(ö. 509/1115)
5	Ebü'l-Hattâb Mahfûz b. Ahmed b. el-Hasen el-Kelvezânî el-Bağdâdî	(ö. 510/1116)
6	Ebü'l-Kâsım Selmân b. Nâsır b. İmrân b. Muhammed el-Ensârî en-Nisâbûrî	(ö. 512/1118)
7	Ebü Hâtım Muzaffer b. İsmâil İsfizârî	(ö. 515/1121)
8	Mesud-i Sa'd-i Selman	(ö. 515/1121)
9	Ebü Muhammed Muhyissünne Muhammed el-Ferrâ' el-Begavî	(ö. 516/1122)
10	Ebü'l-Kâsım Abdurrahmân b. Ebû Bekr Atîk b. Halef el-Kureşî	(ö. 516/1123)
11	Mecdüddîn Ebü'l-Fütûh Ahmed b. Muhammed el-Gazzâlî	(ö. 520/1129)
12	Hakîm Ebü'l-Meâlî Abdullâh b. Ebî Bekr Muhammed b. Alî el-Meyânicî el-Hemedânî	(ö. 525/1131)
13	Ebü'l-Feth Gıyâsüddîn Ömer b. İbrâhim el-Hayyâm	(ö. 526/1132)
14	Ebü'l-Hasen Abdülgâfir b. İsmâil b. Abdilgâfir el-Fârisî	(ö. 529/1135)
15	Ebü's-Salt Ümeyye b. Abdil'azîz b. Ebi's-Salt ed-Dânî el-İşbîlî el-Endelüsî	(ö. 529/1134)
16	Ebü İbrâhim Zeynüddîn İsmâil b. Hasen el-Hüseynî el-Cürcânî	(ö. 531/1137)

²⁹⁵ el-Hâfiz, *el-Hâfiz İbn Asâkir Muhaddisü's-Şâm ve Muerrihuha'l-Kebîr*, 37-38.

²⁹⁶ el-Hâfiz, *el-Hâfiz İbn Asâkir Muhaddisü's-Şâm ve Muerrihuha'l-Kebîr*, 38-39.

Tablo 1. (devamı) Hicri 6. Asırda Yetişen Âlimler

17	Ebü Bekr Muhammed b. Yahyâ b. es-Sâîğ b. Bâcce et-Tüçibî el-Endelüsî	(ö. 533/1139)
18	Ebü'l-Kâsım Bediüzzamân Hibetullâh b. el-Hüseyn b. Ahmed el-Usturlâbî	(ö. 534/1140)
19	Ebü Ya'kûb Yûsuf b. Eyyûb el-Hemedânî	(ö. 535/1140)
20	Ebü Abdillâh Muhammed b. Alî b. Ömer et-Temîmî es-Sıkillî el-Mâzerî	(ö. 536/1141)
21	Ebü Nasr Ahmed b. Ebi'l-Hasen en-Nâmekî	(ö. 536/1141)
22	Ebü Hafs Necmüddîn Ömer b. Muhammed b. Ahmed en-Nesefî	(ö. 537/1142)
23	Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî	(ö. 538/1144)
24	Ebü Muhammed Abdullâh b. Alî b. Ahmed el-Bağdâdî	(ö. 541/1146)
25	Ebü Muhammed Abdülhak b. Gâlib b. Abdirrahmân b. Gâlib el-Muhâribî	(ö. 541/1147)
26	Ebü Bekr Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Meâfirî	(ö. 543/1148)
27	Ebü'l-Fazl İyâd b. Mûsâ b. İyâd el-Yahsubî	(ö. 544/1149)
28	Ebü'l-Berekât Evhadüzzamân Hibetullâh b. Alî b. Melkâ el-Bağdâdî	(ö. 547/1152)
29	Ebü'l-Feth Tâcüddîn (Lîsânüddîn) Muhammed b. Abdilkerîm b. Ahmed eş-Şehristânî	(ö. 548/1153)
30	Ebü Alî Emînüddîn el-Fazl b. el-Hasen b. el-Fazl et-Tabersî	(ö. 548/1158)
31	Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Mead b. İsa el-Uklîşî	(ö. 550/1155)
32	Ebü Ya'lâ er-Reisülecel Mecdürresâ el-Amîd Hamza b. Esed b. Alî b. Muhammed ed-Dımaşkî et-Temîmî	(ö. 555/1160)
33	Ebü'l-Feth Abdurrahmân Mansûr el-Hâzinî	(ö. 555/1160)
34	Ebü Abdillâh Muhammed b. Alî b. Muhammed el-Azîmî et-Tenûhî	(ö. 556/1161)
35	Ebü Abdillâh Muhammed b. Tayfûr es-Secâvendî el-Gaznevî	(ö. 560/1165)
36	Muhyiddîn Ebü Muhammed Abdülkâdir b. Ebî Sâlih Mûsâ Zengîdost el-Geylânî	(ö. 561/1166)
37	Ebü Sa'd Abdülkerîm b. Muhammed b. Mansûr es-Sem'ânî	(ö. 562/1166)
	Ahmed Yesevî	(ö. 562/1166)
38	Ebü'n-Necîb Ziyâüddîn Abdülkâhir b. Abdillâh b. Muhammed b. Ammûye el-Bekrî es-Sühreverdî	(ö. 563/1167)
39	Ebü Hâmid Muhammed b. Abdurrahmân (Abdirrahîm) b. Süleymân el-Mâzinî el-Gırnâtî	(ö. 565/1169)
40	Ebü'l-Hasen Zahîrüddîn Alî b. Zeyd b. Muhammed el-Beyhakî	(ö. 565/1169)
41	Ebü Nasr es-Semev'el b. Yahyâ b. Abbâs el-Mağribî	(ö. 570/1175)
42	Ebü'l-Kâsım Alî b. el-Hasen b. Hibetillâh b. Abdillâh b. Hüseyin ed-Dımaşkî eş-Şâfiî	(ö. 571/1176)
43	Ebü'l-Fazl Şemsüddîn Ca'fer b. Ahmed b. Abdisselâm el-Bühlûlî el-Ebnâvî	(ö. 573/1177)
44	Fahrü'n-nisa Şühde bint Ahmed b. Ferec ed-Dineveriyye el-İberiyye	(ö. 574/1178)
45	Ebü Muhammed (Ebü'l-Hasen) Sirâcüddîn Alî b. Osmân b. Muhammed b. Süleymân et-Teymî eş-Şehîdî el-Fergânî el-Üşî	(ö. 575/1179)
46	Ebü Tâhir Sadrüddîn Ahmed b. Muhammed b. Silefe es-Silefî	(ö. 576/1180)
47	Ahmed b. Yûsuf b. Alî b. el-Ezrak el-Fârikî	(ö. 577/1176)
48	Seyyid Ahmed b. Alî el-Mekkî b. Yahyâ er-Rifâî	(ö. 578/1183)
49	Ebü Muhammed Nûruddîn Ahmed b. Mahmûd b. Ebî Bekr es-Sâbûnî	(ö. 580/1184)
50	Ebü Bekr Muhammed b. Abdilmelik b. Muhammed b. Muhammed b. Tufeyl el-Kaysî	(ö. 581/1185)
51	Ebü Bekr Zeynüddîn Muhammed b. Mûsâ b. Osmân b. Hâzim el-Hâzimî	(ö. 584/1188)
52	Ebü'l-Hâris (Ebü'l-Muzaffer) Müeyyidüddeve Necmüddîn Üsâme b. Mürşid b. Alî b. Mukalled b. Nasr b. Münkız eş-Şeyzerî el-Kinânî el-Kelbî	(ö. 584/1188)
53	Alâüddîn Ebü Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed el-Kâsânî	(ö. 587/1191)
54	Ebü'l-Fütûh Şihâbüddîn Yahyâ b. Habeş b. Emîrek es-Sühreverdî el-Maktûl	(ö. 587/ 1191)
55	Cemâlüddîn Ahmed b. Muhammed b. Mahmûd el-Gaznevî	(ö. 593/1197)
56	Ebü'l-Hasen Burhânüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Abdilcelîl el-Fergânî el-Mergînânî	(ö. 593/1197)
57	Şuayb b. el-Hüseyn el-Ensârî el-Endelüsî	(ö. 594/1198)
58	Ebü'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Kurtubî (İbn Rüşd)	(ö. 595/1198)
59	Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî	ö. 597/ 1201)

İsmi verdiğimiz bu âlimler hicrî 6. asırda yaşamış, her sahada eser vermiş ve ansiklopedist özelliğini taşıyan âlimler idi. Hicrî altıncı asırdaki ilmî durumu her çeşitli diye özetleyebiliriz. Çünkü bu dönemde İslam Dünyası bilim alanında kuşkusuz ileri bir düzey yakalamıştır. Felsefe, tefsir, tıp, matematik gibi alanlarda yetişen âlimler ve bunların ortaya koydukları ilmî çalışmalar/eserler bu bağlamda değerlendirilebilir.²⁹⁷

2.1.8. Hicrî 6. Asırda Hadis İlmî

Hicrî üçüncü asır sonrası ikinci ve üçüncü asra nispetle hadiste orijinal eserlerin verilmediği bir dönem olarak kabul edilmektedir. Buna rağmen Muhammed Ebû Zehv, *el-Hadîs ve'l-Muhaddisûn* isimli eserinde²⁹⁸ hadis tarihini yedi döneme ayırarak incelemektedir. Bu dönemler şu şekildedir: Birinci Dönem: Hz. Peygamber'in hayatında sünnet/hadis; İkinci Dönem: Râşid Halifeler döneminde sünnet/hadis; Üçüncü Dönem: Râşid Halifeler döneminin bitiminden, birinci asrın sonlarına kadar sünnet ve hadis; Dördüncü Dönem: İkinci asırda sünnet/hadis; Beşinci Dönem: Üçüncü asırda sünnet/hadis; Altıncı Dönem: Dördüncü asrın başından, Bağdat'ın düştüğü 656 yılına kadar sünnet/hadis; Yedinci Dönem: 656 yılından zamanımıza kadar sünnet/hadis.²⁹⁹ Bizim için önemli olan hicrî altıncı asır da içerisine alan dönemleri “duraklama ya da zirvede bir müddet eğleşme” çağları (300-656/912-1258 tarihleri arasını kapsar) olarak belirtmektedir.³⁰⁰ Ebû Zehv, hicrî dördüncü asırda sünnet adlı başlıkta dördüncü asır ve sonrasını şöyle değerlendirmektedir:

“...4. yüzyılda ve daha sonraki dönemde bilginler, öncekilerin yazdığı başlı başına kitaplardaki hadisleri bir araya getirdiler yahut senetlerini hazfetmek suretiyle özetlediler ya da yeniden düzenleme ve gözden geçirme gibi çalışmalar yaptılar. İsnatlar hakkında bir şey söyledikleri zaman kendilerinden önceki dönemlerde yaşayanların verdikleri bilgileri ve ıstılahları kullandılar. Bu bilginlerin çoğu,

²⁹⁷ Özkan, “Hicrî VI. Yüzyılda İslâm Dünyasında İlmî Durum”, 74.

²⁹⁸ Bu eser, Selman Başaran ve M. Ali Sönmez tarafında Türkçeye tercüme edilerek Ensar yayınlarında basılmıştır.

²⁹⁹ Muhammed Muhammed Ebû Zehv, *Hadîs ve'l-Muhaddisûn ve İnâyetü'l-Ummeti'l-İslâmiyyeti bi's-Sunneti'n-Nebeviyyeti*, (Riyad: Riyasatü'l-Âmmatü'l-İdâratü'l-Buhûsi'l-İlmiyyeti ve'l-İftâ'i ve'd-Da'vati, 1984), 7.

³⁰⁰ Ebû Zehv, *Hadîs ve'l-Muhaddisûn*, 421; Ferhat Gökçe, “Ali b. Osman el-Üşî'nin Yaşadığı Dönemde Hadis İlmî”, *Uluslararası Ali b. Osman el-Üşî Sempozyumu Bildirileri*, ed. Gökçe, (Bişkek: Türkiye Diyanet Vakfı Oş Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2018), 461.

kendilerinden öncekilerin yolunda yürüdüler. Bunlar da hadislerin aktarımında ve isnatların araştırılmasında söz sahibi oldular...”³⁰¹

Bu kanaatin doğruluğu, şayet bu kanaat doğru ise bunun hangi sebeplerden kaynaklandığı araştırmaya değerdir. Ali Osman Koçkuzu, “duraklama” ve “gerileme” deyimlerinin izâfî olarak isnâdının bile ilim mensuplarına ağır geldiğini ancak eski çalışmalar ve orijinal mesâillerin bu devirde durgunlaştığının bir gerçek olduğunu, duraklama ve gerileme dönemlerinde bile pek çok ilim adamı ve eserin ortada olduğunu, bu devirlerin daha iyi değerlendirilmesi gerektiğini belirtmektedir.³⁰²

Önceki asırlara hadisin tahammül yollarından olan sema ve kıraat hâkim iken, “Hadisin Altın Çağı” dediğimiz hicrî. 3. asırdan sonra hadisler icazet yoluyla alınmaya başlanmıştır. Burada da “icazet” kavramının anlamı değişmiş olup “kitabı rivâyet hakkına sahip olunduğunu gösteren belge” manasında kullanılmaya başladığı görülmektedir. Bu dönemdeki çalışmaların önceki kitaplar üzerine yapılmış olan tertib, tehzib, derleme çalışmaları olduğu söylenebilir.

Mehmet Emin Özafşar, *Hadis ve Kültür Yazıları* adlı eserinde³⁰³ beşinci asırdan başlayan dönemi “açılım dönemi” olarak isimlendirmiştir ve dönemin genel özellikleri, bu dönemde meydana gelen olaylar üzerinde durur. Bu dönemi şu şekilde tanımlar:

“Sistemli şekilde hadis eğitim ve öğretim merkezlerinin kurulduğu, fikhî ve kelâmî ekollerin kendi anlayışlarını iyiden iyiye sisteme oturttuğu dönemdir. Ekollerin birbirlerini etkilemeleri ve karşılıklı polemiklerin yazın alanında yoğunlaştığı bir zaman dilimidir.”³⁰⁴

Tasnif devri sonrasında olduğundan seçme hadisler bir araya getirilerek hadis kitapları tertib edilmiştir. Bunun yanında bu devirden itibaren hadislerin râvîlere ulaşma imkânı kalmayıp kitaplarla nakledilmeye başladığından senedler hazfedilmiştir ve bunun en meşhur örneğini asrımız âlimlerinden Beğâvî (ö. 516/1122)’de görürüz. Beğâvî’nin Muhyi’s-Sünne

³⁰¹ Ebû Zehv, *Hadîs ve'l-Muhaddisîn*, 423.

³⁰² Gökçe, “Ali b. Osman el-Üşî’nin Yaşadığı Dönemde Hadis İlmî”, 461.

³⁰³ Mehmet Emin Özafşar, on beş asırlık hadis tarihini şu şekilde dönemlendirmektedir: Oluşum Dönemi: İslam’ın zuhuruyla başlayan ve yaklaşık iki asırlık zamanı kaplayan bir dönem; Gelişim Dönemi: İkinci iki asırlık periyot; Açılım Dönemi: Rivayet dönemlerinin sona erdiği beşinci asırdan onuncu asra kadar geçen yaklaşık beş asırlık zaman dilimi; Daralma Dönemi: Yaklaşık dört asrı içeren, geçmiş dönemlerin biteviye tekrar edildiği dönem, Yeni Dönem-Dönüşüm Dönemi: Akademik Hadisçilik Dönemi’dir. Mehmet Emin Özafşar, *Hadis ve Kültür Yazıları*, 2. Baskı, (Ankara: OTTO Yay., 2015), 33.

³⁰⁴ Özafşar, *Hadis ve Kültür Yazıları*, 35.

lakabı ile anılmasından hareketle sened yerine metne ağırlık verilmek istendiği, bu şekilde sünneti diriltme şeklinde bir yaklaşımın olduğu çıkarımının da tarafımızca yanlış olmayacağı kanaatindeyiz. Yine hadis usulü eserlerinde rivâyet usulünü ilk terk etmeye başlayan âlimin de dönemimiz âlimlerinden Kâdî İyâd (ö. 544/1149) olduğunu görmekteyiz. Bu bakımdan bu dönem bir geçiş evresi kabul edilebilir.

Hadis tarihini “rivâyet dönemi”, “nakil dönemi” ve “son dönem” olmak üzere üç dönemde ele alan Ahmet Yücel’e göre İbn Asâkir’in yaşadığı döneme “Nakil Dönemi” tabirini kullanmıştır. Bunun sebebini ise şu şekilde açıklar:

“Bu yeni dönemin en temel özelliğinin önceki dönemde rivâyet usûlüyle telif edilen temel hadis kaynaklarının kitap halinde nakli ve onlar üzerine yapılan farklı çalışmalar olduğu görülmektedir. Hadis rivâyetinin sona ermesi ve hadislerle ilgili yeni çalışmaların rivâyet dönemi eserlerini esas alması sebebiyle yaklaşık altı asır devam edecek olan bu devrenin “Nakil Dönemi” olarak isimlendirilmesi uygun olacaktır.”³⁰⁵

Yücel’e göre bu asrın temel özellikleri şunlardır:

- a. Rivâyetin sonra ermesi ve bu dönemde telif edilen hadis kaynaklarının eser olarak aktarılmasının başlanması
- b. Yapılan çalışmaların orijinal olmak yerine rivâyet döneminde telif edilen eserler üzerine yapılması
- c. Rivâyet döneminde oluşan ehl-i hadîs anlayışının hâkim olması.³⁰⁶

Bu dönem için “tehzîb”, “cem”, “tertîb”, “şerh ve derlemecilik devri”, “ikmâl”, “duraklama”, “duraklama veya zirvede bir müddet eğleşme çağları”, “durgunluk”, “gerileme”, “tasnîf devri eserlerine dayalı şerh niteliği bulunmayan hadis edebiyatı”, “şerh ve hâşiye dönemi”, “tehzîb’üs-sünne/tehzîb devri”, “geçiş dönemi” ve “olgunlaşma ve tamamlama” şeklinde tavsîf edilmiştir. Ne kadar değişik isimlerle adlandırılrsa bile bu dönemde bazı istisnalar olmuştur. Mehmet Sait Toprak, el-Ûşî’nin *Nisâbü’l-Ahbâr* isimli eseri üzerine hazırladığı doktora tezinde hem eserin tahkîkli neşrini yapmış hem de hadis tarihi ve hadis edebiyatının gelişimine dair önemli tespitlerde bulunmuş³⁰⁷ ve beşinci asır

³⁰⁵ Ahmet Yücel, *Hadis Tarihi*, 45. Baskı (İstanbul: M.Ü İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2019), 128.

³⁰⁶ Yücel, *Hadis Tarihi*, 128.

³⁰⁷ Mehmet Sait Toprak, *Hadiste Derlemecilik Devrinin Başlaması ve Ûşî’nin Nisâbü’l-Ahbâr’ı*, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Doktora Tezi, İzmir, 2005), 35.

sonrasını “derlemecilik devri” olarak isimlendirmiş bu dönemin ortaya çıkışını hazırlayan sebepler ve bu dönem çalışmaları üzerinde durmuştur. Ayrıca bu dönemde, yaygın kanaatin aksine, Hadis Tarihi içerisinde mütalâa edildiğinde; bir duraklama değil, ilk asırdan başlamak üzere olgunlaşıp gelişen ve değişen Hadis İlimlerinin aldığı tabîî yol olduğunu bildirir. Hatta, kastedilen bu yol, Hadis’le ilgili çalışmaların en çeşitli ve en zengin olduğu zaman dilimini içine aldığını söyler.³⁰⁸

Toprak, bu dönemin kendi şartları içerisinde ve dönemin eserlerinin yeterli bir şekilde değerlendirilmesi gerektiğine işaret ederek bu dönem hakkında şu tespitlerde bulunmaktadır:

“...Hadîs İlmi’nin geçirdiği hıfz, kitâbet, tedvîn ve tasnîf gibi safhalar, pekçok eski ve yeni Hadîs Usûlü ve Târihi kitabı ile, kaynak ve araştırma türü eserde ele alınıp haklarında geniş değerlendirmeler yapıldığı tesbit edilmiştir. Ne var ki, onlardan daha uzun bir zaman dilimini kuşatan Derlemecilik Devri, söz konusu eserlerde yeteri kadar ele alınmadığından, Hadis’in târihî seyrini tâkipte bir boşluk meydâna gelmiştir. Derlemecilik Devri’ne geçiş ve bu geçişin öncesi ile birlikte düşünüldüğünde, Hadîs’in târihî gelişim seyrinde meydâna gelen bu boşluk, söz konusu devir hakkında bilgi yetersizliğinden dolayı yanlış yorumlara sevk etmiştir. Bunun temel sebebi ise, Derlemecilik Devri eserlerinin muhtevâ ve şekil özelliklerinin kâfi miktarda incelenmemesinde yatmaktadır.”³⁰⁹

M. Sait Toprak, çalışmasının girişinde tespitlerine şöyle devam etmektedir:

“Her bilimde olduğu gibi, Hadîs de, bir bilim hâline gelirken kendisinin kurallarını belirleyen bir ‘epistemoloji’ meydana getirmiştir. Derlemecilik Devri’nde ortaya konan bütün eserlerin -kabaca târih sınırlaması getirerek- tamâmını töhmet altında bırakan bu neviden ifadeler, hicrî VII. asır ulemâsından bazılarınca dile getirilmişse de bu tür değerlendirmelerin çok fazla isabetli olmadığını düşünmekteyiz. Nitekim, bütünü ihâta eden bir gözle mevcûd eserlere Bilgi Sosyolojisi ve Felsefesi metodları ile bakıldığında, V ilâ VII. asırlar arası, hadis rivâyet ve dirâyet ilimleri ile ilgili ortaya konan literatürünün, zannedildiği kadar orijinallikten uzak olmadıkları, bilakis, pek

³⁰⁸ Toprak, *Hadiste Derlemecilik Devrinin Başlaması ve Üşî’nin Nisâbu’l-Ahbâr’ı*, 3.

³⁰⁹ Toprak, *Hadiste Derlemecilik Devrinin Başlaması ve Üşî’nin Nisâbu’l-Ahbâr’ı*, 1.

çoğunun bir boşluğu doldurma, öncekini tamamlama, tashih etme, tenkid vb. pek çok zarurî sebepten ötürü ortaya konduğu görülecektir.”³¹⁰

Bu asırda hadis ilmi pek çok açıdan epistemolojisinde ve metodolojisinde değişim ve dönüşüme uğramıştır. Bir bilgi nazariyesi ve usûlüne sâhip olan her bilim gibi, Hadis de bilim olma yolunda, hicrî ilk asırdan bu yana teşekkül eden alt bilgi dallarının kendisine kattığı yeni metotlar ve prensipler sâyesinde, zengin bir terminolojiye ve oturaklı bir metodolojiye kavuşmuştur.³¹¹

Hadis Tarihine baktığımız zaman ilk asırdan başlamak üzere müslümanlar Hz. Peygamber mirasını sağlam bir şekilde sonraki asırlara ulaştırmayı hedeflemiştir. Hz. Peygamber ve sahabe döneminde, bu işler sâdece *hıfz-kitâbet* ve az da olsa düzensiz ve kendileri için yazdıkları notlar şeklinde olmuştur. Tâbiûn döneminde bu faaliyetler artık iki kapak arasına (Tevdîn) gelmeye başlamıştır. Tebe-i tâbiîn devrinde ve onu takip eden üç asırda ise, artık tasnîflendirilmiştir. Hicrî ikinci asra kadar topladıkları hadislere bakma fırsatı bulamayan muhaddisler, cem’ işi bitince tamamlandıktan sonra ancak, bir sonraki safha olan hadisleri anlama yolundaki faâliyetlere geçebilmişlerdir. Anlaşılabacağı üzere, Hadis Tarihi içinde de zamana ve duruma göre, hadis malzemesinin takdîm tarzı ya da ele alınma biçimi değişikliğe uğradığı görülmektedir.³¹²

Hadis Tarihi içerisinde bir süreklilik, değişim ve dönüşümün varlığı inkâr edilemez. Rivâyet hakları kitap hakları da yazılacak. Zaman ve şartlara göre daha kısaca söyleyecek olursak duruma göre değişim doğal bir şeydir. Hadis ilmi de zamanın geçmesiyle bir sürü kural ve değişiklikler ortaya çıkmıştır. Buna rağmen kendilerinden öncekilerin dediklerini veya ortaya koymuş olduğu kuralları aynen muhafaza etmeye çalışanlar da olmuştur. Şimdi, tarihî seyir içerisinde, altıncı asırda hadis ilminde hangi özellikler olduğunu söyleyebiliriz.

Bu asrın özellikleri olarak, hadislerde daha önceki hicrî 2. 3. asırdaki gibi senedlere bakılmaksızın hadisler isnâd değerini kaybetmiş olup, yani artık metin değeri artmıştır. Bunun birden bir sebebi Hz. Peygamber’den altıncı asra kadarki sened/zincir çok uzun olduğu için ezberlemek güç olmuştur. Ayrıca bu dönemde hadisler pratik değer kazanmış,

³¹⁰ Toprak, *Hadiste Derlemecilik Devrinin Başlaması ve Üşî’nin Nisâbu’l-Ahbâr’ı*, 1.

³¹¹ Yardım, *Hadis 1-2*, 105.

³¹² Toprak, *Hadiste Derlemecilik Devrinin Başlaması ve Üşî’nin Nisâbu’l-Ahbâr’ı*, 36.

yani toplumla buluşmasına, daha açık söyleyecek olursak ezberleme, okuma ve kullanmak için kolaylık için senedlerin hazfedildiğini söyleyebiliriz.³¹³

Mehmet Emin Özafşar, hicrî altıncı ve yedinci asırlarda hadis ilminde radikal bir dönüşümün başladığını belirtir. Bu dönüşüm sadece hadis ilminde olmayıp diğer ilimlerde de ortaya çıktığını söyler. Hadis ilminin artık bu dönemlerde bilgi kuramı değiştiğini bildirerek şöyle der: “*Dirâyet’ül-hadîs çalışmaları, Arap dili ve edebiyatı, fıkıh usûlü, kelâm ve mantık gibi birçok disiplinden yararlanan bir etkinlik olduğundan, bağımsız bir terminoloji ve metodoloji geliştirememiştir.*”³¹⁴

Hiz. Peygamber’in sözlerine müslümanlar çok önem vermişlerdir. Ayrıca olduğu gibi korumaya çalışmış ve rivâyet haklarını almışlardır. Hadis ilminde altın çağ olarak isimlendirilen hicrî üçüncü asırda temel hadis kaynakları bu metotla yazıldığı söyleyebiliriz. Ancak bu durum hicrî altıncı asırda değişmiştir. Bu dönemde artık hadis nakli işinin yerini kitaplar almaya başlamıştır. İlk asırlarda hadislerin rivâyetinde gösterdikleri titizlik ve önemi kitaplar için de göstermişlerdir.³¹⁵

Bu dönemin daha bir özelliği ise önceki asırlarda eğitim için kullanılan Darü’l-Erkâm ve Mescid-i Nebvî yerini daha kurumsal bir kisveye bürünmüş olan Darü’l-Hadîslere bırakmıştır. Kurumsal yapıda ilk Dârü’l-Hadis hicrî altıncı asırda Dımaşk’ta kurulduğunu ve kurucusu olan Atabeg Nûreddîn Zengî’ye nisbetle Dârü’l-Hadîs’en- Nûriyye diye adlandırılan bu müessesesi, büyük muhaddis ve tarihçi İbn Asâkir (ö.571/1175) adına yaptırıldığı söylemiştik.³¹⁶

İbn Asâkir yaşadığı dönemin en büyük tarih ve hadis otoritelerinden birisi olduğunu söylemek yanlış olmaz. Buhârî edisyonu ve *Târîhi Dımaşk* adlı mücessem eseri yanında, Eş’arî kelam ve kelimcılarını savunduğu *Tebyînü Kezibi’l-Müfterî* adlı eseri yetkinliğinin nişaneleri olarak görülebilir. Onun çok sayıda eseri arasında on bir cüz tutan *Fazâilu Ashâbi’l-Hadîs* isimli bir eseri daha vardır.

Genel olarak hicrî altıncı asırda hadis ilminin özelliklerini şu şekilde özetlemek mümkündür:

³¹³ Yardım, *Hadis* 1-2, 101.

³¹⁴ Mehmet Emin Özafşar, “Hadîs İlminde Alan Evrilmesi”, *İslâmiyât*, 6/4, (2003), 105-106.

³¹⁵ Mehmet Eren, “Hadis Edebiyatında Mu’ce-Meşyaha Türü Kitaplar”, *NEÜİF Dergisi*, 20/20 (2005), 19.

³¹⁶ Yücel, *Hadis Tarihi*, 141.

1. Rivâyetin sona erdiği, isnâdların hazfedilmeye başlandığının görüldüğü ve daha çok hadis kaynakları üzerine yapılan çalışmaların kaleme alındığı dönemdir.
2. Dârü'l-Hadis'lerin de kurumsal bir kisveye bürünmesiyle birlikte önceki dönemdeki hadis kaynakları korunmuş ve sonraki nesle intikali sağlanmıştır.
3. Kütüb-i Sitte otorite kazanmış, sıhhati noktasında zirve kabul edilmiştir. Yapılan çalışmalar Sahihayn ve Kütüb-i Sitte çevresinde yoğunlaşmıştır.
4. Orijinal eserler verilmemiş olsa da çalışmalar duraksamaya uğramamış, temel hadis kaynakları üzerine çalışmalar yapılmıştır.
5. İslâm coğrafyası daha genişlediği ve yeni müslüman olanlar, başka dil ve medeniyetler için “hadis şerhleri muc'em-meşyaha, garîb'ül-hadîs lügatleri, şehir târihleri, tabakât, erbaîn ve emâli” çalışmaları çok olmuştur.

Bunların en güzel örneği de İbn Asâkir olabilir. O, hemen hemen bahsettiğimiz her alanda eser vermiştir. Bu eserlere ayrı başlık altında daha sonra değineceğiz.

2.1.9. Hicrî Altıncı Asır Hadis Âlimleri

Bu asırda yer alan âlimleri *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisinde* yer alan ilgili maddelerden, Hadis Edebiyatının kaynakları arasında yer alan, Kettânî'nin *er-Risâletü'l-Mustatrefe* adlı eserini dipnot ve ilaveleriyle Yûsuf Özbek'in tercüme etmiş olduğu kitaptan, Eser türlerine göre dönem alimlerini ve eserlerini barındıran Zekeriya Güler'in *İlk Yedi Asırda Hadis İlimleri* kitabından ve Bekir Kuzudişli'nin *Hadis Tarihi* isimli eserinden yararlanarak tespit etmeye çalışacağız.

Tüm muhaddislerini tespit edip, tüm eserlerini toplama gibi bir gayemizin olmadığını belirterek, hicri altıncı asra dair tespit edebildiğimiz muhaddisleri ele almaya çalışacağız. Hicrî altıncı asır âlimlerinin büyük çoğunluğu klasik dönem âlimlerimizin ansiklopedist olma özelliğini taşıyan âlimlerdir. Birden çok alanda eser sahibi olan âlimlerin sayısı oldukça fazladır. Ellinin üzerinde sadece hadis alanında eser sahibi olan âlimler bulunmaktadır. Bir asrın tüm hadis âlimlerini ve eserlerini tespit etmek oldukça zordur. Ancak bu zorluk,

döneme damgasını vuran, kendisinden sonrakileri etkileyen muhaddisleri ve eserlerini tespit etmeye engel de teşkil etmediği açıktır.³¹⁷

Tablo 2. Hicrî Altıncı Asır Hadis Âlimleri

NO	Ölümü	Âlimlerin İsmi
1	500/1106	Ebû Muhammed Ca'fer b. Ahmed el-Hüseyn es-Serrâc el-Bağdâdî
2	500/1106	Hamdân b. Abdurrahmân el-Esâribî
3	500/1106	Abdulvehhâb b. Muhammed eş-Şirâzî
4	500/1106	Ebü'l-Huseyn el-Mubârek Abdulcebbâr es-Sayrafi et-Tayûrî
5	500/1106	Ebü Abdillâh Muhammed b. Süleyman b. Süleyman el-İşbilî
6	502/1108	Ebü'l-Mehâsin Fahrülislâm Abdülvâhid b. İsmâil b. Ahmed er-Rûyânî et-Taberî
7	502/1108	Ebü Muhammed Abdullah b. Yahya et-Tücibî el-Uklişî
8	502/1108	Yahyâ b. Ali el-Hatîbü't-Tebrizî
9	504/1110	Ebü'l-Hasen Şemsü'l-İslâm İmâdüddîn Alî b. Muhammed b. Alî el-Herrâsî et-Taberî
10	505/1111	Ebü Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî
11	507/1113	Ebü'l-Fazl İbnü'l-Kayserânî Muhammed b. Tâhir b. Alî el-Makdisî eş-Şeybânî
12	507/1113	İbn Bidrân el-Hulvânî Ahmed b. Ali el-Bağdâdî
13	507/1113	Ebü'l-Muzaffer Muhammed b. Ahmed el-Ümevî el-Muâvî el-Ebîverdi
14	507/1113	Ebü Nasr el-Müte'men b. Ahmed b. Alî es-Sâcî
15	507/1113	Ebü Bekr Muhammed b. Ahmed b. el-Huseyn eş-Şâfi'î eş-Şâşî
16	507/1113	Ebü'l-Muzaffer Muhammed b. Ahmed el-Ümevî el-Muâvî el-Ebîverdi
17	507/1113	Ebü Gâlib Şucâ' b. Fâris ez-Zühli es-Sühreverdi el-Bağdâdî
18	508/1114	Ebü'l-Kâsım Ali b. İbrâhim ed-Dimaşkî
19	509/1115	Şîruye b. Şehredâr ed-Deylemi
20	509/1115	Ebü Osman İsmâil b. Muhammed el-İsfahânî
21	509/1115	Ebü'l-Berekât Hibetullah b. el-Mübârek es-Sekatî el-Bağdâd el-Hanbelî
22	510/1116	Ebü Bekr Muhammed b. Mansûr b. Abdilcebbâr es-Sem'ânî el-Mervezî
23	510/1116	Ebü'l-Ğanâim Muhammed b. Ali b. Meymun el-Kûfî el-Mülakkab bi Übeyy
24	510/1116	Ebü'l-Feth Nasr el-Herevî el-Hanefî
25	510/1116	Ebü'l-Kerem Hamîs b. Alî b. Ahmed el-Vâsîti el-Havezî
26	510/1116	Ebü Bekr Abdulğaffar b. Muhammed el-Cünâbezî en-Nisâbü'rî
27	512/1119	Ebü Zekeriyâ Yahyâ b. Abdilvehhâb b. Muhammed el-Abdî el-İsfahânî
28	512/1118	Ebü Nasr Muhammed b. el-Fadl es-Sabbağ el-İsbehânî
29	513/1119	Ebü'l-Vefâ Ali b. Akîl el-Bağdâdî el-Hanbelî
30	514/1120	Ebü Alî el-Hüseyn b. Muhammed b. Fîrrûh b. Hayyûn b. Sükkere es-Sadeî
31	515/1121	Ebü'r-Recâ' Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Cerkânî
32	516/1122	Ebü Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ferrâ' el-Beğâvî
33	516/1122	Ebü Muhammed el-Kâsım b. Alî b. Osman el-Harîrî
34	516/1122	Ebü Muhammed Abdullah b. Ahmed es-Semarkandî
35	516/1122	Ebü Abdillâh Muhammed b. Abdilvâhid ed-Dekkâk el-İsbehânî
36	517/1123	Ebü Nuaym Ubeydullah b. el-Hasen el-Haddâd el-İsbehânî
37	518/1124	Ebü Bekr Muhammed b. Abdillâh es-Sürhakî es-Semarkandî el-Hanefî
38	519/1125	Ebü Bekr Muhammed b. Half b. Süleyman, İbn Fethûn el-Endelüsî
39	519/1125	Ebü İshâk İbrâhim b. Muhammed en-Nesevî
40	520/1126	Ebü Bekr Muhammed b. Velîd b. Muhammed b. Halef el-Fihri et-Turtûşî
41	520/1126	Ebü Muhammed Abdurrahmân b. Ebî Abdillâh el-Endelüsî el-Mâlikî

³¹⁷ Gökçe, "Ali b. Osman el-Üşî'nin Yaşadığı Dönemde Hadis İlmi", 462.

Tablo 2. (devamı) Hicrî Altıncı Asır Hadis Âlimleri

42	521/1127	Ebü'l-Kâsım Hibetullah b. Ahmed Ömer el-Mukrî el-Bağdâdî el-Harîrî
43	522/1128	Ebü Muhammed Abdullâh b. Ahmed b. Saîd b. Süleymân b. Yerbû' eş-Şenterînî el-İşbîlî
44	522/1128	Ebü Revh Hâfizuddîn Abdülmü'izz b. Muhammed b. Ebî'l-Fadl es-Sâ'idî el-Hurâsânî el-Herevî
45	523/1128	Ebü Abdillâh el-Huseyn b. Muhammed İbn Hüsrev el-Belhî
46	524/1124	Ebü Muhammed İbnü'l-Ekfani Hibetullah b. Ahmed b. Muhammed el-Ensârî ed-Dimaşkî
47	525/1130	Ebü Gâlib Muhammed b. el-Hasan b. Ali el-Basrî el-Mâverî
48	525/1130	Ebü'l-Kâsım Hibetullah b. Muhammed el-Huseyn el-Bağdâdî
49	525/1130	Ebü Abdillâh Muhammed b. Ahmed, İbnü'l-Hattâb er-Râzî
50	527/1132	Ebü'l Huseyn Muhammed b. el-Kâdî Ebî Ya'la b. Muhammed b. el-Huseyn b. el-Ferrâ
51	529/1132	Ebü'l-Hasan Abdülgâfir b. İsmâil b. Abdilgâfir el-Fârisî
52	530/1136	Ebü Abdillâh Muhammed b. Fazl b. Ahmed el-Furâvî
53	530/1136	İbrâhim b. el-Fadl b. İbrâhim el-İsbehânî
54	531/1136	Ebü Bekr Muhammed b. Ahmed el-Cevherî
55	532/1137	Ebü Zeyd Muhammed b. Hamza b. Ebî'l-Alâ' el-Fakîh el-Hemedânî
56	532/1137	Ebü Nasr Ahmed b. Ömer b. Abdillâh el-İsbehânî el-Gâzî
57	533/1138	Ebü'l-Kâsım Zâhir b. Tâhir b. Muhammed en-Nisâbü'rî eş-Şehhâmî
58	534/1139	Ebü Hâmid Ahmed b. Muhammed es-Serahsî eş-Şücâ'î
59	535/1141	Ebü'l-Kâsım Kıvâmü's-Sünne İsmâil b. Muhammed b. el-Fazl et-Teymî et-Talhî el-İsfahânî
60	535/1140	Ebü'l-Hasen Rezîn b. Muâviye el-Abderî es-Serakustî el-Endelüsî el-Mâlikî
61	536/1141	Ebü Muhammed Yahyâ b. Alî b. Muhammed et-Tarrâh el-Bağdâdî
62	536/1141	Ebü Abdillâh Muhammed b. Alî b. Ömer et-Temîmî es-Sıkkîlî el-Mâzerî
63	536/1141	Ebü'l-Kâsım İsmâil b. Ahmed b. Ömer es-Semarkandî
64	536/1141	Ebü Abdillâh Muhammed b. el-Huseyn el-Ensârî ez-Zâhirî
65	536/1141	Ebü'l Kâsım İsmâil b. Ahmed es-Semarkandî
66	537/1142	Ebü Hafs Necmeddin Ömer b. Muhammed en-Nesefî
67	538/1144	Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî
68	538/1143	Ebü'l-Berekât Abdülvehhâb b. el-Mübârek b. Ahmed el-Enmâtî
69	538/1143	Ebü Bekr Muhammed b. el-Kâsım b. el-Muzaffer eş-Şâfiî eş-Şehrezûrî
70	540/1145	Ebü Abdillâh İbn Ebî'l-Hısâl Muhammed b. Mes'ûd b. Halsâ el-Gâfikî el-Endelüsî
71	540/1145	Ebü Sa'd Ahmed b. Muhammed b. Ahmed el-Bağdâdî
72	541/1146	Ebü'l-Hasen Sa'd el-Hayr b. Muhammed el-Ensârî el-Belensî el-Endelüsî
73	542/1147	Ebü Muhammed Abdullâh b. Alî b. Abdillâh er-Ruşâtî el-Lahmî
74	543/1148	Ebü Bekr Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Meâfirî
75	543/1148	Ebü Abdillâh Hüseyin b. İbrâhim b. Hüseyin el-Hemedânî el-Cûzekânî
76	543/1148	Ebü Bekr Muhammed b. el-Arabî el-Me'âkarî
77	543/1148	Ebü Bekr el-Mübârek b. Kâmil el-Haffâf el-Bağdâdî
78	543/1148	Ebü Bekr Muhammed İbnü'l Arabî el-İşbîlî el-Mâlikî
79	544/1149	Ebü'l-Fazl el-Kâdî İyâd b. Mûsâ b. İyâd el-Yahsûbî
80	544/1149	Ebü İshâk İbrâhim b. Yahyâ, İbnü'l-Emîn el-Kurtubî
81	546/1151	Ebü'l-Velîd Yûsuf b. Abdilazîz b. Yûsuf el-Lahmî el-Ündî el-Endelüsî
82	546/1151	Ebü'l-Velîd b. Ed-Debbâğ
83	548/1153	Ebü Abdillâh Muhammed b. el-Fadl eş-Şehristânî el-Furâvî es-Sârdî en-Nisâbü'rî
84	549/1154	Ebü Ma'mer el-Mübârek b. Ahmed el-Ensârî el-Ezecî el-Bağdâdî
85	549/1154	Ebü Muhammed el-Abbas et-Tûsî el-Assârî
86	550/1155	Ebü'l Fazl Muhammed b. Nâsır b. Muhammed el-Fârisî es-Selâmî el-Bağdâdî

Tablo 2. (devamı) Hicrî Altıncı Asır Hadis Âlimleri

87	550/1158	Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Mead b. İsa el-Uklîşî
88	550/1155	Ebü Abdullah Muhammed b. Ahmed, İbnü's-Saykal el-Fihri
89	552/1158	Ebü'l-Hasan b. Muhammed b. el-Hill
90	553/1159	Ebü'l-Vakt Abdülevvel b. İsa b. Şu'ayb b. İshâk es-Siczi
91	555/1155	Ebü'l-Futûh Muhammed et-Tâi el-Hemedânî
92	556/1160	Ebü'l-Feth Abdülvehhâb b. Muhammed, İbnü's-Sâbûnî el-Mâlikî
93	558/1163	Ebü Mansûr Şehredâr b. Şirûye b. Şehredâr Deylemî
94	558/1163	Ebü'l Haccâc Yûsuf b. Muhammed el-Cemâhirî et-Tenûhî eş-Şafî İbnü'd-Devânîkî
95	559/1164	Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Yahyâ b. Ahmed b. Zeyd b. Nâka el-Kûfî el-Hanefî
96	560/1165	Ebü'l-Muzaffer Avnüddîn Yahyâ b. Muhammed b. Hübeyre eş-Şeybânî ed-Dûrî
97	562/1166	Ebü Sa'd Abdülkerîm b. Muhammed b. Mansûr es-Sem'ânî
98	563/1168	Ebü'n-Necîb Ziyâüddîn Abdülkâhir b. Abdillâh b. Muhammed b. Ammûye el-Bekrî es-Sühreverdî
99	563/1167	Ebü Bekr Muhammed b. Yâsir el-Ceyyânî el-Endelüsî
100	564/1169	Ebü Ahmed Ma'mer b. Abdilvâhid b. el-Fâhir el-Kureşî el-İsbehânî
101	564/1168	Ebü Abdullah Muhammed b. Yahyâ el-Mursî
102	567/1172	Ebü Bekr Sâinüddîn Yahyâ b. Sa'dûn b. Temmâm el-Ezdî el-Kurtubî
103	567/1171	Ebü'l-Hasen Ali b. Abdullah İbnü'n-Nî'me el-Ensârî el-Endelüsî el-Mâlikî
104	568/1172	Ebü Muhammed Mahmûd el-Abbâsî el-Hârizmî
105	569/1174	Ebü'l-Alâ' Hasen b. Ahmed b. Hasen el-Attâr el-Hemedânî
106	569/1174	Ebü İshâk İbrâhim b. Yûsuf b. İbrâhim el-Vehrânî el-Hamzî
107	570/1174	Ebü Bekr Muhammed b. Ali et-Tûsî eş-Şafî
108	571/1176	Sikâtü'd-dîn Ebü'l-Kâsım Ali b. el-Hasan b. Hibetillah, İbn Asâkir
109	571/1176	Ebü'l Kâsım Ali b. el-Hasen b. Hibetillâh b. Abdillâh b. Hüseyin ed-Dımaşkı eş-Şafî
110	571/1175	Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Sâbit et-Tarkî el-İsfahânî el-Ezdî
111	572/1176	Ebü Muhammed Abdullah b. Abdirrahman ed-Dibacî Mmuhaddisü'l-İskenderiyye
112	573/1177	Ebü'l-Fazl Şemsüddîn Ca'fer b. Ahmed b. Abdisselâm el-Bühîlî el-Ebnâvî
113	574/1178	Ebü Nasr Abdürrahîm b. Abdilhâlik b. Yûsuf
114	575/1179	Ebü Bekr Muhammed b. Hayr b. Ömer el-İşbîlî
115	575/1179	Ebü'l-Huseyn Abdülhâlik b. Yûsuf b. Abdilhâlik
116	575/1179	Ebü Ömer Yûsuf b. Ayyâd el-Endelüsî el-Mâlikî
117	575/1179	Ali b. Osman el-Üşî
118	576/1180	Ebü Tâhir Ahmed b. Muhammed es-Silefî el-İsbehânî
119	576/1180	Ebü Tâhir Sadruddîn Ahmed b. Muhammed b. Silefe es-Silefî
120	577/1181	Ebü'l-Berekât Kemâlüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Ubeydillâh el-Enbârî
121	578/1183	Ebü'l-Kâsım Halef b. Abdilmelik b. Mes'ûd b. Mûsâ b. Beşküvâl el-Hazrecî el-Ensârî el-Endelüsî
122	579/1184	Ebü Tâlib Muhammed b. Ali b. Ahmed el-Kettânî el-Vâsîfî el-Muhtesib
123	579/1183	Ebü Abdullah Muhammed b. Mahmûd el-İsbehânî el-Hanbelî
124	580/1184	Abdüllatîf b. Muhammed b. Abdillatîf el-Ezdî el-İsbehânî el-Hucendî
125	580/1184	Ebü'l-Kâsım Abdülkerîm b. Muhammed b. Abdilkerîm er-Râfî'î el-Kazvînî
126	581/1185	Ebü Mûsâ Muhammed b. Ömer b. Ahmed el-Medînî
127	581/1185	Ebü Hafs Takıyyüddîn Ömer b. Abdilmecîd el-Kureşî el-Meyyânîşî
128	581/1185	Ebü Mûsâ Muhammed b. Ebî Bekr el-Medînî el-İsbehânî
129	581/1185	Ebü'l-Kâsım Abdurrahmân b. Abdillâh b. Ahmed el-Has'amî es-Süheylî el-Mâlekî
130	582/1186	Ebü Muhammed Abdülhak b. Abdirrahmân b. Abdillâh el-İşbîlî
131	582/1186	Ebü'l-Kâsım Abdullah b. Hayder b. Ebî'l-Kâsım el-Kazvînî el-Fakîh
132	582/1186	Ebü Abdullah Muhammed b. el-Huseyn el-Ensârî el-Merîyy
133	583/1187	Ebü Muhammed Tâceddîn Abdilhâlik b. Esed ed-Dımaşkı el-Hanefî

Tablo 2. (devamı) Hicrî Altıncı Asır Hadis Âlimleri

134	583/1187	Ebü'l-Azîz Abdülmuğîs b. Zühre el-Harbî el-Bağdâdî
135	584/1188	Ebü'l-Kâsım Abdurrahmân b. Muhammed b. Abdillâh el-Ensârî el-Endelûsî
136	584/1188	Ebü Bekr Zeynüddîn Muhammed b. Mûsâ b. Osman b. Hâzim el-Hâzîmî el-Hemedânî
137	584/1188	Ebü'l-Hasen Müntecebüddîn Alî b. Ubeydillâh b. Hasen el-Kummî er-Râzî
138	584/1188	Ebü Muhammed Abdullah b. Ali İbn Süveyde et-Tikritî el-Bağdâdî
139	585/1189	Ebü'l-Mevâhib el-Hasen b. Hibetillâh, İbn Sasarî ed-Dımaşkî eş-Şâfiî
140	585/1189	Ebü Ya'kûb Yûsuf eş-Şirâzî, el-Bağdâdî
141	585/1189	Ebü Sa'd Şerefüddîn Abdullah b. Muhammed b. Hibetillâh et-Temîmî el-Mevsîlî
142	585/1189	Ali b. Ubeydillah er-Râzî el-Kummî
143	586/1190	Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Mansur el-Kazerûnî eş-Şâfiî
144	586/1190	Ebü'l-Mevâhib el-Hasen, İbn Sasarî ed-Dımaşkî
145	587/1191	Ebü'l-Meâlî Abdülmün'im b. Abdillâh el-Furâvî en-Nisâbü'rî
146	588/1192	Ebü Ali Muhammed b. Es'ad b. Alî el-Huseynî el-Abdeli el-Cevvânî
147	588/1192	Ebü'l-Hayr Radiyüddîn Ahmed b. İsmâil b. Yûsuf b. el-Abbâs el-Kazvînî
148	588/1192	Ebü Ca'fer Reşîdüddîn Muhammed b. Alî b. Şehrâşûb et-Tabersî el-Mâzenderânî es-Serevî
149	590/1192	Fahrüddîn Muhammed b. Alî b. Şuayb el-Bağdâdî el-Faradî, İbnü'd-Dehhân
150	590/1194	Ebü Muhammed Abdullâh b. Muhammed b. Alî el-Hacrî
151	590/1194	Ebü'l-Huseyn, Ebü'l-Hayr Radiyyüddîn Ahmed el-Kazvînî el-Hâkîmî eş-Şâfiî
152	595/1198	Ebü'l-Ferec Abdürrezzâk el-Kilânî el-Bağdâdî el-Halebî
153	597/1199	Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî
154	597/1201	Ebü Ali el-Hasen en-Nu'mânî el-Fârisî
155	597/1200	Ebü'l-Ferec Abdurrahman, İbnü'l-Cevzî el-Kuraşî el-Bağdâdî el-Hanbelî
156	597/1200	Ebü'l-Kâsım Ebü'l-Kerem Hibetullah b. Ali el-Bûsirî el-Mısırî
157	598/1201	Ebü Ali el-Hasen en-Nu'mânî el-Fârisî
158	599/1203	Zeynüddîn Ebü'l-Hasan Alî b. İbrâhim b. Buhayye el-Hanbelî ed-Dımaşkî
159	599/1203	Ebü Abdillâh Muhammed b. Osman el-Ukberî
160	599/1202	Ebü Ya'kûb b. Yûsuf b. Hibe b. Mahmûd ed-Dımaşkî, İbn Tufeyl es-Sûfî
161	599/1203	Ebü Ca'fer Ahmed b. Yahyâ b. Ahmed b. Amîre ed-Dabbî
162	600/1203	Ebü Muhammed Takıyyüddîn Abdülganî b. Abdilvâhid b. Alî el-Makdisî el-Cemmâilî
163	600/1203	Ebü Muhammed Bahâüddîn el-Kâsım b. Alî b. el-Hasen ed-Dımaşkî

Listemize aldığımız muhaddis, hadis âlimi ve hadis hâfızı yönleri olan isimlerle birlikte bu yönleri dışında başka alanlarda da temayüz etmiş alimlerimizden oluşmaktadır.

Bu asırda sadece erkek âlimler değil aynı zamanda bu asrın en dikkat çeken taraflarından biri de hanım muhaddislerdir.³¹⁸ Hanım hocalardan Şühde binti Ahmed el-Kâtibe (ö. 574/1178) altıncı asrın gözde hanım hadisçilerinden birisidir. Halifenin görevlilerinden biri ile evlenmiş, bütün ömrünü ilim ve eğitimle geçirmiştir. Hadis derslerinin yanında edebiyat, belagat ve şiir dersleri de veren bu hanımın derslerine çok

³¹⁸ Geniş bilgi için bk. Muhammet Yılmaz, *İbn Hacer'in Hocalar Bağlamında Kadın Hadisçiler*, (Ankara: Araştırma Yay., 2008); Muhammet Yılmaz, "Hz. Peygamber Dönemi ve Sonrasında Kadın Âlimlerin Hadis İlmine Katkıları (Memlükler Dönemine Kadar)", *International Journal of Cultural and Social Studies (IntJCSS)*, 2/1, (2016); Mehmet Eren, "Kadınların Hadis İlmine Katkıları", *AÜİFD*, 44/1 (2003), 83-110.

sayıda talebenin katıldığı, ona talebe olmak için değişik bölgelerden meşhur simaların Bağdat'a geldiği nakledilmiştir. Kendisi isnâd sahibi bir hanımefendi olup yazmaya da muktedirdir. Zühdü, takvası ve Allah'a yönelmesiyle bilinmektedir. Çok ibadet eden, oldukça muttaki ve dindar bir hanımefendidir. Pek çok âlimden hadis almıştır. Şeyh Ebü'n-Necîb es-Sühreverdî'nin derslerinde hazır bulunmuştur. Yüz seneye yakın yaşamıştır. Oldukça güzel bir hattı olduğu, devrinde onun kadar güzel yazabilen bir başkasının bulunmadığı belirtilmiştir ki onun tarzını sürdürenlere '*Ashâbu's-Sühde*' denilmiştir. el-Kâtibe' ve Fahrü'n-Nisa-Hanımların Kıvancı' lakaplı bu hanım, devrinin pek çok âlimine hocalık yapmış, Bağdat camilerinde dersler vermiştir ki bunlar arasında; Sem'ânî (ö. 562/1166) kendisinden hadis dinlemiş, meşhur tarihçi İbn Asâkir (ö. 571/1175) de ondan rivâyette bulunmuştur. Ebü'l-Ferec Abdurrahman b. el-Cevzî (ö. 597/1200) de bu hanımın kendi hocalarından biri olduğunu belirtmiştir.³¹⁹

Hadisçi hanımlardan bir diğeri ise Belkıs binti Süleyman b. Ahmed b. el-Vezir Nizâmülmülk'tür. 517/1123'te İsfahan'da doğmuş, (ö. 592/1195)'te vefat etmiştir. Kadın, erkek pek çok hocası vardır. Bir grup âlim kendisinden hadis dinlemiştir.³²⁰

Fatıma binti (Ebi'l-Hasan) Sa'd el-Hayr (b. Muhammed) el-Ensârî el-Endelusî ise bir diğer altıncı yüzyıl hanım hadisçisidir. Bu hanım 522/1128'de İsfahan'da dünyaya gelmiş ve (ö. 600/1203)'te Kahire'de vefat etmiştir. İlmi, babasından ve Bağdat'ın ileri gelen hadisçilerinden tahsil etmiştir. Daha sonra Kahire ve Şam'da talebe yetiştirmiştir. Kendisinden bir grup âlim hadis almıştır.³²¹ Görüldüğü gibi bu dönemde kadınlar da ilimle çok uğraşmış, hatta ders vermişleridir.

2.1.10. Altıncı Asır Hadis Edebiyatı

Ferhat Gökçe "Ali b. Osman el-Üşî'nin Yaşadığı Dönemde Hadis İlmi" adlı makalesinde hicrî altıncı asır âlimlerinin hadis ilmine dair 408 eser tespit etmiştir. Bu âlimlerin telif ettikleri eserleri vefat tarihlerine, yazarlarına ve konularına göre bir tablo halinde hazırlamıştır.

³¹⁹ Muhammet Yılmaz, "Hz. Peygamber Dönemi ve Sonrasında Kadın Âlimlerin Hadis İlmine Katkıları (Memlükler Dönemine Kadar)", *International Journal of Cultural and Social Studies (IntJCSS)*, 2/1, (2016), 385.

³²⁰ Hilâl Kaplan, Kadın muhaddisler, <https://www.duzceyerelhaber.m/Hill-KAPLAN/6056co-Kadin-muhaddisler> 15.02.2021.

³²¹ M. Yaşar Kandemir, "Fatıma binti Sa'd el-Hayr", *DİA*, (İstanbul: TDV Yay., 1999), 12/228.

Tablo 3. Altıncı Asır Hadis Edebiyatı

el-Âbâ ve'l-Ebnâ	1	el-Mubhemât	5
Adâbu'r-Rivâye	1	Mu'cemu's-Şuyûh	22
el-A'dâd	7	el-Muhaddisûn	7
el-Ahkâm	8	Muhtelifu'l-Hadîs	3
el-Avâlî	18	el-Muhtelit	1
el-Bid'a	1	el-Muselsel	9
el-Câmi'	4	el-Musned	24
el-Cerh ve't-Ta'dîl	2	Muşkilu'l-Hadîs	2
el-Cüz'	20	el-Müştebih	1
Delâilu'n-Nubuvve	1	el-Mu'telif ve'l-Muhtelif	4
ed-Duafâ	4	el-Muttefek Aleyh	2
el-Elkâb	2	Nâsihu'l-Hadîs ve Mensûhu	3
el-Emâlî	13	er-Rihle	1
el-Ensâb	8	Ricâlu'l-Hadîs	6
el-Erbaûn	28	er-Rubâiyyât	1
el-Etfâf	9	Sahabe	9
el-Fevâid	5	es-Sahîh	14
el-Fiten ve'l-Melâhîm	1	es-Sahîhân	14
el-Garâib	3	es-Siyer	2
Garîbu'l-Hadîs	12	es-Subâiyyât	4
Hadis Derlemeleri	24	es-Sudâsiyyât	3
Hadis Şerhi (kütübi sitte harici)	7	es-Sunen	4
Hadis Usûlü	9	es-Sunne	2
el-Hasâis	2	Şehir Tarihi	23
el-Humâsiyyât	2	eş-Şemâil	2
İlelu'l-Hadîs	2	Şuabu'l-İmân	1
Kudsî Hadis	1	et-Tabakât	15
Kutubu's-Selâse	1	et-Tahrîc	1
el-Kutubu's-Sitte	5	et-Terğîb ve't-Terhîb	3
el-Kussâs	1	et-Tevârîh ve'l-Vefâyât	3
el-Megâzî	2	Turuku'l-Hadîs	2
el-Mevdûât	4	Zayıf	1
Toplam	408		

Şüphesiz altıncı asırda hadis ilmine dair yazılan eserler bizim tespit ettiğimiz eserlerden ibaret değildir. Hatta daha çok olduğunu söyleyebiliriz. Ancak yukarıdaki tablo önemli bir ölçüde hadis yazımının hangi alanlarda yoğunlaştığı konusunda bizlere önemli bilgiler vermektedir. Biz burada tespit edebildiğimiz 408³²² eserin ait olduğu türü göstermekle iktifa edeceğiz. Hicrî altıncı asır hadis edebiyatına bakıldığında sırasıyla *el-Avâlî*, *el-Cüz'*, *el-Emâlî*, *el-Erbaûn*, *hadis derlemeleri*, *Mu'cemu's-şuyûh*, *el-Musned*, *Sahîhayn* ve *Şehir Tarihi* üzerine yapılan çalışmalarda daha yoğun çalışmalar olduğu görülmektedir. Hicrî altıncı asır hadis ilimlerine dair çalışmalara baktığımızda, hadis

³²² Gökçe, “Ali b. Osman el-Ûşî'nin Yaşadığı Dönemde Hadis İlmi”, 469.

kitaplarını bir araya getirme (*Cem*), *Şerh*, *Zevâid*, *Etraf* ve *Ricâl* çalışmaları da görülmektedir.

Yukarıda söylediğimiz gibi bu dönemde artık eğitim müesseselerinin açıldığı ve kurumsallaştığını belirtmiştik. İşte bu medrese (Dârü'l-Hadîs)'lerde Usûlî Hadis ile birlikte Kütüb-i Sitte okutulurdu. Bunlardan Buhârî ve Müslim üzerine ayrıca durulur, hadis tetkikine oldukça önem verilirdi.

Bu asırda Buhârî ve Müslim'in *el-Câmiu's-Sahîh*'leri ile Kütüb-i Sitte'nin diğer eserleri üzerine birçok çalışma yapıldığı, önemli bir miktarda derleme türü hadis eserlerinin yazıldığı görülmektedir. Bu durum altıncı asır hadis tasnifinin önemli bir ölçüde önceki eserlere dayandığını göstermektedir. Bu asırda telif edilen eserlerin önceki eserlere bağımlı olmaları orijinallik tartışmasını beraberinde getiren husus olmuştur.³²³

Bahsettiğimiz türler arasında rical çalışmalarının da daha çok Kütüb-i Sitte merkezli olduğunu görürüz. Bu eserlerin tamamını kapsayacak tarzda bir çalışmayı da dönemimiz sonlarına denk gelen alimlerimizden Ebû Muhammed Takıyyüddîn Abdülganî b. Abdilvâhid b. Alî el-Makdisî el-Cemmâîlî (ö. 600/1203)'nin *el-Kemâl fi Esmâi'r-Ricâl* isimli eserinde görüyoruz. Meşhur Hadis tasnifatı kapsamında da İbn Mâce'nin *Sünen*'i yerine İmam Mâlik'in *Muvatta*'ını koyarak Kütüb-i Sitte hadislerini ilk defa bir araya getiren âlim de yine dönemimiz âlimlerinden Rezîn b. Muaviye el-Abderî es-Serakosti (ö. 535/1140) olmuştur. O, *el-Cem' beyne'l usûli's-sitte* adlı eserinde söz konusu altı kitaptaki hadisleri bir araya getirmiştir.³²⁴

Günümüzde teknolojik imkanlarla işlevini yitirdiğini düşündüğümüz fakat yazıldığı zaman için büyük ölçüde kolaylık sağlayan etraf çalışmaları da bu dönemde önemli bir yer işgal etmektedir. İbnü'l Kayserânî'nin, *Etrâfü'l-Kütübi's-sitte* eseri de bu eserler üzerine yapılmış çalışmalardır.

Bu asırda hadis faaliyetinin birçok alanda gerçekleşmesi nedeniyle çalışmamızı hadisin belli alanlarıyla sınırlı tutmayı daha uygun gördük. Hicrî altıncı asırda kaleme alınan Hadis edebiyatının mühim eserleri ve alanları hakkında bilgi vermeye çalışacağız.

³²³ Gökçe, "Ali b. Osman el-Ûşî'nin Yaşadığı Dönemde Hadis İlmi", 469.

³²⁴ Yücel, *Hadis Tarihi*, 152

2.1.11. Hadis Usûlü ile İlgili Çalışmalar

Hicrî 6. asır telif edilen hadis usûlü eserlerinin, daha önceki dönemlerde ortaya çıkmış olan eserlerin metotlarını ihtiva ettikleri gibi kendilerinden sonraki dönemlerde yazılanlara da kaynaklık etmişlerdir. Bugüne kadar ulaşmış olan hadis usûlü ve ders kitaplarının da bu dönemde telif edildiğini söyleyebiliriz.³²⁵

Hadis usûlü çalışmalarını “mütekaddimûn” ve “muteahhirûn” olmak üzere iki kısımda değerlendirebiliriz. Râmhürmûzî'nin (ö. 360/971) *el-Muhaddisu'l-Fâsıl*'ı, Hâkim en-Neysâbü'rî'nin (ö. 405/1014) *Ma'rifetu Ulûmi'l-Hadîs*'i ve Hatib el-Bağdâdî'nin (ö. 463/1071) *el-Kifâye*'si mütekaddimûn dönemi eserleridir. Muteahhirûn'a ait hadis usûlü eserlerde artık senedlerin terkedilmeye başlaması görülmektedir. Hicrî altıncı âlimlerinden el-Begâvî (ö. 516/1122) *Mesâbîhü's-Sünne* ile bu geleneği başlatmış Kâdî İyâd'ın (ö. 544/1149) *Kitâbü'l-İlmâ ilâ Ma'rifeti Usûli'r-Rivâyet ve Takyîdi's-Semâ'* adlı eserinde senedli bilgi verme usûlünü hadisler dışında bırakmış. Daha sonra Afrikalı Ebû Hafs Abdülmecit b. Hasan el-Meyyânicî (ö. 581/1185) tarafından hadis usûlüyle ilgili *Mâ lâ yese'u'l-muhaddise cehlüh* adlı muhtasar risale kaleme alınmıştır. Böylece müteahhirûn dönemi başlamıştır.³²⁶

Kâdî İyâd bu eserini hadis usûlü manasına gelen usûlü'r-rivâye adını vermiştir. Müellif söz konusu eserinde hadis usûlünün eğitim aşamalarından söz etmiştir. Ayrıca hadis ilmini bilme, hadislerin yazımı, tashîf ve hatalar gibi birçok konuda bilgi vermiştir. Bunların dışında hadis öğrencisi ve hocasının taşıması gereken ahlâkî vasıflar, hadis öğrenmek için uygun olan yaş vs. Bilgilere de yer vermiştir.³²⁷

Söz gelimi belirtmek gerekir ki Filistinli İbn Kayserânî Muhammed b. Tâhir (ö. 507/1113) *Şurûtu Eimmeti's-Sitte Buhârî, Müslim, Ebî Dâvûd, Tirmizî, Nesâi İbn Mâce*³²⁸

³²⁵ Mehmet Dilek, “Hadis Tarihi”, *Hadis El Kitabı*, 169.

³²⁶ İsmail L. Çakan, *Hadis Edebiyatı*, (İstanbul: MÜİF Yay., 1985), 164-166; Gökçe, “Ali b. Osman el-Üşî'nin Yaşadığı Dönemde Hadis İlmi”, 469-470; M. Ali Sönmez, “İbnu's-Salah'ın Mukaddimesinden Önce Hadis Usûlü Alanındaki Çalışmalar”, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1/1 (1985), 57; Veli Aba, “Mütekaddimûn Dönemi Hadis Usûlü Eserlerinin Mukâyesesi”, *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2/4, (2013), 233-249.

³²⁷ Geniş bilgi için bk. Kâdî İyâz, *Kitâbü'l-İlmâ ilâ Ma'rifeti Usûli'r-Rivâyet ve Takyîdi's-Semâ'*, thk. Seyyid Ahmed Sakar (Kahire: Dârü't-Türâs, 1970); Yücel, *Hadis Tarihi*, 163.

³²⁸ İbn Kayserânî, Muhammed b. Tâhir el-Makdisî, *Şurûtu Eimmeti's-Sitte Buhârî, Müslim Ebî Dâvûd, Tirmizî, Nesâi İbn Mâce*, (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1984).

adlı eseri müstakil hadis usûlü çalışması olmamasına rağmen hadis usûlüyle dolaylı da olsa ilişkili bir çalışma olduğunu söyleyebiliriz.

Müstakil hadis usulü kitabı olarak değerlendirebileceğimiz *Kitâbü 'l-İlmâ İlâ Ma 'rifeti Usûli 'r-Rivâyet ve Takyîdi 's-Semâ'* ve *Mâ lâ yese 'u 'l-muhaddise cehlüh* çalışmanın dışında altıncı asırda hadis usulünün çeşitli konularına dair çalışmalarla karşılaşmaktayız.³²⁹ Bunlardan birisi hadis rivâyeti adabı (âdâbü'r-rivâye) ile ilgilidir. Adâbu'r-rivâye hadis usûlü ilminin önemli bir konusu olan rivâyet metotlarından, rivâyete dikkat edilmesi gereken esaslardan bahseder. Genelde hadis usulü kitaplarında konuyla ilgili bilgiler dağınık bir şekilde bulunmaktadır. Bununla birlikte hadis rivâyet eden (tâlib) ile kendisinden hadis rivâyet edilen (şeyh)in uyması gereken esaslara dair ayrı eserler de yazılmıştır. Altıncı asırda konuya dair önemli eserlerden birisi kaleme alınmıştır. Bu eser es-Sem'ânî'nin *Kitâbu Edebi 'l-İmlâ ve 'l-İstimlâ* isimli eseridir.³³⁰

Hicrî altıncı asırda hadis usûlü ile doğrudan veya dolaylı olarak ilgili olan bazı çalışmalar şunlardır:

Ali b. İbrâhim el-Gırnâtî'nin *el-A'lâm fî İstîâbi 'r-Rivâye ani 'l-Eimmeti 'l-A'lâm* 'ı, Muhammed b. Tâhir, İbnu'l-Kayserânî'nin *el-Amel bi-İcâzeti 'l-İcâze, el-Fevâidu 's-Sihâh alâ Şurûti 'l-İmâmeyn fî Ma 'rifeti 'l-Uluvv ve 'n-Nuzûl, Kitâbu 's-Semâ ve Kitâbu 'l-İcâzât* isimli eserleri, Ahmed b. Muhammed ed-Dineverî'nin *et-Tahkîk fî Mesâili 't-Ta'lik* 'i, Ahmed b. Muhammed es-Silefî'nin *Şartu 'l-Kirâ'a ale 'ş-Şuyûh* 'u, Ebû Zekeriya el-Hâzimî'nin (ö. 584/1188) *Şurûtü Eimmati 'l-Hamse* 'si ve İbn Ebbânî Ahmed b. Muhammed'in Hadis ilimleri hakkında yazdığı bir cüzden de söz edilir.³³¹

2.1.12. Sahihayn Üzerine Yapılan Çalışmalar

İki sahip anlamına gelen bu terim hadis ilminde Muhammed b. İsmâil el-Buhârî (ö. 256/870) ve Müslim b. Haccac el-Küşeyrî'nin (ö. 261/874) kısaca *Sahih* olarak bilinen eserleridir. Bu eserler bazı âlimler tarafından Kur'an'dan sonraki en sahih kitap olarak

³²⁹ Gökçe, "Ali b. Osman el-Ûşî'nin Yaşadığı Dönemde Hadis İlmî", 471.

³³⁰ Mücteba Uğur, *Hadis İlimleri Edebiyatı*, (Ankara: TDV Yay., 1996), 32.

³³¹ Gökçe, "Ali b. Osman el-Ûşî'nin Yaşadığı Dönemde Hadis İlmî", 471; Sedat Yıldırım, *Hicrî V.-VII YY. da Hadis Çalışmaları ve Ahvâzlı Hadisçiler*, 42.

nitelendirilmiştir.³³² Ancak bu kitaplar hakkında hadis kitapları arasında en sahih olanları diyebiliriz.

Sahihayn üzerine yapılan çalışmalara³³³ genel olarak baktığımızda bu iki kitaptan yaklaşık bir asır sonra sahihayn kavramının ortaya çıktığını görmekteyiz. Konumuzla alakalı olan hicrî altıncı asırda sahihayn üzerine yapılan çalışmaların önemli bir kısmı iki eseri birleştirme (cem') üzerinedir. Altıncı asırda Buhârî ve Müslim'i birleştiren (el-Cem' Beyne's-Sahihayn)³³⁴ eserlerden tespit ettiklerimiz şunlardır:

1. Begavî (ö. 516/1122), *el-Cem' Beyne's-Sahihayn* ve *Mesâbihü's-Sünne'si*
2. İbnü'l-Haddâd (ö. 517/1123), *el-Cem' Beyne's-Sahihayn'ı*
3. Ebû Nuaym Ubeydullah b. Hasan b. Ahmed (ö. 517/1123) *el-Câmî Beyne's-Sahihayn'ı*
4. Muhammed İbnü'l-Hüseyn el-Murrî (536/1140) *el-Cem' Beyne's-Sahihayn'ı*
5. İbn Hubeyre (ö. 560/1165), *el-İfsâh (el-İdâh) an Meâni's-Sihâh'ı*
6. İbnü'l-Harrât (ö. 581/1185), *el-Cem' Beyne's-Sahihayn'ı*
7. Ebû Abdullah Muhammed b. Huseyn b. Ahmed el-Merî (ö. 582/1186), *el-Câmî Beyne's-Sahihayn'ı*
8. İbnü'l-Hâtir en-Nu'mânî (ö. 598/1202), *Muhtasaru'l-İfsâh'ı*³³⁵

Muhammed b. Tâhir el-Makdisî (ö. 507/1113), Buhârî ve Müslim'in sahih hadisleri sakim olanlardan ayırdıklarını, kitaplarına sahih hadisleri aldıklarını ifade etmiştir. Ayrıca hadis ilminde bu iki âlimi aşmanın mümkün olmadığını ve bu kitaplardaki hadisler müslümanlar için bir hüccet olduğunu belirtmiştir.³³⁶

İbrâhim b. Yûsuf b. Kurkûl (ö. 569/1174), *Şerhu Muşkilâti's-Sahihayn*, İbnü'l-Cevzî (ö. 597/1200), *Keşfü Muşkili Hadîsi's-Sahihayn* isimli eserleri isminden belli olduğu gibi sahihayn'ın müşkil hadisleri üzerine yazılan eserlerdir. İbn Mende (ö. 512/1119), *el-Musannef ale's-Sahihayn'ı*, İbnü'l-Kayserânî (ö. 507/1113) ise *Muvâfakatü'l-Buhârî ve*

³³² İbnü's-Salah, *Ulûmü'l-Hadîs*, thk. Nüreddîn İtr, (Dımaşk: Dârü'l-Fikr, 1998), 18.

³³³ Geniş bilgi için bk. M. Y. Kandemir, "Sahihayn", *DİA*, (İstanbul: TDV Yay., 2008), 35/527-530.

³³⁴ Geniş bilgi için bk. M. Y. Kandemir, "el-Cem' Beyne's-Sahihayn", *DİA*, (İstanbul: TDV Yay., 1993), 7/282-283.

³³⁵ Uğur, *Hadis İlimleri Edebiyatı*, 271.

³³⁶ Mehmet Dilek, "Hadis Tarihi", *Hadis El Kitabı*, 155.

Müslim isimli eserini sahîhayn hadisleri üzerine yazmışlardır. Buhârî râvîlerinin biyografileri üzerine el-Kelâbâzî (ö. 398/1007) tarafından yazılan el-*Hidâye* ve 'l-*Îrşâd* isimli eser ile Müslim râvîlerinin biyografileri üzerine İbn Mencûye'nin *Ricâlü Sahîh-i Müslim* isimli eserini birleştirerek İbnü'l-Kayserânî el-Makdîsî, el-*Cem'u Beyne Ricâli's-Sahîhayn* isimli eser yazmıştır.³³⁷

Buhârî ve Müslim'in *Sahîh* 'leri üzerine yazılan önemli bir çalışma Kâdî İyâz'ın *Meşerâku'l-Envâr alâ Sihâhi'l-Âsâr*'ıdır. Bu isim Buhârî, Müslim ve *Muvatta* 'ın üçüne birden verilen bir isimdir. Eser *Sahîhayn* ile Mâlik b. Enes'in *Muvatta* 'ında ricâl isimlerinde görülen hataları düzeltmek, hadislerinin lafızlarını, garîb kelimelerini, rivâyet farklarını ve manâlarını açıklamak amacıyla alfabetik olarak kaleme almıştır.³³⁸

Ömer b. Muhammed en-Nesefî'nin sahihayn hadislerinin şerhine dair olduğu anlaşılan *Şerhu Ahbâri Kitâbi's-Sihâh* (es-Sahîhayn) isimli bir eseri Sahîhayn literatürüne dair yapılan çalışmalar arasındadır.³³⁹

2.1.13. Kütüb-i Sitte Üzerine Yapılan Çalışmalar

Hadis tarihi ile ilgili eserlere baktığımızda Kütüb-i Hamse veya Kütüb-i Sitte tabirleri hicri beşinci asra kadar kullanılmadığı söylenmektedir. Kütüb-i Sitte eserlerini derleyen âlimlere de “eimme-i sitte” denilmektedir. Hicrî ikinci ve üçüncü asırda telif edilen hadis kitaplarından bir kısmının “kütüb-i sitte” kavramıyla ifade edilmesinin tam başlangıç tarihi bilinmemektedir. Hicri dördüncü asır âlimlerinden İbnü's-Seken (ö. 353/964) kendisinden bazı hadis kitaplarını tavsiye etmesi istendiğinde Buhârî (ö. 256/870) ve Müslim'in (ö. 261/874) *el-Câmiü's-Sahîhleri* ile Ebû Dâvûd (ö. 275/888) ve Nesâî'nin (ö. 303/915), *es-Sunen* 'lerini güvenilir bulduğunu belirtmiştir. Bu durum dördüncü asırda henüz kütüb-i sitte kavramının bulunmadığını göstermekte ancak bir yandan bazı temel eserlerin güvenilir eserler adı altında değerlendirilmeye başlandığına işaret etmektedir. Daha sonraları bu dört kitaba Tirmizî'nin (ö. 279/898) *el-Câmiu's-Sahîh* 'ı eklenerek ihtiva ettikleri hadislerin genellikle sahih olduğu ve bunlara “el-usûlu'l-hamse” denildiği, bunlara bazı muhaddislerin

³³⁷ Gökçe, “Ali b. Osman el-Ûşî'nin Yaşadığı Dönemde Hadis İlmi”, 472.

³³⁸ Toprak, *Hadiste Derlemecilik Devrinin Başlaması ve Ûşî'nin Nisâbu'l-Ahbâr* 'ı, 49; Gökçe, “Ali b. Osman el-Ûşî'nin Yaşadığı Dönemde Hadis İlmi”, 472; Mehmet Dilek, “Hadis Tarihi”, 155.

³³⁹ Gökçe, “Ali b. Osman el-Ûşî'nin Yaşadığı Dönemde Hadis İlmi”, 472.

İmâm Mâlik'in (ö. 179/783) *el-Muvatta*'nı, bazılarının ise Dârimî'nin (ö. 280/893) *es-Sunen* 'ini ilave ederek "kütüb-i sitte" kavramının ortaya konulduğu belirtilmektedir.

Bilindiği kadarıyla ilk defa İbnü'l-Kayserânî, hadislerin büyük çoğunluğunu ihtiva ettiği kabul edilen el-Usûlu'l-Hamse'ye bu eserde yer almayan bin kadar rivâyeti ihtivâ eden İbn Mâce'nin (ö. 273/886) *es-Sunen* 'ini ilave ederek "Kütüb-i Sitte" tabirini oluşturmuştur. Ancak altıncı kitap dokuzuncu asra kadar tartışılmıştır. Mesela, İbnü's-Salah (ö. 643/1245), Nevevî (ö. 676/1277), İbn Hacer el-Askâlânî (ö. 852/1448) gibi hadis ilminde isimleri büyük harflerle yazılacak âlimler İbn Mâce yerine Dârimî'nin Sünen'inin daha layık görmüşlerdir.³⁴⁰ Kısacası her ne kadar Kütüb-i Hamsa veya Kütüb-i Sitte tabirleri yerleşmişse de içeriği âlimler tarafından tartışıla gelmiştir.

İbnü'l-Kayserânî âlimlerinin rivâyet şartlarını tespit etmek üzere "kütüb-i Sitte" müelliflerine işaret eden bir tabir kullanarak *Şurûtü'l-Eimmeti's-Sitte* isimli eserini yazmış, Kütüb-i Sitte terimini kullandığı *Etrâfü'l-Kutubi's-Sitte* isimli eserinde ise altı hadis kitabına bir Etrâf hazırlamıştır. Dört sünenin etrâfını yapan Ebü'l-Kâsım İbn Asâkir de bu kitabın müellif hattı nüshasını gördüğünü ve fahiş hatalar tespit ettiğini söylemiştir.³⁴¹

Kütüb-i Sitte'nin ricâlî ile ilgili o eserlerin musanniflerinin sadece hocalarını tespit etmek maksadıyla ilk çalışmayı *el-Mu'cemü'l-Müştemil* adlı alfabetik eseriyle Ebü'l-Kâsım İbn Asâkir (ö. 571/1176) yapmıştır. İbn Asâkir bu çalışmasında kendilerinden hadis almış olduğu hocalarını bir araya toplamış ve bunlara günümüze ulaşmayan pek çok eserden faydalanarak Buhârî ve Müslim'in hocalarını da ilave etmiştir.³⁴²

Bu asırda yazılmış olan Ebü'l-Hasan Rezîn b. Muâviye el-Adberî es-Serakustî (ö. 535/1141) *et-Tecrid li's-Sihâh ve's-Sünen* 'i ve Abdulganî el-Makdîsî'nin (ö. 600/1203) *el-Kemâl fî Ma'rifeti Esmâi'r-Ricâl* isimli eserlerini de zikredebiliriz.

2.1.14. Erbâinler

"Ümmetim için dinî konularla ilgili kırk hadis ezberleyeni Allah Teala kıyamet gününde fâkihler ve âlimler arasında dilirtir." Bu hadis hemen hemen bütün kırk hadis

³⁴⁰ Gökçe, "Ali b. Osman el-Ûşî'nin Yaşadığı Dönemde Hadis İlmî", 473; Mehmet Dilek, "Hadis Tarihi", *Hadis El Kitabı*, 157.

³⁴¹ M. Y. Kandemir, "İbnü'l-Kayserânî", *DİA*, (İstanbul: TDV Yay., 2000), 21/110.

³⁴² M. Y. Kandemir, "Kütüb-i Sitte", *DİA*, (Ankara: TDV Yay., 2003), 27/7; Küçüktaşçı, Tomar, "İbn Asâkir, Ebü'l-Kâsım", 19/324.

kitaplarının ilk sayfasında yer almakla beraber her müellifin kendi sebepleri de vardır. İlk kırk hadisi Abdullah b. Mübarek (ö. 181/797) ele almıştır.³⁴³ Abdullah b. Mübarekle başlamış olan ve zayıf hadise dayandırılan bu tür çalışmalar hicrî 5. asırdan itibaren gelişme göstermiştir. Erbeun Edebiyatı da gelişmesinin sebebi olarak gösterilen konuya dair hadis gereği üzerinde yoğunlaşan bir tür olagelmıştır.

Kırk hadis dediğimiz zaman ilk aklımıza gelen Nevevî'dir (ö. 676/1277). Nevevî'nin kırk hadisi senedsiz vermiş ve hepsi Buhârî ve Müslim'in *Sahîh*'lerinden seçilmiştir.³⁴⁴

Altıncı asırda yazılan bazı kırk hadis eserleri şunlardır:

1. Muhammed b. Muhammed el-Havranî (ö. 571/1176?) *eş-Şerhu ve'l-Beyân Li Eba'in İbni Vad'ân*.
2. Muhammed İbnü'l-Fadl eş-Şehristânî (ö. 548/) *el-Erba'ûn*
3. Muhammed b. Muhammed et-Ta'î (?) *Erba'ûn et-Ta'îyye*
4. Muhammed b. Ali b. Abdullah el-Endulûsî (ö. 563/), *el-Erba'ûn*
5. Ali İbnü'l Hasan İbn Asâkir (ö. 571/1176) *Kitâbü'l-Erba'in el-Buldâniyye*
6. İbn Asâkir, *Erba'ûna Hadisan Min Erbain Şeyh Min Erbain Medîne*
7. İbn Asâkir, *Kitâbü'l-Erba'in fî Menâkibi Ümmahâti'l-Mü'minîn*
8. İbn Asâkir, *el-erba'ûn el-Musâfahât*
9. İbn Asâkir, *el-Erba'ûn el-Musâvât*
10. İbn Asâkir, *el-Erba'ûn et-Tivâl*
11. Yûsuf b. Abdullah el-Endulûsî (ö. 575/1179) *el-Erba'ûn fî'l-Haşr*
12. Ahmed b. Muhammed es-Silefî (ö. 576/1180) *Kitâbü'l-Erba'in el-Buldâniyye*
13. Abdullah b. Hayder el-Kazvinî (ö. 582/1186) *el-Erba'ûn*
14. Yûsuf b. Ahmed eş-Şirâzî (ö. 585/1189), *el-Erba'ûn el-Buldâniyye*
15. Abdürrazzâk b. Rizkullah el-Cîlî (ö. 595/1199) *el-Erba'ûn an Erba'îna Şeyhan*

³⁴³ M. Y. Kandemir, "Kırk Hadis", *DİA*, (Ankara: TDV Yay., 2002), 25/467.

³⁴⁴ Çakan, *Hadis Edebiyeti*, 114-115.

16. Muhammed b. Ali, Muhyiddin İbnü'l-Arabî 599 yılında derlediği *el-Erba'ûn* adlı eserlerini saymak mümkündür.³⁴⁵

Bu sıralamada görüldüğü gibi sadece İbn Asâkir kırk hadis ile ilgili altı eser yazdığı bilinmektedir. Burada isimlerinden de belli olduğu gibi hangi metotla ve hangi sebeple yazdıklarını da aslında söylemişlerdir. Yukarıda bahsettiğimiz gibi kimileri yaptığı yolculuklar esnasında şehirlere göre, kimileri de hocalarının isimlerine göre kendi metotlarıyla yazmışlardır.

İbn Asâkir'in 576/1180 yılında vefat eden hocası Ebû Tahir Ahmed b. Muhammed es-Selefi el-İsfahânî'nin yukarıda bahsettiğimiz kırk ayrı şehre mensup kırk şeyhten rivâyet ettiği kırk hadisi topladığı eseri hadiste Erbaûniyyat geleneğini geliştirmiştir. İbn Asâkir, yazarın bu metodunu takip etmiş ve onu daha yeni bir metotla ileri götürmüştür; kırk beldede kırk şeyhten rivâyet edilen kırk hadisi, kırk sahabeye isnâd etmiştir.³⁴⁶

İbn Asâkir kaleme aldığı *el-Erbaun el-Buldaniyye*³⁴⁷ isimli eserini, farklı beldelere yapılan ilmi yolculuklar ve buralarda bulunan değişik hocalardan alınan hadisleri derleyerek yazmıştır.³⁴⁸ Müellif çalışmasında gezdiği coğrafyayı ve hadis aldığı hocalarını da tanıtır. Rivâyetlerine Mekke'den başlar. Medine, Mina, Dımaşk, Küfe, Bağdat, Şehristân, İsfahân, Merv, Nîsâbûr, Herât ile devam eder. Kırkinci şehir olarak el-Cezire bölgesindeki Rakka'da bitirir.³⁴⁹ Bu şehirlere gidiş tarihini ve hadisleri ne zaman aldığını da ayrıca kaydeder. Eseri yayımlayan Salâhaddin el-Müneccid'de İbn Asâkir'in hadisleri aldığı hocaları ile dolaştığı şehirlerin adlarını ve buralarda bulunduğu tarihleri bir liste halinde kitaba eklemiştir.³⁵⁰

İbn Asâkir'in kırk hadis ile ilgili daha bir eseri *el-İctihâd fî İkameti Farzi'l-Cihâd* adlı eseri kırk hadisten oluşup, *Erba'ûne Hadisen fî'l-Hassi ale'l-Cihâd* adıyla da bilinmektedir. Ahmed Abdulkerim el-Hilvânî tarafından *İbn Asâkir ve Devruhu fî'l Cihâdi Zıdda's-Salibiyyin* adlı kitabın içinde doksan birinci sayfa ile yüz ellinci sayfalar arasında

³⁴⁵ Uğur, *Hadis İlimleri Edebiyatı*, 82.

³⁴⁶ el-Hâfız, *el-Hâfız İbn Asâkir Muhaddisü's-Şâm ve Muerrihuha'l-Kebîr*, 388; Küçükkaşçı, Tomar, “İbn Asâkir”, 19/323.

³⁴⁷ İbn Asâkir'in bu eseriyle ilgili geniş bilgi için bk. Bayram Kanarya, “Kırk Hadis/Erbaûn Edebiyatının Rivayetlerdeki Dayanakları ve İbn Asâkir'in *el-Erbaûne'l-Buldaniyye* İsimli Eseri”, *Usûl İslâm Araştırmaları*, 28/28, (2017), 97-122.

³⁴⁸ Bayram Kanarya, “Kırk Hadis/Erbaûn Edebiyatının Rivayetlerdeki Dayanakları ve İbn Asâkir'in *el-Erbaûne'l-Buldaniyye* İsimli Eseri”, *Usûl İslâm Araştırmaları*, 28/28, (2017), 100-101.

³⁴⁹ İbn Asâkir, Ebû'l Kâsım Ali b. Ebi Muhammed b. Hasan b. Hibetullah b. Abdillâh b. Hüseyin, *el-Erba'ûn'el-Buldâniyye*, thk. Abdilhâc Muhammed el-Harîrî, (Dımaşk: el-Mektebû'l İslâmî, 1993), 47-163.

³⁵⁰ el-Hâfız, *el-Hâfız İbn Asâkir Muhaddisü's-Şâm ve Muerrihuha'l-Kebîr*, 388.

neşredilmiştir. Ayrıca Dârü'l-Hülefâ tarafından Abdullah b. Yûsuf tahkiki ile neşredilmiştir.³⁵¹

2.1.15. Şerh Çalışmaları

Herkesin bildiği gibi hadisler, isnâd ve metin olmak üzere iki kısımdan müteşekkildir. Bunların her ikisi de pek çok açıdan inceleme konusu olabilmektedir. Metindeki garîb kelimeler, metnin delalet ettiği anlam, fikhî yorumlar, diğer dini naslarla ilişkisi ve ihtilâfu'l-hadis meselesi, isnâdların ittisali, hadisin farklı isnâdları, râvîlerin kimler olduğu, bunların cerh ve ta'dîl açısından durumları araştırma konusudur. İşte hadis kitaplarının şerhleri bütün bu konuları bir arada değerlendiren eserler olduğunu söyleyebiliriz.³⁵²

Hadis kitaplarını şerh etme çalışmaları hicri 4. yüzyılda Hattâbî (ö. 388/998) tarafından Ebû Dâvûd'un *Sünen*'ine *Meâlimü's-Sünen* adlı eseriyle ilk şerh işi başlamıştır.³⁵³ Dördüncü asırda başlanmış olan şerh faaliyetleri altıncı asırda daha gelişmiş olup hicri 9. asırda zirveye ulaşmıştır. Hicri altıncı asır sonraki üç asra nispetle kapsamlı hadis şerhlerinin yazıldığı bir dönem değildir. Hicri altıncı asır şerhleriyle öne çıkan, hadis tarihinde şerh dönemi olarak değerlendirilen bir dönem olmamakla birlikte bu dönemde bazı önemli şerhler yazılmıştır.³⁵⁴

Hicri altıncı asır âlimlerinden Hüseyin b. Mesûd el-Beğâvî (ö. 516/1122) bazı câmi', musannef, sünen ve müsneddeki hadislerin analizini yaparak, *Şerhu's-Sünne* adlı eser kaleme almıştır. Ayrıca Tirmizî'ye *Şerhu Câmi'it-Tirmizî* adında bir şerh yazmıştır.³⁵⁵

Altıncı asırda Sahîhi Buhârî'ye 3 şerh yapıldığını görmekteyiz. Bunlar İsmâil b. Muhammed el-Bustî'nin (ö. 535/1141) *Şerhu'l-Buhârî*'si, Endülüslü âlim Ahmed b. Muhammed b. Ömer et-Teymî İbn Verd'in (ö. 540/1145) mufassal bir şerh olan *Şerhu'l-Buhârî*'si ve Muhammed b. Abdullah, İbnü'l-Arâbî'nin (ö. 543/1148) *Şerhu'l-Buhârî*'sidir. Sahîh-i Müslim'e ise bu asırda 4 tane şerh yapılmıştır. Bu şerhler; Abdülğâfir b. İsmâil el-Fârisî'nin (ö. 529/1135) *el-Mufhim fî Şerhi Garîbi Müslim*'i, İsmâil b. Muhammed el-Bustî'nin *Şerhu Sahîhi Müslim*'i, Muhammed b. Ali el-Mâzerî'nin (ö. 536/1141) *el-Mu'lim bi-Fevâ'id Kitâbi Müslim*'i ve Kâdî İyâd'ın (ö. 544/1149) *İkmâlû'l-Mu'lim bi-Fevâ'id Kitâbi*

³⁵¹ Küçükaşçı, Tomar, "İbn Asâkir", 19/323.

³⁵² Aktepe, *Hadis İlmîne Giriş*, 126.

³⁵³ Çakan, *Hadis Edebiyatı*, 129; Mehmet Dilek, "Hadis Tarihi", *Hadis El Kitabı*, 163.

³⁵⁴ Gökçe, "Ali b. Osman el-Üşî'nin Yaşadığı Dönemde Hadis İlmi", 474.

³⁵⁵ Yıldırım, *Hicri V-VII. (M. XI-XIII) YY. 'Da Hadis Çalışmaları ve Ahvâzlı Hadisçiler*, 88.

Müslim’idir. Mâzerî’nin şerhi Sahih-i Müslim derslerinde yaptığı izahların yazılmasıyla oluştuğu için baştan sona kadar tüm hadislerin şerh edildiği düzenli bir şerh olmayıp, gerekli görülen yerlerde açıklamaların yapıldığı bir şerhtir.³⁵⁶

Buhârî ve Müslim’in *el-Câmi’u’s-sahîh*’leri ve İmam Mâlik’in *Muvatta*’ı üzerine de birçok çalışmalar yapılmıştır. Abdullah b. Muhammed b. el-Seyyid el-Batalyevsî (ö. 521/1127) *Muvatta*’ı dil ve filoloji açısından şerh niteliğinde *Müşkilâtü Muvatta*’ adlı bir eser yazmıştır. Ebû Bekr Arabî (ö. 543/1148) *Buhârî ve Müslim’e Kitabü’n-Neyyireyn fî Şerhi Sahihayn* ve Mâlik’in *Muvatta*’ı üzerine *el-Kabes fî Şerhi Muvattai Mâlik b. Enes ve el-Mesâlik fî Şerhi Muvattai Mâlik* isimindeki eserleriyle şerh edebiyatına önemli bir eserler kazandırmıştır. Bu asrın önemli âlimlerinden biri olan Kâdî İyâd (ö. 544/1149) Müslim üzerine çalışmış ve daha önce Mazerî tarafından hazırlanmış olan eseri ikmal niteliğinde *İkmâlü’l-Mü’lim bi Fevâidi Müslim* adlı eser yazmıştır. Bu eserinden başka *Buhârî, Müslim* ve *Muvatta*’ya ait rivâyetleri *Meşârikü’l-Envâr* adlı eserinde şerhetmiştir. Aynı asır âlimlerinden İshâk b. Kurkûl (ö. 569/1174) *Buhârî, Müslim* ve *Muvatta*’ın müphem ve muğlak yerlerini *Metâliü’l-Envâr âla Âsâri’s-Sihâh* adlı eserinde şerh etmiştir. Ebü’l-Ferec İbnü’l-Cevzî (ö. 597/1201) *Keşfü’l-Müşkil min Hadîsi’s-Sahihayn* adlı bir çalışması bulunmaktadır. Bu eserler altıncı asırda yapılmış olan çalışmalar bakımından önemini kanıtlar niteliktedir.³⁵⁷

Tirmizî’ye iki şerh, Nesâî’ye de bu dönemde bir şerh yapıldığı tespit edilmiştir. Ebû Bekr İbnü’l-Arabî’nin *Ârizatü’l-ahvezî fî şerhi’t-Tirmizî*, el-Huseyn b. Mes’ûd el-Beğavî’nin *Şerhu Suneni’t-Tirmizî*’si özellikle Tirmiziyle alakalı olan şerhi de önemiyle şöhrat bulmuş olan eserlerdendir. Nesâî’ye dair ilk şerhi de bu dönemde yaşamış olan Ali b. Abdullah İbnü’n-Nîme el-Ensârî el-Endülüsî’ye ait olduğunu görüyoruz.³⁵⁸

Hicrî altıncı asırda yapılan bazı şerhlerle beraber hadisin şerhine dair eserler de telif edilmiştir. Bazıları şunlardır: Abdullah b. Yahyâ et-Tûcîbî (ö. 502/1106), *İbnü’l-Vahşî’nin Şerhu’s-Şihâb*’ı, İbnu’l-Kayserânî’nin (ö. 507/1111), *el-Keşf an Ahâdîsi’s-Şihâb* ve *Ma’rifeti’l-Hatâ fihâ ve’s-Savâb*’ı, Abdulaziz b. Muhammed ed-Devrakî’nin (ö. 524/1128), *Şerhu’s-Şihâb*’ı, Muhammed b. Abdullah el-Âmirî’nin (ö. 530/1134), *Şerhu Şihâbi’l-Ahbâr*’ı, Kâdî İyâd’ın (ö. 544/1148), *Şerhu Garîbi’s-Şihâb*’ı, Ahmed b. Abdurrahmân,

³⁵⁶ Gökçe, “Ali b. Osman el-Ûşî’nin Yaşadığı Dönemde Hadis İlmi”, 475.

³⁵⁷ Yıldırım, *Hicrî V-VII. (M. XI-XIII) YY. ’Da Hadis Çalışmaları ve Ahvâzlı Hadisçiler*, 88-89.

³⁵⁸ Gökçe, “Ali b. Osman el-Ûşî’nin Yaşadığı Dönemde Hadis İlmi”, 475.

İbnü's-Sağîr'in (ö. 559/1163), *Şerhu Şihâbi'l-Ahbâr*'ı, Muhammed b. Es'ad, İbnü'l-Hakîmî'nin (ö. 567/1171), *Şerhu's-Şihâb*'ı, Yûsuf b. Abdullah el-Endelûsî Ebû Amr b. Abbâd'ın (ö. 575/1179), *Şerhu's-Şihâb*'ı, İbnü'l-Cevzî'nin (ö. 597/1201), *el-Hatau ve's-Sevâb an Ahâdîsi's-Şihâb*'ı, İbnü'l-Arabî'nin *Hadîsu'l-İfk*, *Şerhu Hadîsi Ummi Zer* ve *Şerhu Hadîsi Câbir* isimli eserleri ile Kâdî İyâd'ın *Şerhu Hadîsi Ummi Zerr*' isimli eserini saymak mümkündür.³⁵⁹

2.1.16. Ricâl Çalışmaları

Hadis ilimleri içinde son derece önemli olan Ricâl ve Tabakât çalışmaları da hicrî 6-12. asırlar arasında pek çok eser telif edilmiştir. Hicrî altıncı asrın genel çalışmalarının biri ricâl çalışmaları olduğu görülmektedir. Bu asırda hadis ricâline dair çalışmaların genellikle “sahihayn” ve “kütüb-i sitte” başta olmak üzere belirli eserlerin ricâli üzerine odaklandığı görülmektedir.³⁶⁰

Hicrî altıncı asırda hadis ricâli ilmi altında “elkâb”, “ensâb”, “muhaddisûn”, “sahabe”, “mu'cemu's-şuyûh”, türlerindeki eserleri de değerlendirebiliriz. Bu asırda telif edilen İbn Asâkir'in *Târîhu Dimaşk* ve diğer şehir tarihlerine dair eserler de hadis ricâli konusunda kaynak niteliğinde eserlerdir. *Târîhu Medîneti Dimaşk* Ricâl edebiyatının en hacimli çalışmalarından biri olduğunu söylemek yanlış olmaz. Bu eserde 10.000 civarında kişi tanıtılmıştır.³⁶¹ Ayrıca İbn Asâkir'in *Kitâbü'l-Mu'cem* adlı eserini de söylemek gerekir ki bu eserde kendisinden hadis dinlediği şeyhleri hakkında yazmıştır. Günümüze yazma olarak iki cüz halinde intikal etmiştir.

İbn Asâkir *Kitâbü Mu'cemmi's-Şuyûhi'n-Nübelâ* adlı çalışmasında kendilerinden hadis almış olduğu hocalarını bir araya toplamış ve bunlara günümüze ulaşmayan pek çok eserden faydalanarak Buhari ve Müslim'in hocalarını da ilave etmiştir. Zehebî kitabı özetlerken bazı eklemeler de yapmıştır. Eser Sekîne eş-Şihâbî tarafından neşredilmiştir. *Tertîbü esma'i's-Sahâbe ellezîne ahrece hadisehüm Ahmed b. Hanbel fi'l-Müsned* adlı eserinde Ahmed b. Hanbel'in el-*Müsned*'inin ilmi kıymeti, tertip ve tanzimi hakkında bilgi

³⁵⁹ Uğur, *Hadis İlimleri Edebiyatı*, 208, 128.

³⁶⁰ Mehmet Dilek, “Hadis Tarihi”, *Hadis El Kitabı*, 167.

³⁶¹ Aktepe, *Hadis İlmîne Giriş*, 118.

verildikten sonra sahabi râvîler alfabetik düzenle sıralanmakta ve rivâyetlerinin *el-Müsned*'in hangi bölümlerinde geçtiği kaydedilmektedir.³⁶²

Bu asırda yapılmış olan ricâl çalışmalarının bazıları şunlardır: İbnü'l-Kayserânî (ö. 507/1111) *el-Cem' beyne ricâli's-Sahîhayn*, Abdullah b. Ahmed b. Ahmed eş-Şenterânî'nin (ö. 522/1128) *el-Minhâc fî ricâli Müslim ibnu'l-Haccâc* adlı eseri Müslim'in Râvî ve ricâlleri ile ilgili bilgiler veren bir eserdir. Sem'ânî (ö. 562/1166) *el-Ensâb* 5300'den fazla nisbenin toplandığı bir eserdir. Ensâb konusunda daha sonra gelenlere kaynak olmuştur. İbn Beşkuvâl (ö. 578/1183) *Zikru men Rava'l-Muvatta' an Mâlik* isimli eserinde *Muvattâ'*'nın râvîlerini ele almıştır. İbnü'l-Cevzî (ö. 597/1201) *el-Muntazam* Tam adı *el-Muntazam fî târîhi'l-mülûk ve'l-ümem*'dir. İnsanlığın başlangıcından 570'li yıllara kadar geçen olaylardan ve meşhur kimselerden bahseden bir eserdir. Müellifin *ed-Duafâ ve'l-metrûkîn*'i adlı eseri ise 4000 civarında zayıf râvî hakkında oldukça kısa bilgiler içeren bir eserdir. *Sıfatü's-safve* adlı çalışması ise Ebû Nuaym'ın (ö. 430/1034) *Hilyetü'l-evliyâ*'sının özetidir. Cemmâilî (ö. 600/1204) *el-Kemâl fî esmâi'r-ricâl*, Kütüb-i sitte râvîlerini tanıtmak üzere yazılmış ilk eserdir.³⁶³

2.1.17. Etrâf Çalışmaları

Etraf kitaplarının ilk örnekleri hicrî 5. asırda görülmüştür. Etrâf kitapları genelde Kütüb-i Sitte ve Sahihayn'daki hadisleri ihtiva etmektedir. Bu eserlerde, hadisin tamamını hatırlatacak şekilde başından hadis zikredilmekte sonra da isnatları verilmektedir. Etrâf kitaplarında bu isnatlar ya daha teferruatlı bir şekilde ele alınmış, ya da sadece belirli kitaplar esas alınarak verilmiştir.³⁶⁴

Hicrî 6. yüzyılda yazılmış olan etraf kitaplarının bazıları şunlardır: Ebû'l-Fazl Muhammed b. Tâhir el-Makdisî İbnü'l-Kayserânî'nindir (ö. 507/1113) *Etrafu Süneni İbn Mâce*, *Etrafu Ehâdisi Ebî Hanîfe*, *el-Misbâh fî Etrâf'il-Mesânid*'is-Sitte, *Etrâf'ül-Garâib ve'l-Efrâd*, *Etrafu Ehâdis'il-Mâlik*, *Etrâf'ül-Garâib ve'l-Efrâd li'd-Dârekutnî*, *Kitâbu Etrâfi Sünen'in-Nesâi* ve *Kitâbu Etrâfi Sünen'it-Tirmizî* adlarıyla kaydedilen 7 tane etrâfı vardır. Ebû Nu'aym Ubeydullah b. Ebî Ali el-Hasan b. Ahmed el-Haddâd el-İsbehânî el-Hâfız'ın

³⁶² Küçükaşçı, Tomar, "İbn Asâkir", 19/324.

³⁶³ Aktepe, *Hadis İlmine Giriş*, 118; Gökçe, "Ali b. Osman el-Ûşî'nin Yaşadığı Dönemde Hadis İlmî", 476.

³⁶⁴ Uğur, *Hadis İlimleri Edebiyatı*, 92; Mehmet Dilek, "Hadis Tarihi", *Hadis El Kitabı*, 166.

(ö. 517/1123) *Etrâf'üs-Sahîhayn* ve Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Tâhir ed-Dânî'nin (ö. 532/1137) *Kitâbü'l-Îmâi fî Etrâfî Ehâdis'il-Muvatta'* adlı eserlerini söylemek mümkündür.³⁶⁵

Bizim konumuz olan İbn Asâkir'in de *el-İşrâf alâ Ma'rifeti'l Etraf* adlı eseri mevcuttur. Bu eser dört *sünen* hadis kitabının indeksidir, 48 cüzden oluşmuştur. Yazma nüshası günümüze ulaşmıştır. Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî ve İbn Mâce'nin sünenleri üzerine yapılmış ve sahabi râvîlere göre alfabetik sırayla düzenlenmiş bir etrâf kitabıdır. Mukaddimesinde kısaca sünenler, etrâf kitaplarının tarihi ve yazılış sebepleriyle eserin özelliklerinden bahsedilmektedir. Müellif, Horasan seyahati sırasında yazdığı müsveddeyi Dimaşk'a döndükten sonra İbn Mâce'yi de ekleyerek tamamlamıştır. Eserin iki ciltlik bir nüshası Süleymaniye Kütüphanesi'nde kayıtlı olduğu da belirtilmiştir.³⁶⁶

2.1.18. Emâlî Çalışmaları

Bir muhaddisin isteyenlere hadis yazdırmak üzere tertiplemediği meclislerde öğrenciler tarafından yazılan hadislerden meydana gelen kitaplardır. Bu kitapları az çok meclislere katılanlar yazabildiği için sayısı oldukça fazladır.³⁶⁷

İbn Asâkir'in *Emâlî fî'l-Hadis*, adlı eseri Dimaşk Emeviyye Camii'ndeki meclislerinde okuttuğu hadislerin bir araya toplanmasından meydana gelmiştir. 408 adet olduğu rivâyet edilen bu meclislerin her biri ayrı bir konuya ayrılmıştı. Bu meclisler, sadece hadisle sınırlı olmamıştır. Aralarında Yahudilerin zemmine, halife ve sahabilerin faziletlerine dair olanlar da olmuştur.³⁶⁸

Emâlî kitaplarının birkaçını burada zikretmek yerinde olur. Ahmed b. Ali el-Hülvânî'nin (ö. 507/1111), *el-Emâlî'si*, İbnü'l-Mansûr es-Sem'ânî'nin (ö. 510/1113) *el-Emâlî'si*, Bekr b. Muhammed ez-Zerencerî'nin (ö. 512/1115) *el-Emâlî'si*, el-A'meş el-Hamedânî'nin (ö. 512/1117) *el-Emâlî'si*, Ahmed b. Abdurrahmân el-Buhârî'nin (ö. 518/1123) *Kitâbü'l-Emâlî'si*, Muhammed b. Abdullah es-Surhâkî'nin (ö. 518/1123) *el-Emâlî'si*, İsmâil b. Muhammed el-Bustî'nin (ö. 535/1139) *el-Emâlî'si*, Ebü'l-Fadl el-Fârisî'nin (ö. 550/1154) *el-Emâlî'si*, Abdükerim b. Muhammed es-Sem'ânî'nin (ö.

³⁶⁵ Gökçe, "Ali b. Osman el-Ûşî'nin Yaşadığı Dönemde Hadis İlmi", 476.

³⁶⁶ Küçükbaşcı, Tomar, "İbn Asâkir", 19/324.

³⁶⁷ Uğur, *Hadis İlimleri Edebiyatı*, 75.

³⁶⁸ el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Buldân*, (Beyrut: Dâru's-Sâdr, 1977), 3/81.

562/1166) *el-Emâlî*'si ve Muhammed b. Ahmed es-Silefî'nin (ö. 576/1180) *el-Mecâlisü'l-Hamsa* adlı eserlerini saymak mümkündür.³⁶⁹

Söz gelimi Ortasya âlimlerinden olan Osman el-Ûşî'nin (ö. 575/1179) *Kasîdatü'l-Emâlî*'sini de belirtmek yanlış olmazdır. Bu Mâtürîdiyye akâidine dair bu manzûm risâlesidir. *Emâlî*'nin manzûm olması, veciz kelâmî pek çok bilgiyi ihtiva etmesi, öğrenme ve ezberlenme kolaylığı sağlaması onun kısa zamanda medreselerde tutulmasına ve el kitabı hâline gelmesine neden olmuştur.³⁷⁰

2.1.19. Garîbü'l-Hadis Çalışmaları

Garîb kelimesi lügatte kapalı ve gizli olan şey anlamlarına gelmektedir. Hadis metinleri içinde yabancı olan kelimeden ziyade anlamı kapalı ve gizli olan ifadelerdir. Genelde bu hadislerde az kullanılan veya manası yaygın olarak bilinmeyen ya da zaman içinde kullanımı değişmiş Arapça kelimelerden olan ifadelerdir. Özellikle dil uzmanlığı olan bazı âlimler anlaşılması güç kelimeleri açıklamak amacıyla kitaplar telif etmişlerdir.³⁷¹

Hicrî altıncı asırda bu ilim dalı oldukça gelişmiş ve birçok eser ortaya çıkmıştır. Bu eserlerin bazıları şunlardır: İbnü'l-Kayserânî (ö. 507/1111) *et-Tezkira fî Garâ'ibi'l-Ahâdîs ve'l-Münkera*, Ebü'l-Hasan Abdülğâfir el-Fârisî (ö. 529/1134), *Mecmeü'l-Garâib ve Menbeü'r-Regâib*, Mahmûd b. Amr ez-Zemahşerî (ö. 538/1144) *el-Fâik fî Garîbi'l-Hadîs ve'l-Eser*, Ebü'l-Kâsım b. Hüseyin (ö. 550/1155) *Cümelü'l-Garâib*, Muhammed b. Nasr (ö. 550/1144) *et-Tenbîhu alâ Elfâzi'l-letî Veaka fî Naklihâ ve Dabtihâ Tashîfun ve Hataun ve Tahrîfun fî Kitâbi'l-Garîbayn*, Abdulkâhir b. Abdullah es-Sehrurî (ö. 563/1167) *Şerhu mâ Cae fî'l-Mesâbih li'l-Beğâvî*, Ebû Musa Muhammed b. Ebû Bekr (ö. 581/1185) *el-Mecmû'ül-Mugîs fî Garîbeyi'l-Kur'âni ve'l-Hadîs* ve Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî (ö. 597/1201) *Garîbü'l-Hadîs* adında önemli yazmışlardır.³⁷² Ayrıca İbn Asâkir'in on cüzden oluştuğu söylenen *Ġarâibu Mâlik* adlı eseri de vardır.³⁷³

³⁶⁹ Uğur, *Hadis İlimleri Edebiyatı*, 77.

³⁷⁰ Toprak, *Hadiste Derlemecilik Devrinin Başlaması ve Ûşî'nin Nisâbu'l-Ahbâr*'ı, 90.

³⁷¹ Aktepe, *Hadis İlimine Giriş*, 129.

³⁷² Yıldırım, *Hicrî V-VII. (M. XI-XIII) YY.'da Hadis Çalışmaları ve Ahvâzlı Hadisçiler*, 49-50.

³⁷³ Uğur, *Hadis İlimleri Edebiyatı*, 100.

2.1.20. Değerlendirme

Bu yüzyıl İslam coğrafyasında çok ciddi siyasi, idari ve toplumsal istikrarsızlıkların yaşandığı bir yüzyıl olduğundan bahsetmiştik. Tarihe Haçlı seferleri olarak geçen ve İslam'ın ana karasında ciddi sosyal krizlere yol açan hadiseler silsilesi hem kitlesel göçlere yol açmış hem de siyasi istikrarsızlıkları tetiklemiştir. On ikinci yüzyılın genel siyasi manzarasına baktığımızda, bütün merkezi İslam topraklarını tek bir siyasi otorite altında toplamayı başaran Selçuklular, Melikşah'ın vefatından sonra, güçlü bir merkeziyetçi mutlakiyet kuramadığından, hızla kendi içinde iktidar kavgalarına sahne olmuş ve parçalanma sürecine girmişti. Daha önce uygulanmakta olan iktidarın babadan oğula geçişi, ikta sistemi ve emir-ayan sisteminin bir sonucu olarak ortaya çıkan “atabeylik” uygulaması, Selçukluların merkezi otoritesinin çöküşüne bağlı olarak devletin hızla parçalanması sonucunu beraberinde getirmiştir. Böylece Selçukluların yerine Zengî ve Eyyûbîler, Hârizmşahlar gibi devletler kurulmuştur. Mısır Fâtımî Devleti'nin patronaj ve himayesinde bir önceki yüzyılda İslam dünyasında sosyal ve siyasi istikrarsızlıkların başat faktörlerinden biri olan İsmâîlî dailiği ve benzeri akımlar, her ne kadar mevzi kaybetmiş olsa da hâlâ etki ve etkinliklerini sürdürmüştür.

Selâhaddîn-i Eyyûbî liderliğinde Eyyûbîler adında yeni bir devlet bu dönemde ortaya çıkmıştır. Fâtımîlere son veren Selâhiddîn-i Eyyûbî, Mısır'da hutbeyi yeniden Abbâsî halifesi adına okutmuş ve Mısır'da Sünniliği başlatmıştır.

Selâhaddîn-i Eyyûbî'nin Kudüs Haçlı Krallığı'na büyük darbe vurduğu “Hittin Savaşı” bölgedeki tüm Haçlıları etkilemiştir. Hittin Savaşı'nda Kudüs Krallığı'nın askeri gücü yok edilirken, krallığa ait şehirler Selâhaddîn'in eline geçmiştir. Selâhaddîn 1187'de Kudüs'ü kuşattı ve 88 yıldır Haçlı hâkimiyetinde olan şehri tekrar müslümanların eline geçirdi. Bu şekilde Kudüs Haçlı Krallığı yıkıldı.

Kelâmî ve fikhî mezhepler arasındaki görüş ayrılıkları ve gerilimler bölgesel olarak farklılaşmakla beraber dinamizminden bir şey kaybetmemiştir. Bu asır Nizâmiye medreselerinin de yaygınlaşmasıyla birlikte başta Dârü'l-Hadisler olmak üzere eğitim-öğretim müesseselerinin de çoğalmaya başladığı bir asır olmuştur. Nüreddîn Zengî ve Selâhaddîn Eyyûbî Mısır ve Suriye başta olmak üzere bölgede çok sayıda eğitim-öğretim kurumunun açılışına önderlik etmişlerdir.

Hicrî 6. asrın en önemli özelliği, her bir hadisin isnâdıyla rivâyetin büyük oranda son bulmasıdır. Ancak bütünüyle bu asırda senetlerin bırakıldığını da söyleyemeyiz. Senetli ve senetsiz hadis rivâyeti bu dönemde bir arada yürütülmüştür. Beğâvî (ö. 516/1122) *Mesâbihu's-Sunne* 'sinde hadislerin isnatlarını terk ederken, *Şerhu's-Sunne* 'sinde hadisleri senetli rivâyet etmiştir. İkinci ayırıcı özelliği ise rivâyet dönemi eserlerinin bir bütün halinde sonraki nesillere aktarılması; başka bir ifadeyle bu dönemin, hadislerin değil Hadis kitaplarının nakledildiği bir dönem olmasıdır. Nakil dönemi olarak isimlendirmemizin asıl sebebi de bu olduğunu söyleyebiliriz. Bu dönemde yapılan çalışmalar rivâyet dönemi eserlerini tamamlayıcı mahiyette eserlerdir. Bu dönemin bir diğer temel özelliği de hadis anlayışının oluşmasında rivâyet dönemi ekolleri ile eserlerinin belirleyici olmasıdır.

Hicri altıncı asır asıl kaynaklar üzerine yapılan çalışmalardan müteşekkil, rivâyetlerin son bulması sebebiyle bu temel hadis kaynaklarının bizzat eser olarak aktarılmaya başladığı devredir. Her ne kadar devirleri kesin çizgilerle birbirinden ayırmak mümkün olmasa da biz de bu dönemdeki hadis ilmi, tarihi ve edebiyatı çerçevesinde konuyu ele almaya çalışacağız.

Hicrî altıncı asır âlimlerinin büyük çoğunluğu klasik dönem âlimler ansiklopedist olma özelliğini taşıyan âlimlerdir. Birden çok alanda eser sahibi olan âlimlerin sayısı oldukça fazladır. Ellinin üzerinde sadece hadis alanında eser sahibi olan âlimler bulunmaktadır. Bir asrın tüm hadis âlimlerini ve eserlerini tespit etmek oldukça zordur. Ancak bu zorluk, döneme damgasını vuran, kendisinden sonrakileri etkileyen muhaddisleri ve eserlerini tespit etmeye engel de teşkil etmemektedir.

Hicrî altıncı asırda telif edilen eserlere baktığımızda bu asırda telif edilen eserlerin büyük çoğunluğunun derleme türü eserler olduğu görülmektedir. Bu yüzden bu asrın bir “Hadis Derlemeleri” dönemi olarak değerlendirilmesi gerekmektedir. Bu asırda telif edilen derlemelerin temel kaynağı “Sahihayn” ve “Kütüb-i Sitte” olmuştur. Altıncı asırda “Sahihayn” oturmuş olmakla birlikte “Kütüb-i Sitte” ıslahının hangi hadis kaynaklarını kapsadığı konusunda bir ittifak yoktur. Bununla birlikte hicrî altıncı asır, bu kavramın ortaya çıkması bakımından önemlidir. “Kütüb-i Sitte” kavramını ortaya çıkaran temel faktörlerden birinin hadis derlemeciliği olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü hadis eserlerinde derleme yapan hadis âlimleri derlemelerinde esas aldıkları eserlere, ya da bu altı eser üzerine yaptıkları çeşitli çalışmalara bu isimi vermişlerdir.

Hafız Ebü'l-Kâsım İbn Asâkir (ö. 571/1175) bu yüzyılın merkezî İslam coğrafyasının en önemli ve çok eser vermiş bir allamesidir. İbn Asâkir, yaşadığı asrın ileri gelen tarih ve hadis otoritelerinden birisi olduğunu söylemek yanlış olmaz. Buhârî edisyonu ve *Târîhu Dimaşk* adlı büyük hazine eseri yanında, Eş'arî kelam ve kelimcilerini savunduğu *Tebyînü Kezîbi'l-Müfterî* adlı eseri yetkinliğinin nişaneleri olarak görülebilir. Onun çok sayıda eseri arasında, 6. Asrın temel çalışmaları olan *Şerh*, *Erba'ûn*, *Emâlî* ve *Mu'cemü's-Şuyûh* çalışmaları ve on bir cüzden oluşan *Fazâilu Ashâbi'l-Hadîs* isimli bir eseri daha vardır.

Şimdi İbn Asâkir'in hayatı, ilmî kişiliği, eserleri, hocaları ve ilmî yolculuklarına değineceğiz.

2.2. İbn Asâkir'in Hayatı, Kişiliği ve Eserleri

2.2.1. İsmi, Nisbesi ve Künyesi

İbn Asâkir'in tam olarak ismi, Ali b. Hasan b. Hibetullah b. Abdullah b. Hüseyin ed-Dimeşkî eş-Şâfiî'dir.³⁷⁴ Babası Hasan b. Hibetullah gibi Kureyş soyundan gelen anne tarafı da ilim ve marifetiyle tanınan bir ailedendir. Annesinin babası Ebü'l-Fadl Yahya b. Ali el-Kureşî Dimaşk kadılığı yapmıştı. Ebü'l-Kâsım Ali b. Hasan'dan önce sülalesinde İbn Asâkir lakabıyla anılan kimse bulunmamaktadır. Ona da ölümünden sonraki yıllarda ilk defa Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî tarafından tesbit edilmiştir.³⁷⁵ Zehebî'nin belirttiğine göre bu lakab neden verildiği bilinmemekte olup ve ecdadında bu lakap kimsede bulunmamaktadır.³⁷⁶ Sıbt İbnü'l-Cevzi ise lakabın İbn Asâkir'in baba tarafından değil, anne tarafından geldiğini kaydetmiştir.³⁷⁷ Atalarından İbn Asâkir ismiyle kimse bilinmemekte olmasına rağmen bu lakabıyla meşhur olmuştur.³⁷⁸

Lakabı Sikatüddin'dir. Ön plana çıkmış olan bu lakabının dışında da zamandaşları, talebeleri, tarihçiler ve hadisçiler tarafından kendisine yakıştırılan lakabların bazıları şunlardır: Sadrü'l Hafız, el-Hâfız, el-İmam, İmâmü'l Muhaddisin, Nâsîrü's-Sünne, el-

³⁷⁴ Geniş bilgi için bk. N. Elisseff, "İbn Asâkir", *The Encyclopaedia of Islam, New Edition*, (Leiden: 1986).

³⁷⁵ Talaal b. Su'ud ed-Da'canî, *Mevâridü İbn Asâkir fî Târîhi Dimaşk*, (Medine: el-Câmiatü'l-İslâmiyye, 1425/2004), 1/32.

³⁷⁶ Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehebi, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, thk. Şuayb el-Arnâvût (Beyrut: Müessesâtü'r-Risâle, 1996), 20/555, 21/405.

³⁷⁷ ed-Da'canî, *Mevâridü İbn Asâkir fî Târîhi Dimaşk*, 26.

³⁷⁸ Taceddîn es-Subkî, *Tabakatü's-Şâfiyye*, thk. Mahmûd Muhammed et-Tanâhî, Abdülfettâh Muhammed el-Hulv, (Halep: Dârü İhyâi Kütübî'l-İlmiyye, 1964), 5/215.

Muhaddis, Muhaddisü's-Şam ve Muerrihühe, Kesirü'l-İlm, Aziü'l-Fadl, Sika, Mutkîn, Deyyin ve Hayyır.³⁷⁹ Künyesi ise Ebü'l-Kasım olarak bilinmektedir. Ancak İbn Asâkir ismi ile meşhur olmuştur. Dimaşk'ın idari ve kültürel tarihinde, özellikle Dimaşk Şafii ekolünün ortaya çıkmasında önemli roller üstlenen ahfadına da Beni Asâkir denilmiştir.³⁸⁰

Bu künyenin kendisi için nasıl ve ne zaman kullanılmaya başlandığı bilinmemektedir. A. Ahmed Bedevi, hiçbir tarihçinin, dedelerinden birinin “İbn Asâkir” künyesiyle isimlendirildiğini rivâyet etmediklerini, fakat o ve çocuklarının bu künyeyle meşhur olduklarını ifade etmektedir.³⁸¹ Ancak N. Elisseff ise kaleme aldığı “İbn Asâkir” maddesinde açık bir kaynak göstermeksizin, bu unvanın Beni Asâkir ailesi fertleri için kullanılmış olan ortak bir isim olduğunu, yaklaşık iki yüzyıl (470/1077-601/1261) Dimaşk tarihinde ve bölgedeki Şafii ekolü hakimiyetinde önemli bir yer tutmuş olduğunu ifade etmektedir. Ona göre bu unvanın kullanıldığı en meşhur sima, müellifimiz değil, onun babası Hasan b. Hibetullah (ö. 470-519/1077-1125)'tır.³⁸² Araştırmamızda müracaat ettiğimiz diğer kaynaklarda ise bu konuda herhangi bir açıklamaya rastlanmamıştır.

2.2.2. Doğumu, Gençliği ve Ailesi

H. (499/1105)³⁸³ senesinin Muharrem ayında Dimaşk'te doğmuştur.³⁸⁴ Fatimî ve Batınî İsmâîlilerin şîlik propagandası yaptıkları bir dönemde, sünni bir aile olan Tuğteginlilerin atabeyliğini yaptığı Dimaşk'te büyümüştür.³⁸⁵ İbn Asâkir'in yetişmiş olduğu çevrenin, dünyaya geldiği evin, ilime yönelmesinde ve yetişmesinde büyük rolü olduğunu söylenebilir. O, hadis ve fıkıh ilminin meşhûr olduğu bir evde yetişmiştir. Şam'ın en büyük âlim ve kadıları bu evde yetişmiştir. Babası Hasan b. Hibetullah (ö. 519/1125) sâlih ve âdil bir zât idi. Fıkıh âlimi Nasrû'l-Makdisî ile beraber bulunmuş ve ondan Buhârî'nin *Sahîh*'ini dinleyen birisidir. 505/1111 yılında henüz çok küçükken babasından ve ağabeyi Sâinuddin

³⁷⁹ Abdulvahap Aksoy, *İbn Asâkir'in Hayati Ve Tarihi Medineti Dimaşk Adli Eserinde Hadis Kullanma Yöntemi*, Şirnak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı (Yüksek Lisans Tezi 2018), 11.

³⁸⁰ Mustafa S. Küçükaşçı-Cengiz Tomar, “İbn Asâkir”, *DİA*, (İstanbul: TDV Yay., 1999), 19/321.

³⁸¹ A. Ahmed Bedevî, *el-Hayatü'l-Aklyyye fî Asri'l-Hurûb es-Salibiyye bi Mısır ve's-Şam*, (Kahire: mektebetü'l-Muhtadîn, 1972), 128.

³⁸² N. Elisseff, “İbn Asâkir”, *Encyclopaedia of Islam*, İkinci Baskı, Düzenleyen: P. Bearman, Th. Bianquis, CE Bosworth, E. van Donzel, WP Heinrichs. 21 Ekim 2020'de çevrimiçi olarak danışıldı <http://dx.doi.org/10.1163/1573-3912_islam_SIM_3086> .

³⁸³ Ebü'l-Kâsım Sikatüddin Ali b. Hasan b. Hibetullah İbn Asâkir, *Zemmü man lâ y'mal bi'ilmihî*, thk. Ömer Abdü'l-Mün'im es-Sâlîm (Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1416), 5.

³⁸⁴ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, 554.

³⁸⁵ N. Elisseff, “İbn Asâkir”, *The Encyclopaedia of Islam, New Edition*, (Leiden: 1986), 3/713.

Hibetullah'tan ve Ebû Muhammed el-Efkânî (ö. 524/1129)'den hadis dinleyerek Şam meşâyihinden bir halkada ders almıştır.³⁸⁶

İbn Asâkir, babası hakkında şöyle dediği rivâyet edilmektedir: “*Babam el-Fakih Nasr b. İbrâhim el-Makdisî'nin öğrenciliğini yapmıştır. Kendisinden Sahih Buhâri'yi dinlemiştir. Babam, Ebü'l-Fadl Ahmed b. el-Hasan b. Hayrûn, el-Kadî Ebû Bekr Muhammed b. el-Muzaffar b. Bekrân gibi Bağdat'ın önemli âlimlerinden icâzet almıştır. Kendisinden az bir şey dinledim. Babam Ebû Muhammed el-Hasan b. Hibetullah'tan Ebü'l Feth Nasr b. İbrâhim el-Makdisî den ben senedi ile dinledim.*” Hâris b. Vehb dedi ki: Hz. Peygamber'in şöyle dediğini işittim. “*Sadaka veriniz. Bir zaman gelecek ki kişi sadakasıyla yürüyecek ama sadakasını kendisinden alacak kimse bulamayacaktır. Adam dün getirseydin alırdım. Ancak bugün ona ihtiyacım yok diyecek.*”³⁸⁷

Ağabeyi Hasen, fıkıh âlimi olup asrının ileri gelen ulemâsından hadîs dinlemiştir. Şam'da Ebî'l-Hasan b. el-Müslim ve Nasrullah bin Muhammed'den fıkıh ilmini öğrendi. Hılâf ilmini Es'ad Miheni'den öğrendi ve el-Gazâliyye Medresesi'nde eğitim gördü.³⁸⁸

Annesi, el-Kureşî hânesindendi. Bu hâne, ilim ve irfanla tanınmıştır. Nesebi Benî-Ümeyye kabilesine dayanmaktadır. Şam kadıları uzun süre bu aileden çıkmıştır. Anne tarafından dedesi Yahyâ b. Ali b. Abdülazîz, fıkıh ve hadîs, nahiv ve arûz ilmini de iyi biliyordu. Şam'da Ebî Abdillâh Muhammed b. Musa el-Balasagûnî'nin yerine bir süre kadılık yaptı.³⁸⁹

İbn Asâkir'in iki dayısı olduğu rivâyet edilir. Bunlar da Şam kadılığı yapmış büyük âlimler idi. Birisi Ebü'l-Meâlî Muhammed bin Yahyâ'dır (ö. 537/1142). Dımaşk'ta ilim dinledi. Hadîs dinlemek için ayrıca Mısır'a gitti. Şam'a döndüğünde, kadılık görevinde babasına vekillik yaptı.³⁹⁰ Diğer, Ebü'l-Mekârim Sultan bin Yahyâ (ö. 530/1135) olup, ilim öğrenmek için Irak'a gitti ve orada Ebî Kasım b. Beyan'dan bir cüz dinledi. Sonra İsfahan'a

³⁸⁶ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, 555-556; Ebü'l-Kâsım Sikatüddin Ali b. Hasan b. Hibetullah İbn Asâkir, *Târîhu Medineti Dımaşk*, thk. Muhibbuddin Ebi Said Ömer b. Ğarame el-Amrevî, (Beyrut: Darü'l-Fıkr, 1995), tahkikinn mukaddimesi.

³⁸⁷ el-Hâfız, *el-Hâfız İbnü Asâkir Muhaddisu's-Şâm ve Muerrihuha'l-Kebîr*, 42.

³⁸⁸ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, 20/554.

³⁸⁹ ed-Da'canî, *Mevâridü İbn Asâkir fî Târîhi Dımaşk*, 37.

³⁹⁰ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, 20/556; ed-Da'canî, *Mevâridü İbn Asâkir fî Târîhi Dımaşk*, 37.

gitti ve orada Ebî Ali Haddad'dan ders dinledi ve ondan Ebî Nuyam'ın hilye kitabını rivâyet etti. Sultan bin Yahyâ güzel sesli ve iyi bir hatîb idi.³⁹¹

İbn Asâkirin doğduğu aile ilimle uğraşan diğer bir ifadeyle âlimler ailesi olmuştur. Yukarıda bahsettiğimiz gibi hem babası hem annesi tarafından âlimler vardı. Dedesi de nahiv konusunda ön plana çıkan birisidir. İbn Asâkir'e nahiv ve arapça konusunda dersler vermiştir. İbn Asâkir, dedesinden Abdurrezâk b. Abdillâh b. el-Fadîl el-Külâ'i'den aldığı bir Hadîsi rivâyet etmiştir.³⁹²

İbn Asâkir'in birkaç çocuğu olmasına rağmen, tarihçiler bize sadece ikisinden söz ederler. Bunlardan birincisi babasının hayatında önemli bir yer edinen, babasının vefatından sonrada ilmi faaliyetlerini devam ettiren el- Hâfız el-Kâsım b. Ali (ö. 600/1203)'dir. Babası gibi hadis alanında "el-Hâfız" unvanını aldı. Babası hayattayken ve babasının vefatından sonra da babasının yolunu izledi. Babasının hadis ve diğer ilimler konusundaki hassasiyetini aynen uyguladı. Emevî camisi ve Dârü'l-Hadis en-Nûriyye'deki babasının derslerini devam ettirdi ve babasının kitaplarını rivâyet edip neşretti.³⁹³

İkinci çocuğu ise, kaynaklarda sadece es-Subkî'nin *Tabakât*'ında özet olarak hayatına yer verdiği görülmektedir. Ebü'l-Feth el-Hasan b. el Hâfız Ali b. el-Hasan babasından hadis dinlemiştir. Ayrıca amcası, yani İbn Asâkir'in kardeşi Sâinuiddin'den de hadis dinlemiştir. İbn Asâkir'in soyu bu oğlundan devam ettiği söylenmektedir.³⁹⁴

Hafızlığını tamamlamış, hadisleri de senedleriyle birlikte öğrenmeye başlamış ve bülûğ çağından sonra öğrendiği hadisleri nakledebilme icâzeti almıştır.³⁹⁵ İlim almak için nerelere gittiği ve hangi adamlardan ders dinlediğini ilime başlaması başlık altında ele alacağız.

2.2.3. İlim Yolculukları

Malum olduğu gibi daha önceki dönemlerde bugünün imkânları olmadığı için ilim almak için rihle/yolculuk yapmak bir şart olmuştur. Çünkü kimin ne dediğini bizzat

³⁹¹ ed-Da'canî, *Mevâridü İbn Asâkir fî Târîhi Dımaşk*, 38.

³⁹² el-Hâfız, *el-Hâfız İbnü Asâkir Muhaddisu's-Şâm ve Muerrihuha'l-Kebîr*, 45.

³⁹³ el-Hâfız, *el-Hâfız İbnü Asâkir Muhaddisu's-Şâm ve Muerrihuha'l-Kebîr*, 52.

³⁹⁴ İbn Asâkir'in Ailesi hakkında geniş bilgi için bk. el-Hâfız, *el-Hâfız İbnü Asâkir Muhaddisu's-Şâm ve Muerrihuha'l-Kebîr*, 53-80.

³⁹⁵ el-Amrevî, *Mukaddimetü Târîhu Medîneti Dımaşk*, 1/14.

kendisinden dinlemekten daha iyi bir şey olamazdı. İlim yolcuğu hakkında Hatîb el-Bağdâdî şöyle der:

*“İlim yolculuğundan maksat ikidir. Yani iki amacı vardır. Birincisi âli isnâda ulaşmak ve o âlimlerden hadis dinlemek. İkincisi ise, hâfızlarla/hadis hâfızlarıyla görüşüp, onlarla müzakerede bulunmak ve onlardan istifade etmek. Eğer ilim talebesinin yaşadığı şehirde yukarıda kastedilen iki şart olup, diğer ülkelerde olmazsa, kendi şehrinde kalması daha iyidir.”*³⁹⁶

İbn Asâkir, Hatîb el-Bağdâdî'nin nasihatini örnek alarak, ilk Dımaşk ulemasından ders dinlemiştir. Yirmi bir yaşına geldiğinde (520/1126 yılında), annesinden izin alarak ilim yolculuğuna niyetlenmiştir. Artık şöhreti çevresinde yavaş yavaş yayılmaya başlayan İbn Asâkir'in hayatında yeni bir dönemin başladığını söyleyebiliriz. İbn Asâkir ilmi için iki defa seyahat yapmıştır. Birincisi İrak bölgesine, ikincisi ise Horosan bölgesinedir. Mekke ve Medine'ye ise hac ibadeti için gitmiştir.³⁹⁷

Bu yıllarda Dımaşk'taki Batıni hareketleri artmıştır İbn Asâkir bundan rahatsızlık duyarak hadis âlimlerinden ilim almak, ezberlediği hadisleri kendilerine okumak ve icazet almak amacıyla diğer ilim merkezlerini dolaşmaya karar verip ilk önce ağabeyi Sainüddin ile birlikte, 6/12. yüzyılda hala İslam dünyasının önemli kültür merkezlerinden biri olan, Selçuklular'ın Büveyhî hakimiyetine son vermelerinden sonra Sünniliğin tekrar yaygınlaştığı Bağdad'a gitti.³⁹⁸

520/1126 yılında İrak'a gelmiş olan İbn Asâkir Rabî'ül-Âhir ayında Bağdâd'a gidip burada beş yıl kaldı. Yukarıda ifade edildiği gibi altıncı asırda Bağdad müslümanların en büyük ilim merkeziydi. İbn Asâkir'in Bağdad'da ilim aldığı hocalarının sayısı 373'e ulaşmıştır. Ebü'l-Hasan Ali b. Abdülvahid ed-Dineverî (ö. 521/1127) onun en eski hocalarından olup, ondan Kazvînî'nin *Emâlî*'sini ve Yûsuf el-Kâdî'nin *Kitâbü'z-Zikr*'ini dinledi. Ebû Galib İbnü'l-Benna'dan (ö. 528/1134) İbn Hayseme'nin *Târîh* 'ini, İbn Sa'd'ın *Tabakât* 'ını ve başka cüzleri de dinledi. Ebû Bekr Muhammed b. Abdülbâkî el-Ensârî'den (ö. 535/1141) Ensârînin bir cüz'ünü, İbn Sa'd'ın *Tabakât* 'ını ve başka kitapları dinledi.

³⁹⁶ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi' li-Ahlâki'r-Râvi ve Edebü's-Sâmi'*, thk. Mahmûd Tahhân (Riyad: Mektebetü'l-Maarif, 2009), 2/223.

³⁹⁷ ed-Da'canî, *Mevâridü İbn Asâkir fî Târîhi Dımaşk*, 41.

³⁹⁸ Küçükaşcı-Tomar, “İbn Asâkir”, 19/322.

Ayrıca zamanının en büyük ilim adamlarının biri olan Ebü'l-Kâsım es-Semarkandî'den (ö. 536/1142) Fesevî'nin *Ma'rife* ve *Târîh* adlı eserleri gibi büyük kitaplar ve cüzler okudu.³⁹⁹

Sözü edilen hocaları dışında kadın hocaları da olmuştur. Anlaşıyor ki o zamanlarda daha sonraki zamanlardan farklı olarak kadınlar da ders vermiştir. İbn Asâkir'in Bağdad'da ders dinlediği kadın hocalarının başında Fâtima binti Abdülkâdir (ö. 520/1126) gelmektedir. Bundan yanı sıra Fâtima binti el-Hüseyn b. Hasan er-Râzî'den (ö. 521/1127) İmam Şâfi'nin *Müsned*'ini Bağdâdî'nin rivâyetiyle dinlemişti. Ümmü'l-Hayr Fâtima binti Ebî Hakîm (ö. 534/1140) ve diğerlerinden ders dinlediği bilinmektedir.⁴⁰⁰

İbn Asâkir buradan ayrıldıktan sonra Hicaz'a geçti ve İslam dünyasının çeşitli bölgelerinden hacca gelen âlimlerle Mekke ve Medine'de görüşerek bilgi alışverişinde bulundu. Ayrıca Gazâl diye bilinen Abdullah b. Muhammed el-Mısri ve Abdülhallak b. Abdülvasi' el-Herevî'den hadis dinledi. Hac dönüşü Bağdad'da Nizamiye Medresesi başta olmak üzere eğitim ve öğretim faaliyeti yapılan yerlerde fıkıh, hadis, usul ve nahiv derslerine katıldı.⁴⁰¹

Derslerde gösterdiği basiret ve konulara yaptığı katkılar Bağdat'ta kısa sürede şöhretinin yayılmasına sebep oldu. Bu sırada Irak'ın kuzeyindeki Musul, Rahbe, Cizre Diyarbekir ve Mardin şehirlerine ilmi seyahatler yaptığı söylenmektedir. 525/1131'de Dimaşk'a dönerek evlendi ve iki yıl sonra oğlu Kâsım dünyaya geldi.⁴⁰²

İbn Asâkir, 529/1135'te son büyük ilmi seyahatini hadisçilik açısından önemli bir merkez olan Horasan bölgesine yaptı ve İsfahan , Merv, Nîsâbûr, Herat gibi ilim merkezlerini dolaştı. Horasana olan yolculuğunu Azerbaycan üzerinden yapmıştı. Horasana giderken yolculuğunu değerlendirmek için yol üzerindeki âlimlerden ilim almıştır. Yol üzerinde olan Rafika yani Rakka'ya Muharrem ayında ulaştı ve orada Ebâ Tayyib Ahmed b. Abdilaziz es-Salamî el-Makdîsî ve diğerleri ile görüştü ve ders aldı.⁴⁰³

Cümâdi'l-Evvel ayında Azerbaycan'a ulaştı ve oradaki Tebriz, Mardin gibi şehirleri gezerek âlimlerden ders dinledi. Cümâdi'l-Âhir ayında Kohistan'a ulaştı ve oradaki Ebher, Zencan gibi şehirlerdeki âlimlerden ders dinledi. İlim yolcuğuna devam eden İbn Asâkir

³⁹⁹ ed-Da'canî, *Mevâridü İbn Asâkir fî Târîhi Dimaşk*, 43.

⁴⁰⁰ ed-Da'canî, *Mevâridü İbn Asâkir fî Târîhi Dimaşk*, 43.

⁴⁰¹ Küçükaşcı-Tomar, "İbn Asâkir", 19/322; ed-Da'canî, *Mevâridü İbn Asâkir fî Târîhi Dimaşk*, 48-50.

⁴⁰² Küçükaşcı-Tomar, "İbn Asâkir", 19/322.

⁴⁰³ ed-Da'canî, *Mevâridü İbn Asâkir fî Târîhi Dimaşk*, 44.

Recep ayında Nîsâbûr, Herat, Merv, Belh, Tâlikan, Nesâ, Ebivard, Serhas ve Amuderyasının arasındaki şehirlere ulaştı ve buranın âlimlerinden ders dinledi.⁴⁰⁴

Nîsâbûrun en meşhur âlimlerinin biri olan Ebû Abdillâh Muhammed b. Fadl el-Ferevî (ö. 530/1136) ile görüştü, hattâ rivâyetlere göre Ferevî bıkıncaya kadar her gün kapısını çalmış ve ilim talep etmiştir. Böylece, Buhârî ve Müslim'in *Sahih* 'lerini, Beyhâkî'nin kitaplarını, Hattâbî'nin *Garîbü'l-Hadîs* 'ini ve bazı cüzleri dinledi. Ebû Bekr Vecîh b. Tâhir eş-Şahamî'den (ö. 531/1137) Zührlî'nin *Zühriyât* 'ını dinledi.⁴⁰⁵

530/1136 yılında Ebû Abdillâh Muhammed b. Fadl el-Ferevî'nin yanından ayrılarak Horasanın diğer şehirlerinin biri olan Herat'a geldi ve Ebi'l-Kâsım Temîm b. Ebî Sa'îd el-Cürcânî ilim alışverişinde bulundu. 531/1137 yılında Merv'e gitti ve Yûsuf b. Eyyûb el-Hamazânî ile görüştü. Bu aralarda Tirmizî'nin *Sünen* 'ini dinledi. 532/1138 yılında Muharrem ayında Rey ve Bustam şehirlerine yolculuk yaptı ve Abdürrahmân b. Abdillâh el-Harisî (ö. 546/1152) gibi bazı âlimlerle ilim alışverişinde bulundu.⁴⁰⁶

Buralardan sonra İsfahân'a gitti o zamanlarda İsfahân ilmin çokluğuyla meşhurdur. İbn Asâkir'in buradaki hocalarının sayısı 225'e ulaştığı söylenmektedir. Bu yolculuk sırasında Buhârî'nin *Târîhu's-Sağîr* 'ini dinledi.⁴⁰⁷ Ayrıca bu yolculuk esnasında *Kitabü'l-Ensab* müellifi Abdülkerim es-Sem'anî ile tanıştı ve seyahatinin bir bölümünü onunla beraber gerçekleştirdi. Sem'anî ile birlikte hadis dinlediklerini onun yardımıyla icâzet aldığını ve *el-Mu'cemü'l-Müştemil* 'inden faydalandığını söylemektedir. İbn Asâkir, bu seyahatinde Horasan ve çevresindeki otuz dört şehri ziyaret ettiğini dile getirmektedir. İslam dünyasının ilim adamlarıyla tanışma fırsatı bulmuş ve onlardan faydalanmıştır. Bu yolculuklar sırasında erkek kadın ayırımı yapmaksızın pek çok âlimden hadis aldığı ayrıca 1300 erkek ve 80 kadından hadis dinlediği rivâyet edilmektedir.⁴⁰⁸ Onun *Kitabü'l-Erba'ine'l-büldaniyye ve el-İşraf 'ala ma'rifeti'l-etraf* gibi bazı kitaplarını da bu günlerde tasnif veya telif ettiği görülür.⁴⁰⁹

⁴⁰⁴ Yakût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Üdebâ*, 2/351.

⁴⁰⁵ ed-Da'canî, *Mevâridü İbn Asâkir fî Târîhi Dimaşk*, 45-46.

⁴⁰⁶ ed-Da'canî, *Mevâridü İbn Asâkir fî Târîhi Dimaşk*, 47.

⁴⁰⁷ ed-Da'canî, *Mevâridü İbn Asâkir fî Târîhi Dimaşk*, 48.

⁴⁰⁸ Yakût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Üdebâ*, 13/76.

⁴⁰⁹ İbn Hallikan, *Vefeyâtü'l-A'yân ve Enbâü Ebnâi'z-Zemân*, thk. Muhammed Muhiddin Abdülhamid, (Kahire: Mektebetü'n-Nahdati'l-Mısriyye, 1948), 3/309.

533'te (1139) Horasan seyahatini tamamlayan İbn Asâkir Bağdat'ta iki yıl daha kaldıktan sonra Dımaşk'a döndü ve ömrünün geri kalan kısmını burada eserlerini yazıp öğrencilerini yetiştirmekle geçirdi. İbn Asâkir'in yapmış olduğu bu iki önemli seyahat, onun önemli âlim ve hocalarla karşılaşmasına ve onlarla tanışmasına vesile olmuştur.⁴¹⁰ 34 yaşına geldiğinde Dımaşk'a döndü. Bu sırada yüksek bir ilmi seviyeye ulaşmış olan İbn Asâkir, artık İslam dünyasında tanınan bir şahsiyet haline gelmişti. Ömrünün geri kalan kısmını Dımaşk'a öğrendiği ilimlerden istifade ederek eserlerini yazıp öğrencilerini yetiştirmekle geçirdi. 549/1154'te Dımaşk'ı ele geçiren Nüreddin Mahmûd b. Zengî'nin kendisi için yaptırdığı Dârü'l-Hadis en-Nuriyye de 566/1171'den itibaren derslerini vermeye başladı. *Takviyetü'l-Münne 'alâ İnşâ'i Dâri's-Sünne* adlı eseri, büyük ihtimalle bu medresede okutmuş olduğu ders notlarından bir araya gelmesinden oluşmuştur. Darü'l-Hadis'in kurulması ve İbn Asâkir'in ders vermesiyle birlikte şehrin kültür hayatı yeniden canlanarak, İslam dünyasının çeşitli bölgelerinden Dârü'l-Hadis'e ilim yolculukları başladığını söyleyebiliriz. H. 6-7. yüzyıllarda onun soyundan gelenler, bu medresede ders vermeyi sürdürmüşlerdir.⁴¹¹

Yaptığı ilim yolculukları, yetişmesinde ve ilmini geliştirmesinde etkili olmuştur. Bilhassa Horasan seyahati sırasında pek çok hadis âliminden icazet almıştır. Zikredilen şehirler dışında İbn Asâkir'in ilmi seyahatte bulunduğu; Ba'lebek, Tedmir, Burcân, Kârmisiyn, Kâşân ve Kenkûr, Ürd, Rasâfe, Mâkisin, Ra'sulayn, Denîysir, Mardin, Erzin, Bitlis, Halât, Hayt, Ana, Hudayse, Huvârerrey, Mazine, Bâmin, şehirleri de vardır.⁴¹²

⁴¹⁰ el-Amrevî, *Mukaddimetü Târihu Medîneti Dımaşk*, 1/18.

⁴¹¹ el-Amrevî, *Mukaddimetü Târihu Medîneti Dımaşk*, 1/1; Küçükaşcı - Tomar, "İbn Asâkir", *DİA*, 19/322.

⁴¹² el-Hâfiz, *el-Hâfiz İbnü Asâkir Muhaddisu's-Şâm ve Muerrihuha'l-Kebîr*, 290-302.

2.2.4. Ders Dinlediği Köyler ve Şehirler

İbn Asâkir kendisinin ders dinlediği köy ve şehirlerle ilgili bir bölüm yazmıştır. Bu bölüm bir cüzden oluşup, ama bize ulaşmamıştır. Bu isimleri hocalarının isimleriyle karşılaştırarak araştırdık. *Mu'cemü's-Şuyûh* adlı eserinde hangi hocadan nerede hadis dinlediğini ifade ettiğinden dolayı bizde buradan ders aldığı yerlerin isimlerine ulaşma imkânımız olmuştur. Şimdi bu yerlerin isimlerini bir tablo oluşturarak vermeye çalışalım.

Tablo 4. Ders Dinlediği Köyler ve Şehirler

Ebher	Kazvîn, Hemedân ve Zencan arasında kalan bir yerdir. Yabancılar buraya Evher demektedirler.
Etkîn	Kazvîn beldelerinden bir yerdir.
Ezciş	Ermenistan taraflarında Halat ve Huvâ arasında bir yerdir
Erzen	Halat yakınlarında meşhûr bir yerdir.
Ezcâ	Haberân beldelerinden bir yerdir.
Esedebâz	Hemedân dolaylarında bir yerdir.
Üsvâriyye	İsfehân köylerinin birisidir.
İsfehân	İran'ın dördüncü büyük şehri ve aynı adı taşıyan eyaletin merkezidir. Adı Arapça kaynaklarda Sibâhân, İsbahân ve bazı eski Farsça kaynaklarda Sipâhân şeklinde geçer. İbn Asâkir, şöyle demiştir: “Yahudiyye adıyla bilinmektedir”.
el-Enbâr	Irak'ta bir yerdir.
Üvber	Belh'in bir köyüdür.
Babü'l-Kasr	İsfehân'ın bir mahallesidir.
Bâşinân	Malîn'in Herât tarafından bir köyüdür.
Bâmain	Herât'a bağlı bir yerdir.
Bitlîs	Halat'a yakın Ermenistan yakınlarında bir yerdir.
Bistâm	Kûmes şehirlerinden bir şehirdir.
Bağdat	el-Hamevî, Bağdat hakkında şöyle demiştir: “ <i>Dünyanın anası ve şehirlerin efendisidir</i> ”, demiştir. Bağdat, Irak'ın en büyük ve ilim merkezi olan bir şehir.
Beğ	Bu şehir için Bağşûr ismi de verilmektedir.
Belh	Horasan'da meşhûr bir şehirdir.
Bûzcân	Nişâbûr tarafından Câm kasabasıdır.
Bûşanc	Herât taraflarında bir şehirdir.
Bevn	Bebn diye de bilinmektedir. Herât şehirlerinden bir yerdir.
Tebrîz	Azerbaycan'ın en meşhûr yerlerindendir.
es-Sa'labî	Mekke'den Kûfe'ye giderken yol güzergâhındaki bir yerdir.
Carbâzekân	Hemedân'a yakın bir yerdir. Hemedân, el-Kerec ve İsfehân şehirleri arasında bir yerdir.
Cûlfer	Merv şehirlerinden bir yerdir.
Cûbâr	İsfehân mahallelerinden.
Cûrcîr	İsfehân mahallesidir.
Cey	Şehristân'dır. İsfehân eski mahallesidir.
Heraste	Dımaşk köylerinden birisidir.
Hulvân	Irak sınırında bir şehirdir.
Hûvyân	Herât şehirlerindendir.
Harak	Merv şehirlerindendir.
Hüsrüird	Beyhak'ın eski kasabasıdır.
Haşinân	İsfehân'da bir mahalledir.

Tablo 4. (devamı) Ders Dinlediği Köyler ve Şehirler

Hüvâr	Rey şehirlerindendir.
Hüvay	Azerbaycan şehirlerindendir.
Dervez	Kûmes şehirlerinden bir şehirdir.
Dimaşk	Şam bölgesinin en büyük şehridir.
Dünayser	el-Cezire yakınlarında bir yerdir.
Ra'sü'l-'Ayn	el-Cezire şehirlerindendir.
er-Râfika	Rakka ismi ile bilinmektedir. el-Cezire şehirlerindendir.
Rahbetü Mâlik b. Tavk	Fırat kıyısında Şam dolaylarında bir yerdir.
Rünân	İsfahân şehirlerindendir.
Rûzrâverd	Hemedân şehirlerindendir.
er-Rey	Kohistan şehirlerindendir.
Zeğratan	Herât şehirlerindendir.
Zencan	Kohistan şehirlerindendir.
Sebzevâr	Beyhak kasabasıdır.
Sârûk	Herât şehirlerindendir.
Sanvâcird	Herât'a bağlı bir yerdir.
Sühne	Şam çöllerinde bir yerdir. Tedmûr, Urd ve Arak arasında kalmaktadır.
Serhâs	Merv ve Nisâbûr arasında eski Horasan şehirlerindendir.
Simnân	Kûmes şehirlerinden bir şehirdir. Yemâme'ye yakın temim bölgesindedir.
Senâbâz	Tûs şehirlerindendir. el-İmam Ali b. Musa er-Rıda ve Emirü'l-müminin Hârun er-Reşid'in kabirleri burada bulunmaktadır.
Sünbülân	Rûm şehirlerindendir.
Sûveyka	Boşnac'a bağlı bir yerdir.
Sîd	Herât köylerindendir.
Şazmane	Herât köylerindendir.
Şehtan	Nisâbûr dışında bir mahalledir.
Şevvâl	Merv köylerindendir.
Şevkân	Haberan taraflarında bir şehirdir.
Sâğû	Nisâbûr taraflarında bir yerdir.
Tâberân	Tûs kasabasıdır.
Tahrân	İsfahân taraflarındadır. Şimdiki İranın başkenti.
Ğûsnân	Herât köylerindendir.
Fâz	Tûs köylerindendir.
Feyd	Kûfe tarafından Mekke yolunda bir yerdir.
Kâşân	İsfahân taraflarındadır.
Kâreşân	Herât şehirlerindendir.
Kur	Nisâbûr mahallesidir.
Kartmân	İsfahân şehirlerindendir.
Karmîsîn	Hemedân ve Hilvân arasında bir beldedir.
Kahner	İsfahân nahiyelerindendir.
Kârîr	Câm nahiyesidir.
Karrân	İsfahân mahallesidir.
Kafar Sûsa	Dimaşk şehirlerindendir.
Kûfe	Irak topraklarında kalan bir şehirdir. İbn Asâkir ismini Kûfân olarak zikretmiştir.
Kevm	Arad nahiyesidir.
Lâzân	İsfahân köylerindendir.
Litûr	İsfahân mahallesidir.
Lunbân	İsfahân köylerindendir.

Tablo 4. (devamı) Ders Dinlediği Köyler ve Şehirler

Mâridin	el-Cezire'ye bakan bir kaledir.
Mâkisin	Habur'da bir yerdir.
Medine	İbn Asâkir, şöyle demiştir: “ <i>Medine Tâba olarak da isimlendiriliyordu. Cahiliye’de Yasrib ismi kullanılıyordu.</i> ”
Merğâb	Herât taraflarında Mâlin şehridir.
Marand	Azerbaycan şehirlerindendir.
Mervü’ş-Şâhicân	Horasan kasabasıdır.
Mezînân	Beyhak taraflarından bir şehirdir.
Mekke	İbn Asâkir, şöyle demiştir: “ <i>Allah koruyanı olduğu için Mekke güvenli şehirdir.</i> ”
Mulkâbâz	İsfehân mahallesidir.
Minâ	İbn Asâkir, Mina’yı tanıtırken şöyle demiştir: “ <i>Kendisinde binalar ve çarşısı olan şehirdir. Camisi de Mescidi Hayf’tır.</i> ”
Meyhana	Haberân şehirlerindendir.
Nâmiş	Beyhak şehirlerindendir.
Nübâzân	Herât şehirlerindendir.
Nûkân	Tûs şehirlerindendir.
Nîşâbûr	İbn Asâkir, şöyle demiştir: “ <i>Nîşâbûr büyük ve eski bir Horasan şehridir.</i> ”
Herât	İbn Asâkir, şöyle demiştir: “ <i>Horasan şehirlerinden bir şehirdir.</i> ”
Hemedân	İbn Asâkir, şöyle demiştir: “ <i>el-Cebel bölgesinin büyük şehridir. 532/1137 yılında Hemedân’a gittim.</i> ”
Vâkîsâ	Mekke yolunda bir yerin adıdır. Muhammed b. İbrâhim b. Muhammed Ebû Gâlib es-Saykalî el-Cürcânî, İbn Asâkir, Bağdat ve Vâkîsa’da kendisinden ders aldığını ifade etmiştir.
İlyâkind	Ebher taraflarından bir köydür.
Yamârût	İsfehân mahallesidir.

İbn Asâkir yukarıda vermiş olduğumuz koy ve şehirlere ilim öğrenmek için gitmiştir. Burada da görüldüğü gibi hemen hemen ilim talebesi için gidilecek olan ilim merkezleri olarak sayılan her beldeye gitmiştir. Şimdi ise gittiği yerlerden aldığı icâzetleri hakkında söz edeceğiz.

2.2.5. İcâzetleri

İslam medeniyeti hicri 6. ve 7. yüzyıllarda oldukça gelişmiştir. Bunun bir sonucu olarak ilmi faaliyetler İslam dünyasının her tarafına yayıldığı görülmektedir. İlim almak isteyenler, sahabe döneminde başlayan ilmi yolculukları geliştirerek sürdürdüler. Diğer ilimler gibi hadis ilmi de kendine göre metod ve kısımlara ayrılarak gelişmişti.⁴¹⁴ İbn Asâkir, her ne kadar tarih ilminde büyük eser vermesine rağmen, küçüklüğünden itibaren hadis ilmiyle meşgul olmuştur. Bunun en önemli sebebi aile fertlerinin hepsi ilimle uğraşan insanlar olmasıdır.

⁴¹⁴ el-Hâfız, *el-Hâfız İbnü Asâkir Muhaddisu’ş-Şâm ve Muerrihuha’l-Kebîr*, 115.

Annesi, babası, dedeleri, dayıları, ağabeyi Sâinuğdin, hadis ilmi ile ilgilenenlerdendi. İbn Asâkir'i küçüklüğünden beri sürekli ilim meclislerine götürüyorlar ve böylece İslam ilimlerinde önde gelen âlimlerden hadis dinleme imkânı bulmuştu. Ağabeyi Sâinuğdin'in ifade ettiğine göre İbn Asâkir daha küçük yaşta 505/1111 yılında Ebü'l Hasan el-Müvâzinî (ö. 514/1120), Ebül-Kâsım en-Nesîb (ö. 508/1114), Ebü'l-Vahş Sebi' b. Kîrât el-Makrai (ö. 508/1114), Ebû Tâhir el-Hannâi (ö. 510/1116), ayrıca babasından ve Ebû Muhammed el-Ekfânî'den hadis dinledi.⁴¹⁵

Sözü edildiği gibi daha küçük yaşlarında ailesinin ve Şam'ın içerisindeki ve dışarısındaki ulemeden icazet aldı.⁴¹⁶ Onun büyük âlimlerden de icazetleri vardı. İlk icazet veren hocası Ebü'l-Fath Ahmad b. Muhammed el-Haddâd el-İsbahânî (ö. 500/1106), Ebû Sa'ad el-Mutarriz (ö. 503/1119), Ebü'l-Kasım Kellâbî (ö. 504/1109), Ebü'l-Hasan b. el-'İllâf (ö. 505/1111), Ebû Gâlib ez-Zuhlî (ö. 507/1113), Ebü'l-Kasım b. Beyan (ö. 510/1116), Ebû Bekr eş-Şîravî (ö. 510/1116), Ebû Ali b. Nebhân (ö. 511/1117), Ebü'l-Kasım el-Bercî (ö. 511/1117), Ebû Zekeriyya b. Menda (ö. 511/1117), Ebû Ali b. Haddâd (ö. 515/1121) ve diğerlerinden icazet almıştır.⁴¹⁷ Zehebî'nin zikrettiğine göre 290 hocasından icazet almıştır.⁴¹⁸

İcâzet aldığı şehirlerin bazıları şunlardır: İskenderiyye, İsfahân, el-Basra, Bağdâd, Halep, Dimaşk, Sarhas, Sancar, Tahran, el-Karc, Kirmân, Kûfe, Mârbanan, Merv, Mısır, Mekke, el-Muvassal, Nîsabûr, Hamzan ve Vasit.⁴¹⁹ Bu bölümü daha iyi anlaya bilmek için mutlaka hocalarından söz edilmesi lazım. İbn Asâkir'in hocalarına ayrı ayrı şehir şehir olarak yer vermeye çalışacağız.

2.2.6. Hocaları

İbn Asâkir kendi hocalarıyla ilgili iki bölüm yazmıştır. Birincisi erkeklere ait olup bu bölümde hadis dinlediği ve icazet aldığı hocalarından söz edilir ve on iki cüze tekabül eder. Zehebî'nin tespitine göre bu bölümde hadis dinlediği hocalarının sayısı 1300'dür. 46 hocası

⁴¹⁵ Sâdık Mahzûmî, *el-Maşıhatü'l-Bağdâdiyye Mevâridü İbn Asâkir* (b.y.: Müessesetü Adyân li's-Sikâfeti ve'l-Cevâri, 2004), 7-8; el-Hâfiz, *el-Hâfiz İbnü Asâkir Muhaddisü's-Şâm ve Muerrihuha'l-Kebîr*, 115.

⁴¹⁶ İcazetleri hakkında geniş bilgi için bk. el-Hâfiz, *el-Hâfiz İbnü Asâkir Muhaddisü's-Şâm ve Muerrihuha'l-Kebîr*, 317-343. el-Hâfiz, İbn Asâkir'in icazetlerini şehirlerdeki hocalarına göre ayırmıştır. Bu sıralamada Dimaşk'la başlamış ve sonunda ise Sencâr'la bitirmiştir.

⁴¹⁷ ed-Da'canî, *Mevâridü İbn Asâkir fî Târîhi Dimaşk*, 1/40.

⁴¹⁸ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, 20/556.

⁴¹⁹ ed-Da'canî, *Mevâridü İbn Asâkir fî Târîhi Dimaşk*, 1/40.

onun hakkında şiir yazdığı söylenmektedir. Ayrıca 290 hocasından icazet almıştır. Toplam hocalarının sayısı 1636'dır. Yukarıda sayılan hocalarının hepsi bu kitabında yer almaktadır.⁴²⁰

Bize ulaşan bilgiye göre bu bölüm on bir cüz bazıları on iki cüzdür.⁴²¹ Alfabetik olarak sıralanmış, Elif harfinen He harfine kadar iki isim de Ya harfinendir. Hadis dinlediği hocalarının sayısı 1261 olup ona şiir yazan 37 hocası da bulunur. 220 hocasından icazet aldığı söylenmektedir.. Bütün hocalarının sayısı 1519'dur.⁴²²

İkinci bölümü kadın hocalarına ayırmıştır. Bu bölümde ise hadis dinlediği hocalarından bahseder. Bu bölüm bir cüzden oluşur. Zehebî'nin saydığına göre bu bölümde 80 küsur kadın hocasının ismi yer alır.⁴²³

İbn Asâkir, bazı hocalarından yıllarca ders aldığı gibi bazı hocalarından bir hadis veya önemli şey de öğrenmiş olabilir. Biz bu araştırmamızda daha önce yapılmış olan çalışmaları örnek alarak, İbn Asâkir'in hocalarının listesini vermeye çalışacağız.⁴²⁴

2.2.7. Dımaşk'taki Hocaları⁴²⁵

İbn Asâkir, Dımaşk hakkında şöyle demiştir: “Şam bölgesinin en büyük şehridir ve mukaddes yerdir.”⁴²⁶ Emevîler zamanında Dımaşk'ta ilim gelişmiştir. Tabîîn, Tebei't-Tâbiîn zamanında da Dımaşk'ta ilim daha ileri seviyeye gelmiştir. Daha sonraları Dımaşk, Kur'ân, hadis ve fıkıh gibi alanlarda ilim merkezi olma özelliğini kazanarak, dışarıdan ilim talep edenlerin geleceği bir merkez hâline gelmiştir. Sadece dördüncü ve beşinci yüzyıllarda Dımaşk'ta ilim gerileme göstermiştir. Bu tarihlerden hemen sonra ve özellikle de Nûreddîn Zengî'nin devleti ve muhaddis İbn Asâkir döneminde ilim tekrar büyük gelişme göstermiştir. İbn Teymiye ve el-Mizzî ile de bu gelişimini sürdürmüştür.⁴²⁷ Burada İbn Asâkir'in Dımaşk'ta ilim aldığı bazı hocalarına yer vermek yerinde olur.

⁴²⁰ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, 20/556.

⁴²¹ Topkapı Sarayında 337 rakamda el yazması bulunmaktadır. Vefa Takyu'd-Dîn tahkiki ile basılmıştır, İbn Asâkir, *Mu'cemü's-Suyûh*, thk. Vefa Takyu'd-Dîn, (Dımaşk: Dârü'l-Başâir, 1421).

⁴²² ed-Da'canî, *Mevâridü İbn Asâkir fî Târîhi Dımaşk*, 1/51.

⁴²³ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, 20/556.

⁴²⁴ Geniş bilgi için bk. İbn Asâkir, *Mu'cemü's-Suyûh*, thk. Vefa Takyu'd-Dîn, (Dımaşk: Dârü'l-Başâir, 1421); el-Hâfız, *el-Hâfız İbnü Asâkir Muhaddisu's-Şâm ve Muerrihuha'l-Kebîr*, 120-242.

⁴²⁵ el-Hâfız, *el-Hâfız İbnü Asâkir Muhaddisu's-Şâm ve Muerrihuha'l-Kebîr*, 120-150.

⁴²⁶ İbn Asâkir, *el-Arbaûn'el-Buldâniyye*, thk. Abdülhacc Muhammed el-Harîrî (Beyrut: Mektebetü'l-İslâmiyye, 1993), 60.

⁴²⁷ el-Hâfız, *el-Hâfız İbnü Asâkir Muhaddisu's-Şâm ve Muerrihuha'l-Kebîr*, 121.

Tablo 5. Dımaşk'taki Hocaları

1	Ebü'l-Kâsım Ali b. İbrâhim el-Hüseynî el-Hatîb	İbn Asâkir, 507/1113 yılında kendisinden birkaç kere ders aldığını ifade etmiştir.
2	Haydara b. Ahmed	506/1113 yılında vefat etmiştir. Târîhu Bağdâd'dan bir cüz dinlemiş.
3	Sebi' b. el-Müslim İbni Kırât	508/1115 yılında vefat etmiştir. Ondan hadis dinlemiş, ayrıca Sika bir muhaddis olduğunu da belirtmiştir.
4	Ali b. İbrâhim b. el-Abbâs b. Ebi'l Cin el-Hüseynî	508/1115 yılında vefat etmiştir. Dımaşk'ın önde gelen âlimlerinden birisidir. Ondan çok hadis dinlemiştir.
5	Gays b. Ali b. Abdisselam es-Savri el-Ermenâzî	509/1116 yılında vefat etmiştir. Sevr şehrinin hatip ve muhaddisidir. Ondan şiirden bir parça dinlemiştir.
6	Kavvâm b. Zeyd b. İsa el-Karşî	509/1116 yılında vefat etmiştir. İbn Asâkir ve kardeşi ondan hadis rivâyet etmişler. Sika birisi olduğunu söylemiştir.
7	Muhammed b. el-Hüseyn b. Muhammed el-Hannâî	510/1117 yılında vefat etmiştir. "Muhaddis ve adaleti ile ön plana çıkan, Ehl-i Sünnete bağlılıkları ile meşhur olmuş bir ailenin çocuğudur. Sika birisi O babasından hadis dinledi. Ben ondan az hadis dinledim." demiştir.
8	Abdurrahman b. Ahmed b. Ali b. Sâbır es-Sülemî	511/1118 yılında vefat etmiştir. Az bir şey dinlemiştir. Sika olduğunu da belirtmiş.
9	Muhammed b. Ali b. Ebi Âlâ el- Masisî	510/1117 yılında vefat etmiştir. Bu hocası hakkında: "Ondan az hadis dinledim. Sika bir muhaddistir" demektedir.
10	el-Hasan b. Hibetullah b. Abdullah b. el-Hüseyn	519/1126 yılında vefat etmiştir. İbn Asâkir'in babasıdır. Ondan Buhârî'nin <i>Sahîh</i> 'ini dinlemiştir.
11	Ali b. el Hasan b. Ali ed-Dımaşkî	522/1128 yılında vefat etmiştir. İbn Asâkir ondan <i>Târîhu Bağdad</i> 'ın bir kısmını, İbn Kutaybe'nin ve kendisinin <i>Müşkilü'l Kur'an</i> 'ını ve bazı cüzleri ondan dinlediğini ifade etmiştir.
12	Ali b. Abdulvâhid b. el-Hasan b. Şevvâs el-Muaddal	523/1129 yılında vefat etmiştir. Sika olduğunu ifade etmiş ve kendisinden bir cüz dinlemiştir.
13	Abdulkerim b. Hamza b. el-Hıdr b. el-Abbâs es-Sülemî el-Haddâd	526/1132 yılında vefat etmiştir. Hadis ilminde sika olduğunu ve ondan çok eğitim aldığını ayrıca icâzetler aldığını da söylemiştir.
14	Meâlî b. Hibetullah b. el-Hasan b. el-Hubûbî	528/1134 yılında vefat etmiştir. Sikadır ve ondan hadis dinlemiştir.
15	Ahmet b. Akîl b. Muhammed	531/1137 yılında vefat etmiştir. Aslen Ba'labekten olduğunu söylemiş ve ondan az bir şey yazdığını belirtmiştir.
16	Berakât b. Abdulaziz b. el-Hüseyn	531/1137 yılında vefat etmiştir. Kur'an hafızı olduğu söylemiştir.
17	Temmâm b. Abdullah b. el-Muzaffar es-Sirac ez-Zannî	533/1139 yılında vefat etmiştir. Kur'an hafızı, namazlarını daima camide kılan biridir. Mescidu Sûkû's-Sirâceyn'de kendisinden ders aldığını söylemiştir.
18	Ali b. el-Müsellem b. Muhammed b. Ali b. el-Feth es-Sülemî	533/1139 yılında vefat etmiştir. İbn Asâkir şöyle demiştir: "Emevi camiinde ders verdi. Kendisinden çok hadis dinledik. Mezhepler ve ferâiz konularında âlim ve sikaydı. Verdiği fetvalara Şam ehli çok güveniyordu. Eğitim öğretim konularına çok önem veriyordu. Fıkıh ve tefsir'de birçok eseri bulunmaktadır."

Tablo 5. (devamı) Dımaşk'taki Hocaları

19	Ahmed b. Muhammed b. el-Müsellim b. el-Hasan	Vefat tarihi bulunmadı. Ondan <i>Muvatta'</i> ibn Vehb'in bir cüzünü dinlemiş. Şüphesiz ki Şeyh unvanını hak ettiğini söylemesine rağmen muhaddis unvanını layık görmemiştir.
20	İbrâhim b. Tâhir b. Berakât b. İbrâhim	534/1140 yılında vefat etmiştir. Sika olduğunu belirtmiştir.
21	Hamza b. el-Hasan b. el-Müferrac el-Ezdî	534/1140 yılında vefat etmiştir. Ebû Leyla olarak da bilinmektedir. Onun hakkında şeyh ve âlim olduğunu söylemiştir. Ayrıca Kur'an'ı yedi kıraat üzere okumaya çok özen gösterirdi.
22	Muhammed b. İbrâhim b. Ca'fer	535/1141 yılında vefat etmiştir. Kur'an'ı rivâyetlerle okuyordu, bir müddet onun yanında okudu ve ondan hadis yazdığını belirtmiştir.
23	Hibetullah b. Ahmed b. Abdillâh b. Ali b. Tâvus el-Bağdâdî	536/1142 yılında vefat etmiştir. İbn Asâkir ondan rivâyette bulunmuştur.
24	Ali b. Abdurrahman b. Muhammed b. Muhammed es-Sevrî	Vefat tarihi bilinmemektedir. Dımaşk'ın önde gelen âlimlerden biri idi.
25	Muhammed b. Yahya b. Ali b. Hüseyin ed-Dımaşkî	537/1143 yılında vefat etmiştir. Dımaşk kadılığı yapmış olan İbn Asâkir'in dayısıdır.
26	Sâfi b. Abdullâh el-Ermenî	538/1144 yılında vefat etmiştir. Fıkıh ilmini okumuş ve onun hakkında iyi birisi olduğunu bahsetmiştir. Ayrıca namazlarda cemaatle kıları.
27	Nasr b. el-Kâsım b. el-Hasan el-Ensârî el-Makdisî	539/1145 yılında vefat etmiştir. Makdisî, Fransızlar işgal edince Dımaşk'a geldi. Vefat edinceye kadar burada kalmıştır.
28	Ali b. Zeyd b. Ali es-Sülemî ed-Dımaşkî	539/1145 yılında vefat etmiştir. Ondan hadis yazmıştır. Edepli biri olduğunu belirtmiştir.
29	Abdurrahman b. el-Hüseyin b. Ali b. el-Hıdr b. Abdân el-Ezdî	540/1146 yılında vefat etmiştir. Ondan hadis yazdığını belirtmiştir.
30	Kâmil b. Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. Selâm	540/1146 yılında vefat etmiştir. İbn Asâkir onun hakkında şöyle der: "Ondan Kur'an-ı Kerim dersleri aldım. Sikaydı. Kur'an-ı Kerim derslerine çok önem verirdi."
31	Nasrullah b. Muhammed b. Abdilkavî el-Massisî	542/1148 yılında vefat etmiştir. Hatîb el-Bağdâdî'den Dımaşk'ta hadis rivâyet eden son muhaddistir olduğunu söylemiştir. Ondan rivâyette bulunmuştur.
32	el-Hıdr b. el-Hüseyin b. Abdillâh b. el-Hüseyin b. Abdân el-Ezdî	543/1149 yılında vefat etmiştir. İyi bir âlim olduğunu söylemiş ve ondan hadis yazmıştır.
33	Abdân b. Zerrin b. Muhammed el-Azerbeycânî	Cuma günü vefat ettiği bilinmektedir. Genç yaşta Dımaşk'a geldi ve orada ikamet etti. Bir müddet Kur'an ondan öğrenmiş. el-Bitlisi hastalandığı zaman Emevî camisinde namazları kıldırıyordu.
34	Mahfuz b. el-Hasan b. Muhammed b. el-Hasan b. Sasrî	Vefatı bilinmiyor. Bu hocasının yanında okuduğunu ve onun Dımaşk'ın ileri gelen âlimlerinden biri olduğunu söylemiştir.
35	Abdurrahman b. Abdillâh b. el-Hasan b. Ahmed b. Ebi'l Hadid es-Sülemî	Dımaşk'ın hatibidir. Ondan hadis yazdığını bildirir.
36	Ali b. Yahya b. Râfî' el-Âfiye en-Nablusî	546/1151 yılında minareden düşerek vefat ettiğini söylemiştir. Fıkıh ilmini dinlemiştir.
37	el-Hüseyin b. el-Hasan b. Muhammed b. el-Bûn el-Esedî	551/1157 yılında vefat etmiştir. İbn Asâkir ve oğlu Kâsım da ondan rivâyette bulunmuşlardır.
38	Abdûlbâkî b. Muhammed b. Abdûlbâkî et-Temimî	552/1158 yılında vefat etmiştir. Hâfız İbn Asâkir ondan rivâyette bulunmuştur.

Tablo 5. (devamı) Dımaşk'taki Hocaları

39	Hamza b. Ali b. Hibetullah b. el-Hasan es-Sa'lebî ed-Dımaşkî	555/1161 yılında vefat etmiştir. İyi bir âlim olduğunu belirtmiş ve ondan rivâyette bulunmuştur.
40	Abdulvâhid b. Muhammed b. el-Müslim b. el Hasan el-Ezdî	555/1161 yılında vefat etmiştir. Oruç, namaz ve sadaka gibi amelleri çok yapan bir âlim olduğunu belirtmiş ve ondan bir parça hadis rivâyette bulunmuştur.
41	Yûsuf b. Mekkî b. Ali el-Hârisî	565/1170 yılında vefat etmiştir. Sika birisidir. Ondan hadis dinlemiştir. Emevî cami imamıdır.
42	Üsâme b. Mürşid b. Ali b. el-Mukallid b. Nasr b. Mûnkiz	Muayyidü'd-Devle lakabı ile biliniyordu. Edebiyatçı şair ve güçlü birisiydi.
43	Tevfik b. Muhammed b. el-Hüseyn	Dımaşk'ta ikamet eden hocasıdır. Şair ve edebiyatçı idi.

2.2.8. Bağdat'taki Hocaları⁴²⁸

Bağdâd, Medînetü's-Selâm olarak da isimlendirilmiştir.⁴²⁹ Irak'ın en büyük şehridir. Zehebî Bağdâd hakkında şöyle der: Tabiîn devrinin sonlarına doğru kuruldu. Bağdat'ta hadisi ilk yayan Hişâm b. Urve'dir. Kendisinden sonra hadîsi Şu'be b. el-Haccâc b. el-Verd ve Hüseyim b. Beşîr b. Ebi Hâzım es-Sülemî yaymıştır. Ahmed b. Hanbel ve ondan sonrakilere kadar hadis çalışmalarının yapıldığı önemli bir merkez olarak kalmıştır.⁴³⁰

İbn Asâkir Bağdâd'a iki kere ilim yolculuğu yapmıştır. Bağdâd'ı Medinetü's-Selâm, Kubbetü'l-İslam ve Dârü'l-İmâm terimleri ile tanımlamıştır. Buradaki ilim aldığı hocalarının bazıları şunlardır:

Tablo 6. Bağdat'taki Hocaları

1	Fâtıma binti Abdulkadir b. es-Semmâk	520/1127 yılında vefat etmiştir. İmam Zehebî, onun hakkında şöyle demiştir: "Fâtıma, İbn Asâkir'in en eski hocalarından biridir."
2	Fâtıma binti el-Hüseyn b. el-Hasan b. Fadluva er-Râzî	521/1128 yılında vefat ettiğini söylenmektedir. Binti Hamza adıyla bilinen âlimedir. Bağdâd'da meşhur bir vaizedir
3	Ubeydullah b. Muhammed b. el-İmam Ebi Bekr el-Beyhâkî	523/1129 yılında vefat etmiştir. Ondan bazı cüzleri dinlemiş ve rivâyet etmiştir.
4	Muhammed b. Muracce el-Karşî el-Abderî	524/1130 yılında Bağdat'ta vefat etmiştir. İbn Asâkir, bu hocası hakkında şöyle demiştir: "Dâvûd'un mezhebinde fâkihi idi. Karşılaştığım en iyi hâfızdı. İtikâdı doğru değildi. Sıfatlar konusunda hadislerin zahirinin anlaşılması gerektiğine inanıyordu."

⁴²⁸ el-Hâfız, *el-Hâfız İbnü Asâkir Muhaddisu's-Şâm ve Muerrihuha'l-Kebîr*, 150-168.

⁴²⁹ Yakût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Buldân*, (Beyrut: Dârü's-Sadr, 1977), 2/456-468.

⁴³⁰ Zehebî, *el-Amsâr Zevâtü'l-Âsâr*, thk. Abdülkâdir el-Arnâvût (Beyrut: Dârü İbn Kasîr, 1985), 33-35.

Tablo 6. (devamı) Bağdat'taki Hocaları

5	el-Hasan b. Süleyman el-İsbahânî Ebû Ali	525/1131 yılında Bağdat'ta vefat etmiştir. Bu hocasına şeyhimiz diyerek şöyle der: Şeyhimiz İsbahân'da doğmuştur. Babasının terbiyesi ile yetişmiştir. Fâkihliğini İmam Ebû Bekir b. Muhammed b. Sâbit Hücendî'ye borçludur. İsbahân'daki Nizâmü'l-Mülk medresesinde ders vermiştir. Horasan kadılığı yapmıştır. Bağdat Nizâmü'l-Mülk medresesinde yöneticilik yapmıştır. Hitabet ve fesahat açısından ön planda olan gerçek bir müderristi." demiştir.
6	Hibetullah b. Muhammed b. Abdolvâhid b. Ahmed b. el-Abbas b. el-Hüseyn eş-Şeybânî	525/1131 yılında vefat etmiştir. İbn Sem'ânî onun hakkında şöyle demiştir: "Dindar ve sika bir şeyhti. Geniş bir rivâyet sahibi idi. İmam Ahmed'in <i>Müsnedi</i> , <i>Ehâdisü</i> Ebî Bekr eş-Şâfiî kitapları ile hadis okudu. Bu kitaplarla hadis okuyan son âlimdi."
7	Ahmed b. Ubeydullah b. Muhammed b. Ubeydullah es-Sülemî	526/1131 yılında doksan yaşında vefat etmiştir. Ebû'l-Hasan el-Mâveridî'den hadis rivâyet eden son âlimlerden idi.
8	el-Hüseyn b. Muhammed b. Hüsrev el-Belhî	526/1131 yılında vefat etmiştir. Sonradan Bağdâdî künyesi de verilmiştir. Dönemin büyük muhaddisi olduğunu söylemiştir.
9	Ali b. el-Hüseyn b. Muhammed el-Basrî el-Bagdâdî	526/1131 yılında vefat etmiştir. Şam, Mısır ve Azerbaycan'a ilmi yolculuklar yapmıştır. İbn Asâkir: "Bağdât'ta Ebû'l-Muammer el-Ensârî ile Ebû'l-Hasan el-Bagdâdî'nin yanına girdik. Yatağında hasta olarak yatıyordu. Ebû'l-Muammer ona beşer hadis okumamıza izin verir misin? dedi. Bize izin verdi. Beş hadisi okuduk. Altıncı hadisi okumaya başladım. Ebû'l-Hasan şöyle demiştir: "Hadis talebesinin her şeyden önce doğruluğu öğrenmesi gerekir" dedi. Altıncısını okuyup ve kalktım" demiştir.
10	Ahmed b. eş-Şeyh el-İmam el-Hasan b. Ahmed	527/1132 yılında vefat etmiştir. Salih bir adamdı. Çok hadis rivâyet etmiştir. Kendi zamanında ondan daha iyisi yoktu.
11	Kerime binti el-Hâfız Muhammed b. Ahmed b. el-Hâdîba	Ebû Hüseyn b. Nukur'dan rivâyet etmiştir. İbn Asâkir'de ondan rivâyette bulunmuştur. İbn Sem'ânî, şöyle demiştir: "Kerime'nin hattı ile yazılmış, <i>Târihu Bağdât</i> 'ın bir nüshasını gördüm."
12	Muhammed b. el-Hüseyn b. Ali el-Mezrafi el-Fardî	527/1132 yılında Namaz kılariken secdeye varmış halde vefat etmiştir. Kıraatleri okumuştur.
13	Mansûr b. Muhammed b. Ali et-Tâlkânî	529/1134 yılında vefat etmiştir. Sem'ânî ondan yazmıştır. Ondan Ebû'l-Kâsım İbn Asâkir hadis dinlemiştir.
14	Ali b. Ahmed el-Hasan el-Muvahhid	530/1136 yılında vefat etmiştir. Bağdât'ın önde gelen âlimlerindendir. Sika bir âlimdir.
15	Hibetullah b. Ahmed b. Ömer el-Bagdâdî	531/1137 yılında vefat etmiştir. İbn Taber adıyla meşhur olmuştur. Meşhur sadık bir şeyhtir. Kıraatleri biliyordu. Ondan <i>Tâcü'l-Kindî</i> 'yi okumuştur.
16	Muhammed b. Abdulmutekebbir b. el-Hasan	533/1139 yılında vefat etmiştir. Bağdât'ta "Babü'l-Basra" kadılığını yapmış İbn Asâkir ondan rivâyette bulunmuştur.
17	Abdurrahman b. Muhammed b. Abdolvâhid b. Zerik eş-Şeybânî	535/1141 yılında vefat etmiştir. <i>Târihu Bağdât</i> 'ı, Hatib el-Bagdâdî'den 36. cüz hariç hepsini dinlemiştir. Annesinin cenazesine katıldığı için 36. cüzü dinleyememiştir. Bütün tarihi dinlediğine dair Hatib Bağdâdî'den icâzeti vardır.
18	Muhammed b. Abdalbâki b. Muhammed b. Abdullah el-Ensârî	535/1141 yılında vefat etmiştir. İmam Ahmed fikhını biliyordu. İbn Sem'ânî, onun hakkında şöyle demiştir: "Onun gibi birçok ilimi bilen kimse görmedim."
19	İsmâil b. Ahmed b. Ömer b. Ebî'l-Eş'as	535/1141 yılında vefat etmiştir. İbn Asâkir, onun hakkında şöyle demiştir: "Sika, Usûlü olan bir âlimdir."

Tablo 6. (devamı) Bağdat'taki Hocaları

20	Abdülhâlık b. Abdussamed b. Ali es-Saffâr	538/1144 yılında vefat etmiştir. Bağdat şeyhidir. Sika, sâlih ve dindar ve Allah korkusundan çok ağlayan bir muhaddistir. İbn Sem'anî, İbn Asâkir ondan rivâyette bulunduğunu bildirmiştir.
21	Abdulvahhâb b. el-Mubârek b. Ahmed	538/1144 yılında vefat etmiştir. İbn Sem'anî, onun hakkında şöyle demektedir: "Hafız, sika çok hadis dinleyen bir âlimdir."
22	Muhammed b. el-Fadl b. Muhammed	538/1144 yılında vefat etmiştir. İbn el-Mu'temid adıyla bilinmektedir. Vaaz veren bir imamdı. Vaaz konusunda döneminin en iyileri arasında sayılıyordu. İbn Asâkir, onun ilim, hitâbet ve ahlakına hayran kaldığını bildirmiştir. 538/1143 yılında vefat etmiştir.
23	Muhammed b. Abdulmelik b. el-Hasan b. Hayrûn	539/1145 yılında vefat etmiştir. Bağdat'lıdır. Sika ve kıraatleri bilen bir âlimdir.
24	el-Hasan b. Nasr b. el-Hasan	533/1139 yılından sonra vefat etmiştir. İbn Muabbî ed-Dinaverî el-Bezzâz adıyla bilinmektedir. Dinaverî'lidir babası Reydendir. İbn Asâkir, şöyle demiştir: "533/1139 yılında kendisinden hadis dinledim. Ondan sonra vefat etmiştir."
25	İsmâil b. Ebi's-Sa'd Ahmed b. Muhammed b. Duvest	541/1147 yılında vefat etmiştir. Bağdat'ta şeyhlerin şeyhi idi. İbn Asâkir ve başka çok adamlar ondan rivâyette bulunmuşlardır.
26	Ali b. Abdisseyid b. Muhammed b. es-Sabbâğ el-Bağdâdî	542/1148 yılında vefat etmiştir. İbn Sem'anî, İbn Asâkir ve başkaları ondan rivâyet etmiştir.
27	Ömer b. Zafer b. Ahmed el-Meğâzılî	542/1148 yılında vefat etmiştir. Salih bir şeyhtir. İbn Asâkir ondan rivâyet etmiştir.
28	Muhammed b. Ömer b. Yûsuf el-Urmûvî	547/1153 yılında vefat etmiştir. Şafîî fâkihidir. Kâdı Deyrû'l-'Akûl ismi ile meşhurdur. Fâkih, sika, imam ve çok tilâvet eden biriydi. Gençliğinde bir süre Deyrû'l-'Akûl kadılığı yapmıştır.
29	Mevâhib b. Yahya b. el-Mukalled el-Heytî	İbn Asâkir'in şair olan hocalarının birisidir.
30	Yasir b. Tûrkî b. Sâbit b. İsmâil	İbn Asâkir'in şair olan hocalarındandır.
31	el-Hasan b. el-Mübârek b. Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed	İbn Asâkir'in şair olan hocalarındandır

2.2.9. Kûfe'deki Hocaları⁴³¹

Tablo 7. Kûfe'deki Hocaları

1	Ebû Berakât Ömer b. İbrâhim ez-Zeydî	539/1051 yılında vefat etmiştir. Kûfe âlimidir. İbn Asâkir <i>Mü'cemü's-Şuyûh</i> 'unda zikretmiştir. Ebû İshak es-Sebi'i mescidinin imamıydı. Onun hakkında şöyle demiştir: "Fıkıh, hadis, arapça, tefsir ve nahiv alanında uzman büyük bir şeyhti."
2	Ahmed b. Said b. el-Hasan Ebû Berakât el-Hazzâz	İbn Asâkir, Kûfe'de kendisinden hadis dinlediğini ifade etmiştir.
3	Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Muhammed b. el-Hüseyn	Kûfe'lidir. İbn Asâkir, Kûfe'de kendisinden hadis dinlediğini ifade etmiştir.
4	Ahmed b. Muhammed b. Muhammed b. Havvâşe	İbn Asâkir, Kûfe'de kendisinden hadis dinlediğini söylemiştir.
5	el-Hasan b. Muhammed b. Ebî Ali el-Hasan b. Muhammed b. el-Mensûr	Ebû Tâhir el-Cühenî lakabıyla bilinmektedir. Kûfe'lidir. İbn Asâkir, Kûfe'de kendisinden hadis dinlediğini yazmıştır.
6	Ali b. Ömer b. İbrâhim el-Hüseynî ez-Zeydî	İbn Asâkir, Kûfe'de kendisinden hadis dinlediğini ifade etmiştir
7	Ketâib b. Muhammed b. Ahmed Ebü'l Fadl el-Becelî eş-Şâhid	İbn Asâkir, Kûfe'de el-Mescidü'l-A'zam'da kendisine hadis okuduğunu ifade etmiştir.
8	İbrâhim b. Muhammed b. Ca'fer b. Recâ Ebû İshâk el-Yerbu'i el-Kûfî	İbn Asâkir, bu hocasından icâzet aldığını ifade etmiştir.
9	Hâmid b. Sâlih b. Abdillâh b. Salih Ebû Nasr el-Burûcirdî es-Saydalânî	İbn Asâkir, bu hocasının kendisine icâzet verdiğini ifade etmiştir
10	Said b. Muhammed b. Ahmed b. Hamza es-Sakafî el-Kûfî	İbn Asâkir, bu hocasından da icâzet almıştır.

2.2.10. Mekke'deki Hocaları⁴³²

Beytullah, el-Harem⁴³³ olarak isimlendirilen Mekke hakkında Zehebî şöyle der:

*"Sahabe döneminde Mekke ilmi yönden gelişmiş bir şehir değildi. Sahabe asrının sonunda gelişmeye başladı. Tâbiîn döneminde Mücâhid, Atâ b. Ebi Rabâh, Said b. Cûbeyr ve İbn Ebî Melike gibi âlimlerle gelişimini devam ettirmiştir. Mekke'de hicri üçüncü asırda gerileyen ilmi hayat, diğer İslam şehirlerinde gelişimini arttırmıştır."*⁴³⁴

İbn Asâkir, Mekke için şöyle demiştir: "Allah Mekke'yi koruduğu için bu şehir güvenli şehirdir."⁴³⁵ Yukarıda da ifade edildiği gibi İbn Asâkir Mekke'ye hac ibadetini yapmak için gitmiştir. Haccın birden bir maksadı dünyanın dört tarafından gelen ilim

⁴³¹ el-Hâfiz, *el-Hâfiz İbnü Asâkir Muhaddisu's-Şâm ve Muerrihuha'l-Kebîr*, 168-169.

⁴³² Geniş bildi için bk. el-Hâfiz, *el-Hâfiz İbnü Asâkir Muhaddisu's-Şâm ve Muerrihuha'l-Kebîr*, 171-174.

⁴³³ el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Buldân*, (Mekke) 5/181.

⁴³⁴ Zehebî, *el-Amsâr Zevâtü'l-Âsâr*, 156.

⁴³⁵ İbn Asâkir, *el-Arbaûn 'el-Buldâniyye*, 45.

adamlarıyla ilim alışverişinde bulunmaktadır. İbn Asâkir de bu hac esnasında birçok adamla görüşmüş ve ders almıştır. Mekke’de ders gördüğü hocalarından bazıları şunlardır:

Tablo 8. Mekke’deki Hocaları

1	Ebû Muhammed b. Muhammed b. İsmâil b. Sadaka el-Mısrî	524/1130 yılında vefat etmiştir. Zilhicce ayı 521/1127 yılında Harem’de Kâbe’ye doğru Bâbü’l-Halîl (a.s.) yönünde kendisinden İbn Asâkir hadis dinlemiştir. İbn Asâkir, <i>Târîhu Medineti Dimaşk</i> adlı eserinde bu âlimin hayatına yer vermiştir. Onun hakkında İbn Asâkir, şöyle demiştir: “Çok hızlı yürüdüğünden dedesine Ğazal lakabı verilmiştir. Kendisinden sadece “Ameller niyetlere göredir.” Hadîsini dinledim. Kendisinden icâzet aldım.
2	Rezin b. Muaviye b. Ammar, Ebû’l-Hasan el-Abderî el-Mâlikî es-Serkastî	Endülüs’lüdür. Mekke’de Kâbe’ye doğru gelirken kendisinden ders almış. Harem’de Mâlikî’lerin imamı olduğunu bildirmiştir.
3	Süfyan b. İbrâhim b. Abdulvahhab b. Muhammed b. İshâk b. Muhmammed b. Yahya b. Minde	Ebû Muhammed el-Abdî el-Esbahânî olarak biliniyor. İbn Asâkir, Mekke’de kendisinden ders aldığını ifade etmiştir.
4	Tâhir b. Muhammed b. Tâhir b. Said Ebû’l Muzaffar el-Burûcerdî	Fıkıhçı kimliği ön plana çıkmaktadır. İbn Asâkir, kendisinden Mekke’de ders almıştır.
5	Muhammed b. Ahmed b. Yahya Ebû Abdullah ed-Dîbâcî el-Makdisî	Fâkih ve vaiz bir âlimdi. İbn Asâkir, Mekke’de ondan ders almıştır.
6	Muhammed b. Mansûr b. Ebî Mansur Bekr b. Muhammed b. Ali Ebû Nasr en-Nisâbü’rî	İbn Asâkir, kendisinden Mekke’de ders almıştır.
7	Mercân b. Abdillâh Ebû’l Hasan el-Habeşî el-Hûsî	560/1165 yılında vefat etmiştir. İbn Asâkir, kendisinden Mekke’de ders dinlemiştir.
8	İsmâil b. Abdilaziz Ebu’l Vefâ el-İkkî el-Yemenî	Mekke’de icâzet almıştır.
9	el-Hasan b. Halef b. Hibetullah el-Kennânî eş-Şâmî	Bu hocasından da icâzet almıştır.
10	Atik b. Ahmed b. Abdirrahman Ebubekr el-Ezdî	Mekke’de icâzet veren hocalarından biridir.

2.2.11. Medine’deki Hocaları⁴³⁶

Yâkut el-Hamevî, Medine için şöyle demiştir: “Mekke’nin yarısı kadardı. Medine’nin surları vardı. Mescid şehrin ortalarındaydı. Hz. Peygamber, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer’in kabirleri mescidin doğusunda kalıyordu.”⁴³⁷ İmam Zehebî ise, şöyle demiştir: “Medine hicret yurdu. Kur’an ve sünnet ile sahabe döneminde Medine’de ilim çok yaygındı. Tâbiîn ve ondan sonraki dönemlerde de Medine’de ilmi hayat canlılığını sürdürmüştü, İbrâhim

⁴³⁶ el-Hâfız, *el-Hâfız İbnü Asâkir Muhaddisu’s-Şâm ve Muerrihuha’l-Kebîr*, 176; İbn Asâkir, *el-Arbaûn’el-Buldâniyye*, 50.

⁴³⁷ el-Hamevî, *Mu’cemü’l-Buldân*, (Medine) 5/82-83.

b. Sa'd, Süleyman b. Bilâl ve İsmâil b. Ca'fer gibi âlimlerden sonra ilmi hayat gerileme dönemine girmiştir.”⁴³⁸

İbn Asâkir, “Medine’nin Tâba olarak da isimlendirildiğini Cahiliye döneminde Yesrib isminin kullanıldığını” söylemiştir. Medine iken ders dinlediği bazı hocaları şunlardır:

Tablo 9. Medine’deki Hocaları

1	Ebü'l-Futûh Abdulhallâk b. Abdül-Vâsı' b. Ebî Urûvbe Abdulhâdî b. Ebî İsmâil Abdullah b. Muhammed el-Ensârî el-Herevî	528/1134 yılında vefat etmiştir. İbn Asâkir, bu hocası hakkında şöyle demiştir: “Hz. Peygamber’in Ravza’sında gece vakti minber ile kabir arasında kendisinden ders aldım.”
2	İbrâhim b. Mutkin b. İbrâhim Ebû İshâk el-Lahmî el-Mağribî	Medine’de Hz. Peygamber mescidinde kendisinden ders aldığını ifade etmiştir.

2.2.12. Diğer Yerlerdeki Hocaları

Hac ibadetini tamamlayarak dönerken, boş gitmeden yoldaki bazı yerlerde bazı âlimlerden ders dinlemiş ve ilim alışverişinde bulunmuştur. Sırasıyla şunlardır.

İbn Asâkir hac dönüşü *Feyd*’de Ömer b. el-Hüseyn el-Hatib el-Ğaznevî’den ders almıştır.⁴³⁹ *Vâkisa*, Mekke yolunda bir yerin adıdır. İbn Asâkir, Muhammed b. İbrâhim b. Muhammed Ebû Ğalib es-Saykalî el-Cürcânî’den Bağdat ve Vâkisa’da ders aldığını ifade etmiştir.⁴⁴⁰

el-Enbâr, Yâkut el-Hamevî: “Bağdât’ın batısında Fırat kıyısında bir şehirdir. Bağdat ile arasında on fersah bir uzaklık bulunmaktadır.” el-Enbâr 12/633 yılında Hz. Ebû Bekir döneminde Halid b. Velid başçılığında bir ordu tarafından fethedilmiştir. Halid buraya ulaşınca el-Enbâr’ın halkı kendisinden barış istedi. Halid de tekliflerini kabul edip onlara iyilikle muamelede bulundu.⁴⁴¹ Birçok âlim ve yazar buraya nisbet edilmiştir. 598/1204 yılında vefat eden Muteahhirûn âlimlerden olan el-Kâdî Ahmed b. Nasr el-Enbârî buraya nisbet edilen âlimlerin sadece birisidir.⁴⁴² İbn Asâkir, onunla ilgili olarak şöyle demiştir: “el-Enbâr Irak’tadır. el-Cezire tarafından Fırat kıyısında bir şehirdir.”⁴⁴³ İbn Asâkir, birinci Bağdat yolculuğunda burayı ziyaret etmiş ve bazı şahsiyetlerden ders dinlemiştir. Ebû

⁴³⁸ Zehebî, *el-Amsâr Zevâtü'l-Âsâr*, 151.

⁴³⁹ el-Hâfız, *el-Hâfız İbnü Asâkir Muhaddisu's-Şâm ve Muerrihuha'l-Kebîr*, 178.

⁴⁴⁰ İbn Asâkir, *Mu'cemü's-Şuyûh*, 884.

⁴⁴¹ el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Buldân*, (el-Enbâr), 1/258-259.

⁴⁴² el-Hâfız, *el-Hâfız İbnü Asâkir Muhaddisu's-Şâm ve Muerrihuha'l-Kebîr*, 179.

⁴⁴³ İbn Asâkir, *el-Arbaûn'el-Buldâniyye*, 154.

Fevâris Halife b. Mahfuz b. Ebî Ya'la Muhammed b. Ali el- Enbârî; Enbâr'lıdır. Salih bir âlimdi Bağdât yolculuğundan dönerken camide ders dinlemiştir. Çocuklara Kur'ân-ı Kerim, ahlâk ve yazıyı öğretiyordu.⁴⁴⁴ Muhammed b. Ahmed b. Ömer b. Ahmed b. Ahmed Ebû Feth b. Hellâl el-Enbârî; İbn Asâkir el-Enbâr'da kendisinden ders aldığını ifade etmiştir.⁴⁴⁵ Muhammed b. Muhammed Ebû İsa b. eş-Şâtır el-Enbârî; İbn Asâkir, el-Enbâr'da kendisinden ders aldığını ifade etmiştir.⁴⁴⁶

Rahbetu Mâlik b. Tavk, Yâkut el-Hamevî: “Dımaşk ve Rahbetu Mâlik b. Tavk arası sekiz gündür. Halep'ten beş gün Bağdat'a ise yüz fersaktır.” demiştir. Rahbetu Mâlik b. Tavk Fırat kıyısında er-Rakka ve Bağdat arasındadır. Rahbetu Mâlik b. Tavk şehrini, Mâlik b. Tavk b. İtâb et-Tağlibî halife Me'mûn döneminde kurmuştur.⁴⁴⁷ İbn Asâkir, şöyle demiştir: “Şam yolunda Fırat kıyısında bir şehirdir.”⁴⁴⁸ İbn Asâkir 525/1131 yılında bu şehri ziyaret etmiştir.⁴⁴⁹

Bu şehirdeki hocalarının bazıları şunlardır: el-Kâdî Ebû Ali el-Hasan b. Ebî Mansur Said b. Ahmed b. Amr b. el-Me'mûn el-Cezerî (ö. 544/1150); Şafîî fâkihidir. Ceziretu b. Ömer kadısıdır. İbn Asâkir, 525/1130 yılında kendisinden ders aldığını ifade etmiştir. Câmi' b. Hibetullah b. Muhammed b. Ali b. Şehede Ebu'l Fadâil er-Rahbî; İbn Asâkir, bu âlimden Rahbetu Mâlik b. Tavk'ta ders almıştır.⁴⁵⁰

er-Râfikâ, Yâkut el-Hamevî, “Râfikâ'nın binaları er-Rakkâ'ya ulaşıyordu. er-Rakkâ yıkıldı. Şehrin ismi ise Râfikâ değilse er-Rakkâ olarak kalmıştır.” demektedir.⁴⁵¹ İbn Asâkir, “Râfikâ günümüzde er-Rakkâ adıyla bilinmektedir.” demektedir. Bu şehir Fırat kıyısında Cezire'ye bağlı bir şehirdir.⁴⁵² İbn Asâkir, 529/1134 yılında er-Rakkâ'ya gitmiştir. Orada bazı âlimlerden ders almıştır.

Bazıları şunlardır: Ebü't-Tayyib Ahmed b. Abdulaziz b. Muhammed b. Habîb es-Sülemî el-Makdisî; Râfikâ'daki caminin imamıydı. İbn Asâkir, 529/1134 bu âlimden ders aldığını ifade etmiş ve bu âlim için şöyle demiştir: “Fakih, vâiz ve Râfikâ camisi vaizi idi.”

⁴⁴⁴ el-Hâfiz, *el-Hâfiz İbnü Asâkir Muhaddisu's-Şâm ve Muerrihuha'l-Kebîr*, 180.

⁴⁴⁵ İbn Asâkir, *Mu'cemü's-Şuyûh*, 858-859.

⁴⁴⁶ İbn Asâkir, *Mu'cemü's-Şuyûh*, 1049-1050.

⁴⁴⁷ el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Buldân*, (Rahbe), 3/34.

⁴⁴⁸ İbn Asâkir, *el-Arbaûn'el-Buldâniyye*, 158.

⁴⁴⁹ el-Hâfiz, *el-Hâfiz İbnü Asâkir Muhaddisu's-Şâm ve Muerrihuha'l-Kebîr*, 181.

⁴⁵⁰ el-Hâfiz, *el-Hâfiz İbnü Asâkir Muhaddisu's-Şâm ve Muerrihuha'l-Kebîr*, 181-182.

⁴⁵¹ el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Buldân*, (Rakka), 3/58-60.

⁴⁵² İbn Asâkir, *el-Arbaûn'el-Buldâniyye*, 161.

Şi'ru Hasan adlı bir divânı vardır. İbn Asâkir, Râfikâ'da kendisinden ders aldığını ifade etmiştir. Birçok defa Dımaşk'a gelmiştir. 529/1134 yılından sonra vefat etmiştir. Zehebî vefatını 529/1134 yılı olarak kaydetmiştir.⁴⁵³ İbn Asâkir, Mücellî b. Halîfe b. Muhammed Ebû'l-Ferec er-Râfikî, Ebû Sâlih Muâfi b. Ebi'l-Fadl Meâlî b. Muâfi, Zâide b. Nu'me b. Naim b. Nucih, Tırâd b. el-Hasan b. Muallâ b. Mukaddem Ebû Musanne's-Sa'dî ve Abdulgâlib b. Sâbit b. Mâhân Ebû Nasr er-Râfikî'den Rakka'da ders aldığını ifade etmiştir.⁴⁵⁴

Hûlvân, İbn Asâkir Hûlvân'a gitmiş ve Hûlvân'da birçok âlimden ders almıştır. İbn Asâkir, şöyle demiştir: “Hûlvân Irak sınırının sonunda bulunan bir şehirdir.”⁴⁵⁵ Burada ders aldığı âlimlerin bazıları şunlardır. Ebû Ya'kûb Yûsuf b. Bûkran b. Bezân b. Muhammed eş-Şehrezûrî; Hûlvân hatibidir. Fâkih 533/1138 veya 534/1139 yılında Hûlvân'da öldürülmüştür. İbn Asâkir, Hûlvân'da kendisinden ders aldığını ifade etmiştir.⁴⁵⁶ Bedel b. el-Hüseyn b. Ali Ebû'l-Hasan el-Hûlvânî; İbn Asâkir, Hûlvân'da kendisinden ders aldığını ifade etmiştir. Fâkih idi, 533/1138 veya 534/1139 yılında vefat etmiştir.⁴⁵⁷

Minâ'daki Hocaları, İbn Asâkir, Mina'yı şöyle tanıtmıştır: “Kendisinde binalar ve çarşısı olan şehirdir. Camisi de Mescidi Hayf'tır.”⁴⁵⁸ İbn Asâkir'in Minâ'da ders aldığı hocaları çok olduğu şüphe edilmez. Ancak biz burada sadece birini zikretmeye çalışacağız. Ebû Hasan Mekkî b. Ebî Tâlib el-Burûcirdî; İbn Kalâye adıyla bilinen bir fakihtir. İbn Asâkir 521/1127 yılında kendisinden Minâ'da ders aldığını ifade etmiştir. Hemedân'lıdır. İlim ve Kur'ân ehli bir âlimdir. Hemedân cami imamlığı yapmıştır. 525/1131'ten sonra 530/1135'dan önce vefat etmiştir.⁴⁵⁹

Tibrîz (Tebrîz), İran'da Doğu Azerbaycan eyaletinin merkezi olan büyük bir şehirdir. İbn Asâkir, şöyle demiştir: “Azerbaycan kasabasıdır.”⁴⁶⁰ Tibrîz şehrinden Ebû Zekerîya Yahya et-Tibrîzî, Ebû Mansûr ec-Cevâlikî ve Ebû Sâlih Şu'ayb et-Tibrizî gibi birçok ilim

⁴⁵³ İbn Asâkir, *Mu'cemü's-Şuyûh*, 55; el-Hâfiz, *el-Hâfiz İbnü Asâkir Muhaddisu's-Şâm ve Muerrihuha'l-Kebîr*, 183.

⁴⁵⁴ el-Hâfiz, *el-Hâfiz İbnü Asâkir Muhaddisu's-Şâm ve Muerrihuha'l-Kebîr*, 183-187.

⁴⁵⁵ İbn Asâkir, *el-Arbaûn'el-Buldâniyye*, 148.

⁴⁵⁶ İbn Asâkir, *el-Arbaûn'el-Buldâniyye*, 148-150; el-Hâfiz, *el-Hâfiz İbnü Asâkir Muhaddisu's-Şâm ve Muerrihuha'l-Kebîr*, 188.

⁴⁵⁷ İbn Asâkir, *Mu'cemü's-Şuyûh*, 186.

⁴⁵⁸ İbn Asâkir, *el-Arbaûn'el-Buldâniyye*, 54.

⁴⁵⁹ İbn Asâkir, *Mu'cemü's-Şuyûh*, 1155.

⁴⁶⁰ İbn Asâkir, *el-Arbaûn'el-Buldâniyye*, 126.

adamı çıkmıştır. Onların arasında muhakkak ki orayı ziyaret eden İbn Asâkir'in de hocaları vardır. İbn Asâkir, 529/1134 yılında Tibrîz'e gitmiş ve birçok âlimden ders almıştır.

Biz burada bir kaçına yer vermeye çalışalım.⁴⁶¹ el-Kâdıyân Ebü'l-Fadl Muhammed ve Ebü'l-Kâsım Mahmûd İbnâ Ahmed b. el-Hasan b. Ali el-Haddâdiyân et-Tibrîziyân; İbn Asâkir, bu iki âlimden 529/1134 yılında ders aldığını ifade etmiştir.⁴⁶² Hemekân b. Ali b. Hemekân Ebü'l-Bekâ el-Mirendî; Tibrîz'de vaizlik yapmaktaydı.⁴⁶³ Sadîk b. Osman b. İbrâhim Ebû Bekr ed-Dîbâcî; Tibrîz'lidir.⁴⁶⁴

2.2.13. Nîsâbûr'daki Hocaları

Yâkut el-Hamavî ise, sayısız âlimin yetiştiği, çokça ziyaret edilen büyük bir şehir olduğunu söylemiştir. Hz. Osman döneminde 31/651 yılında fethedilmiştir.⁴⁶⁵ İbn Asâkir, Nîsâbûr hakkında şöyle demiştir: “Nîsâbûr büyük ve eski Horasan'daki bir şehridir.”⁴⁶⁶ İbn Asâkir, Nîsâbûr'a gitmiş ve orada ilim tahsilinde bulunmuştur. Nîsâbûr'da ilim tahsil ettiği hocalarının bazıları kısaca şunlardır:⁴⁶⁷

⁴⁶¹ el-Hâfiz, *el-Hâfiz İbnü Asâkir Muhaddisu- 'ş-Şâm ve Muerrihuha'l-Kebîr*, 189.

⁴⁶² İbn Asâkir, *Mu'cemü 'ş-Şuyûh*, 846-847.

⁴⁶³ İbn Asâkir, *Mu'cemü 'ş-Şuyûh*, 314-315.

⁴⁶⁴ İbn Asâkir, *Mu'cemü 'ş-Şuyûh*, 437.

⁴⁶⁵ el-Hamevî, *Mu'cemü 'l-Buldân*, (Nîsâbûr), 5/331-332.

⁴⁶⁶ İbn Asâkir, *el-Arbaûn 'el-Buldâniyye*, 77.

⁴⁶⁷ el-Hâfiz, *el-Hâfiz İbnü Asâkir Muhaddisu- 'ş-Şâm ve Muerrihuha'l-Kebîr*, 204-218; Abdulvahap Aksoy, *İbn Asâkir'in Hayati Ve Tarihi Medineti Dimâşk Adli Eserinde Hadis Kullanma Yöntemi*, 81-83.

Tablo 10. Nîsâbûr'daki Hocaları

1	Muhammed b. el-Fadl b. Ahmed b. Muhammed es-Sâ'idî el-Fûrâvî	Ebû Abdullah ismi ile tanınmaktadır. İbn Asâkir, bu âlimden ilim tahsil etmek için ikinci kere yanına gitmiş ve kendisinden bir yıl ilim tahsil etmiştir.
2	Dürdâne binti İsmâil b. Abdilgaffâr el-Fârisî en-Nîsâbûrî	84 yaşında iken 530/1135 yılında vefat etmiştir. Amr b. Ahmed es-Saffâr'ın annesidir.
3	Abdurrezzâk b. Abdullah b. el-Üstâd Ebi'l-Kâsım el-Kuşeyrî	531/1136 yılında vefat etmiştir. Tasavvuf ehli, ilmî çevrede yetişen, şeyh ve salih birisidir. İbn Asâkir ondan ilim tahsil etmiştir.
4	İsmâil b. Abdurrahman b. Sâlih	531/1136 yılında vefat etmiştir. Müslim'in <i>Sahîh</i> 'ini Abdülgafîr el-Fârisî'den dinlemiştir.
5	Sâid b. el-Hüseyn b. İsmâil es-Sâ'idî	532/1137 yılında vefat etmiştir. Fazilet ve ilim ortamında yetişmiştir.
6	Abdulmûn'im b. Abdilkerim el-Kuşeyrî	532/1137 yılında vefat etmiştir. İbn Asâkir ve başkaları rivâyette bulunmuşlardır.
7	Fâtima binti Ali b. el-Muzaffar	532/1137 yılında vefat etmiştir. Ehli Kur'an ve salih bir kadındır. Abdülgafîr el-Fârisî'den Müslim'in <i>Sahîh</i> 'ini ve Hattâbî'nin <i>Garîb</i> 'ini dinlemiştir.
8	Hibetullah b. Sehl b. Ömer el-Bistâmî en-Nîsâbûrî	533/1038 yılında vefat etmiştir. Abdülgafîr el-Fârisî'den Buhârî, Beyhâkî ve diğerlerini dinlemiştir. İbn Asâkir ondan rivâyette bulunmuştur.
9	Zâhir b. Tâhir b. Muhammed eş-Şehâmî	533/1038 yılında vefat etmiştir. Büyük âlimlerden okumuş ve icazetler almıştır.
10	Abdulcebâr b. Muhammed b. Ahmed el-Hûrî	536/1041 yılında vefat etmiştir. Nîsâbûr'da el-Câmi' el-Menî'i camisinin imamıydı. Âlim bir müftüydü. İmâmü'l-Haremeyn Ebü'l-Me'âli el-Cûveynî'nin yanında fıkıh ilmini okudu.
11	Vecîh b. Tâhir b. Muhammed b. Muhammed eş-Şehâmî	541/1146 yılında vefat etmiştir. İlim ile meşhur olmuş bir ailenin çocuğu olarak dünyaya geldi. Zâhir b. Tahir'in kardeşidir.
12	Ahmed b. Muhammed b. İsmâil	543/1148 yılında Nîsâbûr'da vefat etmiştir. Çok ibadetli birisidir. Sadece cuma günleri dışarı çıktığı söylenmektedir.
13	Abdullah b. Ali b. Sehl el-Fârisî	544/1149 yılında vefat etmiştir. Salih idi. Çok hadis rivâyetinde bulunan bir şeyhtir. İbn Asâkir ve başka birçok âlim ondan rivâyette bulunmuştur.
14	Hibeturrahman b. Abdulvâhid b. Abdülkerim el-Kuşeyrî	546/1151 yılında vefat etmiştir. Güzel ahlaklı ilim adamı idi aynı anda Nîsâbûr hatibidir.
15	Abdülhâlık b. Zahir b. Tâhir eş-Şehâmî	549/1154 yılında vefat etmiştir. Çok hadis bilen sika, sadûk birisidir.
16	Abdülkerim b. el-Hasan b. Ahmed el-Kâtip et-Temimî	553/1158 yılında Nîsâbûr'da vefat etmiştir. Yahya b. Seleme'nin torunlarından. Dil ve edebiyat konularında uzman idi.
17	Halil b. Veciye b. Tâhir eş-Şehâmî	560/1164 yılından sonra İsferâyin'de vefat etmiştir. Çok hadis bilmesiyle tanınan Şehâmî'lerin ailesindendir.

İbn Asâkir'in Nîsâbûr ilim yolculuk sırasında Nîsâbûr'un etrafındaki şehirlerdeki âlimlerden de ders almıştır. Bu şehirlerdeki âlimlerin bazıları şunlardır:

Senzevâr (Sebzevâr), İbn Asâkir'in Sebzevâr'da ders aldığı âlimlerin bazıları; Fâtima bint Ebi Nasr Mansûr b. Muhammed b. İshâk el-Beyhâkî, Abdülhamit b. Muhammed b.

Ahmed Ebû Ali el-Huvârî el-Beyhâkî, ve Ali b. Ahmed b. Ebi Nadr Ebû Hasan es-Senzevârî'dir.⁴⁶⁸

Senâbâz, Tûs'ta yerleşen bir şehridir. Meşhed adıyla bilinmektedir. İbn Asâkir'in Senâbâz'da ders aldığı âlimlerin birisi Muhammed b. İsmâil b. el-Fadl Ebû'l-Berakât el-Hüseynî el-Meşhedî'dir.⁴⁶⁹

2.2.14. Herât'taki Hocaları⁴⁷⁰

İbn Asâkir, Herât şehrine gittiğinde bazı ilim adamları ile görüşüp ilim tahsil etmiştir. İbn Asâkir, şöyle demiştir: "Horasan şehirlerinden bir şehirdir."⁴⁷¹

Tablo 11. Herât'taki Hocaları

1	Ebü'l-Kâsım Temim b. Ebi Said b. Ebi'l-Abbâs el-Cürcânî	İbn Asâkir, 530/1135 yılında Herât'ta kendisinden ders aldığını ifade etmiştir.
2	Temim b. Ebî Saîd b. Ebi'l Abbâs el-Cürcânî	530/1135 yılında vefat etti. Abdullah b. Yûsuf el-Cürcânî'nin kız kardeşinin oğludur.
3	Muhammed b. İsmâil b. el-Fudayl b. Muhammed el-Fudaylî el-Ensârî	534/1139 yılında vefat etmiştir. Hâkim el-İsferâyânî'den Sahih'ul-Buhârî'ni ve Yahyâ b. Main'in Ma'rifatu'r-Ricâl'ının dinlemiştir.
4	Abdulfettâh b. İsmâil b. Ebi Sa'd Abdullah es-Sûfî el-Beyyî'	540/1145 yılında Herât'ta vefat etmiştir. İbn Asâkir ondan rivâyette bulunmuştur.
5	Abdurrahman b. Abdurrahim b. Ebi Ahmed Muhammed ed-Dârimî	541/1146 yılında Herât'ta vefat etmiştir. Ebû Abdullah ismi ile tanınmıştır. Herât'lıdır.
6	Abdulbasir b. Ebi Nasr b. Emircah ed-Darrâb el-Herevî	541/1146 yılında Herât'ta vefat etmiştir. İbn Sem'ânî ve İbn Asâkir ondan rivâyette bulunmuştur.
7	Abdulkadir b. Cündüb b. Semüre es-Sûfî el-Herevî	543/1148 yılında vefat etmiştir. Ebû Abdurrahman adıyla bilinmektedir.
8	Emirak b. İsmâil b. Emirak el-Hüseynî el-Herevî	543/1148 yılında Herât'ta vefat etmiştir. Ebû'l-Fütûh adıyla tanınmaktadır.
9	Muhammed b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Verrâk es-Sûfî	544/1149 yılında vefat etmiştir. Herât'taki Mescidu'l Câmi' imamıydı. Daha çok Ebû Abdullah adıyla bilinmektedir.
10	Abdullatîf b. Abdurraşit b. el-Hüseyn el-Herevî	546/1151 yılında vefat etmiştir. Edebiyatçı ve fakih idi. İbn Asâkir ve diğerleri ders dinlemiştir.

⁴⁶⁸ el-Hâfız, *el-Hâfız İbnü Asâkir Muhaddisu- 'ş-Şâm ve Muerrihuha 'l-Kebîr*, 219.

⁴⁶⁹ İbn Asâkir, *Mu'cemü 'ş-Şuyûh*, 893.

⁴⁷⁰ Herât şehri hakkında bk. el-Hamevî, *Mu'cemü 'l-Buldân*, (Herât), 5/397; el-Hâfız, *el-Hâfız İbnü Asâkir Muhaddisu 'ş-Şâm ve Muerrihuha 'l-Kebîr*, 220-229.

⁴⁷¹ İbn Asâkir, *el-Arbaûn 'el-Buldâniyye*, 81.

Tablo 11. (devamı) Herât'taki Hocaları

11	Abdula'la b. Abdulaziz b. Ebi'l-Fahr el-Alevî el-Hüseynî	549/1154 yılında vefat etmiştir.
12	Abdulma'z b. Bişr b. Bişr b. Muhammed el-Müznî	550/1155 yılında vefat etmiştir. İlim ehlinde olan evde büyümüş bir vaiz idi.
13	el-Kâsım b. el-Hüseyn b. el-Kâsım eş-Şürûti el-Hüsayrî	555/1160 yılında vefat etmiştir. Herât'lı salih, faziletli bir şeyhtir.
14	Abdusseyyid b. Ebi Bekr b. Ebi'l-Fadl	555/1160 yılında vefat etmiştir. Âlim ve şeyh olan bu hocasından da rivâyette bulunmuştur.

2.2.15. Merv'deki Hocaları⁴⁷²

Merv Horasan'ın büyük şehirlerindendir. Bu şehirden yetişen âlimlere Mervezî künyesi nispet edilmektedir. Ahmed b. Hanbel ve Sufyan es-Sevrî gibi büyük muhaddisler de bu şehirden çıkmıştır.⁴⁷³ İbn Asâkir, şöyle demiştir: “Horasan'ın kasabasıdır. Zülkarneyn'in inşa ettiği şehirlerdendir.”⁴⁷⁴ Ebü'l-Kâsım el-Hâfız İbn Asâkir'in Merv'deki bazı hocaları şunlardır:

Tablo 12. Merv'deki Hocaları

1	Ebû Ya'kub Yûsuf b. Eyyûb b. el-Hüseyn b. Vehra el-Hemezânî	531/1137 yılında bu hocasından ders aldığını söylemiştir.
2	İsmâil b. Hüseyn b. Ebi Amr Muhammed en-Nisâbüri	530/1136 yılında vefat ettiği söylenmektedir. Yazısı güzel olan bir şeyhtir.
3	el-Hasan b. Mansur b. Muhammed b. Abdilcebbâr es-Sem'ânî	531/1137 yılında yanındaki emanet para için hırsız tarafından boğularak öldürülmüştür. Ebû Muhammed ismi ile tanınmıştır. Babası el-İmâm Ebû Muzaffar es-Sem'ânî'nin yanında fıkıh ilmini almıştır.
4	et-Tayyib b. Ebi Said b. Tayyib el-Hellâl el-Benserikânî	632/1235 yılında Hemedân'da vefat etmiştir. Ebû Mansûr adıyla meşhur olmuştur.
5	Nasr b. Mansur Muhammed et-Tâlikânî es-Saffâr el-Mervezî	532/1138 yılında vefat etmiştir. Dosdoğru bir adam idi.
6	Abdurrahim b. Ali	533/1139 yılında vefat etmiştir. Ebû Muzaffar es-Sem'ânî'den ders almıştır. Salih bir âlimdir.
7	Ömer b. Abdurrezzâk b. el-Hasan b. Muhammed el-Eminî	534/1140 yılında vefat etmiştir. Ulema ile görüşen emin birisiydi.
8	Yûsuf b. Eyyûb b. Yûsuf b. el-Hüseyn el-Hemedânî	535/1141 yılında vefat etmiştir. Bu âlim hakkında kendi hemşerisi Sem'ânî, şöyle demiştir: “Irak'tan Yûsuf el-Hemedânî kalitesinde hiçbir kimse Dimaşk'a gelmemiştir.”
9	Mahmûd b. Maymun b. Abdillâh b. Muhammed ed-Debûsî	536/1142 yılında vefat etmiştir. İlimle uğraşan fakih birisiydi. İbn Asâkir bu hocasından hadis yazdığı rivâyet edilmektedir.
10	el-Hasan b. Abdurrahim b. Ahmed b. el-Muallim el-Bezzâz	Harzemşah'lıların Merv'e yaptıkları saldırıda vefat etmiştir.

⁴⁷² Geniş bilgi için bk. el-Hâfız, *el-Hâfız İbnü Asâkir Muhaddisu's-Şâm ve Muerrihuha'l-Kebîr*, 234-264.

⁴⁷³ el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Buldân*, (Merv), 5/112-116.

⁴⁷⁴ İbn Asâkir, *el-Arbaûn 'el-Buldâniyye*, 73.

Tablo 12. (devamı) Merv'deki Hocaları

11	Muhammed b. Ali b. Mansûr b. Abdillâh b. İsmâil es-Sencî	538/1144 yılında Merv'de vefat etmiştir. Merv'e bağlı Hocân köyünde oturuyordu. Sika birisiydi.
12	Ömer b. Muhammed b. el-Hasan b. Ali b. İbrâhim el-Ferğûlî	538/1144 yılında Merv'de vefat etmiş. 456/1063 yılında Dehistan'da doğdu. Cürcan'da yetişti. Bir müddet Nîşâbûr'da yerleşti. Sonrada hayatı boyunca kalacağı Merv'e geçti. Nahiv ve dilbilgisinde üstat idi.
13	Abdullah b. Abdurrahman b. Muhammed b. Sâbit b. Ahmed	538/1144 yılında Herak'ta vefat etmiştir. Babası imam idi. Kendisi de âlim ve şeyh idi.
14	el-Hüseyn b. Hasan b. Ebi Nasr b. Yûsuf el-Hâkî	541/1147 yılında vefat etmiştir. İbn Asâkir rivâyette bulunmuştur.
15	Lütfullah b. Sa'd b. Es'ed b. Said b. Fadlullah el-Mîhenî	541/1147 yılında vefat etmiştir. Şeyh mütevazî birisidir. İbn Asâkir ondan hadis yazmıştır.
16	Muhammed b. Abdilgaffâr b. Abdisselâm b. Ali b. Zeyd b. Ubeydullah el-Ğiyâsî el-Mervezî	542/1148 yılında vefat etmiştir. İlimle meşgul olan ailedendir, şeyh ve meşhurdur.
17	Muhammed b. Süleyman b. el-Hasan b. Amr b. el-Hasan el-Mervezî	544/1150 yılında vefat etmiştir. Salih, fakih şeyh ve âlim birisidir. İbadetlere çok dikkat eden birisiydi.
18	Atîk b. Ali b. Mansûr b. Abdillâh b. İsmâil el-Mervezî	545/1151 yılında vefat etmiştir. Ebû Bekr ismi ile meşhur olmuştur.
19	Sa'd b. Muhammed b. Ebi'l-Fütûh Mes'ud b. Fadl el-Âmirî	549/1155 yılında vefat etmiştir. Salih bir âlim idi. İbn Asâkir hadis dinlemiştir.
20	Fadlullah b. el-Mufaddal b. Fadlullah b. Ahmed es-Sûfî	549/1155 yılında vefat etmiştir. Ebû Said b. Ebi'l-Hayr'ın torunlarından.

İbn Asâkir, Merv şehrinin yakınındaki bazı köy, şehir ve kasabalarda da bazı âlimlerden ders almıştır. Onun ders dinlediği şehir, köy ve kasabaları hakkında şu bilgileri vermek mümkündür:

Cülfer,⁴⁷⁵ Muhammed b. Muhammed b. el-Hâris Ebû Tahir el-Hârisî el-Mervezî el-Cülferî'den ders almıştır. **Harak**, İbn Asâkir, Abdullah b. Abdurrahman b. Muhammed b. Sâbit Ebû Fadl es-Sâbitî ve Muhammed b. Ahmed b. el-Hüseyn Ebû Bekr el-Herâkî'den ders aldığı bilinektedir.⁴⁷⁶ **Şevvâl**, İbn Asâkir, Muhammed b. Ebi Necm b. Ebi'l Hasan'den ders aldı.⁴⁷⁷

İbn Asâkir, **Miyhene'de** el-Kâdî Ebû Nasr Züheyr b. Ali b. Züheyr b. el-Hasan es-Serhasî'den ders aldı.⁴⁷⁸ **Tâberân**, İbn Asâkir, "Nîsâbûr tarafından Tûs kasabasıdır." demiştir.⁴⁷⁹ İbn Asâkir, burada Ebû'l-Mekârim Muhammed b. Ahmed b. el-Muhsin et-Tûsî'den ders almıştır.⁴⁸⁰

⁴⁷⁵ İbn Asâkir, *Mu'cemü's-Şuyûh*, 1025.

⁴⁷⁶ İbn Asâkir, *Mu'cemü's-Şuyûh*, 467, 848-849.

⁴⁷⁷ İbn Asâkir, *Mu'cemü's-Şuyûh*, 1050.

⁴⁷⁸ İbn Asâkir, *el-Arbaûn'el-Buldâniyye*, 97-98.

⁴⁷⁹ İbn Asâkir, *el-Arbaûn'el-Buldâniyye*, 99.

⁴⁸⁰ İbn Asâkir, *el-Arbaûn'el-Buldâniyye*, 100-101.

Nûvkân, İbn Asâkir, Ebû Sa'd Nâsır b. Sehl b. Ahmed en-Nûvkânî'den ders aldığını söylemiştir.⁴⁸¹ **Fâz**, Tûs'ta büyük bir köydür. İbn Asâkir, Muhammed b. Abdullah b. Muhammed b. Muhammed Ebû Abdullah el-Fâzî'den ders almıştır.⁴⁸²

Bûn, İbn Asâkir, Bûn'da Ebû Nasr Es'ed b. el-Mûvfik b. Ahmed el-Kâbinî el-Ya'kûbî'den ders aldığını bildirmiştir.⁴⁸³

Beğ, İbn Asâkir, Beğ'i tanıtırken şunları demiştir: "Beğ'e Beğşûr de denilmekteydi. Beğ, Herât ve Merv arasındadır." İbn Asâkir; Ebü'l-Me'alî Ömer b. Muhammed b. Abdillâh, Ebü'l-Fadl Leys, Ebû Abdillâh Ahmed b. Ali b. Ebi Ca'fer el-Kaffâl, Ebû Na'im el-Murtaza ve Ebû Muhammed Abdürreşd'ten ders aldığını kaydetmiştir.⁴⁸⁴

Serhas, İbn Asâkir, şöyle demiştir: "Serhas Horasan şehirlerindendir. Merv ve Nîsâbûr arasındadır."⁴⁸⁵ İbn Asâkir, Ebû Nasr Muhammed b. Mahmûd b. Muhammed b. Ali b. Şuca'den⁴⁸⁶ ders almış ve Ahmed b. Abdillâh b. Abdürrahmân Ebû Nasr el-Bencadihî el-Hamkarî'den⁴⁸⁷ ise kaside yazmıştır.

Ezcâ, İbn Asâkir, İzçâ hakkında şöyle demiştir: "Ezcâ Haberân şehirlerinden biridir."⁴⁸⁸ İbn Asâkir İzçâ'ya geldiğinde, eş-Şerif Ebü'l-Kâsım Abdülmelik b. Abdillâh b. Ömer b. Muhammed b. Abdillâh b. Ömer b. Muhammed b. Ca'fer b. Muhammed b. Hafs b. Bekr b. Sâlim b. Abdillâh b. Ömer b. el-Hattâb el-Karşî,⁴⁸⁹ Abdulcebbâr b. Yahya b. Said b. Muhammed,⁴⁹⁰ Abdulvahhâb b. Muhammed b. Ömer,⁴⁹¹ Muhammed b. Abdilcebbâr b. Yahya el-Ezcâhî'den ders almıştır.⁴⁹² **Şevkân**'da ise, Ubeyys b. Muhammed Ubeyys b. Muhammed b. Ubeyys,⁴⁹³ ve Atik b. Muhammed b. Ubeyys b. Muhammed b. Ubeyys'ten ders almıştır.⁴⁹⁴

⁴⁸¹ İbn Asâkir, *el-Arbaûn 'el-Buldâniyye*, 103-104.

⁴⁸² el-Hâfiz, *el-Hâfiz İbnü Asâkir Muhaddisu- 'ş-Şâm ve Muerrihuha 'l-Kebîr*, 251.

⁴⁸³ İbn Asâkir, *el-Arbaûn 'el-Buldâniyye*, 87-88.

⁴⁸⁴ İbn Asâkir, *el-Arbaûn 'el-Buldâniyye*, 89-91.

⁴⁸⁵ İbn Asâkir, *el-Arbaûn 'el-Buldâniyye*, 92.

⁴⁸⁶ İbn Asâkir, *el-Arbaûn 'el-Buldâniyye*, 92-94.

⁴⁸⁷ İbn Asâkir, *Mu'cemü 'ş-Şuyûh*, 45.

⁴⁸⁸ İbn Asâkir, *el-Arbaûn 'el-Buldâniyye*, 95.

⁴⁸⁹ İbn Asâkir, *el-Arbaûn 'el-Buldâniyye*, 96.

⁴⁹⁰ İbn Asâkir, *Mu'cemü 'ş-Şuyûh*, 517.

⁴⁹¹ İbn Asâkir, *Mu'cemü 'ş-Şuyûh*, 656.

⁴⁹² İbn Asâkir, *Mu'cemü 'ş-Şuyûh*, 954.

⁴⁹³ İbn Asâkir, *Mu'cemü 'ş-Şuyûh*, 667.

⁴⁹⁴ İbn Asâkir, *Mu'cemü 'ş-Şuyûh*, 671.

er-Reyy, İbn Asâkir, Reyy şehrini şöyle tanıtmıştır: “er-Reyy, Kohistan’ın büyük bir şehirdir.”⁴⁹⁵ Ebü’l-Kâsım İbn Asâkir, Ebû Sa’d Abdurrahman b. Ebi’l-Kâsım b. Abdurrahman b. Ebi’l-Kâsım b. Abdurrahman er-Râzî,⁴⁹⁶ İshâk b. Abdilkerim b. İshâk b. İbrâhim Ebû Mes’ud b. Ebi Zer’a er-Râzî,⁴⁹⁷ el-Hasan b. Muhammed b. Ahmed b. Ali,⁴⁹⁸ Zeyd b. Rıdâ b. Zeyd b. Mansûr Ebü’l-Alâ b. er-Râvendî er-Râzî,⁴⁹⁹ Abdulcebbâr b. Ebi Şücâ’ b. Abdulcebbâr Ebû Halef er-Râzî,⁵⁰⁰ Abdürrahîm b. Muzaffar b. Abdürrahîm,⁵⁰¹ Muhammed b. Abdilkerim b. Muhammed b. İbrâhim Ebû Bekr el-Kalânîsî,⁵⁰² ve Mes’ud b. Ali b. Mansûr b. Ali Ebû Mehâsinî er-Râvendî el-Muhammed er-Râzî’den ders aldığını eserinde bildirmiştir.⁵⁰³

Bistâm, İbn Asâkir, Bistam hakkında şöyle demiştir: “Bistâm Kûmis şehirlerinden biridir.”⁵⁰⁴ İbn Asâkir Bistam şehrinde aşağıdaki âlimlerden ilim tahsil etmiştir.

Ebû Hüseyin Muhammed,⁵⁰⁵ Ahmed b. el-Hasan b. Muhammed Ebü’l-Muzaffar el-Bistâmî,⁵⁰⁶ İsmâil b. Ebî Bekr b. Ahmed Ebü’l-Kâsım el-Bistâmî,⁵⁰⁷ el-Hasan b. Ahmed b. el-Hasan el-Bistâmî,⁵⁰⁸ Sehl b. Ahmed b. Sehl Ebü’l-Fadl eş-Şeybânî el-Bistâmî,⁵⁰⁹ Abdilkerim b. el-Hüseyin b. Ahmed Ebü’l-Kâsım es-Saffâr el-Bistâmî,⁵¹⁰ Muhammed b. Ebî Bekr b. Muhammed Ebû Ca’fer eş-Şâzikî es-Sûfî el-Bistâmî,⁵¹¹ ve el-Muhsin b. Ebi Mansûr b. el-Muhsin⁵¹² gibi âlimlerden ders almıştır.

⁴⁹⁵ İbn Asâkir, *el-Arbaûn’el-Buldâniyye*, 116.

⁴⁹⁶ İbn Asâkir, *el-Arbaûn’el-Buldâniyye*, 119.

⁴⁹⁷ İbn Asâkir, *Mu’cemü’s-Şuyûh*, 152.

⁴⁹⁸ İbn Asâkir, *Mu’cemü’s-Şuyûh*, 253.

⁴⁹⁹ İbn Asâkir, *Mu’cemü’s-Şuyûh*, 361.

⁵⁰⁰ İbn Asâkir, *Mu’cemü’s-Şuyûh*, 510.

⁵⁰¹ İbn Asâkir, *Mu’cemü’s-Şuyûh*, 561.

⁵⁰² İbn Asâkir, *Mu’cemü’s-Şuyûh*, 966.

⁵⁰³ İbn Asâkir, *Mu’cemü’s-Şuyûh*, 1135.

⁵⁰⁴ İbn Asâkir, *el-Arbaûn’el-Buldâniyye*, 108.

⁵⁰⁵ İbn Asâkir, *el-Arbaûn’el-Buldâniyye*, 110.

⁵⁰⁶ İbn Asâkir, *Mu’cemü’s-Şuyûh*, 27.

⁵⁰⁷ İbn Asâkir, *Mu’cemü’s-Şuyûh*, 162.

⁵⁰⁸ İbn Asâkir, *Mu’cemü’s-Şuyûh*, 233.

⁵⁰⁹ İbn Asâkir, *Mu’cemü’s-Şuyûh*, 399.

⁵¹⁰ el-Hâfız, *el-Hâfız İbnü Asâkir Muhaddisu’s-Şâm ve Muerrihuha’l-Kebîr*, 263.

⁵¹¹ İbn Asâkir, *Mu’cemü’s-Şuyûh*, 898-899.

⁵¹² İbn Asâkir, *Mu’cemü’s-Şuyûh*, 1099-1100.

Müşkân, İbn Asâkir, Müşkân şehri hakkında şöyle demiştir: “Hemedân şehirlerinden biridir.”⁵¹³ İbn Asâkir 532/1138 yılında Müşkân’a yolculuk yapmış ve Ebü’l-Hasan Ali b. Muhammed b. Ahmed b. Abdillâh el-Müşkânî’den⁵¹⁴ ders aldığını ifade etmiştir.

2.2.16. İsfahân’daki Hocaları⁵¹⁵

İbn Asâkir 532/1138 yılında İsfahân’a gelmiş ve İsfahân’da bulunan hocalardan ders almıştır. İbn Asâkir, İsfahân’ı tanıtırken şöyle demiştir: “Yahudiyye adıyla da bilinmektedir.”⁵¹⁶ İbn Asâkir’in İsfahân’da ders aldığı hocalarını şu şekilde sıralamak mümkündür.

Tablo 13. İsfahân’daki Hocaları

1	el-Hüseyn b. Abdilmelik el-Hallâl	532/1138 yılında vefat etmiştir. İsfahân’lıdır. Ebû Abdillâh ismi ile meşhur olmuştur. Dilbilimci ve sika bir âlimdir.
2	Bedr b. Sâbit b. Rûh el-İsbehânî	532/1138 yılında vefat etmiştir. Tasavvuf ve hadise ilgi duyan bir âlimdir.
3	İsmâil b. Abdirrezzâk b. Abdilaziz b. Muhammed	532/1138 yılının ortalarında vefat etmiştir. Salih, fakih şeyh olan birisidir.
4	Ahmed b. Ömer b. Muhammed el-Ğâzî	532/1138 yılında Bağdat’ta vefat etmiştir. el-Hâfız unvanını almaya hak kazanmış önemli bir âlimdir. İsfahân muhaddislerinin önde gelenlerinden biridir. Sika bir âlimdir.
5	Fâtıma binti es-Seyyid Nâsır b. el-Hüseyn el-Aleviyye	533/1139 yılında vefat etmiştir. İbn Asâkir bu hocasından rivâyette bulunmuştur.
6	Muhammed b. Ebî Nasr Şucâ’ b. Ahmed b. Ali el-İsfahânî	533/1139 yılında vefat etmiştir. Sika bir âlimdir.
7	Mahmûd b. Ahmed b. Abdilmun’im b. Ahmed b. Mahmûd b. Mâşâza	536/1142 yılında vefat etmiştir. Ebû Mansûr el-İsfahânî adıyla tanınmıştır. Fâkih, vaiz ve tefsir âlimidir.
8	Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Hüseyin el-İsfahânî	538/1144 yılında vefat etmiştir. Şeyhtir, İbn Asâkir ondan hadis almıştır.
9	Şeybân b. Abdillâh b. el-Esedî el-Muhtesib	538/1144 yılında vefat etmiştir. Muhaddislerin ailesinendir. Salih ve şeyhtir.
10	el-Hüseyn b. Hamd b. Muhammed b. Umrâveyh	538/1144 yılında vefat etmiştir. Ebû Abdillâh adıyla daha çok tanınmaktadır. İsfahân’lıdır. İsfahân’da önemli Şâfiî âlimlerinin birisidir.
11	Fâtıma binti Muhammed b. Ahmed b. el-Hasan b. Ali el-Bağdâdî	539/1145 yılında İsfahân’da vefat etmiştir. Saliha birisiydi.
12	Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. el-Hasan b. Ali el-Bağdâdî	540/1146 yılında vefat etmiştir. el-Hâfız unvanını almaya hak kazanmış bir âlimdir.

⁵¹³ İbn Asâkir, *el-Arbaûn ’el-Buldâniyye*, 142.

⁵¹⁴ İbn Asâkir, *el-Arbaûn ’el-Buldâniyye*, 143-146.

⁵¹⁵ el-Hâfız, *el-Hâfız İbnü Asâkir Muhaddisu ’ş-Şâm ve Muerrihuha ’l-Kebîr*, 264-276.

⁵¹⁶ İbn Asâkir, *el-Arbaûn ’el-Buldâniyye*, 70.

Tablo 13. (devam) İsfahân'daki Hocaları

13	Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Ömer b. Muhammed	540/1146 yılında İsfahân'da vefat etmiştir. İsfahân'lı olup, İbn el-Bağbân adıyla tanınmaktadır
14	Muhammed b. Abdilvâhid b. Muhammed b. Ömer el-Mağâzilî	544/1150 yılında İsfahân'da vefat etmiştir. es-Sâin el-İsfahânî diye meşhur olmuştur.
15	Muhammed b. İbrâhim b. Mekki b. el-İsfahânî	549/1155 yılında İsfahân'da vefat etmiştir. İbn Hâcir ismi ile meşhur olmuştur.
16	Abdulcelil b. Muhammed b. Abdilvâhid b. Muhammed el-İsfahânî	556/1161 yılında vefat etmiştir. İbn Kûtâ el-Cûbârî adıyla meşhur olmuştur. el-Hâfız unvanını almaya hak kazanmış önemli bir âlimdir. Uzman bir muhaddis olduğu da söylenmektedir.
17	el-Kasım b. el-Fadl b. Abdilvâhid es-Saydalânî	567/1172 yılında vefat etmiştir. Şeyh ve ilim ehli yetiştirdiği bir aileden çıkmıştır.

2.2.17. Hemedân'daki Hocaları

İbn Asâkir, Hamedân/Hamezân hakkında şöyle demiştir: “el-Cebel bölgesinin büyük şehridir.” Onun 532/1137 yılında Hemedân'a ilim yolculuğu yaptığı bilinmektedir.⁵¹⁷

Hamedân'a gittiğinde oradaki âlimlerle görüşmüş ve ilim tahsil etmiştir. Orada ilim aldığı bazı hocaları şunlardır:

Tablo 14. Hemedân'daki Hocaları

1	Ebû Ali Ahmed b. Sa'd b. Ali b. el-İclî	535/1141 yılında vefat etmiştir. Bediü'z-Zamân adıyla meşhur olmuştur. Sika bir âlimdir.
2	Ebû Bekr Hibetullah b. el-Ferac el-Hamezânî	542/1148 yılında vefat etmiştir. Hemedân'lıdır. Hafız ve salih İbn Uht et-Tavîl olarak tanınmaktadır.
3	el-Hasan b. Ahmed b. el-Hasan	569/1174 yılında vefat etmiştir. Hafız takva ve edebiyatçı yönü güçlü bir âlimdir.
4	el-Hasan b. Ahmed b. Muhammed b. Ahmed el-Mûsiyebâzî	553/1159 yılında Hemedân'da vefat etmiştir. Mûsiyebâz Hemedân'ın köylerindendir.
5	Hamd b. el-Hasan b. el-Ferac b. Muhammed el-Hemedânî	540/1146 yılında vefat etmiştir. 'Acibü'z-Zamân adıyla da tanınmaktadır.
6	Şehradâr b. Şirvî b. Şehradâr Ebû Mansûr ed-Deylemî	558/1164 yılında Hemedân'da vefat etmiştir. Arif, hafız ve âlim idi.
7	Abdullah b. Muhammed b. Ali b. Muhammed el-Hemedânî	Ehli ilim, şeyh ve sika bir âlimdi. İbn Asâkir, Hemedân'da kendisinden ders aldığını ifade etmiştir.
8	Abdumelik b. Ahmed b. Muhammed el-Hemedânî	535/1142 yılında Hemedân'da vefat etmiştir. Hemedân'lıdır. Sika bir âlimdir.
9	Muhammed b. Battâl b. el-Hasan el-Hemedânî	533/1139 yılında vefat etmiştir. Fazilet ve ilim ehli olan, şeyhtir.
10	Muhammed b. Nasr b. Muhammed es-Sûfî	534/1140 yılında Hemedân'da vefat etmiştir. el-Mukri Ebû'l-Feth adıyla meşhur olmuştur.
11	el-Mueyyid b. Abdillâh b. Abdus er-Revzabârî	532/1138 yılında vefat etmiştir. Meşhur muhaddislerdendir. İbn Asâkir ondan ders almıştır.

⁵¹⁷ İbn Asâkir, *el-Arbaûn'el-Buldâniyye*, 139; el-Hâfız, *el-Hâfız İbnü Asâkir Muhaddisu's-Şâm ve Muerrihuha'l-Kebîr*, 282-288.

2.2.18. Kadın Hocaları⁵¹⁸

İslam'da ilim almak her müslümana farzdır. Ayrıca Kur'an'da Allah, iman etmiş olanları "Sizden, hayra çağırın, iyiliği emreden ve kötülükten men eden bir topluluk bulunsun"⁵¹⁹ diye buyurmuştur. Bu işe ancak ilmin ışığında ulaşabileceği şüphesizdir.⁵²⁰

İslam'da kadın erkek ayırımı yapılmadan eğitim öğretim faaliyetlerinin yapılmasına önem verilmiştir.⁵²¹ İbn Asâkir'in yaşadığı çağda hadis ilmi ile diğer ilimlerin yayılmasında kadınlar önemli bir rol üstlenmişlerdir. İbn Asâkir'in yaşadığı dönemde İslam kültür ve medeniyeti büyük bir atılım gerçekleştirmiştir.

İbn Asâkir Dimaşk başta olmak üzere diğer şehirlere yapmış olduğu yolculuklarında sadece âlimlerden ders dinlemekle yetinmemiş ve âlime'lerden de ilim tahsil etmiştir. Bazıları şöyle demiştir: "Aramızda İbn Asâkir'den başka seksenden fazla kadın/âlimeden ders dinlemiş birisini bilmiyoruz".⁵²² Daha başta zikrettiğimiz gibi bu hocaları için ayrıca bir bölüm yazmıştır. Bu hocalarını bazıları şunlardır:

Tablo 15. Kadın Hocaları

1	Emetü'r-Rahmân binti Muhammed b. Ahmed el-'Ârif	Vefatı belirlenmemiştir. Bir cüz dinlediği bilinmektedir.
2	Emetullah binti Hibetullah b. İbrâhim	Ölüm tarihi belli değil. Bir cüz dinlemiştir.
3	Bisâra binti Muhammed b. Abdilvahhâb	(ö.?) Mihnâz binti Yânis'in annesidir. Bu hocasından bir cüz dilemiştir.
4	Celile binti Ebi Nasr Abdirrahim b. Abdilkerim b. Hevâzen el-Kûşeyrî	541/1147 vefat etmiştir. Ömer b. Ebî Nasr es-Saffâr'ın eşi ve Hire ve Sâra adlı kardeşleri de vardı.
5	Cum'a binti Ebi Recâ Bîsa r b. Ahmed b. Muhammed b. Abdillâh b. Ca'fer es-Sûfî	İsfahânlıdır. Ne zaman vefat ettiği bilinmemektedir. Kur'an-ı Kerim aşığı bir kadındı ve gençlere Kur'an öğretirdi. Muhaddisler ailesinde yetiştiği bilinmektedir.
6	Cum'a binti Ebî Harb Muhammed b. Ebî'l Kâsım b. Ebi Harb en-Nisâbü'rî	Ne zaman vefat ettiği bilinmemektedir.
7	Hurre binti Ebi Nasr Abdirrahim b. Abdilkerim b. Hevâzan el-Kuşeyrî	534/1140 yılında vefat etmiştir. Nisâbü'rî'ludur. Ömer b. Ebi Nasr es-Saffâr'la kardeşi Celile'den önce evlenmiştir. Saliha bir kadındı.
8	Hücste binti İbrâhim b. Abdilvahhâb b. Muhammed b. Mende	Saliha, oruç, namaz ve iyi amelleri çok yaptığıyla belli olmuştur.

⁵¹⁸ Bayan hocaları hakkında geniş bilgi için bk. el-Hâfiz, *el-Hâfiz İbnü Asâkir Muhaddisu's-Şâm ve Muerrihuha'l-Kebîr*, 305-316.

⁵¹⁹ Âl-i İmrân, 3/104.

⁵²⁰ Mehmet Said Hatiboğlu, *Kültürel Mirasımızı Tenkid Zarureti*, 5. Baskı (Ankara: OTTO Yay., 2017), 94.

⁵²¹ Geniş bilgi için bk. M. Tayyib Okıç, *İslamiyet'te Kadın Öğretimi*, (Ankara: DİB Yay., 1979); Mehmet Said Hatiboğlu, *Kültürel Mirasımızı Tenkid Zarureti*, 94-108.

⁵²² el-Hâfiz, *el-Hâfiz İbnü Asâkir Muhaddisu's-Şâm ve Muerrihuha'l-Kebîr*, 307.

Tablo 15. (devamı) Kadın Hocaları

9	Hüce binti Ebi'l Vefa Ömer	Ne zaman ve nerede vefat ettiği söylenmemiştir. Aslen İsfahân'lıdır.
10	Râbia binti Ma'mer b. Ahmed b. Muhammed Ümmü'l-Fütüh	534/1140 yılında vefat etmiştir. İsfahân'lıdır. Ahmed b. Muhammed el-Bağdâdî'nin eşidir.
11	Zübeyde binti Muhammed b. el-Hasan el-Bezdehvâsî	Sem'anî onu salih birisi olarak tanıtmıştır. Ne zaman vefat ettiği hakkında bilgi verilmemiştir.
12	Sara binti Ebi Nasr Abdurrahim b. Abdilkerim b. Hevâzin el-Kûşeyrî	Bir cüz dinlemiştir. Ne zaman vefat ettiği bilinmemekte.
13	Saide b. Ebi'l-Kasım Zâhir b. Tâhir eş-Şahâmî Ummü Halaf	547/1153 yılında vefat etmiştir. Güzel ahlaklı, salih ve âlime birisidir.
14	Meşkûre binti Ebi'l-Ferec Sehl b. Bîşr b. Ahmed el-İsferâinî	551/1157 yılında vefat etmiştir. Muhaddislerin evlatlarındandır. Sûr'da doğmuştur.
15	Şehde binti Ahmed b. el-Ferec el-İbrî	574/1179 yılında Bağdat'ta vefat etmiştir. Dönemin ünlü âlimlerinden hadis dinlemiştir. Hadis rivâyeti çoktur.
16	Dav'a binti Hamd b. Ali el-Hammâl	Salih, çok hayır işleri yapan ve ibadetli birisiydi. Ailesinde muhaddisler vardı.
17	Dav'a binti Hamd b. Muhammed b. Ebi'l-Feth el-Fadl	Ümmü'l-Kerâm el-İsfahâniyye olarak bilinmektedir. İsfahân'lıdır.
18	Aişe binti Ahmed b. Mansûr es-Saffâr	549/1155 yılında vefat etmiştir. Nisâbûr'ludur. Ömer es-Saffâr'ın kız kardeşi olduğu söylenmektedir.
19	Fâtima binti Ahmed b. Nasr	Bu hocası hakkında geniş bilgi mevcut değildir.
20	Fâtima binti el-Hüseyn b. el-Hasan b. Fadlûveyh er-Râzî	521/1128 yılında vefat etmiştir. Binti Hamza olarak daha iyi tanınmıştır. Bağdat'ta meşhûr bir vâizedir.
21	Fâtima binti Abdilkâdir b. Ahmed b. el-Hasan b. es-Semmâk	Bu hocası hakkında geniş bilgi bulamamıştır.
22	Fâtima binti Ali el-Hüseyn Ummü Ebi'hal-'Akbariyye	İbn Asâkir bu hocasından Dımaşk'ta 526 yılında ders dinlediğini söylemiştir.
23	Fâtima binti Ebi'l-Hasan Ali b. Muzaffar b. el-Hasan b. Za'bel el-Bağdâdî	532/1138 yılında vefat etmiştir. Ehli Kur'an salih birisidir.
24	Fâtima binti Muhammed b. Ahmed b. el-Hasan b. Ali el-Bağdâdî	539/1144 yılında yaklaşık 94 yaşına geldiğinde vefat etmiştir. İbn Asâkir ondan rivâyette bulunmuştur.
25	Fâtima binti Muhammed b. Abdillâh b. el-Hüseyn el-Kaysî	545/1151 yılında vefat etmiştir. İsfahân'lıdır. Ümmü'l-Fütüh el-Hüseyn b. Talha'nın eşidir.
25	Fâtima binti Ebi Nasr Mansûr b. Muhammed b. İshâk el-Beyhakiyye	İbn Asâkir Nisâbûr'da bu hocasından ders dinlemiştir.
26	Fâtima binti Nâser b. el-Hüseyn b. el-Hüseyn el-Aleviyye	533/1139 yılında vefat etmiştir. Ummü'l-Mücteba olarak da bilinmektedir.
27	Kerime binti el-Hâfız Ebi Bekr Muhammed b. Ahmed b. el-Hâdiba	527/1133 yılında vefat etmiştir. Sem'anî, Bağdâdî'inn <i>Târîhu Bağdat</i> adlı meşhûr eserinin Kerime'nin el yazısıyla yazılmış bir nüshasını gördüğünü ifade etmiştir. İbn Asâkir ve başka ünlü âlimler ondan rivâyette bulunmuşlardır.
28	Kerime binti Muhammed b. Abdilmelik	Bu hocası hakkında geniş bilgi bulunmamıştır.
29	Mâlika binti Davud b. Muhammed b. Said el-Kurtukî	Sûfî bir âlime olduğu söylenmektedir.
30	Mihnâz binti Yânis b. Abdirrûmî	Hakkında geniş bilgi yoktur.
31	Nârtîn (Nâratîn) binti Muhammed b. Ebi Harb el-Cûrcânî,	Ne zaman vefat ettiği bilinmemektedir.
32	Nûrsiye binti Ebi'l-Vefâ Ubeydullah b. Muhammed	Bu hocası hakkında geniş bilgi bulunamamıştır.

Sözü edilen isimler İbn Asâkir'in *el-Arbaûn 'el-Buldâniyye, Mu'cemü's-Şuyûh* ve *el-Hâfız*'ın *el-Hâfız İbnü Asâkir Muhaddisu's-Şâm ve Muerrihuha'l-Kebîr* adlı eserleri esas alınarak verilmiştir. Bu isimler sadece bizim burada gerekli gördüğümüz hocalarından ibarettir. Nitekim bunlar dışında daha çok hocası olduğu aşikârdır. Bu bağlamda, İbn Asâkir'in 1600'den fazla hocası olduğu rivâyetlerde geçmektedir. Ancak bu bizim Yüksek Lisans Tezimizin asıl konusu olmadığı için bu isimlerle yetinmeyi yeterli bulduk.

2.2.19. Öğrencileri

İbn Asâkir yapmış olduğu ilmî yolculuklarında hem ders almış hem de ders vermiştir. Mesela, Dımaşk, Bağdat, Horasan, Mekke, Nişâbûr ve İsfahân'da birçok öğrenci kendisinden ders almıştır. Ondan ders alanların hepsini burada zikretmemiz mümkün değildir. Tâceddin es-Subkî şöyle demiştir: “Ondan büyük topluluk çok sayıda derlemeleri rivâyet etmişlerdir. O verdiği icazetleri ile Horasan ve diğer ülkelerde hâlâ yaşamaktadır. İsmi yerin uzak ve etrafına yaymaktadır”.⁵²³

İbn Asâkir, 533/1138-571/1175 yılları arasında aralıksız 40 yıl ders vermiştir. Bu sırada öğrenci yetiştirmiş ve aynı anda eserlerini telif ettiğini söylememiz mümkündür. Hocalık yaptığı zamanlarda ilim almak için gitmiş olduğu şehirlerden kişiler tersine Dımaşk'a gelmeye başlamıştı. İslam dünyasının uzak ve yakın her bölgesinden ilim tahsil etmek ve hadis dinlemek için Dârü'l-Hadîs'e onun yanına geliyor ve onun ders halkasına iştirak ediyorlardı. Onun yetiştirdiği bazı öğrencileri şunlardır:

Tablo 16. Öğrencileri

1	Ebû Ahmed Ma'mer b. Abdülvâhid b. Recâ'	564/1170 yılında hac yolculuk yaparken vefat etmiştir. İbn Asâkir'in yakınlarındı.
2	Ebü'l-A'lâ el-Hasan b. Ahmed b. Ahmed el-Hasan el-Hamedânî	564/1170 yılında vefat etmiştir. İbn Asâkir'den ders almış olan arkadaşı idi. Hamedân şeyhlerindendir.
3	Ebü Muhammed el-Kâsım b. Ali b. el-Hasen	600/1206 yılında vefat etmiştir. İbn Asâkir'in oğludur. Babasında en çok ilim alan âlimlerin başında gelmektedir.
4	Ebü Ca'fer Ahmed b. Ali b. Ebî Bekr el-Kurtûbî	597/1203 yılında vefat etmiştir. Mekke Musul gibi şehirlerde İbn Asâkir'den ders dinlemiştir. Salih basiretli birisiydi.
5	Ebü Mevâhib b. Sasra ed-Dımaşkî	586/1192 yılında vefat etmiştir. İbn Asâkir'den Halep, Musul Tebrîz ve diğer şehirlerde ders dinlemiştir.

⁵²³ el-Hâfız, *el-Hâfız İbnü Asâkir Muhaddisu's-Şâm ve Muerrihuha'l-Kebîr*, 510.

Tablo 16. (devamı) Öğrencileri

6	Ebü'l-Kâsım b. el-Hasan b. Hibetullah b. Mahfûz b. Sasra	626/1232 yılında vefat etmiştir. İbn Asâkir ve onun kardeşi ve yakınlarından ders almıştır.
7	Ebü'l-Kâsım Abdüssamed b. Muhammed b. Ebî'l-Fadl ed-Dımaşkî	614/1220 yılında vefat etmiştir. İbn Asâkir'den ders almıştır.
8	Ebü Muhammed Abdülkâdir b. Abdullah er-Ruhâvî	612/1218 yılında vefat etmiştir. Eserleri çoktu sika birisiydi. İbn Asâkir'den ders dinlemiştir.
9	Fahrüddîn Ebî Mansûr ed-Dımaşkî	620/1226 yılında vefat etmiştir. Amcası Sainden (İbn Asâkir'in kardeşi) ders dinlemiştir.
10	Ebü'l-Berekât el-Hasan b. Muhammed b. el-Hasan ed-Dımaşkî	627/1233 yılında vefat etmiştir. Darü'l-Hadis ve Emevî Mescidlerinde İbn Asâkir'den ders almıştır.
11	Ebü'l-Fadl Ahmed b. Muhammed b. el-Hasan b. Hibetullah ed-Dımaşkî	668/1274 yılında vefat etmiş. Âlim ve celil birisi olduğu söylenmektedir.
12	İzze'd-Dîn Ebû Abdillâh Muhammed ed-Dımaşkî	646/1256 yılında vefat etmiştir. Bundan çok rivâyette bulunmuşlardır.
13	Abdurrahman b. Ebî Mansûr b. Nesîm	616/1222 yılında vefat etmiştir. Muhaddis ve hatibtir. İbn Asâkir'in yanında bir müddet kalmıştır.
14	Yunus b. Muhammed b. Muhammed el-Fârikî	628/1234 yılında vefat etmiştir. Aslen Buhâra'dandır. İbn Asâkir ve diğer şahsiyetlerden ders almıştır.
15	Abdülkâdir b. Ebî Abdillâh el-Bağdâdî	634/1240 yılında vefat etmiştir. İbn Asâkir'in bazı meclislerinde ders dinlemiştir.
16	Muhammed b. Nasrullah b. Mekârim b. 'Uneyn	630/1236 yılında vefat etmiş. Edib ve şair idi. Meşhur Divan sahibi idi.
17	Muhammed b. Baraka b. Halaf	566/1172 yılında vefat etmiştir. İbn Asâkir Tarihinde zikretmiştir.
18	Abdullah b. Mansûr b. İmrân el-Vâsitî	Bu öğrencisi hakkında İbn Asâkir kendi eserinde bahsetmiştir.
19	Ebü Abdillâh Muhammed b. Gassân el-Ensârî	632/1238 yılında vefat etmiştir. Küçük yaşlarında Dımaşk'ta İbn Asâkirden ders dinlemiştir.
20	Atîk b. Ebî'l-Fadl b. Salâme es-Selmânî	643/1249 yılında vefat etmiştir. İbn Asâkir'den hadis dinlemiştir.
21	Ebü'l-Hasan Ali b. Hibetullah b. Salâme el-Mısri	649/1255 yılında vefat etmiştir. Küçük yaşlarında Kur'an'ı ezberlemiştir. 568 yılında İbn Asâkirden ders almıştır.
22	Ebü Nasır Muhammed b. Hibetullah eş-Şirâzî	635/1241 yılında vefat etmiştir. İbn Asâkir ve kardeşi Sainden ders dinlemiştir.
23	Tâcü'd-Dîn As'ad b. Müslim ed-Dımaşkî	636/1242 yılında vefat etmiştir. Şeyhu'l-Emîn demişlerdi. Mısır ve Dımaşk'ta hadis almıştır.
24	Sedidüddîn Mekki b. Müslim b. Mekki b. 'Alân	652/1258 yılında vefat etmiştir. İbn Asâkir'den çok hadis almış ve rivâyette bulunmuştur.
25	el-Ammâd Muhammed b. Muhammed el-İsfahânî	597/1203 yılında ramazan ayında Dımaşk'ta vefat etmiştir.
26	Muhammed b. Ebî'l-Fehm Abdülvahhâb ed-Dımaşkî	627/1233 yılında vefat etmiştir. İbn Asâkir'den ders almıştır.
27	Süfyü'd-Dîn Ömer b. Vahhâb b. Muhammed ed-Dımaşkî	647/1253 yılında vefat etmiştir. İbn Asâkir'den ilim tahsil etmiştir.

Sözü edilen isimler sadece bazılarından ibarettir. Bütün öğrencilerini ayrı bir liste yaparak bir çalışma yapılabileceğini söyleyebiliriz. Şimdi İbn Asâkir'in ilmî kişiliği ve hadisçiliği hakkında söz etmeye çalışacağız.

2.2.20. İlmî Kişiliği ve Hadisçiliği

İbn Asâkir boşa vakit geçirmezdi ayrıca namazlarında cemaatle kılması ve ağır başlı ve mütevazî kişiliğiyle tanınmıştır. Kültürlü ve yüksek seviyeli bir aileden gelmesinin sağladığı geniş imkânlar sebebiyle dönemin en seçkin hocalarının yanında çok iyi bir tahsil görmüş. Zengin aile çocuğu olduğu için maddi sıkıntıları yaşamadan sadece ilimle uğraşmıştır. Daha bir özelliği devlet yöneticileriyle de muamelesi çok iyiydi. Yönetici kesimi onu meclislerinde hazır bulundurmuşlardır.⁵²⁴

İbn Asâkir'in ilmi kişiliği ile ilgili Zehebî'nin şu sözlerine dikkat çekmekte yarar vardır: *"İbn Asâkir döneminde hadis ve ricâl ilmi ileri düzeydeydi. Bu ilimlerin zirvesinde İbn Asâkir bulunmaktaydı. İbn Asâkir'in tarihini okuyan onun ezber konusundaki seviyesini en güzel şekilde anlayacaktır."*⁵²⁵

Keskin zekası, geniş hadis bilgisi, zühd ve takvası ile tanınan İbn Asâkir dinî ilimlerin hemen hemen tamamına ilgi duymakla birlikte hadis ve tarih sahasında yazdıklarıyla daha iyi tanınmıştır. Hadisleri ezberleme, anlama rivâyetlerdeki gizli kusurlarıyla beraber tanıma, sahîh, garîb, ferd ve münker rivâyetleri bilme konusunda döneminin önde gelen hadis hafızlarından biriydi. Diğer meslektaşlarından onu ayıran en önemli nokta ezberlediği hadisleri tasnif etmiş olmasıdır. Hadislerin hem metinlerini hem de senedlerini iyi bilen İbn Asâkir bu sahada çeşitli eserleri bir araya getirmiştir.

Dolayısıyla hadisçilik tarafı daima öne çıkmıştır. İbn Asâkir, eserlerinde verdiği her bilgiyi Ehl-i Hadisin daha doğrusu kendisinden öncekilerin metoduna uyarak senediyle birlikte nakletmiştir. Onun başlıca özelliği faydalandığı eserleri birbirleriyle karşılaştırması ve lafızlarını tashih etmesidir. Yaptığı ilim yolculukları yetişmesinde ve ilmini geliştirmesinde etkili olmuştur. Ancak onun bu seyahatinden önce de hadis topladığı bilinmektedir; *Târîhu Medîneti Dimaşk*'ında babasından rivâyet ettiği hadislere yer vermesi bu işe ne kadar erken başladığını göstermektedir.⁵²⁶

İbn Asakir hadîsin yanı sıra fıkıh, tarih, ahbar ve edebiyat konularını da ele almış, fakat genel anlamda rivâyet vermeyi tercih ederek kendi görüşlerine çok az yer vermiştir. Zaman zaman kendi mezhebinin dışında görüşleri de belirtmiştir. Nazım ve şiir müellifin yaşadığı

⁵²⁴ Küçükaşcı - Tomar, "İbn Asâkir", 19/322.

⁵²⁵ Zehebî, *el-İber fî Haber man Gaber*, thk. Ebû Hâcir Muhammed es-Saîd (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1985), 3/60-61.

⁵²⁶ Küçükaşcı - Tomar, "İbn Asâkir", 19/322.

çağda popüler edebiyat türlerinin başında geliyordu. İbn Asakir'in ilmi seyahatlerinde faydalandığı âlimlerin kırk altısının edebi yönünün bulunduğu kaydedilir. Eserlerinde gerek kendisine gerekse başkalarına ait şiirlere yer vermesi onun şiir zevkini ve Arap edebiyatına vukufunu göstermektedir.⁵²⁷ “

İbn Asâkir Şâfiî mezhebinde bağlı ve İmam Eş'arî'yi çok seven biri idi. Bunu Eş'ariliği savunmak için yazdığı *Tebyînü Kazibi 'l-Müfterî* eserinden görebiliriz.⁵²⁸ İbn Asâkir, Eş'arî âlimlerini savunması sebebiyle İbnü'l-Cevzî ve Sem'ânî tarafından eleştirilmiştir. Onun kendi zamanına kadar gelen Eş'ariyye'ye mensup âlimler hakkında verdiği bilgiler, kelimeleri açısından çok önemlidir.

İbn Asâkir'in en önemli vasfı derlemeciliği olup Eş'ariliği savunmak amacıyla yazdıklarının dışındaki bütün eserleri kendi görüşlerinden ziyade, zamanımıza ulaşmayan ve döneminde müellifi bilinmeyen bazı kitaplardan da istifade ederek o güne kadar topladığı rivâyetlerin bir araya getirilmiş şeklidir.⁵²⁹ İbn Asâkir'i daha iyi tanımak için onun hakkında dile getirilen görüşlere yer vermek yararlı olacaktır.

2.2.21. Âlimlerin İbn Asâkir Hakkında Övgüleri

İbn Asâkir âlimlerin arasında büyük mertebeye ulaşarak saygınlık elde etmiştir. Hocaları, yakın arkadaşları ve ondan sonraki gelen ilim adamları onun hakkında güzel sözler söyleyip onu büyük âlimler arasında kabul etmişlerdir.

Hocası Ebi'l-Fath el-Muhtâr b. Abdülhamid: “*Yanımıza Ebû Ali el-Vezir geldi. Bunun gibisini görmedik dedik. Daha sonra yanımıza Ebû Sa'd es-Sam'anî geldiğinde şimdiye kadar onun gibisini görmedik dedik. İbn Asâkir yanımıza geldiği zaman onun gibisini görmedik hatta o bize gelene kadar onun gibi birisini göremedik.*”⁵³⁰ dediğini ifade etmektedir.

Diğer bir hocası Sa'd el-Hayr b. Muhammed el-Ensârî şöyle der: “*Haytında Ebû'l-Kâsım el Hafız gibi birisini hiç görmedim.*”⁵³¹ İbn Asâkir'in hocası Sa'd el-Hayr şöyle der:

⁵²⁷ Küçükaşcı - Tomar, “İbn Asâkir”, 19/323.

⁵²⁸ Yusuf b. el-Hasan b. Abdülhâdî, *Cem'ü'l-Cuyüş ve'd-Desâkir Alâ İbn Asâkir*, 2007 yılında Medine'de hazırlanmıştır, 22.

⁵²⁹ Küçükaşcı - Tomar, “İbn Asâkir”, 19/323.

⁵³⁰ Yakût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Üdebâ*, 13/48; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, 20/563; Subkî, *Tabakâtü's-Şâfiyye*, (Mısır: y.y. 1324-25), 7/217.

⁵³¹ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, 20/563.

“*Ebü’l-Kâsım ’ın kendi zamanında onun gibi birisini görmedim.*”⁵³² el-Hâfız Abdülkâdir ise “*İbn Asâkir’den daha bilgili birisini görmedim.*”⁵³³

Birçok defa kendisine yol arkadaşlığı yapmış olan Sem’ânî, İbn Asâkir hakkında şu görüşleri dile getirmektedir: “*Ebü’l Kâsım, hafız, sika, güvenilir, dindar, hayır ve hasenat sahibi birisidir. Metin ve senedlerin ilinenlerini toplamış, ilim ve fazilet sahibi, çok okumuş ve ilim uğrunda çok seyahat etmiş, hadis toplamada büyük başarı sağlamış, ilimle iştigal eden yaşutlarından çok üstün bir âlimdir.*”⁵³⁴

Abdülazîm el-Münzirî hocasına İbn Asâkir’in çağdaşlarından en büyük dört âlim kim olduğunu sormuş ve İbn Asâkir gibi birisinin olmadığını söylemiştir.⁵³⁵ İbn Neccâr ise İbn Asâkir kendi çağının muhaddisi ve sika birisi olduğunu belirtmiştir.⁵³⁶

Zehebi ise onunla ilgili olarak şöyle demiştir: “*İmam, allâme, büyük hâfız, Şam muhaddisi, sikatü’-d-dîn İbn Asâkir, akıllı, hâfız, takva ve basiretli birisiydi...*”⁵³⁷ Suyûtî de şöyle demiştir: “*Büyük imam, Şam hâfızı, büyük muhaddislerdendi, din ve hayr ehlinendi. İlmî bol, fazileti çok metin ve isnâdı birleştirmesiyle bilinen birisiydi.*”⁵³⁸

2.2.22. Eserleri

İbn Asâkir İslam dünyasında tasnif ve telifinin çokluğu ile tanınmış bir şahsiyettir. Bu eserler altıncı asrın özellikleri olan erbaîn, mu’cem, emâlî ve tarih kitaplarını yazmıştır. İbn Asâkir’in bütün eserleri günümüze ulaşmadığı bilinmektedir. Muhaddis olmasına rağmen İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dımaşk* adlı eseri ile meşhur olmuştur.

Babasının hayatı ve eserleri hakkında *Cüz fî Ahbâri’l-Hâfız İbn Asâkir* adlı eseri kaleme alan oğlu Kasım babasının altmış adet kitap yazdığını kaydetmiştir. Yâkut el-Hamavî ise İbn Asâkir’in eserlerinin sayısını 134 olarak vermektedir. Bu sayıyı 200’e kadar çıkaranlara da olmuştur.⁵³⁹

⁵³² Zehebî, *Siyeru A’lâmi’n-Nübelâ*, 20/563; İbn Asâkir, *Zemmü man lâ y’mal bi’ilmîhi*, 7.

⁵³³ İbn Asâkir, *Zemmü man lâ y’mal bi’ilmîhi*, 8.

⁵³⁴ İbn Asâkir, *Zemmü man lâ y’mal bi’ilmîhi*, 6-7.

⁵³⁵ İbn Asâkir, *Zemmü man lâ y’mal bi’ilmîhi*, 8.

⁵³⁶ ed-Da’canî, *Mevâridü İbn Asâkir fî Târîhi Dımaşk*, 59; İbn Asâkir, *Zemmü man lâ y’mal bi’ilmîhi*, 8.

⁵³⁷ Zehebî, *Siyeru A’lâmi’n-Nübelâ*, 20/554-556.

⁵³⁸ ed-Da’canî, *Mevâridü İbn Asâkir fî Târîhi Dımaşk*, 60.

⁵³⁹ Küçükaşcı - Tomar, “İbn Asâkir”, 19/323.

Bütün hayatını ilme adanmış olan İbn Asâkir'in tespit edebildiğimiz eserlerinin bazılarını tanıtmaya çalışacağız. Bu eserleri sırasıyla türkçe alfabetik olarak vermeye çalışacağız.

1. *Ahbârü Ebî Amr el-Evzâî ve Fedâiluhu*: Bir cüzden oluşmaktadır.⁵⁴⁰ Cüzlerin hacmi hakkında Zehebî, İbn Asâkir'in *Târîhu Dımaşk*'ını tanıtırken, bu eser 800 cüzden oluştuğunu belirtmiştir. Bir cüz yirmi varaka tekabül edeceğini ve bu eser 16.000 varaktan meydana geldiğini söyler. Bu bilgiye göre 80 cilt olan bu eserin her cildi on cüzden oluşmaktadır.⁵⁴¹

Günümüz hadis araştırmacılarından bazıları cüzlerin hacmini net olarak söylemek güç olduğunu belirtmişlerdir. Bu konuda Ferhat Gökçe bizim için cüzlerin kaç rivâyetten oluştuğunu anlamamız için aydınlatıcı şu örnekleri vermiştir.

“Özel bir konuya tahsis edilmiş olmakla birlikte İbn Zencûye'den hadis dinleyen Buhârî'nin hadis cüzlerinden birisi olarak kabul edilen Ref'ul-Yedeyn isimli eserinde 118 rivâyete yer verilmiştir. Yine Buhârî'nin Kirâatu Halfe'l-İmâm isimli hadis cüz'ü 189 rivâyet ihtiva etmektedir. Hicrî üçüncü asır âlimlerinden İbn Ebû Âsım'ın Kitâbu's-Salât ale'n-nebî isimli hadis cüzünde ise 91 hadis yer almaktadır. Zehebî, Hatib el-Bağdâdî'nin Şerefu Ashâbi'l-Hadis'inin üç cüzden ibaret olduğunu belirtmektedir ki bu da 334 rivâyetin yer aldığı eserde her cüzde yaklaşık 111 hadisin bulunduğu anlamına gelmektedir. Bununla birlikte bazı hadis cüzlerinin 1000 hadis içerdiğine dair bilgiler de verilmektedir. Bu durum ortalama bir hadis cüzünden oldukça fazla hadis içerdiği için müellifinin yazısının çok küçük olmasıyla açıklanmıştır.”⁵⁴²

Bundan dolayı İbn Asâkir'in de bir cüzden oluşan eserlerinde mühtemelen 100 rivâyet bulunduğunu söylememiz mümkündür.

2. *Ahbârü Ebî Muhammed Saîd b. Abdulaziz ve Avâlîhi*.⁵⁴³

⁵⁴⁰ ed-Da'canî, *Mevâridü İbn Asâkir fî Târîhi Dımaşk*, 62; el-Hâfiz, *el-Hâfiz İbnü Asâkir Muhaddisu'sh-Şâm ve Muerrihuha'l-Kebîr*, 375.

⁵⁴¹ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, 20/554-556.

⁵⁴² Gökçe, *İsnâdlarda Saklı Eserler*, 95.

⁵⁴³ ed-Da'canî, *Mevâridü İbn Asâkir fî Târîhi Dımaşk*, 62.

3. *Ahbârü li 'Hifzi 'l-Kur 'ân*: Zâhiriyye kütüphanesinde bir nüshası bulunmaktadır.⁵⁴⁴
4. *Avâlî el-A-Evzâ 'î*: Bir cüzden oluşmaktadır.⁵⁴⁵
5. *Avâlî Hadîs Suyân es-Sevrî*: 4 cüzden oluşmaktadır.⁵⁴⁶
6. *Avâlî İbn Asâkir*: Bir cüzdür.⁵⁴⁷
7. *Avâlî Mâlik b. Enes*: Hadis konusunda yazılmış olan bir eser olup 31 cüzden oluştuğu söylenmektedir.⁵⁴⁸ *Târîhu Dımaşk* tahkikini yapan bu eser 50 cüzden oluşmaktadır.⁵⁴⁹
8. *Avâlî Şu'be*: 2 cüzden oluşmaktadır. Şu'be'nin hadislerindeki sorulara verilen cevaplardan meydana gelmiştir.⁵⁵⁰
9. *Cevabi 'l-Mebhut li men Zekera Hadîse 'l-Hubût*: Bir cüz.⁵⁵¹
10. *Cevâhiri ve 'l Elâi fi 'l Ebdâli 'l 'Avâli*:⁵⁵²
11. *Cüz 'ü Hadîsi 'l-Hubût*:⁵⁵³
12. *Cüz 'ü Kafar Sûsâ*: *Kafar Sûsâ* bölgesindeki bir cemaatin hadislerinden oluşmaktadır.⁵⁵⁴
13. *Cüz 'ün Fîhi Meclis fî Neşri 'l-İlm*: Bu eser hakkında İbn Hacer kendi eserlerinde zikretmiştir.⁵⁵⁵
14. *Def'i Tesrib alâ men Fessere Me'a 't-Tesvîb*:⁵⁵⁶
15. *e1-Müselâat*:⁵⁵⁷
16. *Ebyât*: Bir varakta yazılıdır.⁵⁵⁸

⁵⁴⁴ ed-Da'canî, *Mevâridü İbn Asâkir fî Târîhi Dımaşk*, 62; el-Hâfiz, *el-Hâfiz İbnü Asâkir Muhaddisu 'ş-Şâm ve Muerrihuha 'l-Kebîr*, 386.

⁵⁴⁵ el-Hâfiz, *el-Hâfiz İbnü Asâkir Muhaddisu 'ş-Şâm ve Muerrihuha 'l-Kebîr*, 408.

⁵⁴⁶ el-Hâfiz, *el-Hâfiz İbnü Asâkir Muhaddisu 'ş-Şâm ve Muerrihuha 'l-Kebîr*, 409.

⁵⁴⁷ ed-Da'canî, *Mevâridü İbn Asâkir fî Târîhi Dımaşk*, 66.

⁵⁴⁸ ed-Da'canî, *Mevâridü İbn Asâkir fî Târîhi Dımaşk*, 66; el-Hâfiz, *el-Hâfiz İbnü Asâkir Muhaddisu 'ş-Şâm ve Muerrihuha 'l-Kebîr*, 409.

⁵⁴⁹ el-Amrevî, *Mukaddimetü Târîhu Medineti Dımaşk*, 21.

⁵⁵⁰ el-Hâfiz, *el-Hâfiz İbnü Asâkir Muhaddisu 'ş-Şâm ve Muerrihuha 'l-Kebîr*, 409.

⁵⁵¹ ed-Da'canî, *Mevâridü İbn Asâkir fî Târîhi Dımaşk*, 64.

⁵⁵² ed-Da'canî, *Mevâridü İbn Asâkir fî Târîhi Dımaşk*, 64.

⁵⁵³ el-Amrevî, *Mukaddimetü Târîhu Medineti Dımaşk*, 20.

⁵⁵⁴ el-Amrevî, *Mukaddimetü Târîhu Medineti Dımaşk*, 20.

⁵⁵⁵ el-Hâfiz, *el-Hâfiz İbnü Asâkir Muhaddisu 'ş-Şâm ve Muerrihuha 'l-Kebîr*, 401.

⁵⁵⁶ ed-Da'canî, *Mevâridü İbn Asâkir fî Târîhi Dımaşk*, 65.

⁵⁵⁷ el-Hâfiz, *el-Hâfiz İbnü Asâkir Muhaddisu 'ş-Şâm ve Muerrihuha 'l-Kebîr*, 421.

⁵⁵⁸ ed-Da'canî, *Mevâridü İbn Asâkir fî Târîhi Dımaşk*, 61.

17. *Ehâdisu's-Sanâi's-Şam*: İki cüzden oluşmaktadır.⁵⁵⁹
18. *el-Ebdâl*; Zâhiriyye Kütüphanesindeki bir nüshası mevcuttur.⁵⁶⁰
19. *el-Ehadîsi'l-Humâsiyyati ve Ahbâri İbn Ebi'd-Dünya*: Bir cüzden oluşmaktadır. Yâkut ve Zehebî kendi eserlerinde zikretmiştir.⁵⁶¹
20. *el-Ehâdisi'l-Mütehâyira fi Fezâili'l-Aşera*: İki cüzden oluşmaktadır.⁵⁶²
21. *el-Erba'in el-Buldâniyye*: İbn Asâkir'in kaleme aldığı el-Erba'une'l-Buldâniyye isimli eser, farklı beldelere yapılan ilmi yolculuklar ve buralarda bulunan değişik hocalardan alınan hadislerin derlenmesi yöntemiyle yazılmıştır.⁵⁶³
22. *el-Esmâü ve's-Sifât*.⁵⁶⁴
23. *el-Haddâb*.⁵⁶⁵
24. *el-İ'tizâz bi'l-Hicre*.⁵⁶⁶
25. *el-İ'tizâzi bi'l-Hicre*.⁵⁶⁷
26. *el-İctihâd fi İkameti Farzi'l-Cihâd*: Bu eser, *Erba'une Hadisen fi'l-Hassi ale'l-Cihâd* adıyla da bilinmektedir. Ahmed Abdülkerim el-Hulvânî tarafından *İbn Asâkir ve Devruhu fi'l Cihâdi Zıdda's-Salibiyyin* adlı kitabın içinde doksan birinci sayfa ile yüzellinci sayfalar arasında yer verilmiştir. Ayrıca Küveyt'te Dârü'l-Hülefâ tarafından Abdullah b. Yûsuf tahkiki ile neşredilmiştir.⁵⁶⁸
27. *el-İktidâu bi's-Sâdiki fi Hafri'l-Hanâdiki*: Bir cüzden oluşmaktadır.⁵⁶⁹
28. *el-İşrâf alâ Ma'rifeti'l Etraf*: Eser dört büyük hadis kitabının indeksidir, 48 cüzden oluşmuştur. Yazma nüshası Ayasofyada bulunmuş olup, günümüze ulaşmıştır.

⁵⁵⁹ el-Hâfiz, *el-Hâfiz İbnü Asâkir Muhaddisu's-Şâm ve Muerrihuha'l-Kebîr*, 385.

⁵⁶⁰ el-Hâfiz, *el-Hâfiz İbnü Asâkir Muhaddisu's-Şâm ve Muerrihuha'l-Kebîr*, 383.

⁵⁶¹ el-Hâfiz, *el-Hâfiz İbnü Asâkir Muhaddisu's-Şâm ve Muerrihuha'l-Kebîr*, 384.

⁵⁶² el-Hâfiz, *el-Hâfiz İbnü Asâkir Muhaddisu's-Şâm ve Muerrihuha'l-Kebîr*, 385.

⁵⁶³ el-Hâfiz, *el-Hâfiz İbnü Asâkir Muhaddisu's-Şâm ve Muerrihuha'l-Kebîr*, 387.

⁵⁶⁴ el-Hâfiz, *el-Hâfiz İbnü Asâkir Muhaddisu's-Şâm ve Muerrihuha'l-Kebîr*, 391.

⁵⁶⁵ ed-Da'canî, *Mevâridü İbn Asâkir fi Târîhi Dimaşk*, 65.

⁵⁶⁶ ed-Da'canî, *Mevâridü İbn Asâkir fi Târîhi Dimaşk*, 62.

⁵⁶⁷ ed-Da'canî, *Mevâridü İbn Asâkir fi Târîhi Dimaşk*, 62.

⁵⁶⁸ el-Hâfiz, *el-Hâfiz İbnü Asâkir Muhaddisu's-Şâm ve Muerrihuha'l-Kebîr*, 388-389.

⁵⁶⁹ ed-Da'canî, *Mevâridü İbn Asâkir fi Târîhi Dimaşk*, 62; el-Hâfiz, *el-Hâfiz İbnü Asâkir Muhaddisu's-Şâm ve Muerrihuha'l-Kebîr*, 392.

Ebü Dâvûd, Tirmizî, Nesâî ve İbn Mâce'nin sünenleri üzerine yapılmış ve sahabi râvîlere göre alfabetik sırayla düzenlenmiş bir etrâf kitabıdır.⁵⁷⁰

29. *el-Mekâletü 'l-Vâdihatü li 'r-Risâleti 'l-Fâdiihati*.⁵⁷¹

30. *Emâlî fi 'l-Hadis*: İbn Asâkir'in Dimaşk Emeviyye Camii'ndeki meclislerinde okuttuğu hadislerin bir araya toplanmasından meydana gelmiştir. 408 adet olduğu rivâyet edilen bu meclislerin her biri ayrı bir konuya ayrılmıştır.⁵⁷²

31. *Emâlî fî 's-Savm*.⁵⁷³

32. *Erbau 'ne Hadisen min Erbei 'ne Şeyhen Min Erbei 'ne Medineten*.⁵⁷⁴

33. *Erbaûnü 'l-Musâfâhât*.⁵⁷⁵

34. *Erbaûnü 'l-Musâvât*.⁵⁷⁶

35. *Erbaûnü 't- Tivâl*: Üç cüzden oluşmaktadır.⁵⁷⁷

36. *es-Saffat*.⁵⁷⁸

37. *es-Südâsiyyât*: Bir cüzdür.⁵⁷⁹

38. *et-Tâlî li-Hadisi Mâlik el-Âlî*.⁵⁸⁰

39. *ez-Zehâde fi Bezli 'ş-Şehâde*: Bir ciltten oluşmaktadır.⁵⁸¹

40. *Fadâilü 's-Sahâbe*.⁵⁸²

41. *Fadlû Askalân*.⁵⁸³

42. *Fadlû Aşûre ve 'l-Muharrem*.⁵⁸⁴

⁵⁷⁰ Bu eserin nüshaları hakkında geniş bilgi için bk. el-Hâfız, *el-Hâfız İbnü Asâkir Muhaddisu 'ş-Şâm ve Muerrihuha 'l-Kebîr*, 391-392.

⁵⁷¹ el-Hâfız, *el-Hâfız İbnü Asâkir Muhaddisu 'ş-Şâm ve Muerrihuha 'l-Kebîr*, 426.

⁵⁷² Küçükaşcı - Tomar, "İbn Asâkir", 19/324.

⁵⁷³ el-Hâfız, *el-Hâfız İbnü Asâkir Muhaddisu 'ş-Şâm ve Muerrihuha 'l-Kebîr*, 393.

⁵⁷⁴ Küçükaşcı - Tomar, "İbn Asâkir", 19/323; el-Hâfız, *el-Hâfız İbnü Asâkir Muhaddisu 'ş-Şâm ve Muerrihuha 'l-Kebîr*, 387.

⁵⁷⁵ el-Hâfız, *el-Hâfız İbnü Asâkir Muhaddisu 'ş-Şâm ve Muerrihuha 'l-Kebîr*, 391.

⁵⁷⁶ el-Hâfız, *el-Hâfız İbnü Asâkir Muhaddisu 'ş-Şâm ve Muerrihuha 'l-Kebîr*, 391; ed-Da'canî, *Mevâridü İbn Asâkir fî Târîhi Dimaşk*, 62.

⁵⁷⁷ el-Hâfız, *el-Hâfız İbnü Asâkir Muhaddisu 'ş-Şâm ve Muerrihuha 'l-Kebîr*, 390.

⁵⁷⁸ ed-Da'canî, *Mevâridü İbn Asâkir fî Târîhi Dimaşk*, 66.

⁵⁷⁹ el-Hâfız, *el-Hâfız İbnü Asâkir Muhaddisu 'ş-Şâm ve Muerrihuha 'l-Kebîr*, 407; ed-Da'canî, *Mevâridü İbn Asâkir fî Târîhi Dimaşk*, 66.

⁵⁸⁰ Baş, "İbn Asâkir ve Târîhu Dimaşk Üzerine", 695.

⁵⁸¹ ed-Da'canî, *Mevâridü İbn Asâkir fî Târîhi Dimaşk*, 66.

⁵⁸² el-Hâfız, *el-Hâfız İbnü Asâkir Muhaddisu 'ş-Şâm ve Muerrihuha 'l-Kebîr*, 410.

⁵⁸³ ed-Da'canî, *Mevâridü İbn Asâkir fî Târîhi Dimaşk*, 67.

⁵⁸⁴ el-Hâfız, *el-Hâfız İbnü Asâkir Muhaddisu 'ş-Şâm ve Muerrihuha 'l-Kebîr*, 412.

43. *Fadlû Beyt 'ül-Makdisî*.⁵⁸⁵
44. *Fadlû Eshâbi 'l-Hadis*: 11 cüzden oluşmaktadır.⁵⁸⁶
45. *Fadlû Kureyş ve 'l-Ensâr ve 'l-Eş 'ariyyin ve Zemmi 'l-Râfîza*.⁵⁸⁷
46. *Fadlû Makâmü İbrâhim*.⁵⁸⁸
47. *Fadlû Medine*.⁵⁸⁹
48. *Fadlû Mekke*.⁵⁹⁰
49. *Fadlû 'l-Cemreteyn*.⁵⁹¹
50. *Fadlû 'l-Cihâd*.⁵⁹²
51. *Fadlû 'l-Kerem alâ Ehli 'l-Harem*: Bir cüzdür.⁵⁹³
52. *Fadlû 'r-Rabve*.⁵⁹⁴
53. *Ğarâibu Mâlik*. On cüzden oluşmaktadır.⁵⁹⁵
54. *Hadîsi Cemâatin Min Ehli Cûber*.⁵⁹⁶
55. *Hadîsi Cemâatin min Ehli Hürstâ*.⁵⁹⁷
56. *Hadîsi Ebî Avn b. el-Carîrî*.⁵⁹⁸
57. *Hadîsi Ebî Bekr b. Muhammed b. Rizkillâh el-Manînî*.⁵⁹⁹
58. *Hadîsi Ehli Dekânya ve Hucrâ ve Ayn Tûma ve Cedyâ ve Termîs*.⁶⁰⁰
59. *Hadîsi Ehli Karyeti 'l Himyeriyyin ve Kayniyye*.⁶⁰¹

⁵⁸⁵ el-Hâfiz, el-Hâfiz İbnü Asâkir Muhaddisu 'ş-Şâm ve Muerrihuha 'l-Kebîr, 411.
⁵⁸⁶ el-Hâfiz, el-Hâfiz İbnü Asâkir Muhaddisu 'ş-Şâm ve Muerrihuha 'l-Kebîr, 411.
⁵⁸⁷ ed-Da'canî, *Mevâridü İbn Asâkir fî Târîhi Dimaşk*, 67.
⁵⁸⁸ el-Amrevî, *Mukaddimetü Târîhu Medineti Dimaşk*, 21.
⁵⁸⁹ el-Hâfiz, el-Hâfiz İbnü Asâkir Muhaddisu 'ş-Şâm ve Muerrihuha 'l-Kebîr, 413.
⁵⁹⁰ el-Hâfiz, el-Hâfiz İbnü Asâkir Muhaddisu 'ş-Şâm ve Muerrihuha 'l-Kebîr, 413.
⁵⁹¹ el-Amrevî, *Mukaddimetü Târîhu Medineti Dimaşk*, 21.
⁵⁹² el-Hâfiz, el-Hâfiz İbnü Asâkir Muhaddisu 'ş-Şâm ve Muerrihuha 'l-Kebîr, 412.
⁵⁹³ el-Hâfiz, el-Hâfiz İbnü Asâkir Muhaddisu 'ş-Şâm ve Muerrihuha 'l-Kebîr, 413.
⁵⁹⁴ el-Hâfiz, el-Hâfiz İbnü Asâkir Muhaddisu 'ş-Şâm ve Muerrihuha 'l-Kebîr, 412.
⁵⁹⁵ el-Amrevî, *Mukaddimetü Târîhu Medineti Dimaşk*, 21.
⁵⁹⁶ ed-Da'canî, *Mevâridü İbn Asâkir fî Târîhi Dimaşk*, 65.
⁵⁹⁷ ed-Da'canî, *Mevâridü İbn Asâkir fî Târîhi Dimaşk*, 65.
⁵⁹⁸ ed-Da'canî, *Mevâridü İbn Asâkir fî Târîhi Dimaşk*, 64.
⁵⁹⁹ ed-Da'canî, *Mevâridü İbn Asâkir fî Târîhi Dimaşk*, 64.
⁶⁰⁰ el-Amrevî, *Mukaddimetü Târîhu Medineti Dimaşk*, 22.
⁶⁰¹ el-Amrevî, *Mukaddimetü Târîhu Medineti Dimaşk*, 22.

60. *Hadîsi Ehli Kefirbatnâ*.⁶⁰²
61. *Hadîsi Yüsret b. Safyân ve İbnihi ve İbni İbnihi*.⁶⁰³
62. *Hadîsü Ehl-i Fezâyâ ve Beyti 'l-Erânis ve Beyt-i Kûfe*.⁶⁰⁴
63. *Hadîsü Ehli Hurdân*.⁶⁰⁵
64. *Hadîsü Ehl-i Karyeti 'l-Balât*: Bir cüzdür.⁶⁰⁶
65. *Hadîsü Ehl-i Rendeyn ve Cibreyin*.⁶⁰⁷
66. *Hadîsü İbn Cüreyc*.⁶⁰⁸
67. *Hadîsü Rûme ve Mesraba ve 'l-Kasr*.⁶⁰⁹
68. *Hadîsü Sa'd b. Ubâde*.⁶¹⁰
69. *Hadîsü Seleme b. Ali el-Husnî el-Belâtî*.⁶¹¹
70. *İcâbetü 's-Suâl fî Ehâdîsi Şa'be*: Bir cüzdür.⁶¹²
71. *İthâfî 'z-Zâir*.⁶¹³
72. *Keşfi 'l Muğatta fî Fadlî Muvatta'*: Mâlik b. Enes'in Muvatta' adlı eserinin kıymetini ortaya koymak amacıyla yazılmış, İzzet Attâr Hüseyinî ve Muhammed Mutî' el-Hâfız tarafından yayınlanmıştır.⁶¹⁴
73. *Kitâbu Yahya b. Hamza el- Betlahî ve Avâlîhi*.⁶¹⁵
74. *Kitâbü Yavmi 'l-Mezîd*.⁶¹⁶
75. *Kitâbü 'l-Multemis min 'Avâli Mâlik b. Enes*: 31 cüzden oluşmaktadır.⁶¹⁷

⁶⁰² ed-Da'canî, *Mevâridü İbn Asâkir fî Târîhi Dimaşk*, 64.

⁶⁰³ el-Amrevî, *Mukaddimetü Târîhu Medineti Dimaşk*, 22.

⁶⁰⁴ ed-Da'canî, *Mevâridü İbn Asâkir fî Târîhi Dimaşk*, 64.

⁶⁰⁵ el-Hâfız, *el-Hâfız İbnü Asâkir Muhaddisu 'ş-Şâm ve Muerrihuha 'l-Kebîr*, 404.

⁶⁰⁶ ed-Da'canî, *Mevâridü İbn Asâkir fî Târîhi Dimaşk*, 64.

⁶⁰⁷ el-Amrevî, *Mukaddimetü Târîhu Medineti Dimaşk*, 22.

⁶⁰⁸ el-Hâfız, *el-Hâfız İbnü Asâkir Muhaddisu 'ş-Şâm ve Muerrihuha 'l-Kebîr*, 404.

⁶⁰⁹ el-Amrevî, *Mukaddimetü Târîhu Medineti Dimaşk*, 22.

⁶¹⁰ ed-Da'canî, *Mevâridü İbn Asâkir fî Târîhi Dimaşk*, 65.

⁶¹¹ el-Hâfız, *el-Hâfız İbnü Asâkir Muhaddisu 'ş-Şâm ve Muerrihuha 'l-Kebîr*, 405.

⁶¹² el-Hâfız, *el-Hâfız İbnü Asâkir Muhaddisu 'ş-Şâm ve Muerrihuha 'l-Kebîr*, 383.

⁶¹³ el-Hâfız, *el-Hâfız İbnü Asâkir Muhaddisu 'ş-Şâm ve Muerrihuha 'l-Kebîr*, 383.

⁶¹⁴ el-Hâfız, *el-Hâfız İbnü Asâkir Muhaddisu 'ş-Şâm ve Muerrihuha 'l-Kebîr*, 414.

⁶¹⁵ el-Amrevî, *Mukaddimetü Târîhu Medineti Dimaşk*, 22.

⁶¹⁶ el-Amrevî, *Mukaddimetü Târîhu Medineti Dimaşk*, 21.

⁶¹⁷ el-Amrevî, *Mukaddimetü Târîhu Medineti Dimaşk*, 23.

76. *Kitâbü 'l-Muselseli 'l- 'İdeyn*.⁶¹⁸
77. *Kitâbü 'l-Muvâfakât alâ Şuyûhi 'l-Eimmeti 's-Sikât*: Bu eser yetmiş iki cüzden oluşmaktadır.⁶¹⁹
78. *Ma Vaka 'ali 'l-Evza 'î fi 'l-Avâlî*: Kitap bir cüzden oluşmaktadır.⁶²⁰
79. *Ma 'nâ Kavli Osman*.⁶²¹
80. *Mecmu 'r-Reğâib men Veka 'a min Ehâdisi Mâlik mine 'l-Ğarâib*.⁶²²
81. *Mecmu 'ü min Ehâdisi Cemâatin min Ehli Be 'lebek*.⁶²³
82. *Mecmu 'ü min Hadîsi Yahya b. Hamza el-Hadramî el- Betlahî*.⁶²⁴
83. *Men lâ Yekünü Mu 'teminen lâ Yekünü Müezzinen*.⁶²⁵
84. *Men Vâfekat Künyetühü Künyete Zevcetihi*: Dört cüzdür.⁶²⁶
85. *Menâkibu 'ş-Şabbân*: Onbeş cüzden oluşmaktadır.⁶²⁷
86. *Mu 'cemmü 'ş-Şuyûhi 'n-Nübelâ*: Mü 'cemü 'l-Müştemil olarak da bilinmektedir.⁶²⁸
87. *Mu 'cemü Esmâi 'l Kurâ ve 'l Emsâr*.⁶²⁹
88. *Mu 'cemü limen Semi 'e minhu ve Ecâze lehu*: 12 cüzden oluşmaktadır.⁶³⁰
89. *Mu 'cemü 'n-Nisvân*: Kendisinden hadis dinleyen kadınlara ayırmış bir eserdir.⁶³¹
90. *Mu 'cemü 's-Sahabe*.⁶³²
91. *Mu 'cemü 'ş-Şuyûh*.⁶³³
92. *Mu 'cemü 'ş-Şuyûhi 'l-Buhârî ve Müslim*.⁶³⁴

⁶¹⁸ ed-Da'canî, *Mevâridü İbn Asâkir fî Târîhi Dımaşk*, 68.
⁶¹⁹ el-Hâfiz, *el-Hâfiz İbnü Asâkir Muhaddisu 'ş-Şâm ve Muerrihuha 'l-Kebîr*, 429.
⁶²⁰ ed-Da'canî, *Mevâridü İbn Asâkir fî Târîhi Dımaşk*, 68.
⁶²¹ el-Amrevî, *Mukaddimetü Târîhu Medineti Dımaşk*, 24.
⁶²² ed-Da'canî, *Mevâridü İbn Asâkir fî Târîhi Dımaşk*, 68.
⁶²³ el-Hâfiz, *el-Hâfiz İbnü Asâkir Muhaddisu 'ş-Şâm ve Muerrihuha 'l-Kebîr*, 420.
⁶²⁴ el-Amrevî, *Mukaddimetü Târîhu Medineti Dımaşk*, 22.
⁶²⁵ el-Hâfiz, *el-Hâfiz İbnü Asâkir Muhaddisu 'ş-Şâm ve Muerrihuha 'l-Kebîr*, 428.
⁶²⁶ el-Hâfiz, *el-Hâfiz İbnü Asâkir Muhaddisu 'ş-Şâm ve Muerrihuha 'l-Kebîr*, 429.
⁶²⁷ ed-Da'canî, *Mevâridü İbn Asâkir fî Târîhi Dımaşk*, 68.
⁶²⁸ el-Hâfiz, *el-Hâfiz İbnü Asâkir Muhaddisu 'ş-Şâm ve Muerrihuha 'l-Kebîr*, 423.
⁶²⁹ ed-Da'canî, *Mevâridü İbn Asâkir fî Târîhi Dımaşk*, 68.
⁶³⁰ el-Hâfiz, *el-Hâfiz İbnü Asâkir Muhaddisu 'ş-Şâm ve Muerrihuha 'l-Kebîr*, 423.
⁶³¹ el-Hâfiz, *el-Hâfiz İbnü Asâkir Muhaddisu 'ş-Şâm ve Muerrihuha 'l-Kebîr*, 425.
⁶³² el-Hâfiz, *el-Hâfiz İbnü Asâkir Muhaddisu 'ş-Şâm ve Muerrihuha 'l-Kebîr*, 422.
⁶³³ el-Hâfiz, *el-Hâfiz İbnü Asâkir Muhaddisu 'ş-Şâm ve Muerrihuha 'l-Kebîr*, 422.
⁶³⁴ el-Hâfiz, *el-Hâfiz İbnü Asâkir Muhaddisu 'ş-Şâm ve Muerrihuha 'l-Kebîr*, 422.

93. *Müsnedü Mekhûl Ebî Hanîfe*.⁶³⁵
94. *Müsnedü Ehl-i Dâriyâ*.⁶³⁶
95. *Raf'i 't-Tahlit an Hadîsi 'l Atit*.⁶³⁷
96. *Raf'ü 't-Tahliti 'l an Hadîsi 'l-Atît*.⁶³⁸
97. *Târîhu Medîneti Dimaşk*: Üzerinde duracağımız biyografik sözlük tipindeki bu eser, İbn Asakir'in tarihe dair yazdığı eserlerin en hacimli olup kendi hattıyla 800 çüz olup 80 cilttir. Bu eser bizim ana konumuz olduğu için sonraki bölümde daha geniş olarak tanıtılmaya çalışacağız.
98. *Târîhu 'l-Müzze*.⁶³⁹
99. *Taviyetu 's-Sünneti/Münne alâ İnşâi Devri 's-Sünne*.⁶⁴⁰
100. *Tebyînü Kezibi 'l-Müfteri fimâ Nüsibe ilâ Ebi 'l-Hasen el-Eş'arî*: Ebü'l-Hasen el-Eş'arî'yi çok seviyordu. Bu eseri onu savunmak için kaleme almıştır. Bu eserin ismi bazı eserlerde değişik olarak zikredilmiştir. Bu eser on cüzden oluştuğu bilinmektedir.⁶⁴¹
101. *Tebyînü 'l-İmtinan bi 'l-Emri bi 'l-İhtitân*: Mısırda Yazılı bir nüshası bulunmaktadır. M. Fethi es-Seyyid tarafından yayımlanmıştır. (Kahire: 410/1989).⁶⁴²
102. *Tekmîli 'l-İnsâf ve 'l 'Adli bi Ta 'cîli 'l-İs 'af ve 'l-İzal*.⁶⁴³
103. *Tertibi 's-Sahabeti Ellezîne fi Müsnedi Ahmed*.⁶⁴⁴
104. *Tertibi 's-Sahabeti Ellezîne fi Müsnedi Ebî Ya 'la*.⁶⁴⁵
105. *Teşrîfü Yavmi 'l-Cumu 'a*.⁶⁴⁶

⁶³⁵ el-Hâfiz, *el-Hâfiz İbnü Asâkir Muhaddisu 'ş-Şâm ve Muerrihuha 'l-Kebîr*, 421.

⁶³⁶ el-Amrevî, *Mukaddimetü Târîhu Medîneti Dimaşk*, 23.

⁶³⁷ el-Amrevî, *Mukaddimetü Târîhu Medîneti Dimaşk*, 23.

⁶³⁸ ed-Da'canî, *Mevâridü İbn Asâkir fi Târîhi Dimaşk*, 66.

⁶³⁹ el-Hâfiz, *el-Hâfiz İbnü Asâkir Muhaddisu 'ş-Şâm ve Muerrihuha 'l-Kebîr*, 395.

⁶⁴⁰ el-Amrevî, *Mukaddimetü Târîhu Medîneti Dimaşk*, 23.

⁶⁴¹ el-Hâfiz, *el-Hâfiz İbnü Asâkir Muhaddisu 'ş-Şâm ve Muerrihuha 'l-Kebîr*, 396.

⁶⁴² el-Hâfiz, *el-Hâfiz İbnü Asâkir Muhaddisu 'ş-Şâm ve Muerrihuha 'l-Kebîr*, 395-396.

⁶⁴³ ed-Da'canî, *Mevâridü İbn Asâkir fi Târîhi Dimaşk*, 63.

⁶⁴⁴ ed-Da'canî, *Mevâridü İbn Asâkir fi Târîhi Dimaşk*, 63.

⁶⁴⁵ ed-Da'canî, *Mevâridü İbn Asâkir fi Târîhi Dimaşk*, 63.

⁶⁴⁶ el-Hâfiz, *el-Hâfiz İbnü Asâkir Muhaddisu 'ş-Şâm ve Muerrihuha 'l-Kebîr*, 399.

106. *Turuki Hadîsi Abdullah b. Ömer*.⁶⁴⁷
107. *Turuki Kabdi 'l-İlm*.⁶⁴⁸
108. *Zammü 'l-Yahûd ve Tahlîdihim Fi'n-Nâr*: Yâkut el-Hamavî'nin *Mu'cemü 'l-Udebâ*'sında geçmiştir.⁶⁴⁹
109. *Zemmü Men la Ya'malu bi İlmihî*.⁶⁵⁰
110. *Zemmü zî'l-Vechayni ve 'l-Lîsâneyni*.⁶⁵¹
111. *Zikri 'l-Beyan an Fadli 'l-Kitâbeti 'l-Kur'ân*.⁶⁵²

İbn Asâkir'in eserleri sadece bunlardan ibaret değildir. Kendi eserleri veya ona nispet edilen eserlerin sayısı daha çok olduğu kanaatindeyiz. Ayrıca bu konuda daha geniş araştırmalar yapılabilir.

2.2.23. Vefatı

İbn Asâkir, 571/1177 yılında Recep ayında 72 yaşındayken Dımaşk'ta âhirete göç etmiştir. Babasının yanında Bâbü's-Sağır mezarlığında defnedildi. Bu mezarlıkta Muaviye b. Ebî Süfyan da defnedilmiştir. Cenaze namazını eş-Şeyh Kutbi'd-Dîn en-Nîsâbü'rî kıldırmıştır. O zamanın yöneticisi Selâhaddin-i Eyyûbî cenaze namazında bulunmuştur.⁶⁵³

⁶⁴⁷ ed-Da'canî, *Mevâridü İbn Asâkir fî Târîhi Dımaşk*, 66.

⁶⁴⁸ el-Amrevî, *Mukaddimetü Târîhu Medineti Dımaşk*, 22.

⁶⁴⁹ el-Hâfız, *el-Hâfız İbnü Asâkir Muhaddisu 'ş-Şâm ve Muerrihuha 'l-Kebîr*, 406.

⁶⁵⁰ ed-Da'canî, *Mevâridü İbn Asâkir fî Târîhi Dımaşk*, 65.

⁶⁵¹ ed-Da'canî, *Mevâridü İbn Asâkir fî Târîhi Dımaşk*, 65.

⁶⁵² ed-Da'canî, *Mevâridü İbn Asâkir fî Târîhi Dımaşk*, 65.

⁶⁵³ el-Hâfız, *el-Hâfız İbnü Asâkir Muhaddisu 'ş-Şâm ve Muerrihuha 'l-Kebîr*, 521; ed-Da'canî, *Mevâridü İbn Asâkir fî Târîhi Dımaşk*, 70.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÂRÎHU DİMAŞK ÖZELİNDE HİCRÎ ÜÇÜNCÜ ASRA AİT HADİS KAYNAKLARI

3.1. İbn Asâkir'in *Târîhu Dimaşk* Adlı Eseri

Hiz. Peygamber zamanında ilim daha çok sadırda/hafızada olmuştur. Daha sonraki dönemlerde ise bu iş artık satır/yazıya geçmeye başlamıştır. Hicrî 2. asırda hadislerin tedvin ve tasnif edilmesiyle ilk yazılı tarih ürünleri olan siyer ve meğâzî eserleri ortaya çıkmıştır. Bu gelişim ilerleyerek hicrî 3 ve 4. yüzyıllarda genel tarih yazma geleneğinin başladığı bir gerçektir. İşte bu gelişmelerden sonra yerel veya mahallî tarihçilik dediğimiz türlere yönelmişlerdir.⁶⁵⁴ Hicrî 6. Asırda yazılmış olan İbn Asâkir'in *Târîhu Dimaşk* adlı eserini de bu tür içinde değerlendirmek mümkündür.

Daha önce İbn Asâkir'in eserlerine değinmiştik. Onun eserlerinin arasından en hacimli *Târîhu Dimaşk* adlı eserdir. Bu eserin tam adı *Târîhu Medîneti Dimaşk ve Zikru Fadliha ve Tesmiyetü Men Hallehâ Mine'l-Emâsil ev İctâze Bi-Nevâhihâ Min Varidihâ ve Ehlihâ*'dır.⁶⁵⁵ Kısaca *Târîhu Dimaşk* veya *Târîhu İbn Asâkir* olarak daha çok tanınmıştır. Bazı âlimler bu hazine olan eseri "*Dimaşk için bir tarih kitabı derlemiştir...*",⁶⁵⁶ "*Şam Tarihinin Sahibi*",⁶⁵⁷ "*Şam'ın büyük tarihini yazmıştır*",⁶⁵⁸ "*Târîhu's-Şâm*"⁶⁵⁹ olarak isimlendirmişlerdir.

İbn Asâkir'in bu dev eseri ne zaman yazmaya başladığı hakkında kesin bir rivâyet yoktur. Ancak bazıları "*O kendini bileli bu eseri yazmaya başlamıştır*"⁶⁶⁰ dediği halde onun ilim yolculuğu yapmış arkadaşı Sem'ânî onun *Târîhu Dimaşk*'ı yazmaya başladığı zamanı

⁶⁵⁴ Baş, "İbn Asakir ve Târîhu Dimeşk'i Üzerine", 696.

⁶⁵⁵ Geniş bilgi için bk. Ebü'l-Kâsım Sikatü'd-Dîn Ali b. Hasan b. Hibetullah İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dimaşk ve Zikru Fadliha ve Tesmiyetü Men Hallehâ Mine'l-Emâsil ev İctâze Bi-Nevâhihâ Min Varidihâ ve Ehlihâ*, thk. Muhibbü'd-Dîn Ebî Said Ömer b. Ğarame el-Amrevî, (Beyrut: Darü'l-Fikr, 1995); Abdülkerim Özaydın, "Târîhu Medîneti Dimaşk", *DİA*, (İstanbul: TDV Yay., 2011), 40/90.

⁶⁵⁶ Ebî'l-Ferec Abdürrahmân b. Ali b. Muhammed b. Cevzî, *el-Muntazamü fî Târîhi'l-Mülûk ve'l-Umem*, thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ ve Mustafa Abdülkâdir Atâ, (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1995), 18/224-225.

⁶⁵⁷ Zehebî, *Siyerü A'lâmi'n-Nübelâ*, 20/554.

⁶⁵⁸ Ebî'l-Abbâs Şamsü'd-Dîn Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr b. Hallikân, *Vefayâtü'l-A'ya'ân ve Enbâi'z-Zamân*, thk. İhsân Abbâs, (Beyrut: Dârü's-Sadr, 1972), 3/310.

⁶⁵⁹ Subkî, *Tabakâtü's-Şâfiyye*, 7/216. Bu eseri zikrederken 80 ve daha çok cilt olduğunu söylemiştir. Ebü'l-Ferâ b. Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, thk. (Beyrut: Mektebetü'l-Mearif, 1991), 12/294.

⁶⁶⁰ İbn Hallikân, *Vefayâtü'l-A'ya'ân ve Enbâi'z-Zamân*, 3/310.

belirtmeye çalışmıştır. Ona göre 529/1135 yılında Nîsâbûr'a gittiğinde İbn Asâkir'in kendisinden bir ay önce oraya geldiğini söylemesinden hareketle eserini Horasan yolculuğundan kısa bir süre önce yaklaşık otuz yaşlarında iken kaleme almaya başladığını belirtmiştir. Nitekim el-İmâd el-İsfahânî 562/1167 Şam'a gittiğinde İbn Asâkir'in eserini 700 kürrâse olduğunu her kürrâse yirmi varak olduğunu söylemiştir.⁶⁶¹ Şüphesiz İbn Asâkir böyle bir eseri ortaya koyması için geniş bilgi ve malumatlara ihtiyacı vardı. Dolayısıyla yapmış olduğu bütün ilmî yolculuklarında bu eseri yazmaya hazırlanmış veyahut da yukarıda söylediğimiz gibi kendini bildi bileli başlamış, ancak bu kadar hacimli malumatlara dolu bir eser yazacağını tahmin etmemiştir. Daha sonra hükümdar Nüreddîn Zengî'nin de isteği ve kendisinin bildiği şeyleri iz olarak bırakmak amacıyla daha çok ilmî seyahatleri yaparak o sıralarda yazdığını söyleyebiliriz.

Bu eseri üç aşamada tamamlandığını söyleyebiliriz. Sözü edildiği gibi 529/1135 yılında başladığını kabul edecek olursak 549/1155 yılında 57 cildini yazmıştır. Ancak bu eser, hükümdar tarafından da takdir edildiğinden dolayı, eseri üzerine daha çok yoğunlaşmış ve onu 559/1165 yılında 70 cilde tamamlamıştır. Ancak bununla da yetinmemiş daha sonraları 80 cilde çıkartmıştır.⁶⁶²

İbn Asâkir'in kendi zamanına kadar yazılmış olan tarih kitaplarından daha güzel bir eser ortaya koymaya çalışmıştır. Bu kadar zengin ve derin haberleri eserinde toplayabilmesi onun ilmî derecesini göstermektedir. Meselâ, nahiv âlimlerinden bahsederken iyi bir nahivci, şairlerden söz ederken iyi bir şair olduğu görülmektedir. İbn Asâkir'in söz konusu eserinde yer alan bazı bilgiler ve günümüze ulaşmayan eserler belki de başka hiçbir kaynakta bulmak mümkün değildir. Bu eserini mükemmel olarak yazmak istediği için bazı hata ve yanlışları mâzur görmemizi de arzu etmiştir.⁶⁶³

Bu eseri tanıtırken Eyüp Baş mahalli-yerel tarihçiliğin özelliğini taşıyan eser olduğunu belirterek şu sonuçlara varmıştır.

“Kanaatimizce de İslam tarihinin kaynakları için yaptığımız sınıflandırmalarda ülke ve şehir tarihleri diye yer alan eserler, mahalli tarihçilik içerisinde mütalaa edilebilirler. Çünkü bu tür eserler genellikle söz konusu şehir veya bölgelerin coğrafi

⁶⁶¹ el-Hâfiz, *el-Hâfiz İbnü Asâkir Muhaddisu 'ş-Şâm ve Muerrihuha 'l-Kebîr*, 455; Özaydın, “Târîhu Medîneti Dîmaşk”, 40/90.

⁶⁶² Özaydın, “Târîhu Medîneti Dîmaşk”, 40/90.

⁶⁶³ Özaydın, “Târîhu Medîneti Dîmaşk”, 40/91.

özelliklerinin, fetih şartlarının, buralarda yaşayan sahabe ve tabiin başta olmak üzere çeşitli ilim dallarında yetişmiş şahısların ve devlet adamlarının ele alındığı eserlerdir. Müslüman ilim adamları tarafından ülke ve şehirler hakkında çok kıymetli tarihler yazılmıştır. Konu edindikleri bölge, ülke ve şehirleri fiziki özellikleri yanında sosyo-kültürel, iktisadi ve siyasi yönden de yansımaları, İslam tarihçiliği içerisinde kendilerine bir orijinallik kazandırmıştır.” demiştir.⁶⁶⁴

İbn Asâkir, Hatîb el-Bağdâdî'nin *Târîhu Bağdâd*'ını örnek alarak yazmıştır. İbn Asâkir ne kadar hadisçi olarak tanınsa da 100'den fazla eserlerinin arasında *Târîhu Medîneti Dimaşk* ıyla meşhur olmuştur. Bu eser sadece bir şehir tarihi olarak değil aynı zamanda Hz. Peygamber zamanından başlayarak, Hulefâ-yi Râşidîn, Emevîler, Abbâsîler, Fâtımîler, Selçuklular, Haçlılar, Zengîler ve Eyyûbîler'in ilk dönemi, ayrıca mahallî hânedanlar, idareciler, âlimler, hatipler ve kadın âlimeler başka bir ifade ile hicrî altıncı asra kadarki bilgiler için başvurulması gereken kaynakların birisidir.⁶⁶⁵

İbn Asâkir bu eseri telif ettikten sonra hem özel hem de camide genel olarak bu kitabı dinlemeye başlamışlardır. İlk olarak oğlu Ebû Muhammed iki kere dinlemiştir. Günümüze onun tarikiyle bir basılı nüshası ulaşmıştır.⁶⁶⁶

Nüshaları:⁶⁶⁷ Yirminci yüzyılın başlarında Dimaşk'taki Arap Bilim Akademisi başkanı Muhammed Kürd Ali *Kunûzü'l-Ecdâd* adlı eser ortaya koymuştur. Ardından bizim üzerinde araştırma yatığımız kitabı yayınlamaya çalışmıştır. Bu kitabı yayınlamasının amacı bilimsel bir araştırma olarak göstermek ve yayınlamaktır. İşte bu hedefle bir komite oluşturmuştur. Bu araştırmayı başladığından beri *Târîhu Dimaşk*'ın el yazmalarının nerede olduklarını öğrenmeye çalışmıştır. Bulduğu nüshaların kopyalarını toplamaya gayret etmiştir. Şükrî Faysal tüm bilimsel merkezlerle, dünyanın dört bir yanındaki kamu ve özel kütüphanelerle olan bağlantılarıyla bilgi toplamaya gayret gösterdi. Şâkir el-Fehm çok sayıda nüshaların kopyalarını toplamada büyük bir çaba gösterdi. Kitabın kütüphanelerinde bilinen ve indekslenen her şeyin toplandığını belirterek, *Târîhu Dimaşk* tek bir kütüphanede

⁶⁶⁴ Baş, “İbn Asakir ve Târîhu Dimeşk’i Üzerine”, 697.

⁶⁶⁵ el-Hâfiz, *el-Hâfiz İbnü Asâkir Muhaddisu's-Sâm ve Muerrihuha'l-Kebîr*, 422; Özaydın, “Târîhu Medîneti Dimaşk”, 40/91.

⁶⁶⁶ ed-Da'canî, *Mevâridü İbn Asâkir fî Târîhi Dimaşk*, 90.

⁶⁶⁷ Nüshaların resimleriyle görmek için bk. el-Amrevî, *Mukaddimetü Tahkîk*, 1/52-64.

bir el yazmada olmadığını, dünyanın çeşitli bölgelerindeki kütüphanelerde çeşitli yazı tiplerinde olduğunu kaydetmiştir.⁶⁶⁸

Târîhu Medîneti Dimaşk'ın başta İstanbul, Dimaşk, Kahire ve Merakeş olmak üzere birçok kütüphanede yazma nüshaları bulunmaktadır. Bu eser ilk Dimaşk'taki Zâhiriyye Medresesindeki nüshasına bakılarak 19 cilt halinde telif edilmiştir. Ancak bu noksan ve yeterli olmadığı için daha sonra İstanbul, Kahire ve Merakeş'teki nüshaları karşılaştırılarak tamamlanmıştır.⁶⁶⁹

Zâhiriyye Kütüphanesinde nüshası hicrî 1118/1724 yılında Şam valisi Süleyman Paşa el-A'zam zamanında yazılan bir nüshadır. Bu nüshada birçok hata ve çarpıtmalar ve eksikler olduğu söylenmektedir. Bu nüshada Muhammed b. Yûsuf el-Barzâlî el-İşbîlî'nin el yazmasından nakledildiğine işaret vardır.⁶⁷⁰

Rabat'ta Kamu Hazinesinde bulunan nüshasından tarihin başından sonuna kadar yani Hz. Peygamber'in hayatına kadar (Ha) harfinden ('Ayn) ayn harfine kadar kullanılmıştır. **Tunis**'te Milli Kütüphanesinde bulunan nüshasından ('Ayn) harfinden (Mim) harfine kadarki cüzler kullanılmıştır.⁶⁷¹

Marakeş'te İbn Yûsuf Kütüphanesindeki daha çok Fas nüshası veya Nüşatü Yûsufiyye olarak bilinen nüshası da vardır. Bu nüsha 27 cilt halindedir. Mağrip/Fas nüshasının 4 cüzünden yani (Mim) harfini içeren cüzlerden yararlanmıştır.⁶⁷²

Mısır'daki Ezher Kütüphanesinde bulunan en nefis nüshası vardır. Bu nüsha Ebü'l-Kâsım ve el-Barzâlî'nin el yazmalarından olduğu için en güvenilir olarak görülmüştür. Buna rağmen bazı eksikler vardır.⁶⁷³

İstanbul'da bulunan Ahmed III Kütüphanesindeki nüshası İbn Asâkir'in vefatından 4 asır sonra yani hicri 10 asırda yazılmıştır. Bu nüshada da hatalar ve eksikler vardır. Esere Ahmed b. Utbe ile başlanmaktadır. 12 büyük cilt halinde Topkapı Saray Kütüphanesinde 2887 rakamda bulunmaktadır. Dimaşk'taki Mü'cemi'l-Lügati'l-Arabiyye kütüphanesine

⁶⁶⁸ el-Hâfiz, *el-Hâfiz İbnü Asâkir Muhaddisu's-Şâm ve Muerrihuha'l-Kebîr*, 467-468.

⁶⁶⁹ el-Amrevî, *Mukaddimetü Tahkîk*, 1/42; Özaydın, "Târîhu Medîneti Dimaşk", 40/91.

⁶⁷⁰ Geniş bilgi için bk. el-Hâfiz, *el-Hâfiz İbnü Asâkir Muhaddisu's-Şâm ve Muerrihuha'l-Kebîr*, 468.

⁶⁷¹ el-Amrevî, *Mukaddimetü Tahkîk*, 1/36.

⁶⁷² el-Amrevî, *Mukaddimetü Tahkîk*, 1/36; el-Hâfiz, *el-Hâfiz İbnü Asâkir Muhaddisu's-Şâm ve Muerrihuha'l-Kebîr*, 469-470.

⁶⁷³ Bu ve Mısır'daki diğer nüshaları hakkında bilgi için bk. el-Hâfiz, *el-Hâfiz İbnü Asâkir Muhaddisu's-Şâm ve Muerrihuha'l-Kebîr*, 470-473.

kopyalatılarak almışlardır. Bu nüshanın son bölümünü içeren Şam ve Hz. Peygamber'in hayatıyla ilgili bilgiler 80 ciltlik eser için kullanılmıştır.⁶⁷⁴

Bunların haricinde Columbia Üniversitesinde, Hindistan'da, Cambridge'de, Leningrad'da ve Paris'te de nüshaları bulunmaktadır.⁶⁷⁵

Söz edilen nüshalardan faydalanılarak Muhibbuddin Ebû Saîd Ömer b. Garâme el-Amrevî, kitabın tamamının son altı cildini fihrist ve indeks olmak üzere hazırlamıştır. Bu eserin cildin 31-37 ciltleri Ali Şîrî tarafından hazırlandığı da bilinmektedir.⁶⁷⁶ Şu an elimizde mevcut olan nüshası 1995 yılında Beyrut'ta Dârü'l-Fikr yayınevi tarafından basılmaya başlamıştır. 50 cildi yayınlanmış olan bu baskının, 1-29 ciltleri 1995, 30-45 ciltleri 1996, 46-50 ciltleri de 1997 yılında basılmıştır.⁶⁷⁷

Üzerine yapılan zeyiller: Bu eser biter bitmez üzerine çalışmalar yapılmaya başlanmıştır. İlk çalışmayı İbn Asâkir'in oğlu Ebû Muhammed İbn Asâkir, *Zeyl 'alâ Târîhi Dimaşk* adlı bir zeyil yazmış ama tamamlanmamıştır.⁶⁷⁸ Sadruddin el-Bekrî (ö. 656/1262), Ömer b. el-Hâcib (ö. 630/1236), Hafız İlmüddin Kasım b. Muhammed el-Berzâlî (ö. ?),⁶⁷⁹ Ebu Ya'lâ b. el-Kalânîsi (ö. 555/1160)⁶⁸⁰ de bu esere zeyil yazarlar arasında yer almaktadırlar.

Muhtasarlar: Bilindiği gibi bu eser büyük hacimli olup aynı zamanda bir hazinedir. Bu eserde isnâdlar çok olduğu için insanların ulaşması ve daha rahat kullanılabilmesi amacıyla ilim adamları eski zamandan beri muhtasar yazmaya çalışmışlardır. Şimdi bu esere muhtasar yazarları tarihlerine göre vermeye çalışalım.

1. Kâsım b. el-Hâfız (ö. 600/1203), *Müntehab*, bu eserden bir cüz Zâhiriyye'de 4522 rakamda 16 varak halinde mevcuttur.

⁶⁷⁴ el-Amrevî, *Mukaddimetü Tahkîk*, 1/36; el-Hâfız, *el-Hâfız İbnü Asâkir Muhaddisu's-Şâm ve Muerrihuha'l-Kebîr*, 470.

⁶⁷⁵ el-Hâfız, *el-Hâfız İbnü Asâkir Muhaddisu's-Şâm ve Muerrihuha'l-Kebîr*, 473-474.

⁶⁷⁶ Özaydın, "Târîhu Medîneti Dimaşk", 40/91.

⁶⁷⁷ Baş, "İbn Asakir ve Târîhu Dimeşk'i Üzerine", 697.

⁶⁷⁸ Kemal Sandıkçı, "İbn Asâkir, Ebû Muhammed" *DİA*, (İstanbul: TDVYay., 1999), 19/321.

⁶⁷⁹ el-Hâcî Halife Mustafâ b. Abdillâh, *Keşfü'z-Zünûn an Esâmi'l-Kütübi'l-Fünûn*, thk. Muhammed Şerefü'd-Dîn (Beyrut: Dârü İhyâi't-Türâsi'l-Arabiyye, ?), 1/294.

⁶⁸⁰ Bazı ilim adamları el-Kalânîsi'nin *Zeylî Târîhi Dimaşk*'ının bu eserin zeyli olduğunu ileri sürerse de bu doğru değildir. İbn Asâkir eserinde İbnü'l-Kalânîsi'nin *Târîh*'inden bahsettiği halde onun kendi eserine bir zeyil yazdığına dair bilgi vermez. bk. el-Amrevî, *Mukaddimetü Tahkîk*, 1/34; Özaydın, "Târîhu Medîneti Dimaşk", 40/91.

2. Kerem b. Abdülvâhid es-Saffâr (ö. ?), *Müntehab*, 3 cüzdür. Bu eserin bir nüshası Zâhiriyye’de 4507 rakamda bulunmaktadır.
3. Ebî Şâme el-Makdîsî (ö. 665/1271), *Muhtasarü’l-Kebîr*, 15 cüz halinde ihtisar etmiştir. Berlin’de 9782 rakamda ve Paris’te 2137 rakamda birer nüshaları bulunmaktadır. *Muhtasarü’s-Sağîr*, 5 cilttir. Hâcî Halife *Keşfü’z-Zünûn*’da zikretmiştir.
4. Ahmed b. Abdi’d-Dâim (ö. 668/1274), *Fâkîhetü’l-Mecâlis ve Fukâhetü’l-Mücâlis*, Mü’cemi’l-Lügati’l-Arabiyye kütüphanesinde fotokopisi bulunmaktadır.
5. İbn Manzûr (ö. 711/1317), *Muhtasar*, meşhur dilci İbn Manzûr’un yazdığı muhtasarın nüshası Kahire’de bulunmaktadır.
6. Zehebî (ö. 748/1354), *Muhtasar*, 10 cilttir.
7. İbn Kâdî eş-Şühbe (ö. 851/1457), *el-Müntekâ*, Berlin’de 9782 rakamda bir nüshası mevcuttur.
8. İbn Kâdî eş-Şühbe (ö. 851/1457), *Telhîsü li’Mükaddimeti Dimaşk*, Zâhiriyye’de 4624 rakamda bir nüshası bulunmaktadır.
9. İbn Hacer el-Askalânî (ö. 852/1458), *Ta’lîk min Târîhi Dimaşk*, Dârü’l-Kütübî’l-Mısriyye’de 522 rakamda bir nüshası vardır.
10. Mahmûd el-’Aynî (ö. 855/1461), *Muhtasar li’Târîhi Dimaşk*.
11. Suyûtî (ö. 911/1517), *Tezkiratü’l-Mezâkiri’l-Muntekâ min Târîhi İbn Asâkir*.
12. İsmâil b. Muhammed el-’Aclûnî (ö. 1126/1732), *el-’Akdü’l-Manzûmü’l-Fâhir bi-Telhîsi Târîhi İbn Asâkir*. Almanya’da Tuebingen Üniversitesinde bir nüshası bulunmaktadır.
13. Ebi’l-Fath Abdulfettâh b. Abdülkâdir el-Hatîb (ö. 1305/1911), *Muhtasar*, Sad harfine kadar 5 cüzdür. Kahire’de Teymûriyye Kütüphanesinde bir nüshası bulunmaktadır.
14. Abdülkâdir Bedrân (ö. 1346/1952), *Tehzîbü Târîhu Dimaşk*, kendisi hayattayken 5 cüzü neşredilmiştir. Daha sonra Ahmed Ubeyd 6 ve 7. ciltleri yayınlamıştır. Diğer cüzleri ise Dârü’l-Kütübü’z-Zâhiriyye’de mevcuttur.

15. Salahiddîn el-Müneccid (ö. 2010), *Mü'cem Benî Umeyye, Târîhu Dımaşk*'tan istihraç etmiş ve kendisi de ekleyerek yazmış bir eserdir. (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-Cedîd, 1970)'de yayınlanmıştır.
16. Muellifi belli olmayan bir muhtasar Almanya'da Gotha'da bir nüshası 1777 rakamda bulunmaktadır.

Bu sıralama *DİA* ve el-Hâfız'ın *el-Hâfız İbnü Asâkir Muhaddisu's-Şâm ve Muerrihuha'l-Kebîr* adlı eserinden yararlanılarak hazırlanmıştır.⁶⁸¹

Üzerine yapılan çalışmalar: Hicrî altıncı asra ait hemen hemen bütün eserleri ortaya koyan ve *Târîhu Dımaşk*'ıyla meşhur olan İbn Asâkir ve eserleri üzerinde Türkiye'de çok az çalışma yapılmıştır. Üzerinde yapılan çalışmaların bazıları şunlardır:

1. Nikita Elisséef, coğrafi konumuyla ilgili bölümü *La description de Damas d'Ibn Asâkir* adıyla Fransızcaya tercüme etmiştir.
2. Khalek, Nancy. (2014). Early Islamic History Reimagined: “The Biography of ‘Ömer ibn ‘Abd al-‘Azîz in Ibn ‘Asâkir’s Târih madînat Dimashq”, *Journal of the American Oriental Society*.
3. Syracuse N. Y. “İbn Asâkir’s Representation Of Syria And Damascus İn The İntroduction To The Tarikh Madinat Dımashq”, *İnternational Journal Of Middle East Stadies*, 13 Mart, 2006.
4. James F. Lindsay, *Târîhu medîneti Dımaşk* ile ilgili bir doktora tezi hazırlamıştır (Professors, Prophets, and Politicians *Ali Ibn Asâkir’s Târih Madînat Dimashq*, 1994, Ph. D., University of Wisconsin-Madison)
5. Rev. Krzysztof Kościelniak “The Churches of Damascus According to Ibn ‘Asâkir (D. 1176). The Destruction of The Church of St. John The Baptist By Caliph Walîd I”, *Rocznik Orientalistyczny*, LXIV, Z. 1, 2011, (S. 133–139)
6. Eyüp Baş, “İbn Asakir ve Târîhu Dımaşk’ı Üzerine” *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt:39 Sayı:01 (1999)
7. Abdulvahap Aksoy, *İbn Asâkir’in Hayatı ve Tarihi Medineti Dımaşk Adlı Eserinde Hadis Kullanma Yöntemi* adlı yüksek lisans tezi.

⁶⁸¹ Geniş bilgi için bk. Özaydın, “Târîhu Medîneti Dımaşk”, 40/91; el-Hâfız, *el-Hâfız İbnü Asâkir Muhaddisu's-Şâm ve Muerrihuha'l-Kebîr*, 475-478.

3.1.1. *Târîhu Dimaşk*'ın Konusu, Özelliği ve Metodu

Bu kitabın konusu hakkında İbn Asâkir kendisi şöyle demiştir. Bu kitap fazilet sahibi peygamberler, yol göstericiler/rehberler, halifeler, veli/evliyalar, fakihler, kadılar, ulemalar, kapılar, talebeler, heykelci/sanatçılar, şairler, güvenilir ve zayıf rivâyetler, sika adamlar, hakkında bilgiler içerdiğini bahsetmiştir.⁶⁸² Bu eseri ortaya koymasının birden bir sebebi sünneti ve ilimleri canlandırmak ve devam ettirmektir.⁶⁸³

Özelliği: Şam tarihi hakkında yazılmış olan veya şehir tarihi olarak yazılmış tarih kitaplarının belki de bütün tarih kitaplarının hemen hemen en hacimlilerindendir.⁶⁸⁴ İbn Asâkir bu eserinde ilim ile idareyi, tarih ile hadisi, geçmiş ile geleceği, ümmeti hedeflerine yönlendirmek için Allah yolunda cihat etmektedir.

Eserin İslâmî ilimler ve insanlık tarihi açısından çok büyük bir öneme sahip olduğu göz ardı edilemez. Çünkü bu eserde hem hadis bilginleri için içerisinde 90 bine yakın rivâyeti barındıran bir hazine durumundadır. İbn Asâkir Şam'ın en eski tarihinden, ayrıca Şam kelimesinin etimolojisinden başlayıp, yaşadığı asra kadar tarihini kaydederken insanların her tabakasını içine almış ve hitap etmiştir. Çünkü o, Tarihi'nin insanların hayatını, inançlarını, görüşlerini, dinlerini, siyasi ve içtimaî fikirlerini yansıtan bir ayna olmasını istemiştir.⁶⁸⁵

İbn Asâkir'in bu eseri Hatîb el-Bağdâdî'nin *Târîhu Bağdâd* adlı eserine takip edilen usûl açısından çok benzer, ancak ondan daha kapsamlıdır. Hatîb el-Bağdâdî eserinde otuz altı meşhur kadına yer verirken İbn Asâkir kadınlarla ilgili müstakil bir cilt ayırmış ve yüzlerce muhaddis ve şair kadınla ilgili bilgi vermiştir.⁶⁸⁶

Bu eser hadis toplayan muhaddisler, edebiyatçılar ve hukukçular için bir usûl kaynağı, siyasiler için bir hikmet kaynağı, vaizler için nükte ve latif kaynağı, hatipler için de altın değerinde ifade kalıplarına sahip bir kaynaktır. Bu eserde günümüze ulaşmayan birçok eser zikredilmektedir, bu açıdan yeni araştırmacılar için günümüze ulaşmayan eserleri ortaya

⁶⁸² İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dimaşk*, thk. Ömer b. Garâme el-Amrevî, (Dimaşk. Dârü'l-Fikr, 1995), 1/4-5. Bundan sonra el-Amrevî'nin tahkiki ile hazırlanan nüshası kullanılacaktır.

⁶⁸³ el-Hâfız, *el-Hâfız İbnü Asâkir Muhaddisu 'ş-Şâm ve Muerrihuha 'l-Kebîr*, 434.

⁶⁸⁴ Baş, "İbn Asakir ve Târîhu Dimeşk'i Üzerine", 698.

⁶⁸⁵ Baş, "İbn Asakir ve Târîhu Dimeşk'i Üzerine", 698.

⁶⁸⁶ Özeydin, "Târîhu Medîneti Dimaşk", 40/91.

koyma, yeniden inşa etme anlamında bir yol gösterici kaynak olduğunu söylememiz yanlış olmaz.⁶⁸⁷

İbn Asâkir'in önemli bir özelliği tarihci olmaktan çok hadisçi, hatta asrının muhaddisi daha açıkça söyleyecek olursak el-Hâfız, Muhaddisü's-Şâm olarak tanınmasıdır. Doğal olarak bu özellik esere yansımış ve rivâyet ettiği hadisleri senetleriyle birlikte vererek, hadis metodunu tarih rivâyetçiliğine tesir ettirmiştir.⁶⁸⁸

Ayrıca bu eseri bir ricâl, cerh ve ta'dil eseri olarak da nitelendirmek mümkündür. Çünkü, bu eserin bir babında hadislerin sıhhatinin doğru olarak tespit edilebilmesi için, sahih ile zayıf hadisin ayırt edilmesini, râvîlerin hal ve meşreplerini, güvenilir olup olmadıklarını, doğum ve vefat tarihlerinin doğru bir şekilde bilinmesine ihtiyaç olduğu hususundaki rivâyetler bulunmaktadır.⁶⁸⁹

İbn Asâkir eserinde aralarında çok az fark bulunan rivâyetleri tekrarlaması, senedde zayıf râvîlerin mevcudiyetine rağmen onların naklettiği haberleri kaydetmesi, rivâyetler hakkında bir değerlendirmede bulunmaması, biyografilerde bazen ölüm tarihlerinden hiç söz etmemesi, hacimli olması yüzünden eserini gözden geçirip tashih edememesi, muhaddislerin zayıf veya güvenilir olduğunu belirttiği halde rivâyetlerini tashih etmemesi, Dimaşk'la ilgili mevzû hadislerle ve İsrâiliyat'a yer vermesi vb. sebeplerden dolayı eleştirilmiştir.⁶⁹⁰

Bu kitabın diğer bir özelliği ise, isminde olduğu gibi sadece Şam tarihini veya Şam'ın etrafındaki bilgileri içermekten ziyade, İslam'ın yayıldığı bütün şehirler, Arap müslüman göçmenler, Mâverâünnehir ve okyanusun etrafına kadarki bilgileri kapsamaktadır.⁶⁹¹ Nitekim birinci bölümü Şam ve oradaki camiler, nehirle, kapılarından söz ederek başlamıştır.

Bu eser, Emevî tarihi için çok zengin bir kaynaktır. Çünkü o zamanlarda Şam İslam devletinin başkentiydi.⁶⁹² Ayrıca Endülüs tarihiyle ilgilenenler için de zengin bilgi ve

⁶⁸⁷ Baş, "İbn Asakir ve Tarihü Dimeşk'ı Üzerine", 698.

⁶⁸⁸ Baş, "İbn Asakir ve Tarihü Dimeşk'ı Üzerine", 698.

⁶⁸⁹ Baş, "İbn Asakir ve Tarihü Dimeşk'ı Üzerine", 700.

⁶⁹⁰ Özeydin, "Tarihü Medîneti Dimaşk", 40/91.

⁶⁹¹ el-Hâfız, *el-Hâfız İbnü Asâkir Muhaddisu's-Şâm ve Muerrihuha'l-Kebîr*, 438; el-Amrevî, *Mukaddimetü Tahkîk*, 1/28.

⁶⁹² el-Hâfız, *el-Hâfız İbnü Asâkir Muhaddisu's-Şâm ve Muerrihuha'l-Kebîr*, 438.

malumatları içeren bir kaynaktır. Bununla birlikte Türk tarihine kaynaklık derecesi olan bir eserdir.⁶⁹³

Zeki Velîdi Togan Türk tarihi için kaynaklık edecek eserleri zikrederken bu eserin önemini de: “Moğollardan önceki müslüman Türklerin tarihi için kaynak olacak şehirler ve vilayetler tarihi, vezirler tarihi, içtimai hayata ait ve hikâye tarzı eserlerden biridir” şeklinde ifade etmiştir.⁶⁹⁴

Metodu: Metodundan söz etmeden önce belirtelim ki bu 80 ciltlik eserin bütün ciltlerini inceleyerek metodunu ortaya koymak yüksek lisans tezimizin sınırlarını aşmaktadır. Ayrıca bu ciltlerin her birinden birer ikişer araştırma yapılabileceği kanaatindeyiz. Dolayısıyla biz bu çalışmamızda sadece 3. asra ait hadis kaynaklarını araştıracağız. Metoduna gelince, üzerinde yapılan çalışmalar, tahkikler ve bu eserin birinci cildi üzerinden araştırarak ortaya kaymaya çalışacağız. Bu araştırmalar bize yeterince yol gösterici olabileceğine inanıyoruz.

İbn Asâkir *Târîhu Medîneti Dimaşk* adlı eserinin isminde geçen hemen hemen her kelimenin üzerinde durmuş ve açıklamıştır. Belki o onun için bu ismi vermiştir. Bu eserin metodunu şöyle sıralayabiliriz:

1. Kelimeler üzerine durmuş ve açıklamıştır. Mesela, Şam kelimesinin etimolojisiyle başlamıştır. Ondan sonra Dimaşk'ın kuruluşu ve Dimaşk kelimesinin iştikakından bahsetmiştir. Daha sonraki bâblarda tarih kelimesinin etimolojisi ve tarihin faydaları hakkında bilgi verir. Bu konuda kullandığı rivâyetlerin genel temasına göre her şeyin bir vakti var olduğu görülmektedir. Nitekim Kur'an'da namaz, oruç, hac gibi ibadetlerin zamanı, kadınların hamilelik ve emzirme süreleri, ticaret ve kira sözleşmeleri, mevsimlerin, gece ve gündüzün ayrılması vs. birçok hususta zamana, vakte dolayısıyla tarihe işaret edildiği vurgulanmaktadır.⁶⁹⁵
2. İhtilaflı olan şeylere yer vermiştir. Burada söz konusu ihtilaflardan kasıt, Hz. Ömer'in Muhacir ve Ensar ile bir tarih başlangıcı tespit etmek için düzenlediği toplantıda ortaya çıkan görüş farklılıklarıdır.

⁶⁹³ Baş, “İbn Asakir ve Târîhu Dimeşk'ı Üzerine”, 698.

⁶⁹⁴ A. Zeki Velîdi Togan, *Tarihî Usul*, 3. Baskı, (İstanbul: Enderun Yay., 1981), 191-192.

⁶⁹⁵ İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dimaşk*, 1/7-28; Baş, “İbn Asakir ve Târîhu Dimeşk'ı Üzerine”, 699.

3. Dımaşk'taki önemli olan mekânlara yer vermiştir. Mesela, Dımaşk'taki camiler, kiliseler, sinagoglar, hamamlar, şehrin başlıca kapıları, su kanalları, çarşı ve pazar yerleri, önemli binaları, ziyaret yerleri, saray ve kasırlarıyla ilgili mâlûmat zikreder.⁶⁹⁶
4. Şahsiyetler hakkında bilgi vermiş. Mesela, Dımaşk'ta yaşayan, orada yetişen, oradan gelip geçen, Dımaşk'la doğrudan veya dolaylı ilgisi bulunan peygamberler, halifeler, hükümdarlar, valiler, fakihler, kadılar, kurrâ, hadis râvîleri, edip ve şairlerle diğer meşhur simaların hayatıyla ilgili bilgi verir. Ayrıca kadınlara özel bir cilt ayırmıştır.⁶⁹⁷
5. Bazı tefsirlere yer vermiştir. Mesela, Tîn süresindeki isimler üzerinde durularak, buradaki Tîn'in Şam/Dımaşk; Zeytûn ise Filistin/Beytû'l-Makdis; Tûr'i Sinin'in Cebel-i Musa; Beledi'l-Emin'in de Mekke olduğu hakkındaki rivâyetlere yer verilmiştir.⁶⁹⁸
6. Hadislerin sıhhatiyle ilgili bilgileri vermiştir. Mesela, rivâyet eden kimselerin hal ve mezheplerini, sika olup olmadıklarının, doğum ve vefat tarihlerinin doğru bir şekilde bilinmesine ihtiyaç olduğu hususundaki rivâyetler yer almaktadır.⁶⁹⁹
7. Hikayelere yer verilmiştir. Ciddi mahiyetteki anekdotlara ve bazı hikayelere yer verilmiştir.⁷⁰⁰
8. Savaşlara yer vermiştir. Mesela, Dûmetü'l-Cendel, Mûte, Zatü's-Selâse, Tebük, Üsâme ordusunun hazırlanması, Hz. Ebû Bekir'in Şam'ın fethi için gösterdiği gayretler ve bölgedeki askeri başarılar ile ilgili rivâyetler yer almaktadır.⁷⁰¹
9. Şahsiyetler alfabetik sıra ile verilmiştir. Ayrıca bu şahıslar tekrar baba ve dedelerinin isimlerine göre kendi aralarında aynı usûl ile sıralanmışlardır. İlk Ahmed ismindekilere yer vermiştir. Şahıslar hakkında verilen bilgiler, genel olarak doğum tarihi, nesebi, künyesi, büyüdüğü ortam, yetiştiği alan, kendinden sonra gelen nesilde önemli şahsiyetler varsa isimlerine de yer vermiştir.⁷⁰²

⁶⁹⁶ İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dımaşk*, 1/19-23; Özaydın, "Târîhu Medîneti Dımaşk", 40/90.

⁶⁹⁷ el-Amrevî, *Mukaddimetü Tahkîk*, 1/36; Özaydın, "Târîhu Medîneti Dımaşk", 40/90.

⁶⁹⁸ Baş, "İbn Asakir ve Târîhu Dimeşk'ı Üzerine", 700.

⁶⁹⁹ Baş, "İbn Asakir ve Târîhu Dimeşk'ı Üzerine", 700.

⁷⁰⁰ İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dımaşk*, 1/5.

⁷⁰¹ İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dımaşk*, 2, 3 ve 4 ciltler.

⁷⁰² el-Hâfız, *el-Hâfız İbnü Asâkir Muhaddisu 'ş-Şâm ve Muerrihuha 'l-Kebîr*, 438-439.

10. Her haber için ayrı sened verilmiştir.⁷⁰³
11. Ayrıca İbn Asâkir bu eserinde eda sığalarını kullanmıştır. Mesela, Haddasenî/nâ, Haddasenâ İmlaen, Haddasenâ Lafzen, Haddasenâ Kirâ'aten, Ahbaranî/nâ, Semi'tü, Kara'tü/nâ alâ ve Enşadanî/nâ gibi sığalar kullanılmıştır.⁷⁰⁴ İcâzetle aldığı haberler için: Enbeanâ, Kataba İleyya, Ahbaranâ İcâzetten, Ahbranâ fî Kitâbihi, Ahbaranâ İznen, Ahbaranâ İznen ve Münâveleten ve Ahbaranâ Şifâhen kalıplarını kullanmıştır.⁷⁰⁵
12. İsnadları birleştirmiştir. İbn Asâkir ehli hadisin metodunu kullanmakla birlikte bazı isnâdları birleştirmiştir. Mesela, İcâze ve Semâ' birleştirmesi, isnâdları tek rivâyette birleştirmesi veya isnâdları belirli bir sıfatlara göre birleştirmesi gibi metodları da uygulamıştır.⁷⁰⁶
13. Râvîlerin hatalarını düzeltmede bulunmuştur. İbn Asâkir bütün bilgileri sadece aktarıcı veya taşıyıcı olarak değil, aynı zamanda kendisinden öncekileri telif ettikleri kitaplardaki bazı hataları da eleştirerek düzeltmeler yapmıştır. Mesela, yazıda, vefat tarihlerinde ve künyelerdeki gibi hataları düzeltmiştir.⁷⁰⁷
14. Nakletme ve kısaltmalar yapmıştır. Müellif daha önce geçtiği veya bahsettiği bazı rivâyetleri naklederken kısaltmıştır. Mesela, "Biz bu hadisi daha önce zikretmiştik, tekrarlamaya gerek yok", gibi ibareler kullanmıştır.⁷⁰⁸

Genel olarak İbn Asâkir'in bu eserindeki metodu yukarıdaki gibi olduğu kanaatindeyiz. Nitekim bu eser tam olarak kendi el yazmasında olmadığı için ve tahkik yapılarak günümüze ulaştığı için zikrettiğimiz metot hem İbn Asâkir'in hem de el-Amrevî'nin olabilir. Çünkü muhakkik insanların daha iyi kullanabilmeleri için bazı ekleme ve düzeltmeler yaptığını da belirtmiştir.⁷⁰⁹

⁷⁰³ Baş, "İbn Asakir ve Târîhu Dimeşk'ı Üzerine", 700.

⁷⁰⁴ ed-Da'canî, *Mevâridü İbn Asâkir fî Târîhi Dimaşk*, 83-84.

⁷⁰⁵ ed-Da'canî, *Mevâridü İbn Asâkir fî Târîhi Dimaşk*, 84.

⁷⁰⁶ ed-Da'canî, *Mevâridü İbn Asâkir fî Târîhi Dimaşk*, 84-86.

⁷⁰⁷ İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dimaşk*, 1/291. Örnek için bk. Yahya b. Ömer'i Amr b. Yahya b. Nafi' olarak düzeltmiştir.

⁷⁰⁸ İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dimaşk*, 39/430.

⁷⁰⁹ el-Amrevî, *Mukaddimetü Tahkik*, 1/43-46.

Muhakkikin yaptığı düzeltmeleri Eyüp Baş şöyle sıralamıştır:

1. Eserin el yazma nüshaları gözden geçirilmiş, ihtilaflı rivâyetlerin mesnedleri tespit edilmeye çalışılmıştır.
2. Özel isimler en doğru şekilde yazılmaya çalışılmıştır.
3. Metindeki, anlaşılamayacağı tahmin edilen kelime ve kavramlar açıklanmıştır.
4. Hadislerin kaynakları verilmeye çalışılmıştır.
5. Metnin anlaşılmasını kolaylaştırmak için gerekli yerlerde nokta, virgül, soru işareti ve ünlem kullanılmıştır.
6. Şiirlerin kime nispet edildiği araştırılmıştır.
7. Ayetler tespit edilmiş ve süslü parantez içerisine alınmıştır.
8. *Lîsânü'l-Arab*, *Kâmûsu'l-Muhît* ve *Tâcu'l-Arus* gibi lügatlerden faydalanılarak şiirlerdeki mecazi kelime ve deyimler açıklanmıştır.
9. Asıl metne izah babından yapılan eklemeler köşeli parantez [.....] içerisine alınmıştır.⁷¹⁰

Bu düzeltmeler eserin tamamıyla içeriğini veya vermek istediği bilgileri değiştirdiğini söylememiz doğru olmaz. Bu yapılan düzeltmeler daha çok dış görünümünü değiştirmiştir. Buna rağmen bu eser orijinallliğini ve içine barındıran hazine bilgi ve malumatları sakladığını söylemek yerinde olur.

3.1.2. *Târîhu Dimaşk*'ın Tarihle Bağlantısı

Hicrî altıncı asırda diğer ilimlerin geliştiği gibi “geçmişteki önemli olaylardan bahseden ilim” şeklinde adlandırabildiğimiz tarih ilmi de diğer ilimlere paralel olarak bir gelişim göstermiştir. Bu anlamda ilimleri hem etkilemiş hem de onlardan etkilenmiştir. Ensâb ilmi, Arap şiiri, savaş/fetihler, komşu ülkelerin etkileri, Kur'an-ı Kerim'deki kıssalar, çeşitli milletlerin yaşayış ve düşünceleri, davranışları, kaderlerini etkileyen çarpıcı unsurlar, siyasi ayrışmalar İslam tarihinin oluşumuna etken olarak sayılabilir.

⁷¹⁰ Baş, “İbn Asakir ve Târîhu Dimeşk'ı Üzerine”, 703.

İslam tarih düşüncesinde tarih kelimesi ilk dönemlerde “ahbar” gibi kelimelerle ifade edilirken hicrî 2. yüzyıldan itibaren “tarih” kelimesi ile ifade edilmeye başlamıştır. Bununla birlikte İslam tarihçiliği rivâyetçi bir anlayışı benimsemiştir.

İslam tarihçiliğinin ilk döneminde iki önemli ekol olmuştur. Bunların birincisi Medine Tarih Ekolü, ikincisi ise Irak Tarih Ekolüdür. Medine Tarih Ekolü daha çok hadis ve anlayışı etrafında;⁷¹¹ Irak Tarih Ekolü ise daha çok şiir, dil, haber araştırmalarından meydana gelmiştir.⁷¹² İslam Tarihinin başlanmasında ilk zamanlarda daha çok Medine Tarih Ekolü hadis merkezli olarak özellikle İbn Şihâb ez-Zührî ve İbn İshak ile ön planda olmuştur. Daha sonraki dönemlerde ise Vâkıdî ile bu ekol zirveye ulaşmıştır.⁷¹³

Hicri 3. asırdan itibaren Medine ekolü Irak ekolüyle birleşerek İslam tarihçiliği ortaya çıkmıştır. Abbâsîler Bağdad’ı başşehir olarak kurmasından sonra artık Irak siyasal ve kültürel merkez konumuna gelmiştir. Dolayısıyla Irak tarih ekolü gelişti ve 4/10 yüzyıldan itibaren Medine ekolüyle yarışır duruma geldi. Bununla birlikte Medine siyer ve megazî alanında 9/15 asrın sonuna kadar belirleyici özelliğini sürdürdü.⁷¹⁴

Irak ekolünün gelişmesiyle tarihçiler siyasî olayların yanında idarî, ekonomik, sosyal ve kültürel olayları ele alıp tarihî bilgiyi zenginleştirmişlerdir. Irak’ta tarih yazıcılığının hızla çoğaldığı da görülmektedir.⁷¹⁵

Hicrî 4. yüzyıldan itibaren siyasî tarih yazımını devlet adamlarına (küttâb) bırakan âlimler daha ziyade biyografi tarzında eserler kaleme almaya başlamıştır. Biyografi kitaplarının ortak bazı noktaları vardır. İsnâd geleneği büyük bir oranda korunmuş, şahıs adları, kronolojik unsurlar ve vefat tarihleri belirtilmiştir. Kişilerin hayatlarından önemli olaylardan, eserlerinden ve kişiliklerinden bahsedilmiştir. Ancak biyografi kitaplarına karşılık otobiyografi kitapları azdır. Hatta bu tür daha çok biyografi kitaplarının sonunda müellifin kendisini kısaca ifade etmesi⁷¹⁶ şeklinde görülmektedir.⁷¹⁷

⁷¹¹ Mustafa Fayda, “Tarih”, *DİA*, (İstanbul: TDV Yay., 2011), 40/33.

⁷¹² Fayda, “Tarih”, 40/34.

⁷¹³ Fayda, “Tarih”, 40/33.

⁷¹⁴ Mustafa Sabri Küçükaşçı, “Tarih”, *DİA*, (İstanbul: TDV Yay., 2011), 40/36.

⁷¹⁵ Geniş bilgi için bk. Muhammed b. Abdülkerim b. Ebî Bekr Ahmed eş-Şehristânî, *Milel ve’n-Nihal*, thk. Nasrî Nâdir, (Beyrut: Dârü’l-Maşrik, 1986); Küçükaşçı, “Tarih”, 40/36-39.

⁷¹⁶ İslam Tarihi Kaynakları | Marmara İlahiyat (marmarailahiyat.com). 04.04.2021.

⁷¹⁷ Küçükaşçı, “Tarih”, 40/38.

Hicrî altıncı asırda birinci yüzyılda bürokrat tarihçilerin yanı sıra ulemaya mensup tarihçiler yeniden ortaya çıkmıştır. Tarihi devri yaratılıştan başlatarak İslamiyet'in ortaya çıkmasıyla devam eden genel tarih anlayışı yeniden canlanmıştır. İşte bu dönemin en önemli müelliflerin birisi İbn Asâkir'dir. *Târîhu Medîneti Dimaşk* isimli eserinde Dimaşk'a gelmiş önemli kişilerin ve âlimlerin hayatlarından bahsetmiştir. Bunun yanında Dimaşk'ın faziletinden, planından, coğrafyasından, camilerinden, hamamlarından, kanallarından, binalarından ve kiliselerinden de bahseder.⁷¹⁸

Târîhu Medîneti Dimaşk'ta sözü edildiği gibi, ilk Şam, tarih gibi sözlerin anlamı, fazileti ve faydaları gibi konulara değinmiştir. Daha sonraki bölümlerde ise Hz. Peygamber, halifeler, hükümdarlar, şairler vb. konular ele alınmıştır. İslam Tarihinin malzemeleri hadisler olduğunu da söyleyebiliriz. Ayrıca buna Megazî ve Siyer kitapları buna en güzel örnek olabilir. *Târîhu Dimaşk* hem hadisçilerin hem de tarihçilerin metodu uygulanarak, ayrıca Medine Ekolüne yakın üslupla yazılan bir eser olduğunu söylememiz yanlış olmaz. Belki de bu eser bu metotla yazılan son eserlerdir.

İbn Asâkir tarihle ilgili eseri ile meşhur olmasına rağmen daha çok hadisçi olarak biliniyordu. Bu araştırmamızın ana konusu olan tamamız hadis alanı olduğu için bu eserin hadis ile bağlantısını tespit etmeye çalışacağız.

3.1.3. *Târîhu Dimaşk*'ın Hadisle Bağlantısı

Hadis tarihine baktığımız zaman hicrî 3. yüzyılda alâ'l-Ebvâb ve alâ'r-Ricâl tasnif türleri ortaya çıkmış ve gelişmiştir. Bu tasnifler tek metotla uygulanmamıştır. Kısaca söyleyecek olursak herkesin kendine özgü bir metodu olmuştur.⁷¹⁹ *Târîhu Dimaşk*'a ilk baktığımız zaman ala'r-Ricâl sisteminde tasnif edilmiş bir eserin hemen hemen aynısı olduğu görülmektedir. Ayrıca konu edinirken Ricâlin Alâ'l-Ahruf harflere göre, alfabetik olarak sıralandığı görülmektedir.

Bu tür eserlerin içinde en çok rivâyet bulunan Ahmed b. Hanbel'in Musned'inin olduğu bilinmektedir. Ancak *Târîhu Dimaşk*'a baktığımız zaman 90.000'e yakın rivâyet kapsadığı görülmektedir. Bunlarının içinden 40.700'den fazla rivâyet üçüncü asır hadis

⁷¹⁸ Geniş bilgi için bk. İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dimaşk*, thk. Ömer b. Garâme el-Amrevî, (Dimaşk. Dârü'l-Fikr, 1995).

⁷¹⁹ Düzenli, Gökçe, *Hadis Usûlü*, 173-174.

kaynaklarından oluştuğu görülmektedir. Bu bakımdan İbn Asâkir'in bu eseri daha geniş araştırmalara ihtiyaç duyulduğunu söylememiz mümkündür.

İbn Asâkir söz konusu eserinde harflere göre tertiplemiştir. Ahmed ismindeki şahıslara öncelik vermiştir. Ondan sonra harfleri sırasına göre ikinci ve üçüncü harflerine bakılarak sıralamıştır. Aynı şekilde baba ve dede isimlerinde de harfler dikkate alınmıştır.⁷²⁰

Târîhu Dimaşk'ta rivâyetlerin elde edilme yollarına değinmiştir. Hangi yoldan hadis aldığını belirtmiştir. Bu ise hadis ilminin ana meselelerinden olmuştur. İşte bu da eserin hadisle bağlantısını bize gösterir mahiyettedir.

Daha önceki bölümlerde altıncı asrın genel özelliklerinden söz edilmiştir. Bunların birisi isnâdı bırakarak rivâyet etmektir. Nitekim İbn Asâkir bu eserinde hadisleri döneminin aksine bir yol takip ederek isnâdlı bir şekilde rivâyet etmiştir.⁷²¹

Abdulfettâh Ebû Gudde *Erbau Resâil fî Ulûmi'l-Hadis* adlı⁷²² eserinde 6. asır cerh ve ta'dil âlimlerini sayarken İbn Asâkir'e ve onun *Târîhu Dimaşk*'ına da yer vermiştir. Bu açıdan baktığımızda bu eser aynı zamanda bir ricâl eseridir. Çünkü, bu eserde sadece öncekilerin bilgilerini aktarmakla yetinmemiş ve bazı yerlerde eleştirilerde bulunmuştur.

Râvî isimlerindeki hataları düzeltmiştir.⁷²³ Daha sonraki bölümlerin birinde **maklûb** hadisin olduğunu belirtmiştir. Ka'b b. Mürre yerine Mürre b. Ka'b olarak yazıldığını söylemiştir.⁷²⁴ Bununla birlikte bazı yerlerde **tashifler**⁷²⁵ yapmıştır. Yani birbirine benzeyen harflerden oluşan kelimelerin nokta veya harekelerini değiştirmiştir. Ebû Harre'yi Ebî Cadde olarak veya Harîr'i (حرير) Hazîz (حزير) olarak tashif etmiştir.⁷²⁶

Bazı yerlerde isnâddaki düşmüş olan râvîleri söylemiş⁷²⁷ veya bazı isnâddaki iki râvîyi bir râvî yapmıştır. Hatîb el-Bağdâdî bir kişiyi iki râvî olarak zikrettiğini belirterek onu düzeltmiştir.⁷²⁸ Bununla birlikte künyedeki hataları da düzeltmiştir. Mesela, Ebû Umâme'yi

⁷²⁰ Geniş bilgi için bk. İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dimaşk*, 3. cildten başlıyor.

⁷²¹ Bk. İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dimaşk*, 3/35.

⁷²² Bu eser Harun Reşit Demirel tarafından Türkçeye tercüme edilmiştir. Abdulfettâh Ebû Gudde, *Hadis İlminde Cerh ve Ta'dil*, çev. Harun Reşit Demirel, 2. Baskı, (Ankara: Takdim, 2019), 95-98.

⁷²³ İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dimaşk*, 1/252, 291, 5/365, 10/250, 300, 301.

⁷²⁴ İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dimaşk*, 39/273-274. Maklûb hadis hakkında bk. Abdullah Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, (İstanbul: TİMAŞ, 1987), 92.

⁷²⁵ Bk. Emrullah İşler, "Tashîf", *DİA*, (İstanbul: TDV Yay., 2011), 40/128.

⁷²⁶ İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dimaşk*, 5/454. Eserde yapılan bazı Tashifler için bk. 1/55, 98, 175, 5/25, 461, 39/471.

⁷²⁷ İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dimaşk*, 1/317.

⁷²⁸ İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dimaşk*, 5/239, 384.

Ebû Nuâme olarak düzeltilmiştir.⁷²⁹ Nisbelerdeki hataları düzeltilmiştir. Mesela, Abdullah b. Nâşir el-Kilânî'yi Nâşir el-Kinânî olarak belirtmiştir.⁷³⁰ Tabakaları belirlemeye çalışmış⁷³¹ ve doğum tarihleri yanlış olan yerleri⁷³² veya vefat tarihlerindeki hataları söylemiştir. Burada İbn Asâkir **vehm** terimini kullanmıştır. Bu ise hadisin metninde veya senedinde bazı hatalar yapmış olduğu anlamına gelmektedir.⁷³³

Bununla birlikte isnâdda düşen şahıslar hakkında bilgi vermiş, burada bir örnek vermek yerinde olur. Mesela, (كذا رواه ابو بكر بن ابي مريم و قد اسقط من اسناده رجلا و هو عبد الاعلى بن) ifadesini kullanmıştır.⁷³⁴ Senedinde sahâbi râvîsi düşen yani, **mürsel**⁷³⁵ olan hadisleri belirtmiştir. Mesela, Zührî doğrudan Hz. Peygamber'den aktarmaktadır. Zührî tabiidendir. (كذا في هذه الرواية و هي مرسله) ifadesini kullanmıştır.⁷³⁶ Senedinde bir râvînin düştüğü veya müphem kaldığı **munkatî**' hadisleri de açıklamıştır. (هذا منقطع بين شريح و علي فانه لم يلقه) ifadesini kullanmıştır.⁷³⁷

İbn Asâkir, sahâbiye ait olduğu söz, iş ve takrir anlamına gelen **mevkûf** hadisleri de bildirmiştir.⁷³⁸ Hiç şüphesiz ki İbn Asâkir bu eserinde **garîb** hadisleri tek tek göstermeye çalışmıştır.⁷³⁹ Bazı râvîler meçhul olduğu için veya isnâdı zayıf olduğu için o hadisleri **münker** olarak tanımlamıştır.⁷⁴⁰

Ayrıca hadisleri nakletmede dikkatli ve doğru olmayı tercih etmiş, hatta hataları belirterek doğrusunu söylemeye çalışmıştır.⁷⁴¹ Bazı yerlerde de kısaltmalar yapmış veya sonraki bölümlerde zikredeceğini bahsetmiştir, bunların hepsi hadisçilerin metotlarını uyguladığını göstermektedir.⁷⁴² Yukarıda bahsettiğimiz örneklerin hepsi onun ne kadar hadislere önem verdiğini ve hadise olan birikiminin apaçık bir örneğidir. Bu örneklerden

⁷²⁹ İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dimaşk*, 5/431.

⁷³⁰ İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dimaşk*, 1/247, 153, 197, 5/149.

⁷³¹ İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dimaşk*, 1/83, 266, 289, 358.

⁷³² İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dimaşk*, 10/353.

⁷³³ İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dimaşk*, 5/161, 194.

⁷³⁴ İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dimaşk*, 1/167. İsnâdda düşen râvîler hakkında bk. 1/310, 317, 10/341.

⁷³⁵ Mürsel hadisler için bk. Selahittin Polat, *Mürsel Hadisler ve Delil Olma Yönünden Değeri*, (Ankara: TDV Yay., 1985)

⁷³⁶ İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dimaşk*, 1/37, 173, 39/37.

⁷³⁷ Munkatî' hadisler için bk. İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dimaşk*, 1/289, 39/70, 225.

⁷³⁸ İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dimaşk*, 1/285.

⁷³⁹ İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dimaşk*, 1/101, 280, 5/183, 221.

⁷⁴⁰ İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dimaşk*, 1/222, 349.

⁷⁴¹ İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dimaşk*, 5/425, 469, 489.

⁷⁴² İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dimaşk*, 5/50, 111, 145.

sonra İbn Asâkir'in bu eseri hadisle doğrudan bağlantısı olduğunu, hatta cerh ve ta'dil alanında çok önemli bir eser olduğunu söylememiz mümkündür.

3.1.4. *Târîhu Dimaşk'*ın Kaynakları

Târîhu Dimaşk' kaynaklarını net olarak söylememiz mümkün değildir. Nitekim bu eserin kaynakları hadis, siyer ve meğazi, siyaset, tabakât ve teracim, coğrafya, nesep, genel tarih ve şiir kitaplarından oluştuğu şüphesizdir. Yukarıda sözü edildiği gibi günümüzdeki baskılarına bakarak kaynakları söylememiz yanlış olacaktır. Çünkü eserin, müellifinin kullandığı kaynaklar ve muhakkikinin kullandığı kaynaklar olmak üzere iki yönü vardır. Eserin ayrı bir bibliyografya kısmı olmadığı için dipnotlarda yaptığımız incelemeye göre İbn Asâkir'den önce yaşamış olan başlıca müellifleri vefat tarihlerine göre vermeye çalışalım.⁷⁴³ Onların bazıları şunlardır:

İbn İshâk (ö. 151/768), *Sîre*; Mâlik b. Enes (ö. 179/795), *Muvatta'*; İbnü'l-Kelbî (ö. 204/819), *Cemheretü'n-Neseb*; Vakıdî (ö. 207/822), *Meğazî*; İbn Hişam (ö. 218/833), *Sîretü'n-Nebeviyye*; İbn Sa'd (ö. 230/844), *Tabakâtü'l-Kübrâ*; Halife b. Hayyat (ö. 240/854), *Târîh*; Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855), *Müsned*; Buhari (ö. 256/870), *Câmiu's-Sahîh* ve *Târîhü'l-Kebîr*; İbn Mâce (ö. 273/887), *Sünen*; Tirmizi (ö. 279/892), *Sünen*; Müberred (ö. 286/900), *eş-Şi'r* ve *ş-Şuarâ*; Ya'kûbî (ö. 284/897), *Tarih*; Nesai (ö. 303/915), *Sünen*; Taberî (ö. 310/923), *Târîhu'l-Ümem* ve *l-Mülûk*; İbn Abdirabbih (ö. 328/940), *el-İkdü'l-Ferîd*; Cahşiyârî (ö. 331/942), *Kitâbü'l-Vüzerâ* ve *l-Küttâb*; Ebü'l-Ferec el-İsfahânî (ö. 346/957), *el-Eğânî*; İbn Hazm (ö. 456/1064), *Cemheretü Ensabi'l-Arab*; Hatib el-Bağdadi (ö. 463/1070), *Târîhu Bağdâd*.

Daha önce belirttiğimiz gibi İbn Asâkir'den sonra yaşamış olan Zehebi (ö. 748/1347)'nin *Siyerü A'lâmi'n-Nübelâ*, *Tezkiratü'l-Huffaz*, İbn Hallikan (ö. 681/1282)'in *Vefayâtü'l-A'yân*, Yâkut el-Hamavî (ö. 626/1229)'nin, *Mu'cemü'l-Buldân*, *Mu'cemü'l-Udebâ*, İbn Hacer (ö. 852/1448)'in *el-İsâbe*, İbnü'l-Adîm (ö. 660/1262), *Zübdetü'l-Haleb min Târîhi Haleb*, İbnü'l-Esir (ö. 630/1232), *Usdü'l-Gâbe fî Ma'rifeti's-Sahâbe*, Kalkaşandî (ö. 821/1418)'nin *Subhu'l-a'şâ fî sinâ'ati'l-inşâ'*, Nüveyrî (ö. 733/1333)'nin *Nihâyetü'l-ereb fî funûni'l-edeb* adlı eserleri büyük ihtimalle muhakkik tarafından belirtilmiş

⁷⁴³ Baş, "İbn Asakir ve Târîhu Dimeşk'i Üzerine", 704.

kaynaklardır.⁷⁴⁴ Çünkü bunların İbn Asâkir'den sonra yaşadığı bilinmektedir. Bahsettiğimiz eserler muhakkikin en fazla müracaat ettiği başlıca kaynaklar olarak gözükmektedir.

Ayrıca bir kısmı günümüze ulaşmayan kaynaklardan da faydalanıldığı şüphesizdir. Bunlar arasında *Kitâbü Ahbâri'l-Ka'be*, *İştikâku Esmâi'l-Büldân*, *Târîhu Fethi Dimaşk*, *Kitâbü 'ş-Şevâif*, *Kitâbü Fezâilü'l-Fürs*, *Fezâilü 'ş-Şâm ve Dimaşk*, *Târîhu Dâryâ* sayılabilir. Suriye, Dimaşk'a dair bilgi veren Vâkıdî, İbn Sa'd, İbn Mâce ve Buhârî gibi ilk dönem İslâm tarihçileri ve muhaddislerinin eserlerinden de yararlanmıştır.

Bu çalışmamızda *Târîhu Dimaşk*'taki üçüncü asra ait hadislerini tespit etmeye çalışacağız. Bu eserlerin arasında günümüze ulaşan ve ulaşmayan hadis eserleri bulunmaktadır. Bu eserler tespit edildikten sonra, her birinin üzerine derin çalışmalar yapılarak günümüze ulaşmayan, sadece rivâyetlerde görebildiğimiz eserler ortaya çıkabilir.

3.1.5. *Târîhu Dimaşk*'taki Üçüncü Asra Ait Hadis Kaynakları

İbn Asâkir *Târîhu Dimaşk*'ında en çok kullandığı kaynakların başında hadis kaynakları gelmektedir. Bunlar arasında 2. asra ait hadis kaynaklarından kendisinin yaşadığı dönemdeki hadis kaynaklarına kadarki eserler bulunmaktadır. Malum olduğu üzere Hadis Tarihinde üçüncü asır “Altın Çağ” olarak bilinmektedir. İbn Asâkir bu altın çağda yetişen âlimlerin eserinden bol bol faydalanmıştır. Bu eserler arasında günümüze ulaşan ve ulaşmayan eserler bulunmaktadır.

Bu kadar içi dolu ve araştırılmaya ihtiyaç duyulan bu eser üzerinde yeterince araştırmalar yapılmamıştır. Günümüzde Türkiye'de bu eserin üzerinde yapılmış sadece iki çalışma bulunduğu tespit edilmiştir. Biz de bu eserdeki hadis kaynaklarını araştırmayı doğru bulduk. Ancak bu eserlerin hepsi Yüksek Lisans gereğini aşacağını gördük ve 3. asra ait hadis kaynaklarını tespit etmeye çalıştık.

İbn Asâkir başta Buhârî ve Müslim olmak üzere hemen hemen Kütübi's-Sitte'deki bütün eserlerden yararlanmıştır. Araştırmamızın neticesinde üçüncü asra ait yaklaşık 170 tane eser tespit edilmiştir. Bu eserlerin arasında hadis cüzleri de mevcuttur. Bu eserlerin bazıları günümüze ulaşmamıştır. Biz de bu çalışmamızda *Târîhu Dimaşk*'taki 3. asra ait hadislerinin hepsinin listesini vereceğiz. Bu kitapta adı geçen Buhârî, Müslim, İmam Şâfiî,

⁷⁴⁴ Baş, “İbn Asakir ve Târîhu Dimeşk'ı Üzerine”, 704.

Ebû Dâvûd, Tirmizi vb. şahıslar ve onların eserleri üzerinde çalışmalar yapılmış ve bu hazineler kazılıp bitmeden üzerinde çalışmalar hala yapılmaktadır.

Dolayısıyla bu eserlerin hepsi ayrı ayrı birer çalışma olabileceği için ve bu da bizim çalışmamızın sınırlarını aşacağı için 3. asırdaki eserlerle ilgili genel bilgi verilecek ve üzerinde detaylı durulmayacaktır. Ayrıca günümüze ulaşmayan veya bir kısmı itibariyle ulaşan eserlerin üzerinde detaylı durmaya çalışacağız. Burada biz *Târîhu Dimaşk*'taki eserleri günümüze ulaşan ve ulaşmayan eserler olarak ayrı ayrı alt başlık içinde değerlendirmeye çalışacağız.

3.2. *Târîhu Dimaşk*'taki Üçüncü Asra Ait Hadis Kaynakları

Yukarıda bahsettiğimiz gibi İbn Asâkir'in bu eseri tarih adıyla meşhur olmuştur. Ancak İbn Asâkir *Târîhu Dimaşk*'ında en çok kullandığı kaynakların birisi hadis kaynaklarıdır. Bu hadis kaynakları arasında 2. asra ait hadis kaynaklarından kendisinin yaşadığı dönemdeki hadis kaynaklarına kadar eserler bulunmaktadır. Bilindiği gibi Hadis Tarihinde üçüncü asır "Altın Çağ" olarak adlandırılmaktadır. İbn Asâkir üçüncü asra ait hadis kaynaklarından çok rivâyet etmiştir. Bu eserler arasında hadis türlerinden olan sahîh, sünen, müsned, muvattâ', musannef, câmi' ve Mustahrec gibi temel hadis kaynaklarından kullanmıştır. Ayrıca bunlarla birlikte fevâid, emâlî, hadis cüzleri, nâsihü'l-hadis, erbâîn, mu'cem, gâribü'l-hadis ve mustalahü'l-hadis gibi eserlerden de faydalanmıştır.

İbn Asâkir başta Buhârî ve Müslim olmak üzere Kütübi't-Tis'a olarak bilinen bütün eserlerden yararlanmıştır. Görebildiğimiz kadarıyla üçüncü asra ait yaklaşık 170 eserden rivâyette bulunmuştur. Bu eserlerin arasında Hadis cüzleri, Vefâyat, Esmâ ve'l-Künâ ve tarih kitapları da mevcuttur. Ayrıca belirtmemiz gerekir ki bu eserlerin bazıları günümüze ulaşmamış bazıları ise kısmen ulaşmıştır. Bu çalışmamızda *Târîhu Dimaşk*'taki 3. asra ait hadislerinin hepsinin listesini vermeye çalışacağız. Bu kitapta adı geçen Buhârî, Müslim, İmam Şâfiî, Ebû Dâvûd, Tirmizi vb. şahıslar ve onların eserleri üzerinde çalışmalar yapılmış ve hala bu hazineler kazılıp bitmeden üzerinde çalışmalar yapılmaktadır. Dolayısıyla bu eserlerin hepsi ayrı ayrı birer çalışma olabileceği için ve bu da bizim çalışmamızın sınırlarını aşacağından dolayı 3. asırdaki eserlerle ilgili genel bilgi verilecek ve üzerinde detaylı durulmayacaktır. Söz gelimi belirtelim ki günümüze ulaşan eserlerle *Târîhu Dimaşk*'taki rivâyetleri karşılaştırmak mümkündür. Mesela, lafızlardaki hata, kelimelerin yanlış okuması,

kelime ve cümle satır atlaması veya tekrarı gibi yerleri elimizdeki nüshalarıyla karşılaştırmaya bileceğiz.⁷⁴⁵

Ayrıca günümüze ulaşmayan veya bir kısmı itibariyle ulaşan eserlerin üzerinde detaylı durmaya çalışacağız. Bu eserler gerçekten bu âlimlere ait olup olmadığını, onların gerçekten böyle bir kitap yazıp yazmadıklarını tabakât kitaplarından, biyografilerinden veya onlar hakkında yapılan çalışmalardan tespit etmeye çalışacağız. Bu şekilde tespit ettiğimiz eserlerden yaklaşık 39tane eser bulunmaktadır. Söz konusu eserler tezimizin esasını oluşturan araştırma alanımız olacaktır. Günümüze ulaşmayan bu eserlerin üzerinde detaylı bir bilgi sunup, ilim âlemine kazandırmaya çalışacağız.

Bu rivâyetler bilinen rivâyetler olup aradığımız zaman İbn Asâkir'in rivâyeti olarak bilinmektedir. Biz bu rivâyetleri İbn Asâkir'in rivâyeti olarak alıyoruz. Ancak biz bunları üçüncü asra ait bir eser olarak baktığımız zaman iş değişebileceğini söyleyebiliriz. Bu rivâyetlere üçüncü asrın bir ürünü gibi bakabilmemizi sağlayacaktır.

3.2.1. Üçüncü Asra Ait Hadis Kaynakları

Bu başlık altında *Târîhu Dımaşk*'taki üçüncü asra ait hem günümüze ulaşan hem ulaşmayan bütün eserlerin listesini vermeye çalışacağız. Bu listede eserler sırasıyla türlerine ve vefat tarihlerine göre sıralanacaktır. Sahîh, Sünen, Müsned, Muvattâ, Musannef, Câmi' ve Mustahrec vb. sırayla verilecektir.

⁷⁴⁵ Örnek için bk. Ali Albayrak, *Buhârî Sonrası el-Câmi'u's-Sahîh Nüsha Farklılıkları, Hatalar, Tashihler*, (İstanbul: MÜİF Yay., 2018), 65, 68.

Tablo 17. Üçüncü Asra Ait Hadis Kaynakları

Kaynak Türü	№	Müellif	Eseri	Vefat	R. Sayısı	G.U. ⁷⁴⁶	Toplam Rivâyet
Sahih	1	Ebû Abdillâh el-Buhârî	<i>el-Câmi' u's-Sahîh</i>	256/870	29		47
	2	Müslim b. Haccâc	<i>el-Câmi' u's-Sahîh</i>	261/875	18		
Sünen	3	Muhammed b. İdrîs eş-Şâfiî	<i>Sünen</i>	204/820	1		269
	4	Saîd b. Mansûr	<i>Sünen</i>	227/842	3		
	5	Abdullah b. Abdurrahman ed-Dârîmî	<i>Sünen</i>	255/869	106		
	6	İbn Mâce	<i>Sünen</i>	273/887	18		
	7	Ebû Dâvûd	<i>Sünen</i>	275/889	44		
	8	Tirmizî	<i>Sünen/el-Câmi' u's-Sahîh</i>	279/892	97 ⁷⁴⁷		
Müsned	9	Ebû Dâvûd et-Tayâlisî	<i>Müsned</i>	203/819	81		2424
	10	Muhammed b. İdrîs eş-Şâfiî	<i>Müsned</i>	204/820	19		
	11	Muhammed b. Yûsuf el-Firyâbî	<i>Müsned</i>	212/827	11	G.U.1	
	12	Abdullah b. ez-Zübeyr el-Humeydî	<i>Müsned</i>	219/834	2		
	13	Müsedded b. Müserhed el-Basrî	<i>Müsned</i>	228/843	81		
	14	Ahmed b. Hanbel	<i>Müsned</i>	241/855	1508 ⁷⁴⁸		
	15	Abd b. Humeyd	<i>Müsned</i>	249/863	53		
	16	Muhammed b. Hişam b. Hayr	<i>Müsned</i>	251/865	4	G.U.2	
	17	Ya'kûb b. Şeybe b. es-Salt es-Sedûsî	<i>Müsned</i>	262/875	624	G.U.3	
	18	Ebû Umeyye et-Tarsûsî	<i>Müsned</i> <i>Abdillâh b. Ömer</i>	273/887	6		
	19	İbn Ebî Garaze	<i>Müsned</i>	276/890	10	G.U.4	
	20	Ebü'l-Muvecchih	<i>Müsned</i>	282/896	25	G.U.5	
	21	Abdullah b. Ahmed b. Hanbel	<i>Müsned</i>	290/903	144		

⁷⁴⁶ Günümüze ulaşmıyanlar için kısaltma olarak kullanılmıştır. İbn Asâkir'in *Târîhu Dımaşk*'ında tespit ettiğimiz günümüze ulaşmayan 39 eser tarihi sırasına göre tabloda G.U. kısaltması ve G.U.1 şeklinde sıralanarak gösterilecektir.

⁷⁴⁷ Tirmizî'nin *İlel*'i ile birlikte 97 metin rivayet etmiştir.

⁷⁴⁸ Bu rivayetlerin 144 oğlu Abdullah'a aittir.

Tablo 17. (devamı) Üçüncü Asra Ait Hadis Kaynakları

Musannef ve Câmî'	22	Abdürrezzâk b. Hemmâm San'ânî	<i>Musannef ve Câmî'</i>	211/826	19 ⁷⁴⁹		38
Emâlî ve Hadis Cüzleri	23	Abdürrezzâk b. Hemmâm San'ânî	<i>Emâlî</i>	211/826	6		2641
	24	Bîşr b. Şuyab	<i>Nüşa Bîşr b. Şuyab</i>	213/828	8	G.U.6	
	25	Abdillâh b. Müsennâ el-Ensârî el-Basrî	<i>Cüz</i>	215/830	25		
	26	Ebû Müshir Abdûla'lâ b. Müshir b. Abdila'lâ el-Gassânî ed-Dımaşkî	<i>Cüz</i>	218/833	35 ⁷⁵⁰		
	27	Müslim b. İbrâhim	<i>Hadis Müslim b. İbrâhim</i>	222/837	14		
	28	Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Sâlih	<i>Nüşa Yahyâ b. Sâlih el-Vuhâzî</i>	222/837			
	29	Saîd b. Ebî Meryem	<i>Nüşa Saîd b. Ebî Meryem</i>	224/839	16	G.U.7	
	30	Yahyâ b. Yahyâ el-Minkarî	<i>Cüz Yahyâ b. Yahyâ</i>	226/840	8	G.U.8	
	31	Dâvûd b. Amr el-Bağdâdî	<i>Hadis Dâvûd b. Amr</i>	228/843	97		
	32	Ebû Nasr et-Temmâr	<i>Hadis Ebî Nasr et-Temmâr</i>	228/843	23	G.U.9.	
	33	Ubeydullah b. Muhammed el-Kureşî	<i>Nüşa Ubeydullah b. Muhammed</i>	228/843	13	G.U.10	
	34	Ebü'l-Cehm Atiyye el-Bâhilî	<i>Cüz</i>	228/843	7		
	35	Nuaym b. Hammâd el-Mervezî	<i>Cüz</i>	228/843	8		
	36	Nuaym b. el-Heysam	<i>Nüşa Nuaym b. el-Heysam</i>	228/843	12	G.U.11	
	37	İbn Ferva el-Beledî	<i>Nüşa</i>	229/844	17		
	38	Ebü'l-Hasan Alî b. el-Ca'd el-Cevherî	<i>el-Hadis</i>	230/845	198		
	39	Hâlid b. Mirdâs	<i>Cüz</i>	231/846	14		
	40	Kâmil b. Talha el-Cahdarî	<i>Cüz 10 varak halinde ulaşmıştır.</i>	231/846	8		
	41	Abdullah b. Avn el-Hilâlî	<i>Hadis 10 varak halinde ulaşmıştır.</i>	232/847	7		
	42	İsa b. Sâlim eş-Şâşî	<i>Hadis</i>	232/847	14		
	43	Ebü Zekerîyyâ Yahyâ b. Maîn	<i>Cüz'ün fihi hadîsü's-Sûfî 'an Yahyâ b. Ma'in; Hadîsu Yahyâ b. Ma'in; el-Cüz'ü's-sânî min hadîsi Yahyâ b. Ma'in (el-Fevâ'id)</i>	233/848	29		
	44	Ebî Rebi' ez-Zehrânî	<i>Hadis</i>	234/849	5		
	45	Ali b. el-Medînî	<i>'İlâlü'l-hadîs ve ma'rîfetü'r-Ricâl</i>	234/849	29		
	46	Hüdbe b. Hâlid	<i>Hadis</i>	235/850	25		
	47	Şeybân b. Ferrûh	<i>Hadis</i>	236/851	83 ⁷⁵¹		

⁷⁴⁹ Abdürrezzâk'ın *Câmî'* adlı eserinden 19 rivayet etmiştir. Ancak bu eser günümüze ulaşmamıştır. Burada hem *Musannef*'teki rivayetlerin sayısı 19'dur.

⁷⁵⁰ Burada 4 rivayet Yahyâ b. Salih'in, 9 rivayet ise el-Fadl b. Ca'fer'in nüshalarından alınmıştır.

⁷⁵¹ 83 rivayetin içinden 47'si Şeybân b. Ferrûh'a ait olup, diğerleri ise başkalarına aittir.

Tablo 17. (devamı) Üçüncü Asra Ait Hadis Kaynakları

48	Mus'ab b. Abdullah b. Mus'ab	<i>Hadis veya Cüz</i>	236/851	78	
49	İbn Râhuye, Ebû Ya'kûb İshâk b. İbrâhim b. Mahled et-Temîmî el-Hanzalî el-Mervezî	<i>Hadis ve Cüz</i>	238/853	5	
50	Tâlût b. Abbâd	<i>Nüsha</i>	238/853	4	
51	Muhammed b. Bekkâr b. Reyyân	<i>Hadis</i>	238/853	5	G.U.12
52	Âmir b. Seyyâr	<i>Cüz</i>	240/855	3	
53	Ömer b. Zerâra	<i>Nüsha</i>	240/855	2	
54	Kuteybe b. Saîd	<i>Hadis</i>	240/855	27	G.U.13
55	Mahled b. Mâlik es-Selmasînî	<i>Cüz</i>	242/857	7	G.U.14
56	Harmale b. Yahyâ Abdullah b. Amrân	<i>Ehâdis veya Cüz</i>	243/858	163	
57	Ebü'l-Hasan Alî b. Hucr el-Mervezî	<i>Hadis</i>	244/859	9	
58	Ebü Ca'fer Muhammed b. Süleyman	<i>Cüz veya Nüsha</i>	245/860	15	
59	Ebü'l-Velîd Hişâm b. Ammâr b. Nusayr es-Sülemî ed-Dımaşkî	<i>Hadis; Evâlî Ehâdis Mâlik b. Enes; Müntekâ; Fevâ'id.</i>	245/860	186 ⁷⁵²	G.U.15
60	Seleme b. Şabîb	<i>Cüz</i>	247/862	6	G.U.16
61	Ahmed b. Sâlih et-Taberî el-Mısırî	<i>Hadis</i>	248/862	17	G.U.17
62	İsa b. Hammâd Zugba	<i>Hadis</i>	248/862	24	
63	İbn Zübür el-Bağdâdî	<i>Cüz</i>	248/862	11	
64	Ebü Kureyb el-Kûfî	<i>Hadis/Nüsha</i>	248/862	66	
65	Zekerîyyâ b. Yahyâ	<i>Nüsha/Cüz</i>	251/865	14	
66	Hârûn b. Hazerî el-Kazvînî	<i>Hadis</i>	251/865	1	
67	Ahmed b. Abdillâh b. Mencûf	<i>Cüz</i>	252/866	5	
68	Muhammed b. Beşâr Bündâr	<i>Cüz</i>	252/866	6	
69	Ahmed b. el-Mikdâm	<i>Hadis</i>	253/867	5	
70	Ali b. Müslim et-Tûsî	<i>Hadis</i>	253/867	10	
71	Müemmel b. İhâb	<i>Cüz</i>	254/868	5	
72	Mûsâ b. Âmir	<i>Hadis</i>	255/869	2	
73	Zübeyr b. Bekkâr el-Mekkî	<i>Cüz</i>	256/870	21	
74	Buhârî	<i>Hadis li ehli Bağdâd</i>	256/870	7	
75	el-Hasan b. Arfa el-Bağdâdî	<i>Cüz</i>	257/871	27	
76	Abdullah b. Saîd el-Eşecc el-Kindî	<i>Hadis</i>	257/871	29	
77	Ahmed b. el-Furrât	<i>Cüz</i>	258/872	10	
78	Yahyâ b. Abdillâh ez-Zührlî	<i>ez-Zühriyyât; Cüz</i>	258/872	191 ⁷⁵³	
79	İbn Semüre	<i>Cüz</i>	260/873	9	G.U.18

⁷⁵² 15 rivayet *Evâlî Ehâdis Mâlik b. Enes*, 11 rivayet *Hadis*, 160 rivayet *Fevâ'id*,⁷⁵³ den almıştır.

⁷⁵³ *ez-Zühriyyât* adlı serinden 186 rivayet, *Cüz* adlı eserinden 5 rivayette bulunmuştur.

Tablo 17. (devamı) Üçüncü Asra Ait Hadis Kaynakları

	80	Ebü Zeyd Ömer b. Şebbe en-Nümeyrî	<i>Hadis</i>	262/876	11	G.U.19	
	81	Muhammed b. Âsım el-İsbahânî	<i>Cüz</i>	262/876	11		
	82	Yûnus b. Abdîlâ'î b. Mûsâ es-Sadeî el-Misrî	<i>15 tane hadis almıştır</i>	264/878	15		
	83	Sa'dân b. Nasr	<i>Hadis</i>	265/879	17		
	84	Ali b. Harb el-Musûlî	<i>Hadis/Cüz</i>	265/879	41	G.U.20	
	85	Ebü Muhammed Abbâs et-Tarkufî	<i>Cüz</i>	267/881	14		
	86	Muhammed b. Abdillâh b. Abdilhakem b. A'yen el-Mâlikî	<i>Cüz</i>	268/882	18	G.U.21	
	87	Bekkâr b. Kuteybe b. Esed es-Sekafî el-Bekrâvî el-Basrî	<i>Cüz</i>	270/884	6	G.U.22	
	88	Ebü Yahyâ Zekerîyyâ b. Yahyâ Zakreveyh	<i>Cüz</i>	270/884	11		
	89	Ebü Ca'fer Muhammed b. Mallas	<i>Cüz</i>	270/884	3		
	90	Muhammed b. Hammâd er-Razî	<i>Cüz</i>	271/885	15	G.U.23	
	91	Muhammed b. Sinan el-Kazzâz	<i>Cüz</i>	271/885	3		
	92	Ahmed b. Ussâm	<i>Cüz</i>	272/886	3		
	93	Ya'kûb b. Süfyân b. Cüvvân el-Fesevî	<i>Fefâ'id</i>	277/890	7		
	94	İbrâhim b. el-Hüseyn b. Dizîl	<i>Cüz</i>	281/894	7		
	95	Ebü Zûr'a Abdurrahmân b. Amr b. Abdillâh ed-Dımaşkî	<i>el-Fevâ'id</i>	281/894	118		
	96	Nübeyt b. Şerîr	<i>Nüşa</i>	287/900	10		
	97	Abdullah b. el-Hasan Ebû Şuyab el-Harrânî	<i>Hadis</i>	290/902	19		
	98	Muhammed b. Yezîd Abdüssamed	<i>Hadis</i>	299/911	8		
	99	İbrâhim b. Hüdbe	<i>Nüşa</i>	3. asır	1		
	100	İshâk b. el-Feyd	<i>Cüz</i>	3. asır	18		
	101	Harâş b. Abdillâh	<i>Nüşa</i>	3. asır	3		
	102	Süleyman b. Eyyûb	<i>Nüşa</i>	3. asır	9		
	103	İsa b. Abdillâh	<i>Nüşa</i>	3. asır	4		
	104	Me'mûn b. Hârûn	<i>Nüşa</i>	3. asır	4		
	105	Muhammed b. Eslem b. Sâlim el-Kindî el-Horasânî et-Tûsî	<i>Erbain</i>	242/856	1		
Erbâ'in	106	Fesevî	<i>Mu'cemü Şuyûhihi</i>	277/890	2		1
Mu'cem	107	Ebü Ubeyde Ma'mer b. el-Müsennâ et-Teymî el-Basrî	<i>Garîbü'l-Hadis</i>	209/824	15	G.U.24	2
Garîbü'l-Hadis	108	Ebü Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm b. Miskîn el-Herevî	<i>Garîbü'l-Hadis</i>	224/838	5		69

Tablo 17. (devamı) Üçüncü Asra Ait Hadis Kaynakları

	109	Ebü Muhammed Abdullâh b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî	<i>Garîbü'l-Hadis</i>	276/889	49		
	110	Ebü Bekir Ahmed b. Abdullah el-Berkî	<i>Ma'rifetü's-sahâbe ve Ensâbihim</i>	270/883	263		
Ma'rifetü's-Sahâbe	111	Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Kâtib el-Hâşimî el-Basrî el-Bağdâdî	<i>et-Tabakâtü'l-Kebîr ve Sağîr</i>	230/845	3130, 693		263
Tabakât	112	Halîfe b. Hayyât eş-Şeybânî el-Basrî	<i>Tabakât</i>	240/855	562		5354
	113	Muhammed b. İsa b. Sümei'	<i>Tabakât</i>	259/873	416	G.U.25	
	114	Ebü Zûr'a ed-Dımaşkî	<i>Tabakât</i>	281/894	553	G.U.26	
	115	Ebü Nuaym el-Fazl b. Amr	<i>Târih</i>	219/834	107	G.U.27	
Cerh ve Ta'dil	116	Ebü Bekr Abdullah b. Muhammed b. Ebî'l-Esved Humeyd el-Basrî	<i>Târih</i>	223/838	65	G.U.28	9057
	117	Ebü Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm b. Miskîn el-Herevî	<i>Târih</i>	224/838	250	G.U.29	
	118	Yahyâ b. Maîn	<i>Târih</i>	233/848	1280		
	119	Ebü Abdîrrahmân Muhammed b. Abdillâh b. Nümeyr el-Hemdânî el-Kûfî	<i>Cerh ve Ta'dil</i>	234/849	6		
	120	Ebü'l-Hasan Ali b. Abdillâh b. Ca'fer b. Necîh es-Sa'dî	<i>İlelü'l-Hadis ve Ma'rifetü'r-Ricâl</i>	234/849	174 ⁷⁵⁴		
	121	Mahmûd b. Gaylân	<i>Târih</i>	239/853	46	G.U.30	
	122	Ahmed b. Hanbel	<i>el-İlel ve Ma'rifetü'r-Ricâl</i>	241/855	107		
	123	Nûh b. Habîb el-Kûmisî	<i>Târih</i>	242/854	194		
	124	Muhammed b. Abdillâh b. Ammâr	<i>el-İlel ve Ma'rifetü's-Şuyûh</i>	242/854	92		
	125	Ebü Ömer Hafs b. Ömer b. Abdilazîz el-Ezdî ed-Dürî	<i>Târih</i>	248/862	128		
	126	Ahmed b. Sâlih et-Taberî	<i>Târih</i>	248/862	23	G.U.31	
	127	Ebü Hafs Amr b. Ali b. Bahr el-Fellâs	<i>Târih</i>	249/863	251		
	128	el-Mufaddal b. Gassân el-Gallâbî	<i>Târih</i>	252/866	928	G.U.32	
	129	Buhârî	<i>Târihu'l-Kebîr; Târihu's-Sağîr; Kitâbü'd-Du'afâ</i>	256/870	1651, 414, 64		
	130	İshak es-Sa'dî el-Cevzecânî	<i>Ahvâlü'r-Ricâl</i>	259/873	62		
	131	Müslim b. Haccâc	<i>Temyîz</i>	261/875	3		

⁷⁵⁴ Burada 101 rivayet İbn Berâ'ya aittir.

Tablo 17. (devamı) Üçüncü Asra Ait Hadis Kaynakları

	132	Ebü'l-Hasan Ahmed b. Abdillâh b. Sâlih el-İclî	<i>Sikât</i>	261/875	452		
	133	Ebü Zûr'a er-Râzî	<i>Du'afâ</i>	264/878	82		
	134	Ebü Alî Hanbel b. İshâk b. Hanbel eş-Şeybânî	<i>Târîh</i>	273/886	737	G.U.33	
	135	Ebü Saîd Osmân b. Saîd b. Hâlid ed-Dârimî	<i>Târîh</i>	280/894	172		
	136	Ebü Zûr'a ed-Dımaşkî	<i>Târîh; İhve ve'l-Ehavât</i>	281/894	1251, 45		
	137	Abdurrahman b. Yûsuf b. Sa'id b. Hirâş	<i>Târîh</i>	283/896	155	G.U.34	
	138	Ebü'l-Abbas Ahmed b. Ali el-Ebbâr	<i>Târîh</i>	290/903	13		
	139	Ebü Ali Sâlih b. Muhammed	? Ezberden okutmuş.	293/906	19		
	140	Ebü Ca'fer Muhammed b. Abdillâh b. Süleymân el-Hadramî, Mutayyen	<i>Târîh</i>	297/910	90		
	141	Muhammed b. Osmân b. Ebî Şeybe	<i>Cüz'ü fîhi Masâ'il Ebî Ca'fer Muhammed b. Osmân b. Ebî Şeybe an Şuyûhihi</i>	297/910	8		
	142	Hasan b. Muhammed b. Bekkar b. Bilal	<i>Târîh</i>	3. asır	74		
	143	Ka'neb b. el-Muharrer	<i>Târîh</i>	3. asır	54		
	144	Kettânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İbrâhim	<i>Târîh</i>	3. asır	60		
	145	Ahmed b. Hanbel	<i>Esmâ ve'l-Künâ</i>	241/855	96		
Esmâ ve'l-Künâ	146	Müslim b. Haccâc	<i>Künâ ve'l-Esmâ</i>	261/875	519		615
	147	Muhammed b. Musaffa el-Karşî	<i>Vefâyât</i>	246/861	34		
Vefâyât	148	Ahmed b. Hanbel	<i>Fedâilî's-Sahâbe</i>	241/855	8		34
Fedâil, Menâkıb	149	Ebü Saîd Abbâb er-Rûcanî	<i>Menâkıb</i>	250/865	13		
	150	Muhammed b. Mervân	<i>Mucâlese</i>	294/911	96	G.U.35	
	151	İbn Ebî Tayfûr	<i>Cüz/Dımaşkla ilgili bölüm</i>	3. asır	4		
	152	Ebü Ubeyd	<i>el-Hutab ve'l-Mevâ'iz/Zühd</i>	224/838	11		
Zühd ve'r-Rekâik, Edeb ve Ahlâk	153	Ebü'l-Hasan Alî b. Muhammed b. Abdillâh el-Medâinî el-Basrî el-Kureşî	<i>et-Teâzî</i>	228/843	3		
	154	Ahmed b. Ebü'l-Hivârî	<i>Zühd</i>	246/861	16		
	155	Ebü Muhammed b. Yûsuf el-Kâdî	<i>ez-Zikr ve't-Tesbîc</i>	246/861	8	G.U.36	
	156	Humejd b. Zencûye	<i>et-Tergîb ve't-Terhîb</i>	251/868	56	G.U.37	
	157	Ebü İshâk İbrâhim b. Ya'kûb b. İshâk es-Sa'dî el-Cûzcânî	<i>Emarâtü'n-Nübüvve</i>	259/873	47		

Tablo 17. (devamı) Üçüncü Asra Ait Hadis Kaynakları

158	Ebü Hâtim Muhammed b. İdrîs b. Münzir er-Râzî	<i>Zühd</i>	277/890	1	
159	Ebü Bekr Abdullah b. Muhammed b. Ubeyd el-Kureşî el-Bağdâdî, İbn Ebi'd-Dünyâ	48 tane eseri vardır ⁷⁵⁵	281/894	1178	G.U.38
160	İshâk b. İbrâhim b. Sinin	<i>ed-Dibâc</i>	283/896	54	
161	Ahmed b. Muhammed b. Mesrûk	<i>el-Kanâ'a</i>	298/910	44	G.U.39
162	Muhammed b. Abdillâh el-Medâinî	<i>el-Ekle</i>	228/843	8	
163	Ebü Hâtim Sehl b. Muhammed b. Osmân b. Kâsım es-Sicistânî	<i>el-Mu'ammerûn</i>	255/869	25	
164	Zübeyr b. Bekkâr	<i>el-Fükâha ve'l-Müzâh</i>	256/870	56	
165	Ebü'l-Fazl el-Abbâs b. el-Ferec b. Alî b. Abdillâh er-Riyâşî	<i>Kitâbü'l-Hayl, Kitâbü'l-İbîl ve Kitâbü Ma'htelefet esmâ'ühû min kelâmi'l-Arab</i>	257/871	16	
166	İsmâil Kâdî	<i>en-Nevâdirü'l-Ahbâr</i>	282/895	7	
167	Ebü Hanîfe Ahmed b. Dâvûd b. Venend ed-Dineverî	<i>el-Ahbârü't-Tivâl, Kitâbü'l-Envâ'</i>	282/895	1	
168	Sa'leb, Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Yahyâ b. Zeyd b. Yesâr eş-Şeybânî	<i>Emâlî Sa'leb veya Mecâlisü Sa'leb</i>	291/904	81	
	22 547				
					22 547

Yukarıdaki liste ed-Da'canî'nin tezinden yararlanılarak hazırlanmıştır. Bu listede hem günümüze ulaşan ve hem ulaşmayan eserler mevcuttur. Yukarıda bahsettiğimiz gibi günümüze ulaşmayan eserler üzerinde durarak geniş bilgi vermeye çalışacağız.

⁷⁵⁵ el-Ahzân-9, Cu'-6, Evliyâ-25, el-Ferec ba'de's-Şidde-13, el-Hem ve'l-Hüzn-19, Hilm-32, İslâhu'l-Mâl-6, el-İ'tibâr ve a'kâbü's-sürûr ve'l-ahzân-17, İstinâ'u'l-ma'rûf-7, el-Kanâ'a e't-Te'affüf-42, Kısârü'l-Amel-18, Muhâsebetü'n-nefs ve'l-izrâ'ü aleyhâ-38, Mucâbü'd-da've-53, er-Rikka ve'l-Bükâ-13, er-Ridâ anillâh-4, es-Semt ve Âdâbü'l-Lisân-79, eş-Şükr-32, et-Tevbe-22, el-Üzle ve'l-İnfirâd-2, el-Yakîn-10, Zemmü'l-Bağy-3, Zemmü'l-Müskir-4, Zemmü'd-Dünyâ-8, Zemmü'l-Melâhî-14, Hâifîn-18, Duâ-6, Mekârimü'l-Ahlâk-2, el-İşrâf fî menâzili'l-eşrâf-131, Men âşe ba'de'l-mevt-18, Hilmü Mu'âviye-72, Kelâmü'l-leyâlî ve'l-eyyâm-14, el-'Akl ve fazlüh ve'l-yakîn-17, el-Matar-10, Mekâ'idü's-şeytân-28, el-'Afv ve zemmü'l-ğazab-3, el-Hedâyâ-3, el-Menâmât-87, Muhtadarîn-127, Kıra'd-Dayf-20, Mütemennîn-8, et-Tefekkür ve'l-i'tibâr-1, et-Te'âzî-38, el-Hevâtîf-3, Meâridü'l-Kelâm-1, el-Marad ve'l-Keffârât-22, el-Hazer ve's-şefeka-26 ve Ahbârü'l-kubûr-47.

3.2.2. Günümüze Ulaşmayan Üçüncü Asra Ait Hadis Kaynakları

İbn Asâkir'in *Târîhu Dimaşk* adlı eserinde yer alan ve günümüze ulaşmayan eserler çoktur. Ancak bu eserler günümüzde İbn Asâkir'in rivâyetleri olarak bilinmektedir. Biz burada günümüze ulaşmayan eserleri tespit ederek bu eserleri üçüncü asrın bir ürünü olarak bakmamızı ve daha geniş araştırılmasını sağlamaya çalışacağız.

3.2.3. Muhammed b. Yûsuf el-Firyâbî (ö. 212/827) ve *Müsned'i*

Hicrî 120 yılında Belh yakınındaki Fâryâb'da doğdu ve h. 212'de Filistin'de vefat etti. Onun 213/828'te öldüğünü söyleyenler de vardır. Doğduğu yere nisbetle Firyâbî olarak tanındığı gibi Türk asıllı olduğu için Türkî nisbesiyle de anılmıştır.⁷⁵⁶ İlim almak için genç yaşlarında evinden ayrılarak ilim yolculuğuna çıktı. Mekke'de Süfyân es-Sevrî ile görüştü ve ondan hadis rivâyet etmek amacıyla onunla birlikte Kûfe'ye gitti ve kendisinden çok faydalandı. Ayrıca Evzâî, Zâide b. Kudâme, Nâfi' b. Ömer, Cerîr b. Hâzim, Yunus b. Ebî İshâk, Fitir b. Halîfe, Mâlik b. Miğvel gibi âlimlerden hadis öğrendi. Daha sonra Filistin'de bir sahil kasabası olan Kaysâriye'ye yerleşti.⁷⁵⁷

Kendisinden Buhârî, Ahmed b. Hanbel, Muhammed b. Yahyâ, İbn Zencûye, Abdullah b. Abdurrahman ed-Dârimî, Zühlî ve İbn Vâre gibi muhaddisler rivâyette bulunmuşlardır.⁷⁵⁸ Ahmed b. Hanbel, Buhârî, Nesâî ve İclî gibi büyük muhaddisler tarafından sika kabul edilen Firyâbî'nin rivâyet ettiği hadisler, yirmi dördü *Sahîh-i Buhârî*'de olmak üzere *Kütüb-i Sitte*'de yer almıştır.⁷⁵⁹

Firyâbî'nin, İbn Hacer el-Askalânî'nin *el-İsâbe*'sinin kaynaklarından olan ve onun belirttiğine göre Saîd b. Abdûs, Mahmûd b. Hâlid ed-Dımaşkî ve Ebû'd-Dahdâh Ahmed b. Muhammed et-Temîmî tarafından rivâyet edilen *el-Müsned* adlı eserinin olduğu zikredilmektedir. Ancak bu eser günümüze ulaşmamıştır.⁷⁶⁰

⁷⁵⁶ Zehebî, *Siyerü A'lâmi'n-Nüvelâ*, 10/114; Ali Osman Koçkuzu, "Firyâbî, Muhammed b. Yûsuf", *DİA*, (İstanbul: TDV Yay., 1996), 13/146.

⁷⁵⁷ Zehebî, *Siyerü A'lâmi'n-Nüvelâ*, 10/114-115.

⁷⁵⁸ Zehebî, *Siyerü A'lâmi'n-Nüvelâ*, 10/115.

⁷⁵⁹ Koçkuzu, "Firyâbî, Muhammed b. Yûsuf", 13/146.

⁷⁶⁰ ed-Da'canî, *Mevâridü İbn Asâkir fî Tarîhi Dimaşk*, 1/575.

İbn Hacer bu eser hakkında sahabelere göre tertip edilmediğini söylemiştir.⁷⁶¹ Firyâbî'den Saîd b. Abdûs, Mahmûd b. Hâlid rivâyet etmiştir. Abdullah b. Muhammed b. Saîd b. Ebî Meryem el-Mısrî'nin rivâyetiyle *Mâ esnede Sufyân b. Saîd es-Sevrî* adlı kitapla ilk bölümü günümüze ulaşmıştır.⁷⁶² İbn Asâkir Firyâbî'nin Müsned adlı eserinden 11 rivâyette bulunmuştur. Bunların 7 tanesi Saîd b. Abdûs'un rivâyeti olup hocası Ebi'l-Hasan Ali b. el-Müslim es-Sülemî'den şu lafızlarla rivâyet etmiştir.⁷⁶³

أخبرنا أبو الحسن علي بن المسلم السلمي الفقيه، أنا أبو الحسن احمد بن عبد الواحد بن أبي الحديد، أنا جدي أبو بكر، أنا الحسن بن علي الإمام، نا سعيد بن عبدوس، نا محمد بن يوسف الفريابي

Diğer 4 rivâyet ise Mahmûd b. Hâlid'e ait olup, bu rivâyetleri hocası Ebi'l-Hasan es-Sülemî'den rivâyette bulunmuştur. Firyâbî'nin bu 11 rivâyeti toplamda şu hocalarından alınmıştır. Süfyân es-Sevrî'den 3, Evzâ'î'den 3, İsrâil b. Yunus'tan 2, Gâlib b. Abdullah'tan 2 ve Abdurrahmân b. Sâbit b. Sevbâ'dan 1 tane rivâyet nakletmiştir.⁷⁶⁴

3.2.4. Muhammed b. Hişâm b. Hayr (ö. 251/865) ve *Müsned'i*

Muhammed b. Hişâm b. Şabîb b. Ebî Hayr es-Sadûsî, aslen Basralı olup daha sonra Mısır'a yerleşmiştir. İbn Hayr olarak bilinmektedir.⁷⁶⁵ Bişr b. el-Mufaddal, Bekr b. Abdullah el-Leysî, Hüseyin b. Hasan el-Basrî, Hâlid b. Hâris, Sufyân b. Uneyne ve Yezîd b. Hârûn gibi âlimlerden hadis dinlemiş ve rivâyette bulunmuştur.⁷⁶⁶

Sika ve sâlih olduğunu Nesâî gibi âlimler belirtmiştir. Kendisinden rivâyette bulunanlar arasında Ebû Dâvûd, Nesâî, Ahmed b. Muhammed b. Hibbân ed-Dımaşkî ve Ebû Hâtım er-Râzi gibi muhaddisler mevcuttur.⁷⁶⁷

⁷⁶¹ İbn Hacer el-Askalânî, *el-Mu'cemü'l-Mufehris*, thk. Muhammed Şakûr el-Miyâdinî, (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1998), 1/148.

⁷⁶² Abdullah b. Muhammed b. Saîd b. Ebî Meryem el-Mısrî, *Mâ esnede Sufyân b. Saîd es-Sevrî* (Dımaşk: Zâhiriye Kütüphanesi, 9), 9.

⁷⁶³ İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, 1/84-85,

⁷⁶⁴ ed-Da'canî, *Mevâridü İbn Asâkir fî Tarîhi Dımaşk*, 1/577.

⁷⁶⁵ Zehebî, *el-Kâşif fî ma'rifeti men lahû rivâye fi'l-Küttübi's-Sitte*, thk. Muhammed Avvâme, (Cidde: Dârü'l-Kible li's-Sikâfeti'l-İslâmiyye, 1992), 2/227.

⁷⁶⁶ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl fî Esmâ'i'r-Ricâl*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1980), 26/525.

⁷⁶⁷ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl fî Esmâ'i'r-Ricâl*, 26/525.

Muhammed b. Hişâm'ın *Müsned* adlı eserinin olduğunu bazı âlimler belirtmiştir. Ancak bu eser günümüze ulaşmamıştır.⁷⁶⁸ İbn Asâkir *Târîhu Dımaşk*'ında bu eserden 4 metin kullanmıştır.⁷⁶⁹ Muhammed b. Hişâm'ı isnâdlarda aradığımız zaman ismi çok zikredilmesine rağmen bunun haricinde eseriyle ilgili başka bir bilgiye ulaşamamıştır.

3.2.5. Ya'kûb b. Şeybe b. es-Salt es-Sedûsî (ö. 262/875) ve *Müsned*'i

Tam adı Ebû Yûsuf Ya'kûb b. Şeybe b. es-Salt es-Sedûsî eş-Şeybî'dir. 180/796 veya 182/798'de Basra'da doğdu. Aslen Basralı olup, daha sonra Bağdat'a yerleşmiştir. 200/815 yılından sonra hadis öğrenmeye başlamıştır. Ebû'l-Velîd et-Tayâlisî, Affân b. Müslim, Yezîd b. Hârûn, Ravh b. Ubâde, Ezher b. Sa'd, Ebû Âmir el-Akadî, Ali b. Medînî, Yahyâ b. Maîn ve Ahmed b. Hanbel gibi muhaddislerden ders almıştır.⁷⁷⁰

Kendisinden torunu Muhammed b. Ahmed b. Ya'kûb ile Yûsuf b. Ya'kûb el-Ezrak ve başkaları hadis rivâyet etmişlerdir.⁷⁷¹ İbn Şeybe Mâlikî mezhebine mensup fakih birisiydi. Ayrıca Mâlikî fikhını İmam Mâlik'in talebelerinden öğrenmişti. Mâlikî mezhebine dair eserler yazdığı rivâyet edilmekteyse de kaynaklarda bu konuda herhangi bir kitabından söz edilmemiştir. O dönemin halifesi Mutevekkil-Alellah İbn Şeybe'yi Bağdat'a kâdılkudât tayin etmek istedi, ancak Ahmed b. Hanbel'in onun bidatçı olduğunu ileri sürmesi üzerine bundan vazgeçmişti. Hocası Ahmed b. Muazzel'in telkiniyle halku'l-Kur'ân meselesinde tevakkuf etmesi yüzünden İbn Hanbel'in onu suçlamış ve bu sebepten dolayı halkın İbn Şeybe'den yüz çevirdiği ve eseri *el-Müsnedü'l-Kebîr*'e ilgi göstermediği sanılmaktadır. İlgi görmemesini kitabın çok hacimli olmasına bağlamak da mümkündür. Çünkü bazı rivâyetlere göre 30 ciltti ve tamamlanmamıştı. Zengin ve cömert bir kimse olduğundan İbn Şeybe'nin eserinin temize çekilip istinsah edilmesi için kırk kâtip tuttuğu, bunları kendi evinde barındırdığı, bu iş için on binlerce dinar harcadığı ve sonunda muhtaç hale geldiği belirtilmektedir. İbn Şeybe Rebûlevvel ayında 262/875'te Bağdat'ta oğluna ders verirken vefat etmiştir.⁷⁷²

⁷⁶⁸ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed b. Süleymân er-Rûdânî, *Sılatü'l-Halef bi-Mavsûli's-Salef*, thk. Muhammed Haccî (Beyrut: Dârü'l-Garabi'l-İslâmiyye, 1988), 364.

⁷⁶⁹ ed-Da'canî, *Mevâridü İbn Asâkir fî Târîhi Dımaşk*, 1/587.

⁷⁷⁰ Zehebî, *Siyerü A'lâmi'n-Nüvelâ*, 12/476.

⁷⁷¹ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, (Beyrut: Dârü'l-Garabi'l-İslâmiyye, 2003), 6/451.

⁷⁷² S. Kemal Sandıkçı, "İbn Şeybe", *DİA*, (İstanbul: TDV Yay., 1999), 20/378-379.

Hatîb el-Bağdâdî ve başkaları tarafından sika kabul edilen İbn Şeybe'nin bilinen tek ve tamamlanmamış eseri *el-Müsnedü'l-Kebîrü'l-Mu'allel*'dir.⁷⁷³ İbnü's-Salâh, İbn Şeybe'nin *Müsned*'ini müsned türü çalışmaların en mükemmeli olarak nitelediği eserde her hadisin farklı rivâyetleri bir araya getirilmiş ve râvîlerin ihtilâfları belirtilmiştir. Müellif her sahâbînin müsnedine onun biyografisini kaydettikten sonra başlamış, rivâyet ettiği hadislerin mevcut olan illetlerini göstermiş, âlî ve nâzil olanları zikretmiş, seneddeki ricâli tanıtarak onların cerh ve ta'dîline dair bilgi vermiştir.⁷⁷⁴

Zehebî, bu eser hakkında söz ederken, yaklaşık otuz cildin kaleme alındığını ve bunun da yarım kaldığını, eğer tamamlanacak olursa muhtemelen 100 cildi bulacağını ve bundan daha güzel bir müsnedin yazılmadığını belirtmiştir. Ayrıca eserin Ammâr b. Yâsir'in *Müsned*'ini ihtiva eden bir cüzünü elde ettiğini söylemiştir.⁷⁷⁵ İsmâil Paşa *el-Müsned*'in beş cilt olduğunu söylemektedir.⁷⁷⁶ Ayrıca eserin 200 cüzden meydana gelen Ebû Hüreyre müsnedinin Mısır'da bulunduğu ve Hz. Ali'nin *Müsned*'inin beş cilt tuttuğu kaydedilmiştir.⁷⁷⁷

Bu eserin sadece *Müsnedü Emîri'l-Mü'minîn Ömer b. el-Hattâb* adlı bölümünün onuncu cüzü Sâmi Haddâd tarafından tahkik edilmeden ve Kemâl Yûsuf el-Hût tarafından tahkikli olarak yayımlanmıştır.⁷⁷⁸

İbn Asâkir bu eserden 634 tane metin iktibas etmiştir. Şahısların isimleri, künyeleri, neşreleri ile ilgili ve reşit halifeler, siyasi olaylar, garîb hadisler ile ilgili rivâyetleri almıştır. Bu rivâyetleri 20 hocasından nakletmiştir. Bu hocaları sırasıyla şunlardır: Ebû Abdillâh Yahyâ b. el-Hasan b. el-Bennâ, Ebû Muhammed b. Hibetullah b. Ahmed b. Tâvus, Ebû Abdillâh Hüseyin b. Muhammed b. Hüsrev el-Belhî, Ebü'l-Kâsım es-Semarkandî, Ebû Sa'd Ahmed b. Abdülcebbâr et-Tayrî, Ebû Gâlib b. el-Bennâ, Ebû Muhammed b. el-Enbûsî, Ebû Bekr Muhammed b. Abdülbâkî el-Ensârî, Ebü's-Su'ûd el-Mecelî, Ebû Gâlib Şucâ' b. Fâris ez-Zühîlî, Ebü'l-Berekât Abdülvehhâb b. Mübârek, Ebû Nasr Mahmûd b. el-Fadl el-İsfâhânî, Ebû Abdillâh Hüseyin b. Zafer b. el-Hüseyin el-Menâtikî, Ebû Gâlib Muhammed b.

⁷⁷³ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf (Beyrut: Dâru'l-Garabî'l-İslâmiyye, 2002), 16/410.

⁷⁷⁴ İbnü's-Salâh, *Ulûmu'l-Hadîs*, 253.

⁷⁷⁵ Zehebî, *Siyerü A'lâmi'n-Nübelâ*, 12/476-479.

⁷⁷⁶ İsmail Paşa el-Bağdâdî, *Hediyyetü'l-Ârifîn*, (Lübnan: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabiyye, 1955), 2/537.

⁷⁷⁷ Zehebî, *Siyerü A'lâmi'n-Nübelâ*, 12/478.

⁷⁷⁸ Yakub b. Şeybe, *Müsnedü Ömer b. el-Hattâb*, thk. Sâmi Haddâd 1940 ve Kemâl Yûsuf el-Hût tarafından 1985 yılında Beyrut'ta basılmıştır.

Muhammed el-Akbarî, Ebû Nasr el-Hasan b. Muhammed b. İbrâhim, Ebü'l-Mekârim Ahmed b. Abdülbâkî el-Kazzâz, Ebü'l-Fadl Abdülvâhid b. İbrâhim b. Muhammed b. Kurra el-Halebî, Ebü'l-Fath Nasrullah b. Muhammed el-Masûsî, Ebû Muhammed Abdillâh b. Mansûr b. Hibatullah el-Mûsulî ve Ebû Muhammed Abdülkerîm b. Hamza es-Sülemî.⁷⁷⁹

Kitabın diğer kısımlarının günümüze ulaşmış ulaşmadığı bilinmemektedir. Ancak bu kitaptan İbn Asâkir'in hocaları okumuştur. Eğer rivâyetlerdeki “Kara'tü” “Ahbaranâ” gibi kalıplar birinci bölümde bahsettiğimiz gibi kitap veya nüshadan okuttuğunu kabul edersek, 6. asra kadar bu eserin okutulduğunu ve kitapların o zamanlarda bulunduğunu söyleyebiliriz. Zehebî'nin ifadesine göre bazı kısımlarının kendisine ulaşmış olmasından dolayı bu eserin bazı kısımları da günümüze ulaşmış olabilir. Dolayısıyla bu eserin daha genişçe araştırılması ve yeniden inşâ edilmesi mümkündür.

3.2.6. İbn Ebî Garaze (ö. 276/890) ve *Müsned*'i

Tam adı İbn Ebî Garaze, Ebû Amr Ahmed b. Hazım el-Gıffârî el-Kûfî'dir.⁷⁸⁰ 180 yıllarında doğdu. Ca'fer b. Avn, Ya'lâ b. Ubeyd, Ubeydullah b. Mûsâ, İsmâil b. Ebân, Affân ve Ahmed b. Yunus gibi âlimlerden hadis dinlemiştir. Kendisinden ise, Mutayyen, İbn Duheym eş-Şeybânî ve Ebü'l-Abbâs b. Ukde gibi şahıslar hadis almıştır.⁷⁸¹

Müsned adlı eserinin olduğu bilinmektedir.⁷⁸² Ancak bu kitabın tamamı günümüze ulaşmamıştır. Zehebî'nin ifadesine göre büyük bir eseri olduğu fakat sadece bir cüzü günümüze ulaştığını söylemiştir.⁷⁸³ Günümüzde *Cüz'ün fîhi Müsned Abis el-Gıffârî ve Cemâ'atü mine's-Sahâbe* olarak mevcuttur.⁷⁸⁴

İbn Asâkir, İbn Ebî Garaze'nin *Müsned*'inden yedi hocasından 10 metin nakletmiştir. Bu hocaları şunlardır: Ebü'l-Berekât Ömer b. İbrâhim b. Muhammed ez-Zeydî, Ebû Râşid Ahmed b. Muhammed b. Muhammed el-Kûfî, Ebü'l-Hasan Ali b. Ebü'l-Berekât Ömer b. İbrâhim b. Muhammed ez-Zeydî, Ebü'l-Fadl Muhammed b. Ahmed el-Bacilî, Ebü'l-Fath

⁷⁷⁹ Hocaları ve rivayetleri hakkında geniş bilgi için bk. ed-Da'canî, *Mevâridü İbn Asâkir fî Tarîhi Dimaşk*, 1/589-797.

⁷⁸⁰ Celâleddîn es-Suyûtî, *Tabakâtü'l-Huffâz*, (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1403), 270.

⁷⁸¹ Zehebî, *Siyerü A'lâmi'n-Nübelâ*, 13/239.

⁷⁸² Fuad Sezgin, *Târîhu't-Turâsi'l-Arabiyye*, çev. Mahmûd Fahmî Hicâzî (Riyad: Cami'atü'l-İmâm Muhammed b. Su'ûd el-İslâmî), 1/289-290; İbn Cevizye, *Câmi'ü'l-Mesânid*, thk. Ali Hüseyin el-Bâb (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 2005), 6/460.

⁷⁸³ Zehebî, *Siyerü A'lâmi'n-Nübelâ*, 13/239.

⁷⁸⁴ İbn Ebî Garaze, *Cüz'ün fîhi Müsned Abis el-Gıffârî ve Cemâ'atü mine's-Sahâbe*, thk. Gâlib b. Muhammed Ebü'l-Kâsım el-Hâmidî (Riyad: Dârü'l-Vatan, 1998).

Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. Saîd el-Haddâd, Ebû Tâhir Muhammed b. Muhammed es-Sincî ve Ebû'l-Meâlî Abdullah b. Ahmed el-Mervezî.⁷⁸⁵ İbn Ebî Garaze'nin bu eseri günümüze ulaşmamıştır.

3.2.7. Ebû'l-Muveccih (ö. 282/896) ve *Müsned*'i

Tam adı Ebû'l-Muveccih Muhammed b. Amr el-Fezzârî el-Mervezî el-Lügavî'dir.⁷⁸⁶ Hadis hâfızıdır. Şeyh, İmam ve Merv muhaddisi gibi lakapları vardır. Edebiyatçı yönü ve çok hadis rivâyet etmesiyle bilinmiştir. Abdân b. Osmân, Ali b. Ca'd, Sa'daveyh el-Vâsitî, Saîd b. Mansûr, Sadaka b. el-Fadl ve Saîd b. Hubayra gibi âlimlerden hadis dinlemiştir.⁷⁸⁷

Kendisinden hadis dinleyen öğrencileri arasında Abdürrahmân b. Ebî Hâtim, Ali b. Muhammed el-Habîbî, el-Hasan b. Muhammed b. Halîm ve Ebû Bekr b. Ebû Nasr el-Mervezânî'ler yer almaktadır.⁷⁸⁸

Ebû'l-Muveccih'in *Müsned* adlı eserinin olduğu bazı rivâyetlerde mevcuttur. Bu rivâyetlerin bazılarını kısaca yer vermekte fayda vardır. Sem'ânî *Ensâb*'ında Halîmî'yi anlatırken şu ifadeyi kullanmıştır.⁷⁸⁹

حدث بمسند أبي الموجه محمد ابن عمرو بن الموجه الفزاري

Ayrıca Takyüddîn es-Sarîfinî de وسمِعَ مُسْنَدَ أَبِي الْمُؤَجَّةِ بِمَرَوْ ifadesini kullanmıştır.⁷⁹⁰ Burada görüldüğü gibi Ebû'l-Muveccih'in *Müsned*'i olduğunu delalet etmektedir.

Bunun eseri dışında *Sünen* adlı hadis kitabının da olduğu söylenmektedir.⁷⁹¹ Ancak söz konusu iki eseri de günümüze ulaşmamıştır. İbn Asâkir, Ebû'l-Muveccih'in *Müsned*'inden 25 tane metin iktibas etmiştir. Bu rivâyetleri hocası Ebî Sa'd el-Kirmânî'den almıştır.⁷⁹²

⁷⁸⁵ ed-Da'canî, *Mevâridü İbn Asâkir fî Tarîhi Dımaşk*, 1/600-603.

⁷⁸⁶ Zehebî, *Siyerü A'lâmi'n-Nübelâ*, 13/347.

⁷⁸⁷ Zehebî, *Siyerü A'lâmi'n-Nübelâ*, 13/347.

⁷⁸⁸ Zehebî, *Siyerü A'lâmi'n-Nübelâ*, 13/347.

⁷⁸⁹ Abdülkerîm es-Sem'ânî, *Ensâb*, thk. Abdürrahmân b. Yahyâ el-Meallimî el-Yamanî (Haydarabad: Meclisü Dâiratü'l-Ma'arifü'l-Osmâniyye, 1962), 4/221.

⁷⁹⁰ Takyüddîn es-Sarîfinî, *el-Muntehab min Kitâbi Siyâk li Tarîhi Nisâbûr*, thk. Hâlid Haydar (Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1414), 59.

⁷⁹¹ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 9/282.

⁷⁹² ed-Da'canî, *Mevâridü İbn Asâkir fî Tarîhi Dımaşk*, 1/605.

3.2.8. Bişr b. Şuayb (ö. 213/828) ve *Nüshatü Bişr b. Şuayb*'ı

Bişr b. Şuayb, Ebü'l-Kâsım el-Himsî'nin efendisidir. İbn Ebî Hamza olarak da tanınmıştır. Künyesi Ebü'l-Kâsım'dır. Sika ve takva birisidir. Ondan Şam ehli rivâyette bulunmuşlardır.⁷⁹³ Babasından ders almış ve rivâyette bulunmuştur. Kendisinden rivâyet edenlerin başında Buhârî olmak üzere büyük muhaddisler de vardır. Onların bazıları şunlardır: Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî, Ebû Eyyûb İshâk b. İbrâhim b. Raheveyh, Ebû Bekr Muhammed b. Abdülmelik b. Zencûye ve Muhammed b. Yahyâ b. Abdillâh ez-Zühî gibi âlimler mevcuttur.⁷⁹⁴

Onun hadis nüshası olduğu ancak günümüze ulaşmadığı görülmektedir. Rûddânî onun hadis eserinin olduğuna delalet eden şu ifadeyi kullanmıştır.⁷⁹⁵ *عن بشر بن شعيب نسخة*

İbn Asâkir *Nüshatü Bişr b. Şuayb b. Ebî Hamza ve Ma'ahâ Nüshatü el-Hakem b. Hattâf* adlı eserden 8 tane metin nakletmiştir. *Nüshatü Bişr b. Şuayb*'dan 2 tane metin hocası Ebi'l-Kâsım Hibetullah b. Ahmed el-Harîrî den rivâyet etmiştir.⁷⁹⁶ 3 tane metni ise *Nüshatü el-Hakem b. Hattâf*'ın nüshasından aynı hocasından almıştır.⁷⁹⁷ Diğer kalan üç tane metnin ikisini Ebî Bekr b. Şâzân⁷⁹⁸ ve birisini de İbn Zevc el-Herre'den⁷⁹⁹ almıştır.

Burada bizim için önemli olan bu eserin üçüncü asra ait olduğu ve bundan birçok âlim rivâyette bulunduğu ve günümüze ulaşmamasıdır.

3.2.9. Saîd b. Ebî Meryem (ö. 224/839) ve *Nüshatü Saîd b. Ebî Meryem*'i

Tam adı Ebû Muhammed Saîd b. Hakem b. Muhammed b. Sâlim el-Cümhî'dir. Hadis hâfızı, fakih ve Mısırın Muhaddisi olarak lakapları almıştır.⁸⁰⁰ Nâfî' b. Ömer el-Cühmî, Ebî Gassân Muhammed b. Mutarrif, Muhammed b. Ca'fer b. Ebî Kesîr, Mâlik, Leys, Süleymân

⁷⁹³ İbn Hibbân, *Sikât*, (Haydarabad: Meclisü Dâiratü'l-Ma'arifü'l-Osmâniyye, 1973), 8/141. Muhammed Abdülmûîd Hân tarafından hazırlanmıştır.

⁷⁹⁴ İbn Halfûn, *el-Mu'lim bi's-Şuyûhi Buhârî ve Müslim*, thk. Ebû Abdurrahmân Âdil b. Sa'd (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, ?), 119-120.

⁷⁹⁵ Rûddânî, *Sılatü'l-Halef*, 431.

⁷⁹⁶ İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, 45/452; 52/182.

⁷⁹⁷ İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, 15/14, 12; 18/238-239,

⁷⁹⁸ İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, 14/287; 19/226.

⁷⁹⁹ İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, 19/44-45.

⁸⁰⁰ Zehebî, *Siyerü A'lâmi'n-Nübelâ*, 10/327.

b. Bilâl, Nâfi' b. Yezîd, Esleme b. Zeyd b. Eslem, Hammâd b. Zeyd, Attâf b. Halid ve Hallâd b. Süleymân el-Hadramî'den hadis dinlemiş ve nakletmiştir.⁸⁰¹

Kendisinden, Buhârî, Zühîlî, Ebû Bekr es-Sâgânî, Muhammed b. Avf, Ahmed b. Abdillâh el-İclî, İshâk el-Kevsec, İsmâîl Semmaveyh, Humeyd b. Zencûye, Ubeyd b. Abdülvâhid el-Bezzâr, Ebû Hâtîm, Yahyâ b. Osmân b. Sâlih, Fesevî Muhammed b. Abdillâh b. el-Berkî, İbn Maîn ve kardeşi Ahmed b. Sa'd rivâyette bulunmuşlardır.⁸⁰²

Ebû Dâvûd, Ebû Hâtîm, el-İclî, Râmehurmuzî ve Zehebî gibi muhaddisler onun fâkih, sika, güvenilir, hadis bilgini ve hadis imamı olduğunu söylemişlerdir. Ebû Saîd b. Yunus onun 224/839 yılında vefat ettiğini belirtmiştir.⁸⁰³

Saîd b. Ebî Meryem'in bir hadis nüshası olduğu bilinmektedir. Bunu biz şu ifadelerden dolayı açıkça söyleyebiliriz. Ancak bu nüsha günümüze ulaşmamıştır.

نُسْخَةُ سَعِيدِ بْنِ أَبِي مَرْيَمَ عَنْ يَحْيَى بْنِ أَيُّوبَ جُزْءٌ كَبِيرٌ رَوَيْتَهُ عَنْ ابْنِ رَشِيقٍ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ حَمَّادٍ التَّجِيبِيِّ الْمَغْرُوفِ
بِابْنِ زُغْبَةَ عَنْهُ⁸⁰⁴

İbn Asâkir bu nüshadan İbn Habbûbî olarak bilenen Meâli b. Hibetüllâh b. Hasan ve Ebû Muhammed b. Hibetüllâh Ahmed b. Tâvus adlı hocalarından toplamda 16 tane metin iktibas etmiştir.⁸⁰⁵

3.2.10. Yahyâ b. Yahyâ el-Minkarî (226/840) ve Cüz Yahyâ b. Yahyâ

142/759 yılında Nîsâbur'da doğdu. Aslen Benî Temîm'e mensuptur. Benî Minkar'ın veya Benî Hanzale'nin mevlâsı olarak da zikredilmektedir. Tam adı Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Yahyâ b. Bekr (Bükeyr) et-Temîmî el-Minkarî en-Nîsâbûrî'dir. Hicaz, Mısır, Şam, Yemen ve Irak'a ilim yolcuğu yaptı. İlim yolculuğu esnasında Mu'temir b. Süleyman, Ziyâd b. Meymûn, Yezîd b. Mikdâm b. Şüreyh, Kesîr b. Süleym ed-Dabbî gibi tabiînlere ulaştı.

⁸⁰¹ Zehebî, *Siyerü A'lâmi'n-Nübelâ*, 10/327-328.

⁸⁰² Zehebî, *Siyerü A'lâmi'n-Nübelâ*, 10/328.

⁸⁰³ Zehebî, *Siyerü A'lâmi'n-Nübelâ*, 10/329.

⁸⁰⁴ Sadruddîn Ebû Tâhir es-Selefî Ahmed b. Muhammed İsfâhânî, *Meşihatü's-Şeyh Ebû Abdillâh er-Râzî*, sad. Hâtîm b. Ârif el-Avnî (Riyad: Dârü'l-Hicra, 1994), 112.

⁸⁰⁵ İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, 59/3.

Ancak Mu'temir b. Süleyman dışındakiler zayıf kabul edildiği için onlardan işittiği hadisleri rivâyet etmemiştir.⁸⁰⁶

Züheyr b. Muâviye, Mâlik b. Enes, Leys b. Sa'd, Süleymân b. Bilâl, İsrâil b. Yûnus es-Sebî, Nadr b. Şümeyl, Süleyman b. Bilâl, Hammâd b. Seleme, Hammâd b. Zeyd, Süfyân b. Uyeyne gibi hocalarından rivâyette bulunmuştur.⁸⁰⁷ Kendisinden hadis dinleyen ve rivâyette bulunanlar arasında hemen hemen bütün Kütüb-i Sitte müellifleri bulunmaktadır.

Yahyâ'dan hadis dinleyen ve rivâyette bulunan öğrencileri arasında Buhârî, ilk semâını kendisinden yapan Müslim, İshak b. Râhûye, Humeyd b. Zencûye, Muhammed b. Nasr el-Mervezî, Ahmed b. Seyyâr, Osman b. Saîd ed-Dârimî, Muhammed b. Yahyâ ez-Zühî ve oğlu Yahyâ b. Muhammed, Hamdân es-Sülemî, Muhammed b. Eslem, Muhammed b. Amr el-Cereşî, Ca'fer b. Muhammed et-Türk, Muhammed b. Abdüsselâm b. Beşşâr, İbrâhim b. Ali ez-Zühî, Dâvûd b. Hüseyin el-Beyhakî, Ali b. Hüseyin es-Saffâr ve diğerleri yer almaktadır.⁸⁰⁸

Yahyâ Mâlik'in *el-Muvatta* 'ını Mâlik'e bizzat okumuş. Ahmed b. Hanbel'e göre onun Mâlik'e kıraati başkalarının aynı hocadan semâ yoluyla aldıkları rivâyetlerden üstündür. Yahyâ el-Minkarî, *el-Muvatta* ' dersleri bittikten sonra tavırları itibariyle sahâbe ve tâbiîne benzetilen Mâlik'i kendisine örnek almak ve muhtemelen onun diğer derslerine de katılmak için bir süre daha Medine'de onun yanında kalmış.⁸⁰⁹

Yahyâ b. Yahyâ hakkında Ahmed b. Hanbel, İshak b. Râhûye, Muhammed b. Yahyâ ez-Zühî, Muhammed b. Eslem, İshak b. İbrâhim gibi âlimler övgü ifadeleri kullanmıştır.⁸¹⁰

Ahmed b. Hanbel Yahyâ'yı Horasan'da Abdullah b. Mübârek'ten sonraki en büyük âlim olarak nitelendirmiş ve onun gibi birisi çıkmadığını söylemiştir.⁸¹¹ İshâk b. Râhûye, Yahyâ b. Yahyâ gibi sika birisinden hadis yazmadığını belirtmiştir. Ebû Ahmed b. Ferrâ, imam ve İslâm'ın bir nuru olduğunu söylemiştir. Muhammed b. Ya'kûb hocalarının şu ifadesini dinlemiştir:

⁸⁰⁶ Zehebî, *Siyerü A'lâmi'n-Nübelâ*, 10/512; Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, 5/729; Halit Özkan, "Yahyâ b. Yahyâ el-Minkarî", *DİA*, (İstanbul: TDV Yay., 2013), 43/269;

⁸⁰⁷ Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, 5/729.

⁸⁰⁸ Zehebî, *Siyerü A'lâmi'n-Nübelâ*, 8/512.

⁸⁰⁹ Zehebî, *Siyerü A'lâmi'n-Nübelâ*, 8/513; Özkan, "Yahyâ b. Yahyâ el-Minkarî", 43/269.

⁸¹⁰ Mizzî, *Tehzibü'l-Kemâl*, 32/35-36; Özkan, "Yahyâ b. Yahyâ el-Minkarî", 43/270.

⁸¹¹ Hâlid er-Rabât, *el-Câmi' li Ulûmi'l-İmâm Ahmed*, thk. Tûrâs (Mısır: Dârü'l-Fellâh, 2009), 19/515.

لَوْ عَاشَ يَحْيَى بْنُ يَحْيَى سَتَتَيْنِ لَذَهَبَ حَدِيثُهُ فَإِنَّهُ إِذَا شَكَ فِي حَدِيثِ أَرْسَلَهُ هَذَا فِي بَدْءِ أَمْرِهِ ثُمَّ صَارَ إِذَا شَكَ فِي حَدِيثِ تَرَكَهُ ثُمَّ صَارَ يَضْرِبُ عَلَيْهِ مِنْ كِتَابِهِ

İki yıl daha yaşasaydı hadisleri yok olacaktı. Bir hadis hakkında şüphe ettiğinde onu mursel yapardı. Bu işin başında böyle idi. Ancak sonradan bir hadis ile ilgili şüpheyi düşştüğünde onu terkederdi sonra onu kitabından siliyordu.⁸¹² Hadisleri rivâyet ederken çoğu zaman şüpheyi düşştüğü için (الشَّكَّاءُ) çok şüpheyi düşşen lakabı verilmiştir.⁸¹³

Kaynaklarda Yahyâ b. Yahyâ'ya ait bir eser olduğu görölmektedir.

⁸¹⁴ وجزء فيه ثلاث أجزاء من حديث يحيى بن يحيى التميمي

وقرئ عليه أجزاء بحضوري منها جزء يحيى بن يحيى في ثلاثة أجزاء لطيفة⁸¹⁵

وقع لنا جزء كبير من حديث يحيى بن يحيى بإجازة عالية⁸¹⁶

Kendisinden 20.000 civarında hadis rivâyet edilmesi 8. yüzyılda ona ait büyük bir hadis cüzünün varlığının bilinmesi gibi hususlar hadislerinin iyi muhafaza edildiğini ve ihtiyatının gereksiz olmadığını göstermektedir.⁸¹⁷

İbn Asâkir *Hadîsu Yahyâ b. Yahyâ* adlı eserden 8 tane metni hocaları Ebû Abdillâh Muhammed b. el-Fadl el-Ferâvî ve Ebû Muhammed İsmâîl b. Ebi'l-Kâsım el-Kârî'den almıştır.⁸¹⁸

3.2.11. Ebû Nasr et-Temmâr (ö. 228/843) ve *Hadis Ebî Nasr et-Temmâr*'ı

Abdûlmelik b. Abdüaziz el-Kuşeyrî adını taşımaktadır. Aslen Nesâ'lı olup Ebî Müslim ed-Dâiye'nin öldürölmesinden sonra doğdu. Daha sonraları Bağdad'a yerleşmiş ve vefatına kadar orada kalmıştır.⁸¹⁹ Mâlik b. Enes, Saîd b. Abdülaziz, Ubeydullah b. Amr er-Rakkî ve Kevser b. Hakîm gibi muhaddislerden ders almıştır.⁸²⁰ Kendisinden rivâyette bulunanlar

⁸¹² Bu bir ta'dil ifadesidir. Hadiste sağlam ve adletli bir râvi için kullanılıyordu.

⁸¹³ Zehebî, *Siyerü A'lâmi'n-Nübelâ*, 8/513.

⁸¹⁴ Sem'ânî, *Tahbîr fî Mu'cemi'l-Kebîr*, thk. Munîra Nâcî Sâlim (Bağdad: Riâsatü Dîvânü'l-Evkâf, 1975), 1/95-96.

⁸¹⁵ Sem'ânî, *Muntehab min Mu'cemi Şuyûhi Sem'ânî*, thk. Muvafîk b. Abdillâh b. Abdülkâdir (Riyad: Dârü'l-Âlamü'l-Kütüb, 1996), 533.

⁸¹⁶ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 5/729.

⁸¹⁷ Özkan, "Yahyâ b. Yahyâ el-Minkarî", 43/270.

⁸¹⁸ ed-Da'canî, *Mevâridü İbn Asâkir fî Târîhi Dimaşk*, 2/733.

⁸¹⁹ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 18/356.

⁸²⁰ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, (Hindistan: Dâiratü'l-Ma'ârifî'n-Nizâmîyye, 1326), 6/406.

arasında Müslim b. Haccâc, Ebû Zûr'a ve Ebû Hâtım er-Raziler, Ahmed b. Ebî Heyseme ve Abdullah b. Muhammed el-Beğâvî gibi âlimler yer almaktadır.⁸²¹

Ebû Dâvûd, Ebû Hâtım ve Nesâî gibi muhaddisler onun sika olduğunu söylemişlerdir. İbn Hibbân *Sikât* adlı eserinde onu zikretmiştir.⁸²² Hatîb Bağdâdî kendisi için: “Ebû Nasr Kur'an hususunda imtihana tabi tutulup müspet cevap verenlerdendi” demiştir.⁸²³ Zehebî ise Ebû Nasr hakkında, aslında onun güvenilir biri olduğunu ancak işkence ve baskılardan korktuğu için içinden gelmese de mihne müspet cevap verdiğini belirtmiştir.⁸²⁴

Takva ve fazilet sahibi⁸²⁵ olan Ebû Nasr et-Temmâr'ın Müslim'in Sahîh'inde muttasıl senedle 2; Nesâî'nin Sünen'inde de muttasıl senedle 1 hadisi yer almaktadır.⁸²⁶ Onun hadis cüzü olduğu kaynaklarda geçmektedir. Zehebî Ebû Nasr'ın eseri hakkında şöyle der:⁸²⁷

وَقَدْ أَلَفَ الْبَغَوِيُّ جُزَّيْنِ مِمَّا عِنْدَهُ عَنْ أَبِي نَصْرِ التَّمَّارِ

İbn Asâkir bu eseri görmüş ve Ebî Bekr b. Mezrâkî adlı hocasından 23 tane rivâyette bulunmuştur.⁸²⁸

3.2.12. el-Ayşî (ö. 228/843) ve *Nüşa Ubeydullah b. Muhammed*'i

Tam adı Ebû Abdîrrahmân Ubeydullah b. Muhammed b. Hafs el-Kureşî el-Basrî'dir. 140/757-758 yılından sonra Basra'da doğduğu tahmin edilmektedir. Âişe bint Talha b. Ubeydullah'ın soyundan geldiği için İbn Âişe künyesi, ayrıca Ayşî veya Âişî nisbeleriyle anılmıştır. Teym kabilesinden olup Basra'nın soylu ailelerinden birine mensuptur. Bu sebeplerden dolayı kendisine Âişî ve Teymî gibi lakaplar takılmıştır. Hadis ve nesep âlimi olan ve güzel hitâbetiyle tanınan babası ile oğlu Abdurrahman da dönemin tanınmış iki edip ve şairiydi. Abdurrahman 217/832 yılında çıktığı bir yolculuktan sonra kayboldu ve bir daha

⁸²¹ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Medîneti's-Selâm*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf (Beyrut: Dârü'l-Garabî'l-İslâmiyye, 2001), 12/170

⁸²² Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 18/357.

⁸²³ Hatîb, *Târîhu Medîneti's-Selâm*, 12/170. وكان أبو نصر ممن امتحن في أمر القرآن فأجاب

⁸²⁴ Zehebî, *Siyerü A'lâmi'n-Nübelâ*, 10/573.

⁸²⁵ Alâeddin Mogoltây, *İkmâlü Tehzîbi'l-Kemâl*, thk. Âdil b. Usame ve Usâme b. İbrâhîm (B. y. el-Fârûkî'l-Hadîseti li'tibâ'a ve'n-Neşr, 2001), 8/324.

⁸²⁶ Ataullah Şahyar, “Bid'at Ehlinden Hadis Rivayeti Kapsamında Mihne Sürecinin Cerh ve Ta'dile Etkisi” *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (2013), 12/24, 41.

⁸²⁷ Zehebî, *Siyerü A'lâmi'n-Nübelâ*, 10/574.

⁸²⁸ İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, thk. Mustafa Abdülkâdir Atâ, (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1971), 25/140.

kendisinden haber alınamadı. İbn Âişe'nin tahsil için Bağdat'a gittiği, 219/834 yılında orada hadis dersleri verdiği kaydedilmektedir.⁸²⁹

İbn Âişe küçük yaşlarından beri ilimle uğraşmış ilk ilim tahsilini babasından almıştır. Daha sonraları Hammâd b. Seleme, Cüveyriye b. Esmâ, Ebû Avâne el-Vâsıtî, Süfyân b. Uyeyne, İbnü'l-Mübârek, Vüheyb b. Hâlid gibi âlimlerden hadis dinlemiştir. Kendisinden ise, Ebû Bekir el-Esrem, İbn Menî', Ebû Dâvûd es-Sicistânî, Ebû Hâtim er-Râzî, Ebû Zûr'a er-Râzî, Ya'kûb b. Şeybe, İbrâhim el-Harbî, İbn Ebû'd-Dünyâ ve Ahmed b. Hanbel gibi tanınmış kişiler hadis rivâyet etmişlerdir.⁸³⁰

İbrâhim el-Harbî'ye göre hadis alanında Yahyâ b. Maîn, Ahmed b. Hanbel ve İshak b. Râhûye'den üstündü. Ahmed b. Hanbel, Ebû Dâvûd, Ebû Hâtim er-Râzî ve İbn Hibbân'ın hadis rivâyetinde "sadûk" ve "sika" terimleriyle değerlendirmişlerdir. Ayrıca Ebû Dâvûd onu aynı zamanda dil âlimi ve eyyâmü'l-Arab'ı iyi bilen ve nesep ilminde otorite birisi olarak tanımlamıştır. İbn Âişe'nin rivâyetleri Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*'i ile Ebû Dâvûd, Tirmizî ve Nesâî'nin *es-Sünen* 'lerinde yer almaktadır.⁸³¹

İbn Âişe, sahabe soyundan olmasına rağmen bundan söz etmeyecek kadar mütevazı idi. Basra'nın en cömert insanı kabul edilirdi. Hatta cömertliği yüzünden muhtaç duruma düştüğü söylenir. Güzel ve fasih konuşan, hikmetli sözler söyleyen İbn Âişe, üstün ahlâkı ve meziyetleri sebebiyle halktan ve idarecilerden itibar görmüş, Hârûnürreşîd onu huzuruna kabul ederek takdir hislerini bildirmiştir.⁸³²

İbn Âişe 228/843 yılında Ramazan ayında Basra'da vefat etti. İbn Âişe'nin hadis nüshası olduğu rivâyet edilmektedir. Ancak bu eser günümüze ulaşmamıştır. Rivâyetlerde aşağıdaki ifadelerle geçmektedir.

نسخة ابن عائشة عبيد الله بن محمد بن حفص⁸³³

سَمِعْنَا نُسْخَةَ الْعَيْشِيِّ بِالْإِجَازَةِ، وَوَقَعَ لَنَا بِالْإِتِّصَالِ مِنْ عَوَالِيهِ⁸³⁴

⁸²⁹ Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf (Beyrut: Dârü'l-Garabi'l-İslâmiyye, 2002), 11/540; Sem'ânî, *Ensâb*, 9/426.

⁸³⁰ Zehebî, *Siyerü A'lâmi'n-Nübelâ*, 10/564.

⁸³¹ Zehebî, *Siyerü A'lâmi'n-Nübelâ*, 10/575.

⁸³² Hasan Elik, "İbn Âişe, Ubeydullah b. Muhammed", *DİA*, (İstanbul: TDV Yay., 1999), 19/299-300.

⁸³³ Rûdânî, *Sılatü'l-Halef*, 432.

⁸³⁴ Zehebî, *Siyerü A'lâmi'n-Nübelâ*, 10/575.

İbn Asâkir onun hadis nüshasından 13 tane metin iktibas etmiştir. Bu metinleri hocaları Ebü'r-Rabî' Süleymân b. Abdillâh el-Fergânî, Ebû Bekr b. Muhammed b. el-Hüseyn el-Mezraî ve Ebû Bekr b. Muhammed b. Abdülbâkî el-Ensârî'den rivâyet etmiştir.⁸³⁵

3.2.13. Nuaym b. el-Heysam (ö. 228/843) ve *Nüşa Nuaym b. el-Heysam*'ı

Tam adı Nuaym b. Heysam Ebû Muhammed el-Herevî'dir. Yahyâ b. Maîn onun Arap olduğunu söylemiştir. Bağdat'a yerleşmiş ve oranın âlimlerinden ilim tahsil etmiştir. Ebî Avvâne, Ferec b. Fadâle, Ca'fer b. Süleymân, Başar b. el-Mufaddal ve Bişr b. Hâris gibi muhaddislerden hadis dinledi. Kendisinden rivâyette bulunanlar arasında Hâtim b. Leys el-Cevherî, Ebû İbrâhim Ahmed b. Sa'd ez-Zahrî, Musâ b. Hârûn, Ahmed b. Ali el-Ebâr, Ahmed b. Hasan es-Sûfî ve Ebü'l-Kâsım el-Beğâvî gibi râvîler yer almaktadır.⁸³⁶

Yahyâ b. Maîn ve Dârakutnî onun sika ve saduk olduğunu söylemişlerdir. 228/843 yılında Şevvâl ayında vefat eden Nuyam'ın hadis nüshası olduğu rivâyet edilmektedir. Ayrıca Beğâvî ondan hadis yazdığını da söylemiştir.⁸³⁷

Kaynaklarda onun nüshası hakkında şu ifade geçmektedir.⁸³⁸ (وله نسخة مروية) İbn Asâkir *Târîhu Dımaşk*'ında bu nüshadan 12 tane metin iktibas etmiştir. Bu 12 metni hocaları Ebü'l-Kâsım es-Semarkandî, Ebû Abdillâh b. el-Bennâ, Ebü'l-Hasan b. Tevbe ve Süleymân b. Abdillâh b. Süleymân b. el-Farec'den almıştır.⁸³⁹

3.2.14. Muhammed b. Bekkâr b. Reyyân (ö. 238/853) ve *Hadis*'i

Tam adı Muhammed b. Bekkâr b. Reyyân er-Rusâfî'dir. Künyesi Ebû Abdillâh el-Bağdâdî'dir. Benî Hâşim'in mevlası olduğu da söylenmektedir. Abdilhamîd b. Behrâm, Ebî Ma'ser Nacîh, Fulayh b. Süleymân, Kays b. Rabî', el-Velîd b. Ebî Sevr, Sevvâr b. Mus'ab, İsmâil b. Zekeriya, İsmâil b. Ca'fer ve Abbâd b. Abbâd gibi âlimlerden hadis dinlemiştir.⁸⁴⁰

Kendisinden hadis dinleyenler arasında ise Müslim, Ebû Dâvûd, Ebû Zür'a, Ebû Hâtim, İbn Ebi'd-Dünyâ gibi büyük âlimler arasında Ahmed b. Hanbel'in oğlu Abdullah,

⁸³⁵ İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, 3/459.

⁸³⁶ Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, 15/418.

⁸³⁷ Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, 15/418.

⁸³⁸ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 5/715.

⁸³⁹ İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, 4/161.

⁸⁴⁰ Zehebî, *Siyerü A'lâmi'n-Nübelâ*, 11/112.

Hâmid b. Şuyab, Ebî Heyseme, Abdulcebbâr es-Sûfî, Musâ b. Hârûn ve Ebü'l-Kâsım el-Beğâvî gibi muhaddisler de yer almaktadır.⁸⁴¹ Sika ve saduk olarak anılan İbn Reyyân, Buhârî'ye göre 238/853 yılında vefat etmiştir. Buna ek olarak Beğâvî 238/853 yılında Rebî'ül-Âhir ayında vefat ettiğini söylemiştir. Zehebî de onun 93 sene yaşadığını belirtmiştir.⁸⁴²

İbn Reyyân'ın günümüze ulaşmayan bir yazılı hadis cüzü olduğu rivâyetlerde geçmektedir.

حديث أبي عبد الله محمد بن بكر ابن الريان⁸⁴³

İbn Asâkir iki hocasından bu hadisten 5 tane metin nakletmiştir. Bu metinlerin iki tanesini hocası İbn el-Bakşalân olarak bilinen Ali b. Ahmed b. el-Hasan b. Abdülbâkî el-Muvahhid Ebü'l-Hasan'dan almıştır. Diğer üç tanesini de hocası Ebü'l-Kâsım b. es-Semarkandî'den almıştır.⁸⁴⁴ (حدثنا محمد بن بكر بن ريان أبو عبد الله قراءة من كتابه) olarak tam şu metin geçmektedir.

3.2.15. Kuteybe b. Saîd (ö. 240/855) ve Hadis'i

149/766 veya 150'de doğdu. Adının Yahyâ veya Ali, Kuteybe ise onun lakabı olduğu söylenmiştir. Sakîf kabilesinin mevlâsı olup aslen Belh yakınlarındaki Bağlân köyünden olduğu için Belhî ve Bağlânî nisbeleriyle de anılmıştır.⁸⁴⁵

İlk gençlik yıllarında rey ve kıyas taraftarı olduğu söylenen Kuteybe'nin, gördüğü bir rüyanın hadis ilimleriyle uğraşması gerektiği şeklinde yorumlanması üzerine bu sahaya yöneldiği ifade edilmiş, bunun üzerine 172/788'de çıktığı seyahat sırasında Bağdat, Şam, Mısır, Mekke ve Medine gibi yerleri dolaşarak Leys b. Sa'd, İbn Lehîa, Ebû Avâne el-Vâsîtî, Mâlik b. Enes, Hammâd b. Zeyd ve Süfyân b. Uyeyne'den ve daha pek çok âlimden hadis almıştır. 216/831'de Bağdat'a gittiğinde kendisinden istifade eden Yahyâ b. Maîn ile Ahmed b. Hanbel'den başka Abdullah b. Zübeyr el-Humeydî, Nuaym b. Hammâd, Ali b. Medînî,

⁸⁴¹ Zehebî, *Siyerü A'lâmi'n-Nübelâ*, 11/112.

⁸⁴² A.g.e. a.y.

⁸⁴³ Rûdânî, *Sılatü'l-Halef*, 222.

⁸⁴⁴ İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, 9/303.

⁸⁴⁵ Zehebî, *Siyerü A'lâmi'n-Nübelâ*, 11/13-19.

Ebû Hayseme Züheyr b. Harb ve Ebû Bekir İbn Ebû Şeybe gibi âlimler de ondan hadis dinlemişlerdir.⁸⁴⁶

Rivâyetleri Kütüb-i Sitte’de yer alan Kuteybe b. Sa’îd’in Buhârî’nin *Sahîh*’inde muttasıl senedle 338, münkatı senedle 6; Müslim’in *Sahîh*’inde muttasıl senedle 735, münkatı senedle 1; Ebû Dâvûd’un *Sünen*’inde muttasıl senedle 190, münkatı senedle 12; Nesâî’nin *Sünen*’inde muttasıl senedle 711, münkatı senedle 22; Tirmizî’nin *Sünen*’inde muttasıl senedle 619, münkatı senedle 29; İbn Mâce’nin *Sünen*’inde ise muttasıl senedle 4 hadisi yer almaktadır. Ahmed b. Hanbel’in *Müsned*’inde Kuteybe b. Sa’îd’den muttasıl senedle rivâyet edilen 218, münkatı senedle 7 hadis bulunmaktadır.⁸⁴⁷

Muhaddisler tarafından sika ve saduk olarak değerlendirilen Kuteybe’nin memleketinde hadis ilminin yayılmasında büyük hizmeti geçmiş ve bir müddet Bağdat’ta kadılık yapmıştır. *el-Avâlî fi’l-Hadîs*, *Kitâbü’t-Tabakât* ve *Kitâbü’t-Tarih* adlı eserlerinin olduğu söylenmektedir.⁸⁴⁸ Zehebî, Kuteybe hakkında içinde seksen kadar âli isnâdla rivâyet edilmiş hadislerine de yer verdiği bir biyografi çalışması yaptığını söylemekte, İbn Hacer el-Askalânî de üzerinde hocaları ve talebeleriyle ilgili bazı özel işaret ve remizlerin bulunduğu bir kitabının varlığından söz etmektedir. Hadis münekkitleri tarafından güvenilir bir râvî olarak kabul edilen, şiir yazdığı ve oldukça zengin biri olduğu belirtilen Kuteybe b. Saîd Şâban 240/855’te Bağlân’da vefat etmiştir.⁸⁴⁹

المائة المنتقاء من حديث قتيبة بن سعيد⁸⁵⁰

وقرأت عليه جزءا فيه مائة حديث منتقاء من حديث قتيبة بن سعيد⁸⁵¹

Yukarıdaki ifadelere dayanarak onun bir hadis eseri olduğunu söylememiz mümkündür. Ancak bu eser günümüze ulaşmamıştır. Bu eserden İbn Asâkir 27 hadis metni iktibas etmiştir.⁸⁵²

⁸⁴⁶ Zehebî, *Siyerü A’lâmi’n-Nübelâ*, 11/14.

⁸⁴⁷ Şahyar, “Bid’at Ehlinde Hadis Rivayeti Kapsamında Mihne Sürecinin Cerh ve Ta’dile Etkisi”, 48.

⁸⁴⁸ [Türkistan Coğrafyasında Yetişen Ünlü Din Bilginleri | Türk Tarihi Araştırmaları \(Altayli.Net\)](http://www.altayli.net), 25.04.2021.

⁸⁴⁹ Zehebî, *Siyerü A’lâmi’n-Nübelâ*, 11/14-17.

⁸⁵⁰ Rûdânî, *Silatü’l-Halef*, 393.

⁸⁵¹ İbn Hacer, *Mu’cemü’l-Mufehris*, thk. Yusuf Abdürrahmân el-Maraşîlî, (Beyrut: Dârü’l-Ma’rife, 1992), 1/391.

⁸⁵² İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, 4/137-138.

3.2.16. Mahled b. Mâlik es-Selamsînî (ö. 242/857) ve Cüz'ü

Tam adı Mahled b. Mâlik b. Şeybân es-Selamsînî. Harrân'a yakın Selamsin adlı köyünden olduğu için Selamsînî ve Saksakî diye de nispet edilmiştir. Künyesi ise Ebû Muhammed el-Harrânî'dir.⁸⁵³

İsmâil b. Ayyâş, Attâf b. Hâlid, Ebî Hâlid el-Ahmar ve Miskîn b. Bükeyr gibilerden hadis dinlemiştir. Kendisinden rivâyette bulunanlar arasında ise Muhammed b. Yahyâ b. Kesîr el-Harrânî, Zekerîya es-Seczî, İsmâil et-Tirmizî ve Ca'fer el-Firyabî gibi âlimler yer almaktadır.⁸⁵⁴

Mahled b. Mâlik 242/857 yılında vefat etmiştir. Ebû Zûr'a er-Râzi ve İbn Hibbân sika ve şeyh olarak nitelendiren⁸⁵⁵ Mahled b. Mâlik'in hadis cüzü olduğu bilinmektedir. Ancak bu eseri günümüze ulaşmamıştır.⁸⁵⁶

سمعت [جزءاً من حديثه على أبي القاسم الشحامى عن أبي سعد الكنجرودي [٢]] عن الحاكم أبي أحمد الحافظ
[٣] عن أبي عروبة الحراني عنه، ومات مخلد بحران سنة اثنتين وأربعين ومائتين

İbn Asâkir kendi eserinde bu hadis cüzünden 7 tane metni hocası Ebû'l-Kâsım eş-Şahâmî'den nakletmiştir.⁸⁵⁷

3.2.17. Hişâm b. Ammâr b. Nusayr es-Sülemî ed-Dımaşkî (ö. 245/860) ve Fevâ'id'i

Hişâm b. Ammâr b. Nusayr es-Sülemî ed-Dımaşkî 153/770 yılında muhtemelen Dımaşk'ta doğmuştur. Hişâm'ın hayatı ve öğrenimi hakkında fazla bilgi yoktur. Ergenlik çağından itibaren ilme yönelen Hişâm'a babası büyük destek vermiş, evini satıp onu hacca göndererek İmam Mâlik ve başka âlimlerle görüşmesini sağlamıştır.⁸⁵⁸

Hişâm Mâlik b. Enes, Velîd b. Müslim, Müslim b. Hâlid ez-Zencî, İsmâil b. Ayyâş, Süfyân b. Uyeyne gibi âlimlerden hadis tahsil etmiştir. Kendisi de Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm, Ebû'l-Hasan el-Hulvânî, Ahfeş ed-Dımaşkî ve Ebû Ali İsmâil b. Huveyris'e kıraat öğretmiş; hocalarından Velîd b. Müslim ve Muhammed b. Şuayb ile Ebû Ubeyd Kâsım b.

⁸⁵³ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 10/76.

⁸⁵⁴ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 18/494.

⁸⁵⁵ İbn Hibbân, *Sikât*, 9/186; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 18/494.

⁸⁵⁶ Sem'ânî, *Ensâb*, 7/178.

⁸⁵⁷ İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, 45/143, 47/94, 63/240.

⁸⁵⁸ Zehebî, *Siyerü A'lâmi'n-Nübelâ*, 11/420.

Sellâm, Buhârî, Ebû Dâvûd, Nesâî, İbn Mâce, Ebû Hâtim er-Râzî, Ebû Zûr'a er-Râzî gibi âlimler kendisinden hadis rivâyet etmişlerdir. Kütüb-i Sitte'de onun rivâyet ettiği hadislerle yer verilmiştir.⁸⁵⁹

Bazı kaynaklarda “Dımaşk'ın hatibi, mukrîi, muhaddisi, fakihi” gibi ifadelerle tanıtılan Hişâm b. Ammâr uzun yıllar Dımaşk (Ümeyye) Camii'nde hatiplik yapmıştır.⁸⁶⁰ Fakat onun asıl şöhreti kıraat ve hadis alanında olmuştur. Dımaşk'ın kıraat üstadı olan hocası Eyyûb b. Temîm vefat edince kıraat konusunda imâmet, İbn Âmir kıraatinin diğer râvîsi İbn Zekvân'la kendisine intikal etmiş, İbn Zekvân daha çok kıraat ve zapt yönüyle tanınırken Hişâm fesahat, rivâyet ve ilimdeki üstünlüğü ile meşhur olmuştur. İbn Zekvân'ın ölümünden sonra ise İbn Âmir'in kıraati için herkes Hişâm'ın çevresinde toplanmıştır. Bu alandaki otoritesi sebebiyledir ki İbn Mücâhid'in (ö. 324/936) Kitâbü's-Seb'a'sından sonra yedi kıraat konusunda telif edilen ve imamların râvîlerini iki kişiyle sınırlayan eserlerin hemen hepsinde İbn Âmir'in kıraati için tercih edilen iki râvîden biri Hişâm b. Ammâr olmuştur.⁸⁶¹

Hişâm birçok muhaddis tarafından sika, saduk ve güvenilir birisi olarak değerlendirilmiştir.⁸⁶² Zehebî, Hişâm'ın çok sayıda hadis rivâyet ettiğini belirtmiş, Ebû Zûr'a er-Râzî de Hişâm'dan faydalanmayanların on bin hadisten mahrum kaldığını söylemiştir. Ebû'l-Hasan el-İclî Hişâm için “sadûk” demiş, bir başka vesileyle onun hakkında “sika” terimini kullandığı kaydedilmiştir. Yahyâ b. Maîn de Hişâm'ın sika olduğunu belirtmiştir. Nesâî ondan “lâ be'se bihi” (zararı yok) diye söz ederken Dârekutnî sadûk olduğuna işaret eder. Ebû Dâvûd ise Hişâm'ın 400'den fazla aslı olmayan hadis rivâyet ettiğini ileri sürmüştür. Hişâm ayrıca hadis rivâyetinden ücret aldığı için eleştirilmiş, hatta hadis metinlerinin sık veya seyrek yazılışına göre fiyat değiştirdiği iddia edilmiş, bu yüzden hadislerini rivâyet etmekten vazgeçenlerin bulunduğu söylenmiştir. Zehebî de muhtaç olmadığı halde onun bu şekilde davranmasını yadırgamıştır. Ebû Hâtim, Hişâm'ın önceleri yazılı metinden rivâyette bulunduğu halde yaşlandıktan sonra bunu terk ettiğini, kendisine verilen her şeyi araştırıp incelemeyen kabullendiğini zikretmektedir.⁸⁶³

Hişâm 30 Muharrem 245/859 tarihinde Dımaşk'ta vefat etti. Onun 244/858 veya 246 yılının Safer ayında vefat ettiği de söylenmektedir. Onun birkaç eseri mevcuttur. Hişâm b.

⁸⁵⁹ Zehebî, *Siyerü A'lâmi'n-Nübelâ*, 11/420-423.

⁸⁶⁰ Zehebî, *Siyerü A'lâmi'n-Nübelâ*, 11/420.

⁸⁶¹ Tayyar Altıkulaç, “Hişâm b. Ammâr”, *DİA*, (İstanbul: TDV Yay., 1998), 18/151.

⁸⁶² İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, thk. Muhammed Avvâme (Suriye: Dârü'r-Rüşd, 1986), 573.

⁸⁶³ Geniş bilgi için bk. Zehebî, *Siyerü A'lâmi'n-Nübelâ*, 11/423-435.

Ammâr'ın kaynaklarda zikredilen eserleri şunlardır: 1. *el-Meb'âs*, 2. *Fedâ'ilü'l-Kur'ân*, 3. *el-Fevâid*, 4. *Ehâdis*, 5. *Cüz fihî avâlî ehaâdisi Mâlik*.⁸⁶⁴ Bunun dışında hadis cüzlerinin olduğu da söylenmektedir.⁸⁶⁵

İbn Asâkir 5 eserinde ondan yararlanmıştır. Bu eserlerin içinden Fevâid adlı eseri günümüze ulaşmamıştır. Fuad Sezgin, İbn Hacer'in bu eserden iktibasta bulunduğuna işaret etmiştir.⁸⁶⁶ Tespit edebildiğimiz kadarıyla bu eserden İbn İbn Asâkir 160 hadis metni iktibas etmiştir.⁸⁶⁷ Bu metinleri hocaları Ebü'l-Hasan Ali b. Müslim es-Sülemî ve Ebü'l-Hasan Ali b. Zeyd b. Ali es-Sülemî tarikiyle rivâyet etmiştir.⁸⁶⁸

3.2.18. Seleme b. Şabîb (ö. 247/862) ve Cüz'ü

Seleme b. Şabîb Ebû Abdürrahmân el-Hicrî en-Nesâî, aslen Nesâlî olup sonra Mekke'ye yerleşmiştir. Yezîd b. Hârûn, Zeyd b. Hubâb, Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, Haccâc b. Muhammed, Abdürrazzâk, Hafs b. Abdürrahmân en-Neysâbü'rî, Muhammed b. Yûsuf el-Firyâbî ve Ebû Mugîra el-Helvânî gibi muhaddislerden hadis dinlemiştir. Kendisinden hadis dinleyenlerin arasında Müslim ve dört *Sünen* müellifi, Ebû Zür'a ve Ebû Hâtim er-Râzîler, Ahmed b. Hanbelin oğlu Abdullah rivâyette bulunmuşlardır. Bunun dışında Ali b. Ahmed b. Allân, Muhammed b. Hârûn er-Rüyânî, Hasan b. Dakke el-İsfahânî ve Hâtim b. Mahcûb yer almaktadır.⁸⁶⁹

Nesâî ve Ebû Hâtim gibi âlimler saduk ve güvenilir olduğunu söylemiştir. 247/862 yılında Mekke'de fevat etmiştir.⁸⁷⁰ İbn Şabîb'in hadis cüzü olduğu kaynaklarda görülmektedir. Ancak bu eseri günümüze ulaşmamıştır.⁸⁷¹ İbn Asâkir bu eseri görmüş ve 6 tane metin iktibas etmiştir. Ebü'l-Fadl Muhammed b. İsmâil el-Fadîlî, Abdürreşîd b. Abdülmun'im b. Abdülvâhid Ebü'l-Fath b. Ebî Ya'lâ, el-Maliîhî el-Kuttâb ve Halaf b. Atâ b. Ebî Âsım adlı hocalarından nakletmiştir.⁸⁷²

⁸⁶⁴ Altıkulaç, "Hişâm b. Ammâr", 18/151.

⁸⁶⁵ ed-Da'canî, *Mevâridü İbn Asâkir fî Tarîhi Dımaşk*, 2/784-785.

⁸⁶⁶ Altıkulaç, "Hişâm b. Ammâr", 18/151.

⁸⁶⁷ ed-Da'canî, *Mevâridü İbn Asâkir fî Tarîhi Dımaşk*, 2/787.

⁸⁶⁸ İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, 64/272.

⁸⁶⁹ Zehebî, *Siyerü A'lâmi'n-Nübelâ*, 9/576.

⁸⁷⁰ İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, 22/80.

⁸⁷¹ ed-Da'canî, *Mevâridü İbn Asâkir fî Tarîhi Dımaşk*, 2/789-790.

⁸⁷² İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, 27/246, 59/392,

3.2.19. Ahmed b. Sâlih et-Taberî el-Mısırî (ö. 248/862) ve Hadis'i

Tam ismi Ebû Ca'fer Ahmed b. Sâlih et-Taberî el-Mısırî'dir. 170 yılında Mısır'da doğmuştur. Babası Taberistanlı bir asker olduğu için İbnü't-Taberî diye de tanınır. Mısır'da doğdu. Hicaz, Yemen, Irak ve Suriye bölgelerinde hadis tahsil ettikten, kıraat ilmini de Verş ve Kalûn'dan öğrendikten sonra Mısır'a döndü ve ilmini orada yaymaya başladı. Muhaddis ve hâfız olduğu kadar kâri, fakih ve nahivci olarak da kabul edilir. İlelü'l-hadîs ve ihtilâfü'l-hadîs konularında mütehasstı. Özellikle Mısır ve Hicazlı hadis âlimleri kanalıyla gelen hadisleri çok iyi biliyordu.⁸⁷³

İbn Vehb, Sufyân b. Uyeyne, Abdurrazzâk, İbn Ebî Fudeyk, Anbasa b. Hâlid, Esed b. Musâ, Yahyâ b. Hassân, Yahyâ b. Muhammed el-Cârî, Ebî Nuyam, Affân ve Salama b. Ravh gibi şahıslardan hadis almıştır. Henüz kırk yaşına gelmeden hadis rivâyet etmeye başladı. Mısır merkez olmak üzere Bağdat, Şam, Antakya ve diğer birçok yerde ders verdi. Âdil olduğunu iki şahit ile ispat edenlere ve sakalı çıkmış bulunanlara hadis rivâyet ediyordu. Kendisinden hadis nakledenlerin arasında, Buhârî, Ebû Dâvûd, Ebû Zûr'a, Muhammed b. Yahyâ, Musâ b. Sehl, Muhammed b. Musennâ, Mahmûd b. Geylân ve Ebû İsmâil et-Tirmizî gibi muhaddisler yer almaktadır.⁸⁷⁴

Buhârî onun güvenilir bir muhaddis olduğunu ve kendisine yöneltilen tenkitlerin hiçbir delile dayanmadığını söylemiştir.⁸⁷⁵ Bütün kaynaklar İbnü't-Taberî'nin sika olduğu noktasında müttefiktir. Ancak kibirli oluşu, yegâne kusuru olarak zikredilir. Her ne kadar Nesâî onu cerhetmiş ise de bu cerh, Nesâî'yi meclisinden kovduğu için aralarındaki kırınglıktan ileri geldiğine hükmedilerek, itibar görmemiştir. İbn Maîn'in cerhi ise gerçekte ona değil, hadis uydurmakla mâruf olan Mekke şeyhi Ahmed b. Sâlih eş-Şemmûnî'ye (Şemmûmî) yöneliktir. Zira İbnü't-Taberî birçok konuda İbn Maîn seviyesinde görülmüş, hatta Mısır ve Hicazlılar'ın rivâyet ettiği hadisleri İbn Maîn'den daha iyi bildiği kabul edilmiştir. Ahmed b. Sâlih'in sağlam ve güvenilir bir muhaddis olduğunu gösteren bir husus da İbn Zebâle'den yüz bin kadar hadis yazdıktan sonra onun hadis uydurduğunu anlayınca bütün hadislerini terk etmesidir.⁸⁷⁶

⁸⁷³ Zehebî, *Siyerü A'lâmi'n-Nübelâ*, 9/518.

⁸⁷⁴ Zehebî, *Siyerü A'lâmi'n-Nübelâ*, 9/518.

⁸⁷⁵ Zehebî, *Siyerü A'lâmi'n-Nübelâ*, 9/519.

⁸⁷⁶ Sandıkçı, "Ahmed b. Sâlih et-Taberî", 2/132.

Kaynaklarda *Kitâbü's-Sahâbe* adlı bir eserinden bahsedilmektedir. Onun dışında daha bir hadis cüzünün olduğu bilinmektedir.⁸⁷⁷ (حديث احمد بن صالح المصري)

İbn Asâkir bu eseri görmüş ve bundan 17 tane metni hocası Ebü'l-Kâsım es-Semarkadî'den nakletmiştir.⁸⁷⁸

3.2.20. İbn Semüre (ö. 260/873) ve Cüz'ü

Muhammed b. İsmâil b. Samüre el-Ahmîsî'dir. Künyesi Ebû Ca'fer el-Kûfî es-Serrâc olarak da bilinmektedir. Ebû Bekr b. Ayyâş, Hafs b. Giyâs el-Muhâribî, Muhammed b. Fudayl, İbrâhim b. Uyeyne ve kardeşi Süfyan b. Uyeyne ve Yunus b. Bekîr gibi adamlardan rivâyette bulunmuştur.⁸⁷⁹

İbn Ebû Hâtim er-Râzî ve Nesâi saduk, sika ve zararı yok olarak nitelendirmişlerdir. İbn Hibbân ve İbn Hacer de onun sika olduğunu belirtmişlerdir.⁸⁸⁰ Sem'ânî ise İbn Semüre'nin hadis cüzü olduğunu söylemiştir.⁸⁸¹

جزء من حديث أبي جعفر محمد بن إسماعيل بن سمرّة الأحمسي

İbn Asâkir bu eserden 9 tane metni hocaları Ebû Hafs Ömer b. Muhammed el-Fargûlî ve Abdullah b. Mes'ûd b. Mansûr Ebû Saîd'den almıştır.⁸⁸²

3.2.21. Ömer b. Şebbe en-Nümeyrî (ö. 262/876) ve Hadis'i

Ebû Zeyd Ömer b. Şebbe en-Nümeyrî el-Basrî 173/789 Basra'da doğdu. Asıl adı Zeyd olan babasına Şebbe denilmesinin sebebi, annesinin çocukken ona söylediği ninnide “şebbe” (büyüyüp yiğit olmak) kelimesinin sık sık geçmesidir. Benî Nümeyr kabilesinin mevlâsı olan İbn Şebbe, ilk öğrenimini doğduğu yerde babasının ve Ebû Ubeyde Ma'mer b. Müsennâ,

⁸⁷⁷ İbn Hacer, *Mu'cemü'l-Muesses li'l-Mucemi'l-Mufefris*, thk. Yusuf Abdürrahmân el-Mara'salî (Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1992), 2/404.

⁸⁷⁸ İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, 1/389,

⁸⁷⁹ Ebû Muhammed b. Abdürrahmân b. Muhammed b. İdrîs b. el-Münzir et-Temîmî İbn Ebî Hâtim er-Râzî, *Cerh ve Ta'dil*, (Beyrut: Dârü İhyâ'i't-Türâsi'l-Arabiyye, 1952), 7/190.

⁸⁸⁰ İbn Hibbân, *Sikât*, 9/118; ed-Da'canî, *Mevâridü İbn Asâkir fî Tarihi Dımaşk*, 2/820-821.

⁸⁸¹ Sem'ânî, *el-Muntehab*, 957.

⁸⁸² İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, 57/28; 58/144.

Asmaî, Muhammed b. Beşşâr b. Bürd gibi âlimlerin yanında yaptı. Daha sonra Abadan ve Bağdat gibi şehirlere ilim yolculuğu yaptı ve Bağdat'a yerleşti.⁸⁸³

Abdülvehhâb es-Sekafî, Muhammed b. Ca'fer Gunder, Yahyâ b. Saîd el-Kattân, Ali b. Âsım, Yezîd b. Hârûn ve şeyhi Ebû Âsım en-Nebîl gibi birçok âlimden hadis aldı. Ayrıca başta fıkıh olmak üzere diğer dinî ilimlerle Arap dili ve edebiyatı tahsil etti; kıraatle de ilgilenip Cebele b. Mâlik'ten eğitim gördü. Ardından Sâmerrâ'ya yerleşti ve çeşitli konularda eser telifine başladı.⁸⁸⁴ Kendisinden hadis alanlar arasında İbn Mâce, İbn Ebû'd-Dünyâ, Ebû'l-Abbas es-Serrâc, Ebû Nuaym el-Cürcânî, Muhammed b. Ahmed el-Esrem, Harâitî, Ebû Avâne el-İsferâyînî, İbn Ebû Dâvûd, Muhammed b. Mahled gibi ünlü râvîler bulunmaktadır. Ayrıca birçok müellif onun eserlerinden faydalanmış ve özellikle şehir tarihi ve siyasî tarih konularında verdiği çeşitli bilgileri kitaplarında kullanmışlardır. Bunlardan Belâzürî *Ensâbü'l-eşraf*'ına İbn Şebbe'den otuz ayrı rivâyet almış, Taberî, daha çok Abbâsî Halifesi Mansûr'un dönemini yazarken onun *Ahbârü'l-Mansûr* adlı eserinden geniş iktibaslarla bulunmuş, Ebû'l-Ferec el-İsfahânî *el-Eğânî*'sinde, Yâkut el-Hamevî *Mu'cemü'l-büldân*'ında, Semhûdî *Vefâ'ü'l-vefâ*'sında, İbn Hacer *el-İsa be*'sinde ve İbn Asâkir *Târîhu Dimaşk*'ında 11 hadisi onun kitaplarından derledikleri çeşitli bilgileri zikretmişlerdir.⁸⁸⁵

Başta Yahyâ b. Maîn ve Dârekutnî olmak üzere İbn Şebbe'den bahseden hemen bütün cerh ve ta'dîl âlimleri, onun hadis ve ahbâr rivâyetinde sika bir şahsiyet ve rivâyetleri birbirine karıştırmayan güvenilir bir muhaddis olduğunda ittifak etmiştir. 212/827 yılında birçok muhaddis ve fakih gibi halku'l-Kur'ân konusunda İbn Şebbe de baskı ve işkenceye maruz kaldı ve "Kur'an Allah kelâmıdır, mahlûk değildir" şeklinde görüş bildirdiği için halifenin adamları tarafından kitapları parçalandı. Bunun üzerine evine kapanarak bir ay hiç kimseyle konuşmadı. Bu hadise dolayısıyla söylediği bir şiir kendisinin aynı zamanda iyi bir şair olduğunu göstermektedir. 24 veya 26 Cemâziyelâhir 262/876 tarihinde Sâmerrâ'da vefat etti; ölüm yılını 263/877 ve 264/878 olarak verenler de vardır.⁸⁸⁶

İbn Şebbe'nin birkaç eserinin olduğu bilinmektedir. Bunların çoğu günümüze ulaşmamıştır. İbnü'n-Nedîm, müellifin günümüze intikal etmeyen eserlerini şu isimlerle

⁸⁸³ Zehebî, *Siyerü A'lâmi'n-Nübelâ*, 12/369; Mustafa Fayda, "İbn Şebbe", *DİA*, (İstanbul: TDV Yay., 1999), 20/371.

⁸⁸⁴ Zehebî, *Siyerü A'lâmi'n-Nübelâ*, 12/369-370.

⁸⁸⁵ Fayda, "İbn Şebbe", 20/371-372.

⁸⁸⁶ Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, 11/208; Zehebî, *Siyerü A'lâmi'n-Nübelâ*, 12/369-370.

kaydetmektedir: *Kitâbü'l-Kûfe, Kitâbü'l-Basra, Kitâbü Mekke, Kitâbü Ümer'i'l-Kûfe, Kitâbü Ümerâ'i'l-Basra, Kitâbü Ümerâ'i'l-Medîne, Kitâbü Ümerâ'i Mekke, Kitâbü's-Sultân, Kitâbü Makteli Osmân, Kitâbü'l-Küttâb, Kitâbü's-Şi'r ve's-şu'arâ, Kitâbü'l-Egânî, Kitâbü't-Târîh, Ahbârü'l-Mansûr, Kitâbü Muhammed ve İbrâhim ibney Abdillâh b. Hasan, Kitâbü eş'âri's-şurât, Kitâbü'n-Neseb, Kitâbü Ahbâri Benî Nümejr, Kitâbü Mâyesta'cimü'n-nâs fîhi mine'l-Kur'ân, Kitâbü'l-isti'âne bi's-şi'r ve mâ câ'e fî'l-luğa, Kitâbü'l-istizâm li'n-nahv ve men kâne yelhunü mine'n-nahviyyîn.*⁸⁸⁷

Bunun dışında Zehebî bunların hemen hemen hepsini zikretmiş ve ek olarak şu ifadeyi de kullanmıştır. (وَقَدْ وَقَعَ لِي مِنْ عَالِي حَدِيثِ عُمَرَ بْنِ شَبَّةٍ) burada görüldüğü gibi İbn Şebbe'nin bir hadis cüzü olduğu da bilinmektedir.⁸⁸⁸ Bunun dışında aşağıdaki rivâyetler de bulunmaktadır.

حديث عمر بن شبّة⁸⁸⁹

Yukarıda bahsettiğimiz gibi İbn Asâkir bu eserden 11 hadisi hocası Ebi'l-Hasan b. Kays'tan almıştır.⁸⁹⁰

3.2.22. Ali b. Harb el-Mevsilî (ö. 265/879) ve Cüz'ü

Tam ismi Ali b. Harb b. Muhammed b. Ali b. Hayyân/Hibbâb b. Mâzin el-Gadûba Ebü'l-Hasan et-Tâi el-Mevsilî, 175/791 yılında Azerbaycan'da doğdu. Musul'da büyüdü.⁸⁹¹ İlim yolculuğu için Hicaz, Bağdat, Kûfe ve Basra'ya gitmiştir. el-Mu'âfi b. İmrân'ı görmüş ama kendisinden hadis almamıştır.⁸⁹²

Sufyân b. Uyeyne, Hafs b. Giyâs, Abdullah b. İdrîs, Ebû Muâviye, Abdürrahmân b. Muhammed el-Muhâribî, Muhammed b. Bişr, Muhammed b. Fudayl, Vekî' b. Cerrâh, Yahyâ b. Yamân, Abdullah b. Nümejr, Zeyd b. Hubâb, Amr b. Abülcebbâr, el-Kâsım b. Yezîd el-Carmiî, Yezîd b. Hârûn, Vehb b. Cerîr, Enes b. İyâz el-Leysi ve Ya'lâ b. Ubeyd gibi âlimlerden hadis dinlemiştir. Kendisinden rivâyette bulunanlar arasında ise, Nesâî, Yahyâ b. Sâ'id, Muhammed b. Mahled, Ahmed b. İbrâhim el-Baladî, Yûsuf b. Ya'kûb el-

⁸⁸⁷ İbn Nedîm, *el-Fihrist*, thk. İbrahim Ramazan (Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1997), 142.

⁸⁸⁸ Zehebî, *Siyerü A'lâmi'n-Nübelâ*, 12/371-372.

⁸⁸⁹ Rûdânî, *Silatü'l-Halef*, 225.

⁸⁹⁰ İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, 2/187; 42/274.

⁸⁹¹ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 6/371.

⁸⁹² Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, 13/363.

Ezrak, İbn Ebî Hâtim, Ebû Avvâne, Ahmed b. Süleymân el-Abbâdânî ve Ali b. İshâk yer almaktadır.⁸⁹³

Edib, şâir, Arap nesebini iyi bilen ve kitap tasnif eden Ali b. Harb'ı muhaddisler âlim, saduk, sika olarak nitelendirmişlerdir.⁸⁹⁴ 265/879 yılında vefat eden⁸⁹⁵ Ali b. Harb'ın hadis cüzleri olduğu kaynaklarda geçmektedir. (والجزء الثاني من حديث علي بن حرب)⁸⁹⁶

الجزء الأول من حديث علي بن حرب الطائي 897

İbn Asâkir bu eserin Ahmed b. Süleymân el-Abbâdânî rivâyeti ile gelen ve günümüze ulaşmayan eseri görmüş ve bu eserden 6 tane metin iktibas etmiştir. Hocaları, Âmir b. Ebû Muhammed, Kâfur b. Abdullah Ebû'l-Hasan el-Leysî, Sa'd b. Abdullah er-Rûmî ve Ömer b. Ahmed b. el-Hüseyn b. Ahmed Ebû'l-Hafs el-Varrâk el-Hamazânî adlı hocalarının rivâyetleriyle nakletmiştir. Bu rivâyetleri birleştirmiştir.⁸⁹⁸

3.2.23. İbn Abdülhakem (ö. 268/882) ve Cüz'ü

Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Abdilhakem b. A'yen el-Mâlikî 182/799 tarihinde doğdu.⁸⁹⁹ İmam Mâlik'in talebesi olan babasının yanı sıra Mâlik'in önde gelen diğer öğrencileri Eşheb el-Kaysî, İbn Vehb ve İbnü'l-Kâsım'dan fıkıh okudu. On yedi yaşlarında iken, Mısır'a gelen İmam Şâfiî'nin derslerine katıldı. Fıkıha karşı olan alâkası ve zekâsının parlaklığı sebebiyle Şâfiî'nin takdirini kazandı ve uzun bir süre onun derslerine devam etti. Hocasının hastalığı esnasında ders halkasının idaresi konusunda Büveytî ile aralarında tartışma çıktığı, İmam Şâfiî kendi yerine Büveytî'yi tayin edince meclisini terkederek *er-Red 'ale's-Şâfi'i fî mâ hâlefe fîhi'l-Kitâb* ve *'s-Sünne* adında bir eser kaleme aldığı söylenmektedir.⁹⁰⁰ Ancak İbn Abdülhakem'in böyle bir sebeple kitap yazdığı iddiası ihtiyatlı karşılanmalıdır. Şâfiî'nin, yerine İbn Abdülhakem'i tayin etmeyeşine o sırada henüz yirmi iki yaşlarında bir genç oluşu sebep gösterilebileceği gibi onun esasen Mâlikî fıkıh tahsil etmiş olması ve öncelikle bu mezhebe bağlı bulunmasının bunda etkili olduğu da

⁸⁹³ Zehebî, *Siyerü A'lâmi'n-Nübelâ*, 12/252.

⁸⁹⁴ Zehebî, *Siyerü A'lâmi'n-Nübelâ*, 12/252-253.

⁸⁹⁵ Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, 13/363.

⁸⁹⁶ İbn Hacer, *Mu'cemü'l-Muesses*, 1/360.

⁸⁹⁷ İbn Hacer, *Mu'cemü'l-Mufehris*, 266.

⁸⁹⁸ ed-Da'canî, *Mevâridü İbn Asâkir fî Târîhi Dımaşk*, 2/830.

⁸⁹⁹ Zehebî, *Siyerü A'lâmi'n-Nübelâ*, 12/497.

⁹⁰⁰ Zehebî, *Siyerü A'lâmi'n-Nübelâ*, 12/498-499.

düşünülebilir.⁹⁰¹ Kıraat ilmiyle de uğraşmış olan İbn Abdülhakem kıraatı İmam Şâfiiden almıştır. Kendisinden ise Ahmed b. Mes'ûd ez-Zübeyrî, Muhammed b. Ahmed b. Hamdân, İbn Cerîr et-Taberî ve Muhammed b. Süleyman b. Mahbûb gibi âlimler kıraat dersi almışlardır.⁹⁰²

Yukarıda zikrettiğimiz hocalarının dışında, Ebî Damra el-Leysî, İbn Ebî Fudeyk, İbnü'l-Mâcişûn, Bişr b. Bekr, Eşheb b. Abdilazîz, Eyyûb b. Süveyd, Şuayb b. Leys, Yahyâ b. Sellâm, Ka'nebî, Abdullah b. Nâfi' es-Sâîğ Ebî Abdürrahmân el-Mukrî ve İshâk b. Furât gibi hadis âlimlerinden de hadis dinlemiştir. Kendisinden hadis dinleyenler arasında Nesâî, İbn Huzeyme, İbnü'l-Mevvâz, Ebû Ca'fer et-Tahâvî, Ebû Hâtim er-Râzî, Abdurrahman b. Ebû Hâtim er-Râzî, Ebû Bekir İbn Ziyâd en-Nîsâbûrî, Muhammed b. Nasr el-Mervezî, Ebû Ca'fer et-Taberî, İbn Sâ'id, Amr b. Osman el-Mekkî, Ali b. Ahmed Allân ve Abdürrahmân b. Ebî Hâtim gibi âlimler rivâyette bulunanlar arasında yer almaktadır.⁹⁰³

İbn Abdülhakem, yaşadığı dönemde Müzenî ile birlikte Mısır'ın önde gelen iki büyük âliminden biri olarak kabul edilmiştir. Bazı âlimler kendisini Sahnûn ile mukayese ederek ondan daha bilgili olduğunu belirtirler. İbn Abdülhakem, döneminin ilim muhitlerinde saygın bir yer edinmiş, İslâm dünyasının değişik bölgelerinden gelen birçok âlim kendisinden faydalanmıştır. İbn Huzeyme, "*Fukaha içerisinde sahâbî ve tâbiilerin görüşlerini ondan daha iyi bilen birini görmedim*" derken Muhammed b. Futays, "*Yolculuğum sırasında 200 kadar âlimle görüştüm, içlerinde Muhammed b. Abdülhakem gibisine rastlamadım*" sözüyle takdirini belirtmiştir. Nesâî ise onda bir zarar yok demiştir.⁹⁰⁴

İbn Abdülhakem'in İmam Mâlik'in önde gelen talebelerinden ders alması ve ayrıca İmam Şâfiî'nin derslerine devam edip iltifatına nâil olması, her iki mezhep imamının görüşleri konusunda bilgi sahibi olmasına imkân sağlamıştır. Biyografisinin hem Mâlikî hem Şâfiî tabakât kitaplarında yer alması da bu sebeptendir. Her ne kadar delilini güçlü bulduğu konularda İmam Şâfiî'nin görüşlerini tercih etmişse de genellikle İmam Mâlik'in görüşlerine bağlı kalmış, bundan dolayı görüşlerine daha çok Mâlikî literatüründe yer verilmiştir. Nitekim Şâfiî fakihi ve tabakât müellifi Sübkî, İbn Abdülhakem'in Şâfiî'nin mezhebinden ayrılmış bir Mâlikî olduğunu, bununla birlikte biyografisini Ebû Âsım el-Abbâdî ve İbnü's-Salâh'a uyararak eserine aldığını, bunların da Şâfiî fakihlerinin İmam

⁹⁰¹ Subkî, *Tabakât*, 2/67-71..

⁹⁰² Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-Medârik*, nşr. Abdülkâdir es-Sehravî, (Rabat: by. 1982), 4/160.

⁹⁰³ Zehebî, *Siyerü A'lâmi'n-Nübelâ*, 12/497.

⁹⁰⁴ Zehebî, *Siyerü A'lâmi'n-Nübelâ*, 12/498.

Şâfiî'nin bazı görüşlerini onun aracılığıyla nakletmeleri sebebiyle bunu yaptıklarını belirtir.⁹⁰⁵

Kâdî İyâz, İbn Abdülhakem'in Şâfiî'den sonra ders halkasının başına getirilmemesine gücenerek bu mezhepten ayrıldığına dair bazı Şâfiî kaynaklarında yer alan bilginin bir esasa dayanmadığını, İbn Abdülhakem'in aslında Mâlikî fikhî tahsil ettiğini ve bu mezhebe mensup olduğunu, ayrıca Şâfiî'den de faydalandığını kaydeder.⁹⁰⁶ İbn Abdülhakem 268/882 yılında Kahire'de vefat etti ve babasının yanına defnedildi. Başka rivâyete göre 269/882-883 vefat ettiğini de söylemişlerdir.⁹⁰⁷

İbn Abdülhakem'in kaynaklarda birkaç eserinin olduğuna delalet eden rivâyetler bulunmaktadır. Onların bazıları şunlardır: *er-Red 'ale 'ş-Şâfiî fîmâ hâlefe fîhi 'l-Kitâb* ve *'s-Sünne, Ahkâmü 'l-Kur'ân*, *er-Red 'alâ fukahâ 'i ehli 'l-'Irâk*, *Edeb (Âdâb)ü 'l-Kudât*, *el-Vesâ'ik* ve *'ş-şurût*, *el-Müvelledât*, *er-Rücû' 'ani 'ş-şehâde (şehâdât)*, *ed-Da'vâ* ve *'l-beyyinât*, *es-Sebk* ve *'r-remy*, *İhtîsârü kütübi Eşheb*, *er-Red 'alâ Bişr el-Merîsî*, *en-Nücûm*, *Kefâlet*, *Kitâbü 'l-Mücâlese*, *Ziyâdetü hilâfi 'ş-Şâfi'î*, *Ebî Hanîfe fî 'l-Muhtasari 's-sağîr li-Abdillâh b. Abdilhakem* ve *Cüz'ü İbn Abdülhkem*.⁹⁰⁸

İbn Asâkir *Cüz'ü İbn Abdülhkem* adlı eserinden *Târîhu Dımaşk*'ında 18 rivayeti hocaları Ebû Bekr Şirâvî, Ebû Bekr Muhammed b. Abdillâh b. Ahmed b. Habîb el-Âmirî ve Ebû Mansûr b. Abdillâh el-Hissî'nin aracılığıyla iktibas etmiştir.⁹⁰⁹ Bu eserin günümüze ulaşmış ulaşmadığı bilinmemektedir.⁹¹⁰

3.2.24. Bekkâr b. Kuteybe el-Basrî (ö. 270/884) ve Cüz'ü

Ebû Bekre Bekkâr b. Kuteybe b. Esed es-Sekafî el-Bekrâvî el-Basrî 182//798 Basra'da doğdu. Sahâbî Ebû Bekre es-Sekafî'nin torunlarından olduğu için Bekrâvî nisbesiyle anılır.⁹¹¹

⁹⁰⁵ Subkî, *Tabakât*, 2/68-69.

⁹⁰⁶ Kâdî İyâz, *Tertîbü 'l-medârik ve Takrîbü 'l-Mesâlik*, thk. Abdülkâdir es-Sehrâvî (Mağrib: Matba'atü Fidâla, 1970), 4/160.

⁹⁰⁷ Subkî, *Tabakât*, 2/69.

⁹⁰⁸ Kâdî İyâz, *Tertîbü 'l-medârik*, 4/159-160; ed-Da'canî, *Mevâridü İbn Asâkir fî Târîhi Dımaşk*, 2/836.

⁹⁰⁹ İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, 53/354-355.

⁹¹⁰ ed-Da'canî, *Mevâridü İbn Asâkir fî Târîhi Dımaşk*, 2/836.

⁹¹¹ İbn Mulkin Siracüddin Ebû Hafs Ömer b. Ali b. Ahmed eş-Şâfiî, *Tabakâtü 'l-Evliyâ*, thk. Nüreddin Şerîbe (Kahire: Mektebetü 'l-Hânaciyye, 1994), 119.

Ebû Yûsuf'un talebelerinden Hilâl b. Yahyâ'dan (Hilâlû'r-re'y) fıkıh okudu. Bundan dolayı Hanefî olarak bilinmektedir. Bundan yanı sıra, Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, Yezîd b. Hârûn, Ravh b. Ubâde, Vehb b. Cerîr ve Saîd b. Âmir gibi o zamanın ünlü muhaddislerinden hadis rivâyet etmiştir. Kendisinden de başta Ebû Ca'fer et-Tahâvî olmak üzere Ebû Avvâne el-İsferâyînî, İbn Huzeyme, İbn Ziyâd en-Nîsâbü'rî, Muhammed b. Museyyeb, Ahmed b. Süleymân b. Hezlem, Muhammed b. Ebî Hüzeyfe ve İbn Ebû Hâtım gibi Mısır ve Dimaşk'taki birçok âlim ders okudu ve rivâyette bulunmuşlardır.⁹¹²

Halife Mütevekkil-Alellah tarafından 246/860'da Mısır kadılığına tayin edilen Bekkâr b. Kuteybe, Mısır Valisi Ahmed b. Tulun'un Muvaffak b. Mütevekkil'i veliahtlıktan azletme isteğini kabul etmeyince hapse atıldı. Ancak İbn Tolun'un onu kadılıktan azil yetkisi bulunmadığından resmen bu makamda kalmaya devam etti. Onun yerine Muhammed b. Şâzân el-Cevherî kadılık görevini yürüttü. İlim, takvâ ve adaletiyle tanınan Bekkâr'ın hapse girmesiyle onun hadis derslerinden mahrum kalanlar, önceleri Bekkâr'a son derece saygı gösteren ve ders halkasına katılan İbn Tolun'a başvurarak onun bu derslerini sürdürmesi için izin istediler. Bekkâr verilen müsaade üzerine hapishanede özel bir yerde hadis okuttu. Fakat İbn Tolun'un ölümüne kadar hapiste kaldı. Hapisten çıktıktan kırk gün sonra da 270/884 vefat etti. Kahire'de Karâfe Kabristanı'ndaki mezarı ziyaretgâhtır.⁹¹³

İbn Kuteybe'nin birkaç eserinin olduğu kaynaklarda zikredilmektedir. Sırasıyla şunlardır: *Kitâbü'l-Mehâdir* ve *'s-sicillât*, *Kitâbü'ş-Şürût*, *Kitâbü'l-Vesâ'ik* ve *'l-'uhûd* bunların dışında birkaç hadis cüzleri ve Ebû Hanîfe'yi tenkit ettiği konularda İmam Şâfi'ye yazdığı reddiye.⁹¹⁴ Bazı kaynaklarda hadis cüzü olarak değil, nüsha olarak geçmektedir.

نسخة بكار بن قتيبة⁹¹⁵

İbn Asâkir hadis cüzünü görmüş ve ondan 6 tane metin iktibas etmiştir. Hocaları Ebû Muhammed b. Hibetullah b. Ahmed el-Ekfânî ve Ebû'l-Meâlî Sa'leb b. Ca'fer es-Serrâc'ın rivâyetiyle nakletmiştir. İbn Asâkir hocalarının rivâyetlerini birleştirerek vermiştir.⁹¹⁶

⁹¹² Zehebî, *Siyerü A'lâmi'n-Nübelâ*, 12/599.

⁹¹³ Zehebî, *Siyerü A'lâmi'n-Nübelâ*, 12/602-603.

⁹¹⁴ Orhan Çeker, "Bekkâr b. Kuteybe", *DİA*, (İstanbul: TDV Yay., 1992), 5/365.

⁹¹⁵ Rûdânî, *Sılatü'l-Halef*, 432.

⁹¹⁶ İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, 25/411; 44/250.

أخبرنا أبو محمد بن الأكفاني وأبو المعالي ثعلب بن جعفر قالا أنا عبد الدائم بن الحسن أنا عبد الوهاب الكلابي

أنا أبو العباس عبد الله بن عتاب بن الزفطي نا بكار بن قتيبة

3.2.25. Muhammed b. Hammâd er-Razi (ö. 271/885) ve Cüz'ü

Tam adı Muhammed b. Hammâd Ebû Abdillâh er-Râzî et-Tahrânî'dir. Sika, imam, muhaddis ve er-rihhâl gibi lakapları vardır. Abdürrazzâk, Ubeydullah b. Musâ, Ebû Âsım en-Nebîl, Ubeydullah b. Abdülmecîd el-Hanefî ve Ebu Nuaym gibi zamanın ilim adamlarından hadis dinlemiştir. Kendisinden hadis rivâyet edenler arasında ise, İbn Mâce, Ebû İshâk b. Ebî Sâbit, Abdürrahmân b. Ebî Hâtım ve Ubeydullah b. Ali gibi şahıslar yer almaktadır.⁹¹⁷

Dârakutnî, İbn Adiy gibi büyük muhaddisler sika olarak nitelendirmiş⁹¹⁸ olan Muhammed b. Hammad'ın hadis adlı eseri olup, ama günümüze ulaşmamıştır.⁹¹⁹

الجزء الثاني من حديث محمد بن حماد الطهراني⁹²⁰

İbn Asâkir *Târîhu Dimaşk* adlı eserinde bu eserden 15 tane metin iktibas etmiştir. Bu metinleri hocaları Ebü'l-Hasan Ali b. Müslim es-Sülemî ve Ebü'l-Hasan b. Kays'tan rivâyet etmiştir.⁹²¹

3.2.26. Ebû Ubeyde Ma'mer b. el-Müsennâ (ö. 209/824) ve Garîbü'l-Hadis'i

Ebû Ubeyde Ma'mer b. el-Müsennâ et-Teymî el-Basrî 110/728 yılında Basra'da doğmuştur. Kureyş'in Teym koluna nisbeti bu kabilenin azatlılarından (mevâlî) olması dolayısıyla dır.⁹²² Babası veya dedesinin, el-Cezîre'deki Rakka yakınlarında yahut İran'daki Şirvan civarında bulunan Bâcervân köyünden Yahudi asıllı bir aileye mensup olduğu kaydedilmektedir.⁹²³

Halef el-Ahmer, Ebû Zeyd el-Ensârî ve Asmaî'den, ayrıca Ebû Amr b. Alâî, İsa b. Ömer es-Sekafî, Yûnus b. Habîb, Ahfeş el-Ekber, Hişam b. Urve ve Rûbete b. el-Accâc gibi

⁹¹⁷ Zehebî, *Siyerü A'lâmi'n-Nübelâ*, 12/628.

⁹¹⁸ Zehebî, *Siyerü A'lâmi'n-Nübelâ*, 12/629.

⁹¹⁹ ed-Da'canî, *Mevâridü İbn Asâkir fî Tarîhi Dimaşk*, 2/842.

⁹²⁰ İbn Hacer, *Mu'cemü'l-Mufehris*, 316.

⁹²¹ İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, 7/386; 30/287; 59/407.

⁹²² Zehebî, *Siyerü A'lâmi'n-Nübelâ*, 9/445.

⁹²³ Süleyman Tülücü, "Ma'mer b. Müsennâ", *DİA*, (Ankara: TDV Yay., 2003), 27/551.

Basra mektebinin öncü âlimlerinden hadis dinlemiştir. Kendisinden rivâyette bulunanlar arasında ise, Ali b. el-Medîni, Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm, Ebû Ömer el-Cermî, İbn Sellâm el-Cumahî, İbn Şebbe, İbnü's-Sikkî, İshak el-Mevsîlî, Ebû Osman el-Mâzinî, Ali b. Mugîre el-Esrem, Ebû Hâtım es-Sicistânî, şair Ebû Nüvâs gibi âlimler yer almaktadır.⁹²⁴

Ma'mer b. Müsennâ hakkında âlimler övgüler söylemişlerdir. Yahyâ b. Maîn onda bir zarar yok demiştir. Câhiz, “*Yeryüzünde ilimleri Ma'mer'den daha iyi bilen ne bir Hâricî ne de bir Cemâî (Sünnî) vardır*” ifadesiyle onun Araplar arasında bilinen ilimlerdeki seviyesini belirtmiştir. Müberred'e göre de Ma'mer şiir, garîb kelimeler, ahbâr ve nesep sahasında seçkin bir âlimdir. Bununla beraber onun bir tek mısraı bile gramer hatası yapmadan okuyamayacağını iddia eden birçok hasmı vardı. Ma'mer garîb lugatlar, şiir ve nahivle en güçlü olduğu eyyâmü'l-Arab, ensâb ve ahbâr alanlarında yoğunlaşmış ve Câhiliye devrine ve İslâmiyet'in ilk iki asrına ait eyyâm ve ahbârın büyük bir kısmı onun çalışmaları sayesinde intikal etmiştir. Bu alanlarda derin bilgiye sahip olmasında diğer faktörlerin yanında çöle ve bedevîlere yakın bir yer sayılan Basralı oluşunun da rolü vardır. Arap edebiyatı ve kültür tarihinin en önemli kaynaklarından olan Kitâbü'l-Eğânî'nin temel kaynağını Ma'mer'den yapılan nakiller oluşturur. Taberî ve İbnü'l-Esîr gibi tarihçiler zikrettikleri olayların birçoğunda ona dayanmışlardır. Garîbü'l-hadîse dair ilk eser de Ma'mer tarafından yazılmıştır.⁹²⁵

Kaynaklarda onun birkaç eserinin olduğu bilinmektedir. Onların bazıları şunlardır: *Mecâzü'l-Kur'ân*, *Gârîbü'l-Hadîs*, *Maktali Osmân*, *Ahbârü'l-Haccâc*,⁹²⁶ *Kitâbü'l-Hayl*, *Nekâ'izü Cerîr* ve *'l-Ferezdak*, *Kitâbü'l-'Akaka* ve *'l-Berere*, *Tesmiyetü ezvâci'n-Nebî* ve *evlâdih*, *Kitâbü Eyyâmi'l-'Arab* kable'l-İslâm, *Kitâbü'd-Dîbâc*, *Kitâbü Fe'ale* ve *ef'ale*, *Kitâbü'd-Devâhî*, *Kitâbü'l-Fark*, *Kitâbü Mekâtîli'l-Fürsân*, *Kitâbü I'râbi'l-Kur'ân*, *Kitâbü'l-Enbâz* ve *el-Muhâdarât* ve *'l-muhâverât*.⁹²⁷

Zikredilen ve ilk Garîbü'l-Hadis eseri olarak bilenen İbn Müsennâ'nın bu eseri günümüze ulaşmamıştır. Ancak kaynaklarda geçmektedir.

⁹²⁴ Zehebî, *Siyerü A'lâmi'n-Nübelâ*, 9/445-446.

⁹²⁵ Zehebî, *Siyerü A'lâmi'n-Nübelâ*, 9/446.

⁹²⁶ Zehebî, *Siyerü A'lâmi'n-Nübelâ*, 9/447.

⁹²⁷ Tülücü, “Ma'mer b. Müsennâ”, 27/552.

İbn Asâkir bu eseri görmüş ve ondan 15 rivayet iktibas etmiştir. Bu metinleri hocası Ebû Bekr Muhammed b. Abdülbâkî el-Ensârî'den almıştır.⁹²⁹

3.2.27. Muhammed b. İsa b. Sümei' (ö. 259/873) ve *Tabakât*'ı

Tam adı Muhammed b. İsa b. Sümei' Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. İbrâhim ed-Dımaşkî'dir. İmam, muhaddis, hâfız ve mutkin gibi lakapları da vardır. İsmâil b. Ebî Uveys, Yahyâ b. Abdillâh b. Bukeyr, Ebû Ca'fer en-Nüfeylî ve Safvân b. Salih gibi adamlardan hadis dinlemiştir. Kendisinden hadis rivâyet edenler arasında, Ebû Hâtım, Ebû Zûr'a ed-Dımaşkî ve İbn Havsâ gibi muhaddisler yer almaktadır.⁹³⁰

Ebû Hâtım saduk olarak değerlendirmiş olan İbn Sümei' 259/873 yılında Cumazî'l-Ahîr ayında Dımaşk'ta vefat etmiştir.⁹³¹ Onun *Tabakât* adlı eserinin olduğu kaynaklarda geçmektedir. Ancak bu eser günümüze ulaşmamıştır.

Zehebî İbn Sümei'yi tanıtırken şu ifadeyi kullanmıştır.⁹³² (مُؤَلَّفُ كِتَابِ (الطَّبَقَاتِ) Bu ifade bizim için çok aydınlatıcıdır. Bazı kaynaklarda ise onun bu eseri tabakât değil târîh olduğunu söylenmektedir. (ذَكَرَهُ ابْنُ سَمِيعٍ فِي تَارِيخِهِ) ifadesi geçmektedir.⁹³³ Burada biz iki şeyi söylememiz mümkündür, birincisi iki eseri de olmuştur. İkincisi ise isimleri karışmıştır. Bu konuda İbn Asâkir ufuk açıcı bir açıklama yapmıştır.⁹³⁴

ذَكَرَ ذَلِكَ مُحَمَّدُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ بْنِ سَمِيعٍ فِي تَارِيخِهِ قَالَ ابْنُ عَسَاكِرَ كَذَا قَالَ وَهُوَ أَبُو مُحَمَّدٍ بْنُ إِبْرَاهِيمَ بْنِ سَمِيعٍ
وَهُوَ طَبَقَاتٍ لَا تَارِيخٍ ذَكَرَ مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرِو الْوَاقِدِيُّ قَالَ

İbn Asâkir bu eserden 416 tane metin iktibas etmiştir. Bu rivâyetleri hocaları Ebû Gâlib b. el-Bennâ, Ebû Abdillâh b. el-Bennâ ve Ebü'l-Kâsım Nasr b. Ahmed Mukâtîl es-Sûsî'den almıştır.⁹³⁵

⁹²⁸ Rûdânî, *Sılatü'l-Halef*, 310.

⁹²⁹ İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, 1/340; 25/486.

⁹³⁰ Zehebî, *Siyerü A'lâmi'n-Nübelâ*, 13/55.

⁹³¹ Zehebî, *Tezkiratü'l-Huffâz*, 2/614.

⁹³² Zehebî, *Siyerü A'lâmi'n-Nübelâ*, 13/55.

⁹³³ Ebü'l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed ed-Dârekutnî, *el-Mu'telif ve'l-Muhtalif*, thk. Muvafik b. Abdillâh b. Abdülkâdir (Beyrut: Dârü'l-Garabî'l-İslâmî, 1986), 4/1911.

⁹³⁴ İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, 66/228.

⁹³⁵ İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, 16/133; 21/28; 33/249; 37/8; 45/353; 48/250.

3.2.28. Ebû Zür'a ed-Dımaşkî (ö. 281/894) ve *Tabakât*'ı

Ebû Zür'a Abdurrahmân b. Amr b. Abdillâh ed-Dımaşkî 200/815 yılından önce doğmuştur. Adnânîler'e mensup olan Nasr b. Muâviye'nin soyundan geldiği için Nasrî nisbesiyle de anılır. Şeyh, muhaddisü's-Şâm, imam ve sadık gibi lakapları da vardır. Velîd b. Müslim ve Süfyân b. Uyeyne gibi muhaddislerden hadis rivâyet etmiş olan babası, onu küçük yaştan itibaren Şam bölgesindeki âlimlerin hadis meclislerine götürdü. Bu sebeple Ebû Zür'a, o devirde Dımaşk ve çevresinde yaşayan veya herhangi bir vesile ile oraya gelen birçok muhaddisten hadis rivâyet ederek erken yaşta ulemâ arasındaki seçkin yerini aldı. Hocası Ebû Müshir onun hadis bilgisine hayran kalmış, bir diğer hocası Ahmed b. Ebü'l-Havârî ona “şeyhü's-şebâb” (gençlerin hocası) diye iltifat etmiştir.⁹³⁶

Ebû Zür'a daha sonra Şam, Irak ve Hicaz bölgelerini dolaşarak Ebû Nuaym Fazl b. Dükeyn, Affân b. Müslim, Saîd b. Mansûr, Yahyâ b. Maîn, Ali b. Ayyâs, Süleymân b. Harb, Ebî Gassân el-Hindî, İshâk b. İbrâhim el-Firdevsî ve Ahmed b. Hanbel gibi hocalardan hadis tahsil etti ve hadis hâfızlarıyla müzakerelerde bulundu. Hadis konusundaki bilgisi ve âlî rivâyetleriyle tanındı. Kendisinden de Ebû Dâvûd, Ya'kûb el-Fesevî, Ahmed b. el-Mu'allî, Ali b. Ebî el-Yakab, Ebü'l-Hasan b. Havsâ, İbn Ebû Dâvûd, Tahâvî ve Taberânî gibi âlimler rivâyette bulundular.⁹³⁷

İbn Ebû Hâtim, onun güvenilir bir âlim olduğuna işaret ederek babasıyla arkadaşlıkları bulunduğunu, kendisinden babasıyla birlikte hadis yazdıklarını söylemiştir. Bizzat Ebû Zür'a er-Râzî'nin Ebû Zür'a ed-Dımaşkî'ye anlattığına göre, bazı Reyliiler Dımaşk'a geldikleri zaman Ebû Zür'a ed-Dımaşkî'nin ilmine hayran kaldılar ve kendisiyle iftihar ettikleri hemşerileri Ubeydullah b. Abdülkerîm'e “Rey'in Ebû Zür'a'sı” anlamına gelmek üzere onun künyesini verdiler. Çeşitli hadis âlimleri ondan güvenilir bir muhaddis diye söz etmekte, arkadaşı Ebû Hâtim er-Râzî ise sadûk olduğunu söylemektedir.⁹³⁸

Ebû Zür'a ed-Dımaşkî Cemâziyelâhir 281/894'te Dımaşk'ta vefat etti. Onun 280/893 ve 282/895 yıllarında öldüğü de rivâyet edilmektedir. Her biri muhaddis olan Muhammed,

⁹³⁶ Zehebî, *Siyerü A'lâmi'n-Nübelâ*, 13/311; Ebû Zür'a ed-Dımaşkî, *Târih*, nşr. Şükrullah b. Ni'matullah el-Kücânî, (Dımaşk: y.y. 1980), 1/10-94.

⁹³⁷ Zehebî, *Siyerü A'lâmi'n-Nübelâ*, 13/312.

⁹³⁸ Zehebî, *Siyerü A'lâmi'n-Nübelâ*, 13/313-316.

Amr ve Mahmûd adlarında üç oğlu ile bir kızı vardır. Kardeşinin torunu muhaddis Muhammed b. Abdullah b. Amr da Ebû Zûr'a ed-Dımaşkî diye anılmaktadır.⁹³⁹

Ebû Zûr'a'nın kaynaklarda birkaç eserinin olduğu bilinmektedir. Ancak bu eserlerin sadece ikisinin günümüze ulaştığı söylenebilir. *Târîh, Ehâdîs ve'l-Hikayât ve'l-İlâl ve's-su'âlât* adlı eserleri günümüze ulaşmıştır. Ebû Zûr'a ed-Dımaşkî'nin bunlardan başka muhtelif kaynaklarda zikredilen *et-Tabakât, el-İhve ve'l-ehavât, Tesmiyetü şüyûhi ehli Dımaşk, Tesmiyetü ehli Filistîn, Tesmiyetü ehli Hımus, Tesmiyetü nefer zevî esnân ve'l-İlm, Tesmiyetü ashâbi'l-Evzâ'î, Men haddese bi'sh-Şâm mine'n-Nısa* adlı eserleri bulunmaktadır. Şükrullah b. Ni'metullah Ebû Zûr'a ile ilgili araştırma yapmış ve çeşitli kaynaklarda adları geçen yirmi beş kitabını zikretmiştir. Ayrıca bunların çoğunun *et-Târîh* ve *et-Tabakât*'ın muhtelif bölümleri olabileceğini söylemiştir.⁹⁴⁰

Söz konusu olan Tabakât adlı eserini İbn Asâkir görmüş ve Ebû Abdillâh Ca'fer b. Muhammed el-Kindî rivâyeti ile gelmiş kitaptan 553 tane metin iktibas etmiştir. Bu rivâyetleri hocası Ebû Muhammed b. el-Ekfânî'den nakletmiştir.⁹⁴¹

3.2.29. Ebû Nuaym el-Fazl b. Amr (ö. 219/834) ve *Târîh*'i

Ebû Nuaym el-Fazl b. Amr Dükeyn b. Hammâd el-Mülâî 130/748 yılı sonlarında doğdu. Babası Amr'ın lakabı Dükeyn olduğu için Fazl b. Dükeyn diye meşhur oldu. Kûfe'deki dükkânlarında muhaddis Abdüsselâm b. Harb ile çarşaf, divan örtüsü gibi şeyler sattıkları için Mülâî, aşere-i mübâşşereden Talha b. Ubeydullah et-Teymî ailesinin himayesinde olması sebebiyle Kureşî, Talhî ve Teymî, Kûfeli olduğu için Kûfî nisbeleriyle ve gözlerinden dolayı Ahvel lakabıyla anılmıştır.⁹⁴²

Şeyhu'l-İslâm ve Emîrû'l-mü'minîn fi'l-hadîs unvanıyla anılan Ebû Nuaym, Süleymân el-A'meş, Şu'be, Süfyân es-Sevrî, Şerîk, Mâlik b. Enes ve Ebû Hanîfe gibi büyük âlimlere talebelik etmiştir. Bunun dışında hocalarının arasında Zekeriya b. Ebî Zâide, Ca'fer b. Burkân, Ömer b. Zerr, İsmâil b. Müslim el-Abdî, Talha b. Amr, Abdülvâhid b. Ayman, Beşîr b. el-Mucâhir, Fitr b. Halîfe, Mâlik b. Miğval ve İyâs b. Dağfal gibi âlimler yer

⁹³⁹ Ebû Zûr'a ed-Dımaşkî, *Târîh*, 1/90-94.

⁹⁴⁰ M. Yaşar Kandemir, "Ebû Zûr'a ed-Dımaşkî", *DİA*, (İstanbul: TDV Yay., 1994), 10/313.

⁹⁴¹ İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, 25/491; 43/48; 46/242. Geniş bilgi için bk. ed-Da'canî, *Mevâridü İbn Asâkir fî Tarihi Dımaşk*, 3/1646-1651.

⁹⁴² Zehebî, *Siyerü A'lâmi'n-Nübelâ*, 10/142.

almaktadır.⁹⁴³ Ondan hadis dinlemiş olan öğrencileri arasında Buhârî, Yahyâ b. Maîn, İshak b. Râhûye, Ahmed b. Hanbel, Abd b. Humeyd, Ebû Hayseme, Ebî Şeybe, Zühli, Muhammed b. Sancar, Ebû Zûr'a'lar, İbn Ebî Hâtîm, İbn Furât ve Haris b. Muhammed gibi âlimler bulunmaktadır.⁹⁴⁴

Buhârî kendi eserinde Ebû Nuaym'dan 175 hadis almıştır. Buhârî'nin önemli hocalarından sayılmaktadır. Abdullah b. Mübârek Ebû Nuaym'ın rivâyetlerini ihtiva eden eserleri inceledikten sonra bunlardan daha sahih bir hadis kitabı görmediğini söylemiş ve kendisinden hadis rivâyet etmiştir. Ahmed b. Hanbel onun zeki, titiz ve güvenilir bir muhaddis olduğunu belirtir. Vekî' b. Cerrâh ile onu mukayese etmesini isteyenlere de Vekî'in fıkhıta daha üstün olmasına karşılık Ebû Nuaym'ın râvîler ve nesepleri konusunda ondan daha bilgili ve güvenilir olduğunu ifade etmiş, rivâyet konusundaki ihtilâfların ölümünden sonra kitaplarına başvurularak çözümlendiğini söylemiştir. Yahyâ b. Maîn ise hayatında Ebû Nuaym ile Affân b. Müslim'den daha güvenilir bir kimse görmediğini ifade etmiştir.⁹⁴⁵ İbnü'l-Esîr onun Şîi olduğunu söylemiş ve Dükeyniye diye bilinen bir grubun ona bağlı olduğunu da belirtmiştir.⁹⁴⁶

Âlimlere Kur'an-ı Kerîm'in mahlûk olduğunu söyletmek üzere Abbâsî Halifesi Me'mûn tarafından yaptırılan baskıya Ebû Nuaym da uğramıştır. Ebû Nuaym Kur'an-ı Kerîm'in mahlûk olmadığını söylemekle kalmamış, kızı Süleyhâ'nın rivâyetine göre, bu iddia sahiplerinin küfre girdiği kanaatini taşımakta olup görüştüğü 870 kadar (bir rivâyette 700'den fazla) muhaddisin hiçbirinin Kur'an mahlûktur demediğini, böyle diyenlerin zındık kabul edildiğini ifade etmiştir.⁹⁴⁷

Çok fakir olan Ebû Nuaym hadis rivâyet ettiği kişilerden veya o zamanın halifesinden bir miktar para aldığı için onu insanlar kınamıştır. Onun yiyecek bulamadığı da söylenmektedir. 219/834'te vefat eden Ebû Nuaym'ın *Kitâbü's-Salât* ve *Tesmiyetü me'ntehâ ileynâ mine'r-ruvât 'an Ebî Nu'aym* adlı eserlerinden başka, İbn Sa'd, Buhârî ve İbn Hacer gibi âlimlerin kitaplarında iktibasta bulundukları *et-Târih* adlı eseri de vardır. Ancak bu eser günümüze ulaşmamıştır. Bunun yanı sıra İbnü'n-Nedîm'in sözünü ettiği *Kitâbü'l-Menâsik* ve *Kitâbü'l-Mesâ'il fi'l-fikh* adlı kitapları da bulunmakta, ayrıca bir de tefsir yazdığı

⁹⁴³ Zehebî, *Siyerü A'lâmi'n-Nübelâ*, 10/144.

⁹⁴⁴ Zehebî, *Siyerü A'lâmi'n-Nübelâ*, 10/145.

⁹⁴⁵ Zehebî, *Siyerü A'lâmi'n-Nübelâ*, 10/145-150.

⁹⁴⁶ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, thk. Ömer Abdissalâm Tedmirî (Lübnan: Dârü'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1997), 6/10.

⁹⁴⁷ M. Yaşar Kandemir, "Ebû Nuaym, Fazl b. Dükeyn", *DİA*, (İstanbul: TDV Yay., 1994), 10/200.

kaydedilmektedir. Ebû Nuaym el-İsfahânî'nin, Fazl b. Dükeyn'den âlî isnâdla kendisine gelen yetmiş sekiz rivâyeti bir cüzde topladığı söylenmektedir.⁹⁴⁸

Onun sözü edilen *Târîh* adlı eserinin olduğuna delalet eden şu metin vardır. (كتاب التاريخ) ⁹⁴⁹ (أبى نعيم الفضل بن دكين الزاهد) İbn Asâkir onun söz konusu eserinden 107 konu iktibas etmiştir. Bu rivâyetleri hocaları Ebû Ya'lâ Hamza b. el-Hasan el-Ezdî⁹⁵⁰ ve Ebü'l-Hasan Ali b. Müslim es-Sülemî'den almıştır.⁹⁵¹ Ayrıca bazı yerlerde iki hocasının rivâyetlerini birleştirmiştir.⁹⁵²

3.2.30. İbn Ebü'l-Esved (ö. 223/838) ve *Târîh*'i

Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. Ebi'l-Esved Humeyd el-Basrî'nin hayatı hakkında yeterli bilgi yoktur. Altmış yaşında öldüğü rivâyetine bakılırsa 163/780'de doğmuş olmalıdır. Dedesine nisbetle İbn Ebü'l-Esved diye tanınır.⁹⁵³ İlk eğitimi, rivâyetleri çeşitli hadis kitaplarında yer alan dedesi Humeyd b. Esved ile dayısı Abdurrahman b. Mehdî'den aldı. Daha sonra aralarında İmam Mâlik, Ca'fer b. Süleyman, Ebû Avâne el-Vâsîtî, Abdilvahid b. Ziyâd, Zeyd b. Zürey', Hâtim b. İsmâil, Mu'temir b. Süleymân, Hammâd b. Zeyd ve Yahyâ b. Saîd el-Kattân gibi muhaddislerden ders dinledi.⁹⁵⁴ Buhârî, Ebû Dâvûd, İbrâhim el-Harbî, İbn Ebü'd-Dünyâ, Fesevî gibi muhaddisler de kendisinden hadis dinlemiş ve rivâyette bulunmuşlardır.⁹⁵⁵

Yahyâ b. Maîn'in onun için "lâ be'se bihi" ifadesini kullanmasına rağmen hakkında olumlu bir kanaate sahip olmadığı belirtilmiştir. Buna karşılık Hatîb el-Bağdâdî kendisinden "sağlam bir hadis hâfızı" diye söz değerlendirmiş. Bir süre Hemedan kadılığı da yapmış olan İbn Ebü'l-Esved Cemâziyelâhir 223/838 Bağdat'ta Ramazan ayında vefat etmiştir.⁹⁵⁶

⁹⁴⁸ Zehebî, *Siyerü A'lâmi'n-Nübelâ*, 10/150-152.

⁹⁴⁹ Rûdânî, *Sılatü'l-Halef*, 163.

⁹⁵⁰ İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, 31/371; 57/438; 72/376.

⁹⁵¹ İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, 22/128-129; 57/40; 72/376.

⁹⁵² ed-Da'canî, *Mevâridü İbn Asâkir fî Tarîhi Dımaşk*, 3/1660.

⁹⁵³ Zehebî, *Siyerü A'lâmi'n-Nübelâ*, 10/648..

⁹⁵⁴ Zehebî, *Siyerü A'lâmi'n-Nübelâ*, 10/648.

⁹⁵⁵ Zehebî, *Siyerü A'lâmi'n-Nübelâ*, 10/648.

⁹⁵⁶ Zehebî, *Siyerü A'lâmi'n-Nübelâ*, 10/648-649.

İbn Ebü'l-Esved'in *Târîh* adlı eserinin olduğu söylenmektedir. Bu eserden İbn Asâkir 65 tane metin iktibas etmiştir.⁹⁵⁷ Bu metinleri hocaları Ebû Gâlib el-Bennâ ve Ebû Abdillâh el-Belhî'den nakletmiştir.⁹⁵⁸

3.2.31. Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm b. Miskîn el-Herevî (ö. 224/838) ve *Târîh*'i

Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm b. Miskîn el-Herevî 157/774 yılında doğdu. Rum asıllı olan babası Ezd kabilesinden bir kişinin âzatlısıydı. İlk öğrenimine Herat'taki bir sıbyan mektebinde başladı.⁹⁵⁹ 179/795'te Herat'tan ayrılarak Kûfe ve Basra'daki fıkıh, hadis, tefsir ve dil âlimlerinin derslerine katıldı. Uzun bir ilim yolculuğundan sonra çeşitli ilimlere dair eserler kaleme aldı ve ardından Herat'a döndü. Burada Hârûnürreşîd'in valilerinden Herseme b. A'yen onu çocuklarının eğitim ve öğretimiyle görevlendirdi. Daha sonra Merv'e giderek orada da bir süre benzeri bir görev yaptı. Vezir Tâhir b. Hüseyin Merv'e geldiğinde onunla tanıştı ve kendisini Sâmerâ'ya götürdü. Ebû Ubeyd Sâmerâ'da bir müddet kaldıktan sonra Bağdat'a gitti ve Vali Sâbit b. Nasr b. Mâlik'in çocuklarına hocalık yaptı.⁹⁶⁰

İsmâil b. Ca'fer, İsmâil b. Ayyâş, Şerike b. Abdillâh, Süfyan b. Uyeyne, Ebû Bekr b. Ayyâş, Abdüllâh b. Mübarek, Ubeydullâh el-Eşcâî, Hafs b. Giyâs, Vekî' ve Abdullâh b. İdrîs gibi o zamanın muhaddislerinden hadis dinlemiştir. Kendisinden hadis alanların arasında, Nasr b. Dâvûd, Ahmed b. Yûsuf et-Tuğlibî, el-Hasan b. Mukrem, İbn Ebi'd-Dünyâ ve el-Hâris b. Ebî Usâme yer almaktadır.⁹⁶¹

Âlimler sika ve güvenilir olarak değerlendirmiş olan Ebû Ubeyd birçok eser telif etmiştir.⁹⁶² Bu eserin bazıları şunlardır: *el-Ğarîbü'l-musannef*, *Ğarîbü'l-Hadîs*, *Kitâbü'l-Emsâl*, *en-Neseb*, *Kitâbü'l-Emvâl*, *Nâsih ve'l-Mansûh*, *Fedâilü'l-Kur'an*, *Kitâbü'l-Îmân*, *el-Hutab* ve *l-Mevâiz*, *Adedü âyi'l-Kur'an* ve *Kitâbü't-Tahâre* gibi eserleri mevcuttur. Bunların dışında günümüze ulaşmayan daha birkaç eserinin olduğu da bilinmektedir. Günümüze ulaşmayan eserlerin içinde *Târîh* adlı eserinin olduğunu söylenmektedir.⁹⁶³

⁹⁵⁷ ed-Da'canî, *Mevâridü İbn Asâkir fî Tarîhi Dımaşk*, 3/1661.

⁹⁵⁸ İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, 9/95; 25/241-242.

⁹⁵⁹ Zehebî, *Siyerü A'lâmi'n-Nübelâ*, 10/489-490.

⁹⁶⁰ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 12/415.

⁹⁶¹ Zehebî, *Siyerü A'lâmi'n-Nübelâ*, 10/491-492.

⁹⁶² Zehebî, *Siyerü A'lâmi'n-Nübelâ*, 10/493-494.

⁹⁶³ ed-Da'canî, *Mevâridü İbn Asâkir fî Tarîhi Dımaşk*, 3/1662.

İbn Asâkir bu eseri görmüş ve bu eserden 250 tane metin iktibas etmiştir. Bu rivâyetleri hocası Ebû'l-Kâsım b. es-Semarkandî'den nakletmiştir.⁹⁶⁴

3.2.32. Mahmûd b. Geylân (ö. 239/854) ve *Târîh*'i

Mahmûd b. Geylân Ebû Ahmed el-Adavî, Mervezî mevlâsı olduğu için el-Mervezî nisbesiyle de anılmıştır. Ayrıca hâfız, hücce ve imam gibi de lakaları vardır.⁹⁶⁵ Fadl b. Musa es-Sinâî, Yahyâ b. Selîm et-Tâîfî, Sufyân b. Uyeyne, Vekî', Yahyâ b. Âdem, Nadr b. Şümeyl ve Ebû Ahmed ez-Zübeyrî gibi muhaddislerden hadis dinledi. Kendisinden, Buhârî, Müslim, Muhammed b. Yahyâ ez-Zühîlî, Ebû Zûr'a ve Ebû Hâtim er-Râzîler, Ebû'l-Kâsım el-Beğavî ve Muhammed b. Hârûn gibi âlimler rivâyette bulunmuşlardır.⁹⁶⁶

Beğâvî, Buhârî ve Nesâî gibi âlimler Mahmûd b. Geylân 239/854 yılında vefat ettiğini söylemişlerdir. Buhârî daha ziyade ederek Ramazan ayında vefat ettiğini belirtmiştir.⁹⁶⁷ Mervezî ve Nesâî gibi âlimler sika olduğunu söyleyen⁹⁶⁸ Mahmûd b. Geylân'a ait *Târîh* adlı eserin olduğu rivâyetlerde geçmektedir.

وَصَنَّفَ التَّارِيخَ أَخْرَجَهُ الْبُخَارِيُّ⁹⁶⁹

Bahsettiğimiz bu eseri İbn Asâkir görmüş ve kendi eserine 46 tane metin almıştır. Bu rivâyetleri hocası Ebû Abdullah el-Huseyn b. Muhammed el-Belhî'den nakletmiştir.⁹⁷⁰

3.2.33. Ahmed b. Sâlih et-Taberî (ö. 248/862) ve *Târîh*'i

Ahmed b. Salih et-Taberî hakkında 17. kişiyi tanıtırken yukarıda zikretmiştik. Onun günümüze ulaşmayan hadisi olduğu gibi *Târîh* adlı eserinin var olduğu söylenmektedir.

⁹⁶⁴ İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, 3/210-211; 24/298; 71/306.

⁹⁶⁵ Zehebî, *Siyerü A'lâmi'n-Nübelâ*, 9/556.

⁹⁶⁶ Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, 15/104.

⁹⁶⁷ Alaüddîn Moğoltay b. Kalîc el-Mısırî, *İkmâlü't-Tehzîb el-Kemâl fî Esmâi'r-Ricâl*, thk. Ebû Abdürrahmân Âdil b. Muhammed ve Ebû Muhammed Usame b. İbrahim (b. y: el-Fârûkî'l-Hadisiyye li't-Tiba'ati ve'n-Neşri, 2001), 11/101.

⁹⁶⁸ Ebû'l-Huseyn İbn Ebî Ya'lâ, *Tabakâtü'l-Hanâbile*, thk. Muhammed Hâmid (Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, t.y.), 1/340.

⁹⁶⁹ Ebû Ya'lâ el-Halîlî, *el-İrşâd fî Ma'rifati Ulemâ'i'l-Hadîs*, thk. Muhammed Saîd Ömer İdrîs (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1409), 3/899.

⁹⁷⁰ İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, 19/298, 385; 25/236; 31/336; 35/14.

Ancak bu eser günümüze ulaşmamıştır.⁹⁷¹ Kaynakları araştırdığımızda karşımıza şu ifade çıktı.

كان أحمد بن صالح في الحديث وحفظه ومعرفة التاريخ وأنساب المحدثين عند أهل مصر⁹⁷²

İbn Asâkir bu eserden 23 tane metin iktibas etmesi, bu eserin var olduğuna delalet etmektedir. İbn Asâkir bu metinleri hocası Abdullah er-Râzî'nin kitabından aldığını söylemiştir.⁹⁷³

3.2.34. el-Mufaddal b. Gassân el-Gallâbî (ö. 252/866) ve *Târîh*'i

Aslen Basra'lı olan el-Mufaddal b. Gassân b. Mufaddal Ebû Abdürrahmân el-Gallâbî daha sonraları Bağdat'a yerleşti. Orada ilim tahsil etmeye başladı.⁹⁷⁴ Zamanın önde gelen, İbn Uyeyne, Yahyâ b. Kettân, Muâz b. Muâz, Yezîd b. Hârûn, Vâkidî gibi âlimlerinden ders aldı.⁹⁷⁵ Kendisinden rivâyette bulunanlar arasında oğlu el-Ahvas başta olmak üzere, Ya'kûb b. Şeybe, İbn Ebi'd-Dünyâ, Ca'fer b. Muhammed, Beğavî ve Ebû'l-Leys el-Farâidî gibi muhaddisler yer almaktadır.⁹⁷⁶

Gallâbî'nin hayatı hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır. Ona rağmen Hatîb el-Bağdâdî onun sika olduğunu söylemiştir.⁹⁷⁷ Zehebî ise *Târîh* adlı eser telif ettiğini (مصنف) belirtmiştir.⁹⁷⁸ (وكذا نقله المفضل الغلابي في تاريخه) ve (تاريخ الغلابي) gibi ifadeler onun eserinin olduğuna delalet etmektedir.⁹⁷⁹ İbn Asâkir onun çok faydalı bir tarih adlı eser yazdığını söylemiş o eseri Gallâbî'nin oğlu el-Ahvas rivâyetiyle geldiğini söylemiştir. Bundan başka Sabit ve İbn Hayrûn rivâyetlerinden de iktibas etmiştir.

⁹⁷¹ ed-Da'canî, *Mevâridü İbn Asâkir fî Tarîhi Dımaşk*, 3/1692.

⁹⁷² Moğoltay, *İkmâlü't-Tehzib*, 1/59.

⁹⁷³ İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, 25/228, 240, 487; 35/33; 59/404.

⁹⁷⁴ Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, 10/156.

⁹⁷⁵ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 5/1261.

⁹⁷⁶ Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, 10/156.

⁹⁷⁷ Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, 10/156.

⁹⁷⁸ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 5/1261.

⁹⁷⁹ İbn Recep el-Hanbalî, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhu'l-Buhârî*, thk. Mecdî b. Abdülhâlik eş-Şâfî (Medine: Maektebetü'l-Gurabâ'l-Eseriyye, 1996), 2/338

وصنف تاريخا كثير الفائدة واختصره في أصغر منه روى عنه ابنه أبو أمية الأحوص بن الفضل بن غسان⁹⁸⁰

İbn Asâkir bu eserden 968 tane metni hocası Ebü'l-Berekât el-Enmâtî rivâyetiyle nakletmiştir.⁹⁸¹

3.2.35. Ebû Alî Hanbel b. İshâk b. Hanbel eş-Şeybânî (ö. 273/886) ve *Târîh*'i

Ebû Alî Hanbel b. İshâk b. Hanbel eş-Şeybânî 193/809 yılında doğdu. Ünlü muhaddis Ahmed b. Hanbel'in amcasının oğludur. Ebû Nuaym Fazl b. Dükeyn, Abdullah b. Zübeyr el-Humeydî, Affân b. Müslim, Süleyman b. Harb, Ebü'l-Velîd et-Tayâlisî, Ali b. Ca'd ve Ahmed b. Hanbel gibi muhaddislerden hadis dinledi. Ayrıca fıkıh ve tarih ilimlerinde de söz sahibi oldu ve eserler verdi.⁹⁸² Kendisinden Ebû Bekir el-Hallâl, Ebü'l-Kâsım el-Begavî, İbn Sâid el-Hâşimî, Muhammed b. Mahled, Ebû Ca'fer İbnü'l-Bahterî ve Ebû Amr İbnü's-Semmâk gibi muhaddisler rivâyette bulundu.⁹⁸³

Ahmed b. Hanbel'e akrabalığından dolayı onun evinde ve ilim meclislerinde daha çok bulundu ve fikhî görüşlerini tespit etti. İbn Hanbel'in hayatıyla ilgili hususların önemli bir kısmı kendisinden rivâyet edilmiştir. Hanbel b. İshak, Ahmed b. Hanbel'den duyarak kaleme aldığı bazı dinî meseleler (mesâil) için tek kaynaktır. Söz gelimi belirtmek gerekir ki, Ahmed b. Hanbel'in fetva ve görüşlerini derlediği "Mesâ'il" adlı eserinin olduğu ve günümüze ulaşmadığı bilinmektedir.⁹⁸⁴

Bunun dışında birkaç daha eser telif etmiştir. Bunların bazıları şunlardır: *Kitâbü'l-Fiten*, *Mihnetü İbn Hanbel*, *Cüz ve Târîh*. Bu eserlerin bazıları günümüze ulaşmamıştır. Bizim konumuzla bağlantısı olan ve günümüze ulaşmayan *Târîh* adlı eseri Ahmed b. Hanbel ve Yahyâ b. Maîn gibi muhaddislerden bahsettiği ve hadis râvîlerinin durumunu incelediği kaydedilen eserden Zehebî faydalanmıştır. Bu eser kaynaklarda şöyle geçmektedir.

⁹⁸⁰ İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, 60/89.

⁹⁸¹ İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, 32/26; 28/400; 55/262; 60/148; 65/137; 72/364.

⁹⁸² Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, 9/217.

⁹⁸³ Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, 9/217.

⁹⁸⁴ İbnü'l-İmâd, *Şezarât*, 2/163-164.

وله كتاب مصنف في التاريخ يحكي فيه عن أحمد بن حنبل، ويحيى بن معين، وغيرهما⁹⁸⁵

وله (تاريخ) مفيد⁹⁸⁶

Yukarıda bahsettiğimiz Zehebî gibi İbn Asâkir de bu eserden 737 tane metin iktibasta bulunmuştur. Bu metinleri hocaları Ebü'l-Kâsım es-Semarkandî'den 622 metin,⁹⁸⁷ Ebü'l-Muzaffar el-Kuşeyrî'den 75 metin⁹⁸⁸ ve Ebû Bekr Muhammed b. el-Huseyn el-Mazrikî'den 40 tane metin rivâyet etmiştir.⁹⁸⁹ Burada görüldüğü gibi İshâk b. Hanbel'in *Târîh* adlı eseri olmuş, ancak günümüze ulaşmamıştır.

3.2.36. İbn Hirâş (ö. 283/896) ve *Târîh*'i

Tam adı Ebû Muhammed b. Abdurrahman b. Yûsuf b. Saîd b. Hirâş el-Mervezî el-Bağdâdî'dir.⁹⁹⁰ İrak, Şam, Mısır ve Horosan gibi şehirlere ilim yolculuğu yapmıştır. Abdülcebâr el-Mekkî, el-Fellâs, Ali b. Haşram, Ebû Umeyr b. en-Nehhâs, Abdülmelik el-Hamsî, Nasr b. Ali gibi âlimlerden hadis dinlemiştir.⁹⁹¹ Kendisinden hadis dinleyenler arasında, Ebû Sehl el-Kattân, İbn Ukde ve Bekr b. Muhammed yer almaktadır.⁹⁹²

Ebû Nuyam el-Cürcânî ondan daha hafız birisini görmediğini söylemiştir. Bazı âlimler ise batıl ve Şîî onun içinden Rafizî mezhebinden olduğunu da söylemişlerdir.⁹⁹³ İbn Hirâş Ramazan ayında 283/896 yılında vefat etmiştir.

İbn Hirâş cerh ve ta'dil ile ilgili eser telif etmiştir.⁹⁹⁴ Ayrıca onun *Târîh* adlı günümüze ulaşmayan eserinin olduğu da söylenmektedir. Bu eseri ile cerh ve ta'dil ile eserinin aynı olduğunu söylememiz mümkündür. İbn Asâkir bu eseri görmüş ve ondan 155 tane metin iktibas etmiştir. Bu rivâyetleri Ebû Muhammed el-Ekfânî, Ebü'l-Hasan Ali b. Müslim es-Sulemî ve Ebü'l-Kâsım b. Abdan adlı hocalarından tahsil etmiştir.⁹⁹⁵

⁹⁸⁵ Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, 9/217.

⁹⁸⁶ Zehebî, *Siyerü A'lâmi'n-Nübelâ*, 13/53.

⁹⁸⁷ İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, 35/188; 44/464.

⁹⁸⁸ İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, 16/393; 28/271.

⁹⁸⁹ İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, 286; 25/336.

⁹⁹⁰ Suyûtî, *Tabakâtü'l-Huffâz*, (Beyrut: Dârü'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1403), 301.

⁹⁹¹ İbn Abdülhâdî, *Tabakâtü Ulemâ'i'l-Hadîs*, thk. Ekrem el-Bûşî ve İbrahim ez-Zeyyik (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle li't-Tibâ'ati ve'n-Neşri ve't-Tevzî', 1996), 2/402.

⁹⁹² Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 21/160.

⁹⁹³ Zehebî, *Siyerü A'lâmi'n-Nübelâ*, 13/509-510.

⁹⁹⁴ İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-Zeheb fî Ahbâri min Zeheb*, thk. Mahmûd el-Arnâvût (Dımaşk: Dârü İbn Kesîr, 1986), 3/345.

⁹⁹⁵ İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, 18/286; 21/269; 22/22; 24/157, 364.

3.2.37. Muhammed b. Mervân (ö. 294/911) ve *Mucâlese*'si

Tam adı Muhammed b. Mervân b. Amr b. Mervân b. Anbase b. Saîd b. el-Âs Ebû Ömer el-Emevî'dir. Künyesi Ebû Ömer'dir. Hayatı hakkında fazla bilgi yoktur. Ebî Hâtim Sehl b. Muhammed es-Sicistânî'den hadis dinledi. Kendisinden ise Muhammed b. Mahled ed-Dûrî rivâyette bulundu.⁹⁹⁶

Pazar günü Muharrem ayında 294/911 yılında vefat ettiği bilinmektedir.⁹⁹⁷ Hayatı hakkında fazla bilgi olmamasına rağmen, kaynaklarda ona ait *Mucâlese* adlı eserinin olduğu görülmektedir.

وَقَالَ مُحَمَّدُ بْنُ مَرْوَانَ صَاحِبُ كِتَابِ الْمَجَالِسَةِ⁹⁹⁸

İbn Asâkir bu eserden 96 tane metin iktibas etmiştir. Bu metinleri hocası Ebû Bekr Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Kartîlâ'dan rivâyet etmiştir.⁹⁹⁹

3.2.38. Ebû Muhammed b. Yûsuf el-Kâdî (ö. 246/861) *ez-Zikr ve't-Tesbîc*'i

Ebû Muhammed Yûsuf b. Ya'kûb b. İsmâîl el-Kâdî el-Ezdî 208/823 doğdu. Aslen Basralı olup ataları Bağdat'a yerleşmişti. Yûsuf küçük yaşta ilim meclislerine katıldı. Onun büyüdüğü ev ilme çok önem verirdi. Hocaları arasında Müslim b. İbrâhim, Süleyman b. Harb, Amr b. Merzûk, Müsedded b. Müserhed, Muhammed b. Ebû Bekir el-Mukaddemî, Ali b. Medînî, Osman b. Ebû Şeybe, Şeybân b. Ferruh, kendisi vasıtasıyla Ebû Hanîfe'den hadis rivâyet ettiği Abdullah b. Yezîd el-Adevî el-Mukrî, Ebû'l-Bahr Abdülvâhid b. Gıyâs el-Basrî gibi isimler yer alır.¹⁰⁰⁰ Kendisinden hadis alanlar arasında Ebû Amr İbnü's-Semmâk, Taberânî, İbn Adî, Ebû Sehl İbn Ziyâd el-Kattân, Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Keysân en-Nahvî, Âcurrî ve Râmhürmüzî gibi muhaddisler yer almaktadır.¹⁰⁰¹

Sika, sâlih, afif, emîn, sedîdü'l-ahkâm gibi sıfatlarla anılan Yûsuf el-Kâdî'ye nisbet edilen eserler şunlardır: *es-Sünen*, *Kitâbü'l-'İlm*, *Fezâ'ilü Ezvâci'n-Nebî*, *Müsnedü Şu'be b.*

⁹⁹⁶ Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, 4/470.

⁹⁹⁷ Ekrem b. Muhammed Ziyâde el-Fâlûcî el-Eserî, *el-Mu'cemü's-Sağîr li Ruvâti'l-İmâm İbn Cerîr et-Tabârî*, (Kahire: Dârü İbn Affân, t.y.), 2/529.

⁹⁹⁸ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, thk. Ali Şîrî (Lübnan: Dârü İhyâi't-Türâsi'l-Arabiyye, 1988), 8/381.

⁹⁹⁹ İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, 1/296, 335, 336, 341.

¹⁰⁰⁰ Zehebî, *Siyerü A'lâmi'n-Nübelâ*, 14/85.

¹⁰⁰¹ Zehebî, *Siyerü A'lâmi'n-Nübelâ*, 14/85.

el-Haccâc, Kitâbü'z-Zekât, Kitâbü's-Sıyâm, Kitâbü'd-Du'â ve ez-Zikr ve't-Tesbîc adlı eserlerinin olduğu kaynaklarda söylenmektedir.

الذکر لیوسف القاضي¹⁰⁰²

الَّذِي رَوَى عَنْ: يُوسُفَ الْقَاضِي (جُزْءَ الزَّكَاةِ)، وَ (جُزْءَ التَّسْبِيحِ)¹⁰⁰³

İbn Asâkir bu eserden 8 tane metin almıştır. Bu metinleri hocası Ebi'l-Hasan Ali b. Abdülvâhid ed-Dîneverî'den nakletmiştir.¹⁰⁰⁴

3.2.39. Humeyd b. Zencûye (ö. 251/868) ve *Tergîb ve't-Terhîb*'i

Ebû Ahmed Humeyd b. Mahled b. Kuteybe el-Horasânî 180/796 Nesâ'da doğdu. Babası Mahled'in lakabına nisbetle İbn Zencûye (İbn Zenceveyh) diye şöhret buldu ve soyunun Ezd kabilesine dayanması sebebiyle Ezdî nisbesiyle de anıldı. Genç yaşta ilmî seyahatlere çıkarak Irak, Mekke, Medine, Dımaşk, Basra, Kûfe, Humus, Kaysâriye, Mısır ve Horasan'ı dolaştı. Bu şehirlerdeki âlimlerden hadis öğrendi.¹⁰⁰⁵

Ebû Âsım en-Nebîl, Ubeydullah b. Mûsâ el-Absî, Yezîd b. Hârûn, Muhammed b. Yûsuf el-Firyâbî, Ali b. Medînî, Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm ve Ebû Nuaym Fazl b. Dükeyn gibi âlimlerden hadis dinledi ve rivâyette bulundu. Kendisinden rivâyette bulunanlar arasında Ebû Dâvûd es-Sicistânî, Nesâî, Ebû Zûr'a ed-Dımaşkî, Ebû Zûr'a er-Râzî, Ebû Hâtim er-Râzî, Abdullah b. Ahmed b. Hanbel, Muhammed b. İshak es-Serrâc gibi muhaddisler yer almakatadır.¹⁰⁰⁶

Onun birkaç eseri arasında günümüze ulaşmadığı söylenen ve İbn Asâkir de ondan 56 tane metin iktibas eden *Kitâbü't-Tergîb ve't-Terhîb* adlı eseri bulunmaktadır. İbn Asâkir bu metinleri hocası Ebî Abdillâh el-Furavî'den nakletmiştir.¹⁰⁰⁷

¹⁰⁰² İbn Hacer, *Mu'cemü'l-Muesses*, 2/364.

¹⁰⁰³ Zehebî, *Siyerü A'lâmi'n-Nübelâ*, 16/329.

¹⁰⁰⁴ İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, 28/20; 31/31; 36/76.

¹⁰⁰⁵ Zehebî, *Siyerü A'lâmi'n-Nübelâ*, 12/19-20.

¹⁰⁰⁶ Zehebî, *Siyerü A'lâmi'n-Nübelâ*, 12/20.

¹⁰⁰⁷ İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, 24/300; 33/246; 62/275.

Bu eserin inşası ile ilgili bir çalışma yapılmış ve esere ait 500 rivâyet tespit edilmiştir.¹⁰¹⁰

3.2.40. İbn Ebi'd-Dünyâ (ö. 281/894) ve Günümüze ulaşmayan eserleri

Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. Ubeyd el-Kureşî el-Bağdâdî 208/823'te Bağdat'ta doğdu. Dedelerinden biri Ümeyyeoğulları'nın âzatlısı olduğu için Kureşî nisbesiyle de anılmıştır. Kaynaklarda ailesi hakkında ve İbn Ebü'd-Dünyâ olarak tanınmasının sebebine dair bilgi yoktur.¹⁰¹¹ Züh ve Rekâik konularda birçok eser vermiştir. Bu eserlerin bazıları günümüze ulaşmamıştır.

İbn Asâkir *Târîhu Dimaşk* adlı eserinde İbn Ebi'd-Dünyâ'nın 48 tane eserinden faydalandığı bilinmektedir. Bu eserlerin bazıları günümüze ulaşmamıştır. Sırasıyla bu eserler şunlardır:

1. *el-Ahzân*¹⁰¹² (الأحزان) adlı eserinden 9 tane metni hocası Ebû Muhammed b. Hibetullah b. Ahmed b. Tâvus'tan nakletmiştir.¹⁰¹³
2. *Duâ*¹⁰¹⁴ (وكتاب الدعاء له سمعه على القاسم ابن عساکر) İbn Asâkir bu eserden 6 tane metni hocaları Ebû Mansûr Abdülhâlik b. Zâhir b. Tâhir eş-Şahamî ve Ebû Saîd Zâhir b. Tâhir eş-Şahamî'den almıştır.¹⁰¹⁵ İki hocasının rivâyetlerini birleştirerek vermiştir.
3. *et-Tefekkür ve 'l-i'tibâr*¹⁰¹⁶ (التَّفَكُّرُ وَالْإِعْتِبَارُ) adlı eserinin de günümüze ulaşmadığı söylenmektedir. İbn Asâkir bu eserden Ebû Muhammed b. Şeddâd aracılığıyla tek metin almıştır.¹⁰¹⁷

¹⁰⁰⁸ Zehebî, *Siyerü A'lâmi'n-Nübelâ*, 12/21.

¹⁰⁰⁹ Sem'ânî, *Tahbîr*, 1/146.

¹⁰¹⁰ Geniş bilgi için bk. Ferhat Gökçe, *İsnâdlarda Saklı Eserler*, (Ankara: İlâhiyât Yay., 2019).

¹⁰¹¹ Zehebî, *Siyerü A'lâmi'n-Nübelâ*, 13/397.

¹⁰¹² Zehebî, *Siyerü A'lâmi'n-Nübelâ*, 13/401.

¹⁰¹³ İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, 19/151; 68/126.

¹⁰¹⁴ İbn Hacer, *Mu'cemü'l-Muesses*, 2/151.

¹⁰¹⁵ İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, 53/217, 234.

¹⁰¹⁶ Zehebî, *Siyerü A'lâmi'n-Nübelâ*, 13/402.

¹⁰¹⁷ İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, 67/42-43.

4. *el-'Afv ve zemmü 'l-ğazab*¹⁰¹⁸ (أخرجه ابن أبي الدنيا في كتاب العفو وذم الغضب) adlı günümüze ulaşmayan eserinden 3 tane metni hocası Ebî Bekr Yahyâ b. İbrâhîm b. Osmân b. Ömer el-İskenderî'den rivâyet etmiştir.¹⁰¹⁹
5. *et-Te'âzî*¹⁰²⁰ (التعازي) günümüze ulaşmayan bu eserinden 38 tane metin iktibas etmiştir. Bu eserleri hocası Ebî Sa'd el-Bağdâdî'den almıştır.¹⁰²¹
6. *Meâridü 'l-Kelâm*¹⁰²² (معارض الكلام) adlı eserinden bir tane metin almıştır. Bu metni hocası Ebû Gâlib ez-Zühîlî'den rivâyet etmiştir.¹⁰²³
7. *el-Hazer ve 'ş-şefeka*¹⁰²⁴ (الحزر والشفقة) İbn Asâkir bu eserden hocası Ebî Muhammed el-Ekfânî rivâyetiyle 26 tane metin iktibas etmiştir.¹⁰²⁵

3.2.41. Ahmed b. Muhammed b. Mesrûk (ö. 298/910) ve *el-Kanâ'a*'sı

214/829'da Tûs'ta doğduğu söylenmektedir. Daha sonraları Bağdât'a yerleşti ve orada yaşadı. Ebü'l-Abbâs b. Mesrûk diye de tanınmıştır. Hâris el-Muhâsibî, Serî es-Sakatî, Muhammed b. Mansûr et-Tûsî ve Muhammed el-Bürçülânî gibi meşhur sûfilerin sohbetinde bulundu. Cüneyd-i Bağdâdî'ye hizmet etti. İlim tahsil etmek için Rey ve Horasan civarına ilim yolculuğu yaptı.¹⁰²⁶

Ahmed b. Muhammed, Ali b. Ca'd, İbnü'l-Medînî ve Ahmed b. Hanbel gibi muhaddislerden hadis tahsil etmekle beraber, Dârekutnî tarafından hadis rivâyetinde zayıf kabul edilmiştir. *el-Kanâ'a* (Cüz'ü'l-Kanâ'a) adlı eserinin olduğu bilinmektedir. Ancak günümüze kadar gelip gelmediği bilinmemektedir.¹⁰²⁷

¹⁰¹⁸ Zeynüddîn b. Abdürrahmân b. Ebî Bekr b. İbrâhîm el-İrâkî, *el-Mugnî an Hamile'l-Esfâri fi'l-Esfâr*, (Lübnân: Dârü İbn Hazm, 2005), 1060.

¹⁰¹⁹ İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, 37/44; 64/46.

¹⁰²⁰ Zehebî, *Siyerü A'lâmi'n-Nübelâ*, 13/402.

¹⁰²¹ İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, 7/189; 8/6, 202, 203; 10/33.

¹⁰²² Zehebî, *Siyerü A'lâmi'n-Nübelâ*, 13/403.

¹⁰²³ İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, 56/310.

¹⁰²⁴ Rûdânî, *Silatü'l-Halef*, 216; Zehebî, *Siyerü A'lâmi'n-Nübelâ*, 13/402.

¹⁰²⁵ İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, 22/64; 38/6; 45/244.

¹⁰²⁶ Zehebî, *Siyerü A'lâmi'n-Nübelâ*, 13/494-495.

¹⁰²⁷ Zehebî, *Siyerü A'lâmi'n-Nübelâ*, 13/494-495.

Eserinin var olduğuna delalet eden şu ifadeler bulunmaktadır: ¹⁰²⁸(سَمِعْنَا (القناعة) مِنْ تَأْلِيفِهِ) ve ¹⁰²⁹(وَكُتَاب «القناعة لأبي العباس أحمد بن محمد بن مسروق) bu ifadelerde görüldüğü gibi onun böyle bir eserinin olduğu şüphesizdir. İbn Asâkir bu eseri görmüş ve kendi eserine 44 tane metin nakletmiştir. Bu rivâyetleri hocası Ebü'l-Kâsım es-Semarkandî'den almıştır. ¹⁰³⁰

¹⁰²⁸ Zehebî, *Siyerü A'lâmi'n-Nübelâ*, 13/495.

¹⁰²⁹ İbn Hacer, *Mu'cemü'l-Muesses*, 2/394.

¹⁰³⁰ İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, 34/295; 40/89; 53/432.

SONUÇ

Hadislerin Hz. Peygamber zamanından beri yazılıp yazılmadığı ve yazılı kaynakların ilk asırlara kadar dayanıp dayanmadığı gibi hususlar hadis ilminin en çok tartışılan konularından birisi olagelmıştır. Bu konu müslümanların yanısıra müsteşriklerin de ilgisini çekmiştir. Neticede konu ile ilgili birçok görüş ileri sürülmüş ve bu mevzu etrafında çeşitli tartışmalar söz konusu olmuştur. Hadislerin yazılı kaynaklarına dair tartışmalarda pek çok görüş dile getirilmişse de biz klasik hadis tarihimizde ilk asırlar için dile getirilen hıfz, kitabet, tedvin ve tasnif süreçlerinin tamamıyla birbiri ardınca olmasa da gerçekleştiğini ve hadislerin kitaplaşma sürecinin bu aşamalarla birlikte yürütüldüğünü söyleyebiliriz.

Sahâbeden gelen hadislerin çok az bir kısmı hariç büyük bir kısmı yazılmamış ve hadisler sonraki nesillere sözlü olarak aktarılmıştır. Nitekim Hz. Peygamber zamanında bazı gayretli, istekli ve genç sahâbîler kendileri için sahifeler olarak da adlandırılan hadis defterleri oluşturmuşlardır. Hadisler hicrî birinci asrın sonlarından ikinci asrın ortalarına kadar sözlü-yazılı olarak korunmuştur. Hicrî ikinci asrın ortalarında ezberdeki veya bazı defterlerdeki hadisler yazılarak tedvin edilmeye başlanmıştır. Bu dönemin sonlarında ise hadisler tasnif edilmeye başlanmış ve bu durum hicrî dördüncü asrın başlarına kadar devam etmiştir. Hicrî üçüncü asır, hadis tasnifinin altın çağı olarak bilinmektedir. Bu asırda hadis tarihinin en önemli eserleri ortaya çıkmıştır. Bu asırda telif edilen eserlerin bazılarının birçok sebepten günümüze kadar ulaşmadığı görülmektedir. Hicrî üçüncü asırdan sonra dördüncü ve beşinci asırda tasnif edilen ansiklopedik mahiyetteki hadis eserleri veya müstakil hadis kitapları isnâd sisteminin bir gereği olarak önceki asırlarda tasnif edilen eserlere dayanmıştır. Dolayısıyla dördüncü beşinci asırların eserleri aslında bünyelerinde isnâdlarda saklı ikinci ve üçüncü asra ait hatta müellifin kendi zamanına kadarki âlimler tarafından telif ve tasnif edilen hadis kaynaklarından parçalar barındırırlar. İşte İbn Asâkir'in (ö. 571/1176) *Târihu Dimaşk* adlı eseri de bu hazineleri barındıran eserlerden sadece bir tanesidir. Öyle tahmin ediyoruz ki sünnî gelenekte İbn Asâkir'in bu başyapıtı kadar rivâyeti barındıran bir eser yoktur. Rivâyet kitaplarının en hacimlisinin İbn Asâkir'in *Târihu Dimaşk*'ı olduğunu söyleyebiliriz. İbn Asâkir de tıpkı kendi dönemindek diğer âlimler ve selefleri gibi günümüze ulaşmayan eserlerden çokça yararlanmış ve bu hacimli eserini İslâm ilim ve kültür tarihimize kazandırmıştır.

İbn Asâkir küçük yaşlarından itibaren ilimle uğraşmış ve ilim tahsil etmek için Bağdad, Horosan, Kûfe, Mekke ve Medîne gibi o dönemin ilim merkezlerini dolaşmıştır. Bu sırada ilim tahsil etmiş ve bazı eserlerini telif etmeye başlamıştır. Hicrî altıncı asırda yaşamış ve üç devleti gören İbn Asâkir, her zaman iktidar/devlet başkanları tarafından sevilmiş ve onların meclislerinde baş köşede oturmuştur. Şam tarihi olarak bilinen *Târîhu Dimaşk* adlı eserini de o dönem zengîlerin başında bulunan Nûreddîn ez-Zengî'nin isteğiyle yazdığı bilinmektedir. İbn Asâkir'in daha çok tarihçi olarak bilinmesinin sebebi de bu eseridir. Ancak bu eserin aslında sadece bir tarih eseri olmadığını, hadislerle çok yakından bağlantılı olduğunu, içinde geçmiş asırlara dayanan birçok rivâyete yer verdiğini belirtmeliyiz.

Bu çalışmamızın başında genel olarak hadislerin ilk yazılı kaynakları hakkındaki konulara değinilmiş ve tartışılan konulara yer verilmiştir. Hadislerin yazılı kaynaklarının ne zamana dayandığı meselesi hakkındaki konulara sadece İslam âlimlerinin görüşleriyle sınırlı kalmaksızın müsteşriklerin görüşleri de incelenerek yer verilmiştir.

Çalışmamızda İbn Asâkir'in hayatı, ilim hayatına başlaması, ilk tahsili, ilmî yolculukları, hocaları, öğrencileri, yaşadığı çağa genel bakış, hicrî altıncı asırda ilmî, siyasi durum ve eserleri gibi konular ele alınmıştır. Ayrıca eserleri arasında *Târîhu Dimaşk* adlı eseri detaylı bir şekilde tanıtılmaya çalışılmıştır. Eserin nüshaları, muhtasarlari, üzerine yapılan çalışmalar ve kaynaklarından söz edilmiştir. İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*'ta hicrî ikinci asırdan başlayıp hicrî altıncı asra kadar telif edilen eserlerden faydalanmıştır. Bu eserler arasında tarih başta olmak üzere hadis, tefsir ve akaîd gibi ilim dallarına ait birçok kaynaktan istifade etmiştir.

Çalışmamızın en temel konusu üçüncü asra ait hadis kaynakları olmuştur. Çalışmamızda bu asırda telif edilip de günümüze ulaşmayan eserlerin *Târîhu Dimaşk* incelenerek izi sürülmeye çalışılmıştır. Yaptığımız çalışmayla eserde hicrî üçüncü asra ait 168 tane hadis kaynağı tespit edilmiştir. Bunlar üzerinde detaylı durmadan sadece önce bir listesi verilmiştir. Bu eserlerin çoğu günümüze ulaşan ve bilinen eserlerdir. Nitekim İbn Asâkir'in “kütüb-i sitte” olarak bilinen bütün eserlerden çokça faydalandığı da görülmektedir. Kısaca İbn Asâkir günümüzde bilinen ve bilinmeyen birçok eserden yararlanmıştır. Çalışmamızın asıl konusu ve katkı sağlamaya çalıştığı konu hicrî üçüncü asra ait günümüze ulaşmayan hadis kaynakları üzerine olmuştur. Çalışmamızda İbn Asâkir'in hicrî üçüncü asra ait günümüze ulaşmayan 39 hadis eserinden istifade ettiği tespit edilmiş ve

bu eserlerin her biri tek tek ele alınmıştır. Öyle tahmin ediyoruz ki bu eserlerin her biri kendi alanlarında hem hadis tarihi hem de hadis edebiyatı açısından çok büyük bir öneme sahiptir.

Hicrî altıncı asır bazı istisnalar hariç isnâdların terkedildiği bir çağ olmuştur. Dönemin diğer önemli bir ismi Begavî gibi henüz isnâdların tamamen terkedilmediği bir dönemde yaşaması, eserlerini isnâd sistemini kullanarak telif etmesi, isnâd ile hadis eseri tasnif eden son âlimlerden birisi olması İbn Asâkir'i önemli kılan husulardan olmuştur. İbn Asâkir ve özellikle eseri *Târîhu Dimaşk*, “hadislerinin kaynakları” dolayısıyla “isnâd araştırmaları” konusunda önem arz etmektedir ki çalışmamız bu amaca bir nebze olsun katkı sağlamak için hazırlanmıştır. Çalışmamızda tespit ettiğimiz günümüze ulaşmayan eserler üzerinde ayrıntılı olarak durulmuştur. Ayrıca bu eserlerin gerçekten müelliflerine ait olup olmadığı hususu çeşitli kaynaklardan özellikle de tabakât kitaplarından araştırılarak mukayese edilmiştir. Ayrıca bu eserlerin müellifleri hakkında bilgiler verilerek İbn Asâkir'in kendi eserinde onlardan kaç tane metin iktibas ettiği tespit edilmeye çalışılmıştır. Araştırmamız sonucunda, günümüze ulaşmayan eserlerden toplam 22.547 tane rivâyetin nakledildiği görülmüştür.

Son olarak İbn Asâkir'in *Târîhu Dimaşk*'ını daha pek çok açıdan çalışılabilecek bir hazine olarak değerlendirmekteyiz. Bu açıdan çalışmamızın, yapılacak yeni çalışmalara ışık tutacak mâhiyette olmasını temenni etmekteyiz. Çalışmamızda tespit ettiğimiz hicrî üçüncü asra ait rivâyetlerin sadece İbn Asâkir'in rivayeti olarak değil aynı zamanda üçüncü asrın bir ürünü olarak değerlendirilmesi gerektiğini ve üzerinde daha geniş araştırmalara kapı aralayacağını düşünmekteyiz. Özellikle bu eserlerin inşâ-kısmî inşâları ya da bulunması durumunda nüshaları mukayeseli pek çok çalışmaya konu olacaktır ki bu da şüphesiz ilim ve hadis dünyasına pek çok yönden katkı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- Aleksandr Dmitriyeviç, Knış. “Sufizm”. *Bolşaya Rossiyskaya Ensiklopediya*.
- A'zami, Muhammed Mustafa. *İslâm Fıkhı ve Sünnet – Oryantalist Schacht'a Reddiye*. çev. Mustafa Ertürk. İstanbul: İz Yay., 1996.
- _____, *İlk Devir Hadis Edebiyatı*. çev. Hulûsi Yavuz. İstanbul: İz Yay., ty.
- _____, *İslâm Fıkhı ve Sünnet – Oryantalist Schacht'a Reddiye*. çev. Mustafa Ertürk. İstanbul: İz Yay., 1996.
- Aba, Veli. “Mütekaddimûn Dönemi Hadis Usûlü Eserlerinin Mukâyesesi”. *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 2/4, (2013).
- Abdülhâdî, Yusuf b. el-Hasan. *Cem'ü'l-Cuyûş ve'd-Desâkir Alâ İbn Asâkir*. Medine: 2007.
- Abdülhâlık, Abdulğani. *Hücceyyetü's-sünne*. çev. Dilaver Selvi. *Sünnetin Delil Oluşu*. İstanbul: Şûle Yay., 1996.
- Adıgüzel, Adnan. “XII. Yüzyıl Sonlarında Eyyûbîler-Muvahhidler Devleti İlişkileri”. *The Journal of International Lingual. Social and Educational Sciences*. 3/2, (2017).
- Ağırman, Cemal. “Hadis Edebiyatının İntikal Safhaları ve Kitâbet Meselesi”. *Cumhuriyet Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*. 5/1, (2001).
- Ahmed b. Hanbel. *Müsned*. thk. Şuayb Arnavût. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2007.
- Akarsu, Murat. “Medine Sözleşmesi'nin Anayasallığı”. *Uluslararası İnsan Çalışmaları Dergisi*. 1/2 (2018).
- Akın, Nimetullah. “Hadislerin Yazılı Kaydı ve Literatür Esaslı Bir Disiplin Olma Süreci: A. Sprenger, I. Goldziher ve G. Schoeler'in Yaklaşımları”. *Hadis Tetkikleri Dergisi*. 6/1, (2008).
- Aksoy, Abdulvahap. *İbn Asâkir'in Hayatı ve Tarihi Medineti Dimaşk Adli Eserinde Hadis Kullanma Yöntemi*. Şirnak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı. Yüksek Lisans Tezi 2018.
- Aksoy, Muammer. *Hasan el-Basrî ve Hadis İlmindeki Yeri*. Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı. Yüksek Lisans Tezi 2016.
- Aktanov, Nursadyk. *Karahanlılar Döneminde Hadis: Hicrî IV-VI. Asırlar*. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Hadis Bilim Dalı. İstanbul: Doktora Tezi 2009.
- Aktepe, İshak Emin. *Hadis İlmine Giriş*. İstanbul: Rağbet Yay., 2018.
- Akyüz, Ali. *Kyanak Tetkiki Açısından Abdürrezzâk – Buhârî İlişkisi Üzerine Bir Mukâyes*. İstanbul: MÜİFV Yay., 1997.

- _____, “*Said b. Mansûr’ın Musannef’inin Yeniden İnşâsı*”. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tefsir-Hadis Bölümü Hadis Ana Bilim Dalı. İstanbul: Doktora tezi 1992.
- Albayrak, Ali. *Buhârî Sonrası el-Câmi’u’s-Sahîh Nûsha Farklılıklar, Hatalar, Tashihler*. İstanbul: MÜİF Yay., 2018.
- Alptekin, Coşkun. *Dımaşk Atabeliği (Toğ-Teğnililer)*. İstanbul: MÜ Yay., 1985.
- Altıkulaç, Tayyar. “Hişâm b. Ammâr”. *DİA*. İstanbul: TDV Yay., 1998.
- _____, *Günümüze Ulaşan Mesâhif-i Kadîme*. İstanbul: İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi, 2015.
- Altıntaş, Hayrani. *Tasavvuf Tarihi*. Ankara: AÜİF Yay., 1986.
- Amrevî, Muhibbuddin Ebi Said Ömer b. Ğarame. *Mukaddimetü Târîhu Dımaşk*. Beyrut: Darü’l-Fikr, 1995.
- Artıkbaev, Kudrat. *Rus Oryantalistlerin Hadis ve Siyer Çalışmaları*. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Hadis Anabilim Dalı. Basılmamış doktora tezi, 2010.
- Avcı, Casım. “Târîhu Bağdâd”. *DİA*. İstanbul: TDV Yay., 2011.
- Avcı, Seyit. “Tâbiîn Neslinin Hadis İlmindeki Yeri”. *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 20/20 (2005).
- Ay, Mahmut. “Mu’tezilizm’den Arta Kalan Mu’tezile”. *Kelam Araştırmaları*. 9/1 (2011).
- Aybakan, Bilal. “Şâfiî Mezhebi”. *DİA*. İstanbul: TDV Yay., 2010, 38/239.
- Aydın, Mehmet Akif. “Anayasa”. *DİA*. İstanbul: TDV Yay., 1991.
- Aydınlı, Abdullah. “Sahîfe”. *DİA*. İstanbul: TDV Yay., 2008.
- _____, *Hadis Istılahları Sözlüğü*. İstanbul: TİMAŞ, 1987.
- Bağcı, H. Musa. *Hadis Tarihi ve Metodolojisi*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2012.
- Bağdâdî, Hatîb. *el-Câmi’ li-Ahlâki’r-Râvi ve Edebü’s-Sâmi’*. thk. Mahmûd Tahhân. Riyad: Mektebetü’l-Maarif, 2009.
- _____, *Takyîdu’l-İlm*. thk. Said Abdulgaffâr Ali. Kahire: Dârü’l-istikâme, 2008.
- _____, *Târîhu Bağdâd*. thk. Beşşâr Avvâd Ma’rûf. Beyrut: Dârü’l-Garabi’l-İslâmiyye, 2002.
- Bağdâdî, İsmail Paşa. *Hediyyetü’l-Ârifîn*. Lübnan: Dârü İhyâi’t-Türâsi’l-Arabiyye, 1955.
- Bakan, Tevhit. “Çağdaş Şiî Bilginlere Göre Hadislerin Yazılması”. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 26, Erzurum, (2006).

- Belâzûrî. *Futûhü'l-Buldân*. Beyrut: Şirketü Tübi'al-Kütübi'l-Arabiyye, 1901.
- Bardakoğlu, Ali. "İbn Rüşd". *DİA*. İstanbul: TDV Yay., 1999.
- Bedevî, A. Ahmed. *el-Hayatü'l-Akliyye fî Asri'l-Hurûb es-Salibiyye bi Mısır ve's-Şam*. Kahire: mektebetü'l-Muhtadîn, 1972.
- Baş, Eyüp. "İbn Asâkir ve Târihu Dimeşk'i Üzerine". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 39/1, (Ankara 1999).
- Başaran, Selman. "el-Cerh ve't-Ta'dîl". *DİA*. İstanbul: TDV Yay., 1993.
- Bezer, Gülay Öğün. "Tuğteginliler". *DİA*. İstanbul: TDV Yay., 2012.
- Bilgin, Mustafa. "Ahmed b. Muhammed b. Mesrûk". *DİA*. İstanbul: TDV Yay., 1989.
- Bilmen, Ö. N. *Büyük Tefsir Tarihi -Tabâkatü'l-Müfessirîn*. İstanbul: Ravza Yay., 1973.
- Bloom, Jonathan M. çev. Zülal Kılıç. *Kâğıda İşlenen Uygarlık- Kâğıdın Tarihi ve İslam Dünyasına Etkisi*. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2003.
- Bozkurt, Nebi. "Dârü'l-Hadîs". *DİA*. İstanbul: TDV Yay., 1993.
- Bozyiğit, Ahmet. "Gazâlî'nin Te'vil Anlayışının Neresindeyiz? (Eleştirel Bir Yaklaşım)". *Journal of Islamic Research*. 30/1, (2019).
- Buhârî, Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhim b. Mugîra. *el-Câmi'u's-Sahîh*. nşr. Mâhir Yasin Fahl. Riyad: Dârü İbn Ceyziyye, 1440/2019.
- Bulut, Ali. "Kur'an Filolojisine Dair İbn Abbâs'a Nisbet Edilen Üç Eser". *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 20/20-21 (2005).
- Cerrâhoğlu, İsmail. "Tefsir ve Hadis Kitabetine Karşı Peygamber ve Sahâbenin Durumu". *AÜİF. Dergisi*. 9 (1961).
- _____, "Tefsirde Ata b. Ebi Rabah ve İbn Abbas'dan Rivayet Ettiği Garibu'l-Kur'anı". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 22/01 (1978).
- Çakan, İsmail L. *Hadis Edebiyatı*. İstanbul: MÜİF Yay., 1985.
- _____, Muhammed Eroğlu. "Abdullah b. Abbas". *DİA*. İstanbul: TDV Yay., 1988.
- Çeker, Orhan. "Bekkâr b. Kuteybe". *DİA*. İstanbul: TDV Yay., 1992.
- Çetin, Nihat M. "Arap". *DİA*. İstanbul: TDV Yay., 1991.
- Dârekutnî, Ebü'l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed. *el-Mu'telif ve'l-Muhtalif*. thk. Muvafik b. Abdillâh b. Abdülkâdir. Beyrut: Dârü'l-Garabi'l-İslâmî, 1986.
- _____, *İlel*. thk. Mahfûzürrahmân Zaynullah Selefî. Riyad: Dârü't-Tayyiba, 1985.
- Deniz, Rahime. "Üçüncü Haçlı Seferi Sırasında Antakya Haçlı Prensliği (1189-1192)". *Bellek Uluslararası Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi*. 2/1 (2020).

- Dilek, Mehmet. “Hadis Tarihi”. *Hadis El Kitabı*. ed. Zişan Türçan. Ankara: Grafiker, 2016.
- Düzenli, Muhittin ve Gökçe, Ferhat. *Hadis Usûlü*. Bişkek: Megamediya, 2018.
- Ebû Gudde, Abdulfettâh. *Hadis İlminde Cerh ve Ta’dil*. çev. Harun Reşit Demirel. 2. Baskı, Ankara: Takdim, 2019.
- Ebû Zehv, Muhammed Muhammed. *Hadîs ve’l-Muhaddisûn ve İnâyetü’l-Ummeti’l-İslâmiyyeti bi’s-Sunneti’n-Nebeviyyeti*. Riyad: Riyasatü’l-Âmmatü’l-İdâratü’l-Buhûsi’l-İlmiyyeti ve’l-İftâ’i ve’d-Da’vati, 1984.
- ed-Da’canî, Tallâl b. Saûd. *Mevâridü İbn Asâkir fî Tarihi Dimaşk*. Medine: el-Câmiatü’l-İslâmiyye, 1425/2004.
- el-Hâfız, Muhammed Mutî’. *el-Hâfız İbn Asâkir Muhaddisü’s-Şâm ve Muerrihuha’l-Kebîr*. Dimaşk: Dârü’l-Kalam, 2003.
- el-İrâkî, Zeynüddîn b. Abdürrahmân b. Ebî Bekr b. İbrahim. *el-Mugnî an Hamile’l-Esfârî fî’l-Esfâr*. Lübnân: Dârü İbn Hazm, 2005.
- el-Umerî, Ekrem Ziyâ. *Mevâridü Hatîb el-Bağdâdî fî Târihi Bağdâd*. Riyad: Dârü Tayyibe, 1985.
- Elisseeff, Nikita. “İbn Asakır”. *The Encyclopaedia of Islam, New Edition*. Leiden: 1986.
- Elik, Hasan. “İbn Âişe, Ubeydullah b. Muhammed”. *DİA*. İstanbul: TDV Yay., 1999.
- Eren, Mehmet. “Hadis Edebiyatında Mu’ce-Meşyaha Türü Kitaplar”. *NEÜİF Dergisi*. 20/20 (2005).
- _____, “Kadınların Hadis İlmine Katkıları”. *AÜİFD*. 44/1 (2003).
- Erul, Bünyamin. “Hicri II. Asırda Rivayet Üslubu (II) Rivayet Açısından Ma’mer b. Raşid’in (ö.153) el-Cami’i”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 43/1, (2002).
- _____, “Samüre b. Cündeb”. *DİA*. İstanbul: TDV Yay., 2009.
- _____, “Varaka b. Nevfel”. *DİA*. İstanbul: TDV Yay., 2012.
- _____, *Hadis Tetkikleri Eleştirel Bir Yaklaşım*. Ankara: OTTO Yay., 2016.
- _____, “Zeyd b. Sâbit”. *DİA*. İstanbul: TDV Yay., 2013.
- Eserî, Ekrem b. Muhammed Ziyâde el-Fâlûcî. *el-Mu’cemü’s-Sağîr li Ruvâti’l-İmâm İbn Cerîr et-Tabârî*. Kahire: Dârü İbn Affân, ts.
- es-Sıbâî, Mustafa. *es-Sünne ve Mekânetuhâ fî’t-Teşrî’i’l-İslâmiyye*. Beyrut:el-Maktabü’l-İslâmiyye, 2000.
- Fayda, Mustafa. “Tarih”. *DİA*. İstanbul: TDV Yay., 2011.
- _____, “İbn Şebbe”. *DİA*. İstanbul: TDV Yay., 1999.

- Goldziher, İgnaz. *İslam Kültürü Araştırmaları*, 1,2. çev. Cihad Tunç, Mehmed Said Hatiboğlu. Ankara: OTTO Yay., 2019.
- Gökalp, Yusuf. “6/12. Yüzyıl Yemen Zeydi Düşüncesinin Şekillenmesinde Mutezilenin Etkisi”. *Mezhep Araştırmaları*. 7/1 (2014).
- Gökçe, Ferhat. *İsnâdlarda Saklı Eserler*. Ankara: İlâhiyat Yay., 2019.
- _____, “Ali b. Osman el-Ûşî’nin Yaşadığı Dönemde Hadis İlmi”. *Uluslararası Ali b. Osman el-Ûşî Sempozyumu Bildirileri*. ed. Ferhat Gökçe, Bişkek: Türkiye Diyanet Vakfı Oş Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2018.
- Görmez, Mehmet. “Klasik Oryantalizmin Hadis Araştırmalarına Sevk Eden Temel Doğru Faktörler Üzerine”. *İslâmiyât*. 3/1, (2000).
- _____, *Gazâlî’de Sünnet, Hadis ve Yorum*. Ankara: OTTO Yay., 2014.
- _____, *Hadis İlminin Temel Meseleleri*. Ankara: OTTO Yay., 2018.
- Hâcî, Halife Mustafâ b. Abdillâh. *Keşfü’z-Zünûn an Esâmi’l-Kütûbi’l-Fünûn*. thk. Muhammed Şerefî’-d-Dîn. Beyrut: Dârü İhyâi’t-Türâsi’l-Arabiyye, ts.
- Halîlî, Ebû Ya’lâ. *el-İrşâd fî Ma’rifati Ulemâ’i’l-Hadîs*. thk. Muhammed Saîd Ömer İdrîs. Riyâd: Mektebetü’r-Rüşd, 1409.
- Hamevî, Şihâbüddîn Ebi Abdillâh Yâkut b. Abdillâh. *Mu’cemü’l-Buldân*. Beyrut: Dârü’s-Sâdr, 1977.
- Hamevî, Yakût. *Mu’cemü’l-buldân*. Beyrut: Dârü’s-Sâdır, 1977.
- Hamidullah, Muhammed. “Hz. Peygamber Zamanında Hadisin Tedvini”. çev. Nafiz Danışman. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 04/03 (1955).
- _____, “Hz. Peygamber’in Altı Orijinal Diplomatik Mektubu”. çev. Mehmet Yazgan. İstanbul: Beyan Yay., 1990.
- _____, *Hemmâm ibn Münebbih’in Safîfesi*. çev. Talât Koçyiğit. Ankara: AÜİF. Yay., 1967.
- _____, *Mecmuatü Vesâikü’s-Siyasiyye*. Beyrut: Dârü’n-Nafâ’is, 1985.
- Hasûne, Mâzin Kâmil. *Kitâb Şir’atü’l-İslâm Tahkikan ve Dirasa*. Gazze: Maktabatü’l-Câmi’ati’l-İslâmiyye bi Gazze, 2002.
- Hatiboğlu, İbrahim. “İbn Ebi’-d-Dünyâ”. *DİA*. İstanbul: TDV Yay., 1999.
- _____, “Mesâbîhu’s-Sünne”. *DİA*. Ankara: TDV Yay., 2004.
- _____, “Osmanlı Aydınlarınca Dozy’nin *Tarîh-i İslâmiyyet*’ine Yöneltilen Tenkitler”. *İslâm Araştırmaları Dergisi*. 3. (1999).
- Hatiboğlu, Mehmed Said. “Batıdaki Hadis Çalışmaları Üzerine”. *Uluslararası I. İslâm Araştırmaları Sempozyumu*. İzmir: 1985.

- _____, *Kültürel Mirasımızı Tenkid Zarureti*. 5. Baskı Ankara: OTTO Yay., 2017.
- Hattâbî, Ebû Süleymân. *Me'âlimü's-sünen*. Haleb: Matbûatü'l-ilmiyye, 1934.
- Hoşab, Fahri. "Sahâbî Sahîfelerinin Lâfzen Rivâyet Açısından Değeri". *Hadis Tetkikleri Dergisi (HTD)*. 16/2, (2018).
- Işık, Abdülcelil. "Haleb Atabeyi Nûreddîn Mahmûd Dönemindeki Medrese Eğitime Bir Bakış". *Gaziantep University Journal of Social Sciences*. 19/3 (2020).
- İbn Abdülhâdî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed. *Tabakâtü Ulemâ'i'l-Hadîs*. thk. Ekrem el-Bûşî ve İbrahîm ez-Zeyyik. Beyrut: Muessesetü'r-Risâle li't-Tibâ'ati ve'n-Neşri ve't-Tevzî', 1996.
- İbn Asâkir, Ebü'l Kâsım Ali b. Ebi Muhammed b. Hasan b. Hibetullah b. Abdillâh b. Hüseyin. *el-Erba'ün'el-Buldâniyye*. thk. Abdulhâc Muhammed el-Harîrî. Dimaşk: el-Mektebetü'l İslâmiyye, 1993.
- _____, *Mu'cemü's-Suyûh*. thk. Vefa Takyu'd-Dîn. Dimaşk: Dârü'l-Başâir, 1421.
- _____, *Târîhu Medineti Dimaşk ve Zikru Fadliha ve Tesmiyetü Men Hallehâ Mine'l-Emâsil ev İctâze Bi-Nevâhîhâ Min Vâridihâ ve Ehlihâ*. thk. Muhibbü'd-Dîn Ebî Said Ömer b. Ğarame el-Amrevî. Beyrut: Darü'l-Fikr, 1995.
- _____, *Zemmü man lâ y'malü bi'ilmihî*. thk. Umar Abdü'l-Mün'im es-Sâlîm. Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1416.
- İbn Cevizye, Abdurrahman b. Ali. *Câmi'ü'l-Mesânid*. thk. Ali Hüseyin el-Bâb. Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd, 2005.
- İbn Ebî Garaze. *Cüz'ün fîhi Müsned Abis el-Gıffârî ve Cemâ'atü mine's-Sahâbe*. thk. Gâlib b. Muhammed Ebü'l-Kâsım el-Hâmidî. Riyâd: Dârü'l-Vatan, 1998.
- İbn Ebî Hâtîm er-Râzî, Ebû Muhammed b. Abdürrahmân b. Muhammed b. İdrîs b. el-Münzir et-Temîmî. *Cerh ve Ta'dîl*. Beyrut: Dârü İhyâ'i't-Türâsi'l-Arabiyye, 1952.
- İbn Ebî Ya'lâ, Ebü'l-Huseyn. *Tabakâtü'l-Hanâbile*. thk. Muhammed Hâmid. Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, ts.
- İbn Hacer, el-Askalânî. *el-Mu'cemü'l-Mufehris*. thk. Muhammed Şakûr el-Miyâdinî. Beyrut: Muessesetü'r-Risâle, 1998.
- _____, *Fethü'l-Bârî fî Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*. thk. Abdulkâdir Şeybe el-Hamd. Riyad: y.y., 2001.
- _____, *el-Mu'cemü'l-Muesses li'l-Mucemi'l-Mufefris*. thk. Yusuf Abdürrahmân el-Mara'salî. Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1992.
- _____, *el-Mu'cemü'l-Mufehris*, thk. Yusuf Abdürrahmân el-Mara'salî, (Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1992).
- _____, *Takrîbü't-Tehzîb*. thk. Muhammed Avvâme. Suriye: Dârü'r-Rüşd, 1986.

- _____, *Tehzîbü't-Tehzîb*. Hindistan: Dâiratü'l-Ma'ârifî'n-Nizâmiyye, 1326.
- İbn Haldûn, Abdurrahman b. Muhammed el-Mağribî. *Mukaddime*. nşr. Abdüsselâm eş-Şedâdî. By.: Darü'l-Bayda, 2005.
- İbn Halfûn, Ebû Bekr Muhammed b. İsmâil. *el-Mu'lim bi's-Şuyûhi Buhârî ve Müslim*. thk. Ebû Abdurrahmân Âdil b. Sa'd. Beyrût: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.
- İbn Hallikân, Ebi'l-Abbâs Şamsü'd-Dîn Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr. *Vefayâtü'l-A'ya'ân ve Enbâi'z-Zamân*. thk. İhsân Abbâs. Beyrut: Dârü's-Sadr, 1972.
- _____, *Vefeyâtü'l-A'yân ve Enbâü Ebnâi'z-Zemân*. thk. Muhammed Muhiddin Abdülhamid Kahire: Mektebetü'n-Nahdati'l-Misriyye, 1948.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed. *Sikât*. Haydarabad: Meclisü Dâiratü'l-Ma'arifü'l-Osmâniyye, 1973.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Abdülmelik. *es-Sîratü'n-Nebeviyye*. Beyrut: Darü İhyâ'üt-Turasi'l-Arabiyye, 1997.
- İbn Kayserânî, Muhammed b. Tâhir el-Makdîsi. *Şurûtu Eimmeti's-Sitte Buhârî, Müslim Ebi Dâvûd, Tirmizî, Nesâi İbn Mâce*. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1984.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Ferâ. *el-Bidâye ve'n-Nihâye*. thk. Ali Şîrî. Lübnan: Dârü İhyâi't-Türâsi'l-Arabiyye, 1988.
- _____, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*. Beyrut: Mektebetü'l-Meârif, 1991.
- İbn Kuteybe. *Te'vîlu Mutelifi'l-Hadîs*. çev. M. Hayri Kırbasoğlu. *Hadis Müdafaası*. Ankara: OTTO Yay., 2017.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd. *Sünen*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. B.y.: Dârü İhyâ'i Kütübi'l-Arabiyye, 2009.
- İbn Manzûr, Ebü'l-Fadl Cemâlliddin Muhammed b. Bekr. *Lisânü'l-Arab*. Beyrut: y.y. 1414/1994.
- İbn Mulkin, Siracüddin Ebû Hafs Ömer b. Ali b. Ahmed eş-Şâfiî. *Tabakâtü'l-Evliyâ*. thk. Nûreddîn Şerîbe. Kahire: Mektebetü'l-Hânaciyye, 1994.
- İbn Nedîm, Ebü'l-Ferec Muhammed b. Yakûb b. İshâk. *el-Fihrist*. thk. İbrahim Ramazan. Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1997.
- İbn Recep el-Hanbalî, Zeynuddîn Ebü'l-Ferec Abdurrahmân b. Ahmed. *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhu'l-Buhârî*. thk. Mecdî b. Abdülhâlik eş-Şâfiî. Medine: Maektebetü'l-Gurabâi'l-Eseriyye, 1996.
- İbn Sa'd, Muhammed el-Bağdâdî. *Tabakatü'l-Kübrâ*. thk. Ali Muhammed Umar. Kahire: Maktabatü'l-Hanaciyye, 2006.

- İbnü'l-Cevzî, Ebi'l-Ferec Abdürrahmân b. Ali b. Muhammed. *el-Muntazamü fî Târîhi'l-Mülük ve'l-Umem*. thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ ve Mustafa Abdülkâdir Atâ. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1995.
- İbnü'l-Esîr, İzzuddîn Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed. *el-Kâmil fî't-Târîh*. thk. Ömer Abdissalâm Tedmirî. Lübnan: Dârü'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1997.
- _____, *Üsdü'l-Gâbe fî ma'rifati's-Sahâbe*. Beyrut: Dârü İbn Hazm, 2012.
- İbnü'l-İmâd, Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed. *Şezerâtü'z-Zeheb fî Ahbâri min Zeheb*. thk. Mahmûd el-Arnâvût. Dîmaşk: Dârü İbn Kesîr, 1986.
- İbnü's-Salah, Ebû Amr Osmân b. Müftî. *Ulûmü'l-Hadîs*. thk. Nüreddîn İtr. Dîmaşk: Dârü'l-Fikr, 1998.
- İsfâhânî, Sadruddîn Ebû Tâhir es-Selefi Ahmed b. Muhammed. *Meşihatü's-Şeyh Ebû Abdillâh er-Râzî*. sad. Hâtim b. Ârif el-Avnî. Riyad: Dârü'l-Hicra, 1994.
- İslamoğlu, Abdülmecit. *Dâvûd-ı Halvetî ve Gülşen-i Tevhîd'i*. Bolu: Bolu Belediyesi Bolu Araştırmaları Merkezi Yayınları, 2013.
- İşler, Emrullah. "Tashîf". *DİA*. İstanbul: TDV Yay., 2011.
- Kâdî İyâz, Ebü'l-Fadl İyâz b. Musa el-Endülüsi. *Kitâbü'l-İlmâ İlâ Ma'rifeti Usûli'r-Rivâyet ve Takyîdi's-Semâ'*. thk. Seyyid Ahmed Sakar. Kahire: Dârü't-Türâs, 1970.
- _____, *Tertîbü'l-medârik ve Takrîbü'l-Mesâlik*. thk. Abdülkâdir es-Sehrâvî. Mağrib: Matba'atü Fidâla, 1970)
- Kalaç, Rıdvan. "Bir Hadis İhtisas Kurumu Olarak Nûriyye ve Eşrefiyye Dârülhadisi". *Türkiye Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*. 9 (2020).
- Kanarya, Bayram. "Kırk Hadis/Erbaûn Edebiyatının Rivayetlerdeki Dayanakları ve İbn Asâkir'in *el-Erbaûne'l-Buldaniyye* İsimli Eseri". *Usûl İslâm Araştırmaları*. 28/28, (2017).
- Kandemir, M. Yaşar. "el-Cem' Beyne's-Sahîhayn". *DİA*. İstanbul: TDV Yay., 1993.
- _____, "Ebû Nuaym, Fazl b. Dükeyn". *DİA*. İstanbul: TDV Yay., 1994.
- _____, "Ebû Zûr'a ed-Dîmaşkî". *DİA*. İstanbul: TDV Yay., 1994.
- _____, "Kırk Hadis". *DİA*. Ankara: TDV Yay., 2002.
- _____, "Kütüb-i Sitte". *DİA*. Ankara: TDV Yay., 2003.
- _____, "Sahîhayn". *DİA*. İstanbul: TDV Yay., 2008.
- _____, "Abdullah b. Amr b. Âs". *DİA*. İstanbul: TDV Yay., 1988.
- _____, "Abdullah b. Amr b. Âs". *DİA*. İstanbul: TDV Yay., 1988.
- _____, "Ali". *DİA*. İstanbul: TDV Yay., 1989.

- _____, “Fatıma binti Sa’d el-Hayr”. *DİA*. İstanbul: TDV Yay., 1999.
- Kapar, Mehmet Ali. “Hâtıb b. Ebû Beltea, Hayatı ve Faaliyetleri”. *İSTEM*. 17/33 (2019).
- Kaplan, Doğan. “Ehl-i Beyt’in Gizli İlmi: Hz. Ali’ye Nispet Edilen Kitâb-ı Ali (Sahîfe-Câmia), Cefr ve Mushaf-i Fâtıma Hakkında Bir İnceleme”. *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 30 (2010).
- Kaplan, Mehmet. *Kültür ve Dil*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1982.
- Kara, Seyfullah. *Büyük Selçuklular ve Mezhep Kavgaları*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2009.
- Kaya, Mahmut. “Felsefe”. *DİA*. İstanbul: TDV Yay., 1995.
- Keleş, Ahmet. *Hadis Tarahi ve Usûlü Dersleri*. 1. Baskı Ankara: Fecr Yay., 2017.
- Keskin, Hasan. “Kirmânî Tâcülkurrâ”. *DİA*. Ankara: TDV Yay, 2002.
- Kılıç, Mustafa. “Alim ve Devlet Adamı Olarak Eyyûbî Meliki: el-Melikü’l-Muazzam”. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 10/2, Sivas (2006).
- Kırbaçoğlu, M. Hayri. *Alternatif Hadis Metodolojisi*, 6. Baskı Ankara: OTTO Yay., 2019.
- _____, 7. *İslam Öncesi Arabistan’da Okur-Yazarlık: Yazıtsal Delillere Dair Bir Analiz – The Qur’an In Context (Bağlamı İçinde Kur’an) Özet*. <http://www.hayrikirbasoglu.net/>
- Kızıl, Fatma. “Goldziher’den Schacht’a Oryantalist Literatürde Hadis ve Sunnet: Bir Okulun Yaşayan Geleneği”. *Hadis Tetkikleri Dergisi*. 7/2, (2009).
- _____, “Oryantalistlerin Hadis Literatürü Hakkındaki Görüşleri”. 14.01.2021.
- Koca, Ahmet Nuri. “*Haçlı Seferlerinde Muînüddin Üner ve Şam*”. Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı. Yüksek Lisans Tezi 2019.
- Koca, Ferhat. “Hanbelî Mezhebi”. *DİA*. İstanbul: TDV Yay., 1997.
- Koçinkağ, Mansur. “Zeyd b. Sâbit’in (ö. 45/665) Ferâiz Adlı Eseri ve Ebû’z-Zinâd’ın (ö. 130/748) Şerhi”. *Namık Kemal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. (2018).
- _____, “Written Source of al-Muwatta’: Risâlat al-Farâ’id”. *Tasavvur: Tekirdağ İlahiyat Dergisi*. 6/2 (Aralık 2020).
- Koçkuzu, Ali Osman. “Firyâbî, Muhammed b. Yûsuf”. *DİA*. İstanbul: TDV Yay., 1996.
- Koçyiğit, Talat. *Hadis Tarihi*. 11. Baskı Ankara: TDV Yay., 2018.
- _____, *Hadis Istılahları*. 2. Baskı Ankara: AÜİF Yay. 1985.
- Köse, Saffet. “İbn Abdülhakem, Ebû Abdullah”. *DİA*. İstanbul: TDV Yay., 1999.

- Krımiski, Agafangel Efimoviç. “Suna”. *Entsiklopedičeski Slovar*. Sankt Peterburg: İzdatelskaya Delo Yay., 1901.
- Kuzudişli, Bekir. “Oryantalizm ve Hadisle İlgilenen Bazı Oryantalistler”. *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 7 (2003).
- _____, *Hadis Rivâyetinde Aile İsnadları*. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı. Doktora Tezi 2005.
- _____, *Hadis Tarihi*. 3. Baskı İstanbul: Kayhan Yay., 2019.
- Küçükaşçı, Mustafa Sabri. “Tarih”. *DİA*. İstanbul: TDV Yay., 2011.
- Mahzûmî, Sâdık. *el-Maşıhatü'l-Bağdâdiyye Mevâridü İbn Asâkir*. By.: Müessesetü Adyân li's-Sikâfeti ve'l-Cevâri, 2004.
- Mâlik b. Enes. *Muvatta'*. thk. Muhammed Fuad Abdülbâkî. By.: Dârü İhyâi't-Türâsi'l-Arabiyye, 2018.
- Manas Uulu, Tynchtykbek. “Oryantalistlerin Hadis, Sünnet ve Sahâbe Kavramlarına Yaklaşımları”. *Oş Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İlmi Dergisi*. 24 (2018).
- Mizzî, Cemâlidin Ebü'l-Haccâc Yûsuf. *Tehzîbü'l-Kemâl fî Esmâ'i'r-Ricâl*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1980.
- Moğoltay, Alaüddîn b. Kalîc el-Mısrî. *İkmâlü't-Tehzîb el-Kemâl fî Esmâ'i'r-Ricâl*. thk. Ebû Abdürrahmân Âdil b. Muhammed ve Ebû Muhammed Usame b. İbrahîm. (By.: el-Fârûkî'l-Hadisiyye li't-Tiba'ati ve'n-Neşri, 2001.
- Mustafa S. Küçükaşçı-Cengiz Tomar. “İbn Asâkir, Ebü'l-Kâsım”. *DİA*. İstanbul: TDV Yay., 1999.
- Müslim, b. Haccâc el-Kuşeyrî. *el-Câmi'u's-Sahîh*. nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1991.
- Myrzaibraimov, Samagan. “Hicrî VI. Asırda Hanefî Fıkıhçıları ve Kadıhan”. *Uluslararası Ali b. Osman el-Ûşî Sempozyumu Bildirileri*. ed. Ferhat Gökçe, Bişkek: Türkiye Diyanet Vakfı Oş Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2018.
- Okiç, M. Tayyib. “İslamiyet'te İlk Nüfus Sayımı”. *AÜİF Dergisi*. 7 (1959).
- _____, *İslamiyet'te Kadın Öğretimi*. Ankara: DİB Yay., 1979.
- ONG, J. Walter. *Sözlü ve Yazılı Kültür Sözü'nün Teknolojileşmesi*. çev. Sema Postacıoğlu Banon. İstanbul: Metis Yayınları, 1999.
- Öğüt, Salim. “Evvâî”. *DİA*. İstanbul: TDV Yay., 1995..
- Öngören, Reşat. “Tasavvuf”. *DİA*. İstanbul: TDV Yay., 2011.
- Öngül, Ali. “Burhan Ailesi”. *DİA*. İstanbul: TDV Yay., 1992.
- Özafşar, Mehmet Emin. “Hadîs İlminde Alan Evrilmesi”. *İslâmiyât*. 6/4, (2003).

- _____, *Hadis ilmine giriş*. İstanbul, Dem Yay., 2009.
- _____, *Hadis ve Kültür Yazıları*. 2. Baskı Ankara: OTTO Yay., 2015.
- _____, *Oryantalist Yaklaşımına İtirazlar*. Ankara: OTTO Yay., 1999.
- Özaydın, Abdulkerim. “Nizâmiye Medresesi”. *DİA*. İstanbul: TDV Yay., 2007.
- _____, “Târîhu Medîneti Dîmaşk”. *DİA*. İstanbul: TDV Yay., 2011.
- _____, *Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi (498-511/1105-1118)*. Ankara: TTK Basımevi, 1990.
- Özbay, Murat. “Bilim ve Kültür Aktarıcısı Olarak Yazı”. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları (HÜTAD)*. 2 (Haziran 2005).
- Özdemir, Veysel. “Abdullah b. Amr b. el-As (65/684)’ın Rivayetlerinin Hadis Kaynaklarına Az Sayıda İntikalinin Sebepleri”. *İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 12/2 (2007).
- Özçelik, Fikret. *İbn Ebî Hâtim er-Râzî ve Cerh ve Ta’dîl’deki Metodu*. Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Hadis Bilim Dalı. (Doktora Tezi 2017).
- Özgüdenli, Osman Gazi. *Selçuklular, I: Büyük Selçuklu Devleti Tarihi (1040-1157)*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi Yayınları, 2013.
- Özkan, Mustafa. “Hicrî VI. Yüzyılda İslâm Dünyasında İlmî Durum”. Bışkek: Türkiye Diyanet Vakfı Oş Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2018.
- _____, “Medine Vesikası”. *DİA*. Ankara: TDV Yay., 2019.
- _____, *Medine Vesikası/ Anayasası ve Birlikte Yaşama*, (Ankara: Fecr Yay., 2018).
- Özkan, Halit. “Yahyâ b. Yahyâ el-Minkarî”. *DİA*. İstanbul: TDV Yay., 2013.
- Palabıyık, Hanefî. “Sözlü Tarih/Sözlü Gelenek ve Hadis Kitapları”. *İslâmi İlimler Dergisi*. 3/2 (2008).
- Palabıyık, M. Hanefî. “Cahiliye Dönemi ve İslam’ın İlk Yıllarında Okuma-Yazma Faaliyetleri”. *Atatürk Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*. 27 (Erzurum, 2007).
- Parlak, Nizamettin. “Endülüs’te Kitap Yakma Hâdiseleri”. *İslam Sanat Tarih Edebiyat ve Musikisi Dergisi (İstem)*. 16/32, (Aralık 2018).
- Polat, Selahattin. *Mürsel Hadisler ve Delil Olma Yönünden Değeri*. Ankara: TDV Yay., 1985.
- Rabât, Hâlid. *el-Câmi’ li Ulûmi’l-İmâm Ahmed*. thk. Tûrâs. Mısır: Dârü’l-Fellâh, 2009.
- Rıza, Reşid. *el-Menâr*. Mısır: y.y. 1325.

- Rûdânî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed b. Süleymân. *Sılatü'l-Halaf bi-Mavsûli's-Salef*. thk. Muhammed Haccî. Beyrut: Dârü'l-Garabi'l-İslâmiyye, 1988.
- Sâûd, Abdülaziz. *Ulemâü'l-Hadîs*. Kuveyt: Âfâk li'n-Neşri, 2018.
- Saîd b. Ebî Meryem, Abdullah b. Muhammed b. el-Mısırî. *Mâ esnede Sufyân b. Saîd es-Sevrî* Dımaşk: Zâhiriye Kütüphanesi, 9.
- Said, Edward W. *Oryantalizm Zapadniye Konsetptsii Vostoka*. Rus Diline çev. A. Govorunov. Moskva: Russkiyy Mir, 2006.
- Salih, Subhi. *Hadis İlimleri ve Hadis Istılahları*. çev. M. Yaşar Kandemir. Ankara: DİB Yay., 1981.
- Sandıkçı, S. Kemal. “İbn Asâkir, Ebû Muhammed”. *DİA*. İstanbul: TDV Yay., 1999.
- _____, “Ahmed b. Sâlih et-Taberî”. *DİA*. İstanbul: TDV Yay., 1989.
- _____, “İbn Şeybe”. *DİA*. İstanbul: TDV Yay., 1999.
- Sarîfinî, Takyüddîn. *el-Muntehab min Kitâbi Siyâk li Târîhi Nisâbûr*. thk. Hâlid Haydar. Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1414.
- Schacht, Joseph. “Hadislerin Yeniden Değerlendirilmesi”. çev. İshak Emin Aktepe. *Hadis Tetkikleri Dergisi*. 5/2 (2007).
- Sem'ânî, Abdülkerîm. *Ensâb*. thk. Abdürrahmân b. Yahyâ el-Meallimî el-Yamanî. Haydarabad: Meclisü Dâiratü'l-Ma'arifü'l-Osmâniyye, 1962.
- _____, *Muntehab min Mu'cemi Şuyûhi Sem'ânî*. thk. Muvafik b. Abdillâh b. Abdülkâdir. Riyâd: Dârü'l-Âlamü'l-Kütüb, 1996.
- _____, *Tahbîr fî Mu'cemi'l-Kebîr*. thk. Munîra Nâcî Sâlim. Bağdad: Riâsatü Dîvânü'l-Evkâf, 1975.
- Serjeant, R. B. “The ‘Constitution of Medina’”. *IQ*, 8/1-2 (1964), çev. Murat Çiftkaya. “Sözde Medine Anayasasında Yer Alan Vesikaların Tahlil ve Tercümesi”. *Bilgi ve Hikmet*. 5, (İstanbul 1994).
- Seyyid, Eymen Fuad. “Fâtımîler”. *DİA*. İstanbul: TDV Yay., 1995.
- Sezgin, Fuad. *Târîhu't-Turâsi'l-Arabiyye*. çev. Mahmûd Fahmî Hicâzî. Riyad: Cami'atü'l-İmâm Muhammed b. Su'ûd el-İslâmî, ts.
- _____, *Buhârî'nin Kaynakları*. 8. Baskı Ankara: OTTO Yay., 2019.
- _____, “Hadis Musannefatının Mebdeî ve Ma'mer b. Râşid'in “Câmi'i”. *Türkiyat Mecmuası*. 12, (1955).
- Sıddîkî, M. Zübeyr. *Hadis Edebiyatı Tarihi*. çev. Yusuf Ziya Kavakçı. İstanbul: Yeni Zamanlar Yay., 2004.

- Sönmez, Abidin. *Rasulullah'ın İslam'a Davet Mektupları*. 3. Baskı İstanbul: İnkılab Yay., 2011.
- Sönmez, M. Ali. "İbnu's-Salah'ın Mukaddimesinden Önce Hadis Usûlü Alanındaki Çalışmalar". *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 1/1 (1985).
- Subkî, Taceddîn. *Tabakatü's-Şafiyye*. thk. Mahmûd Muhammed et-Tanâhî ve Abdülfettâh Muhammed el-Hulv. Halep: Dârü İhyâi Kütübî'l-İlmiyye, 1964.
- Sûlî, Ebû Bekr Muhammed b. Yahya. *Edebü'l-Kuttâb*. nşr. Muhammed Behce el-Eserî. Kahire: Maktabatü'l-Arabiyye, 1341.
- Suyûtî, Celâleddîn. *Tabakâtü'l-Huffâz*. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1403.
- Sümer, Faruk. "Selçuklular". *DİA*. İstanbul: TDV Yay., 2009.
- Şahyar, Ataullah. "Bid'at Ehlinden Hadis Rivayeti Kapsamında Mihne Sürecinin Cerh ve Ta'dile Etkisi". *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. (2013), 12/24.
- Şehristânî, Muhammed b. Abdülkerîm b. Ebî Bekr Ahmed. *Milel ve'n-Nihal*. thk. Nasrî Nâdir. Beyrut: Dârü'l-Maşrik, 1986.
- Şerbâsî, Ahmed. *H. Peygamber'den Günümüze Tefsir Ekolleri*. çev. M. Özcan. İstanbul: Özgü Yay., 2010.
- Şeşen, Ramazan. "Eyyübiler". *DİA*. İstanbul: TDV Yay., 1995.
- _____, "Hittîn Savaşı". *DİA*. İstanbul: TDV Yay., 1998.
- _____, "Selahaddîn-i Eyyübi". *DİA*. İstanbul: TDV Yay., 2009.
- _____, *Eyyübîler*, İstanbul: İSAM Yay., 2012.
- Şulul, Kasım. "Hadîsin İlk Yazılı Kaynakları veya Takyîdü'l-İlm Meselesi". *Hadis ve Siyer Araştırmaları*. 1/1 (2015).
- Tartı, Nevzat. *Muhtasar Hadis İlimleri ve Usûlü*. Ankara: OTTO Yay., 2015.
- Tekin, Dilek. "Müslim'in Sahîh'inin Yazılı Kaynakları Üzerine Bazı Tespitler". *Hadis ve Siyer Araştırmaları*. 1/1, (2015).
- Togan, A. Zeki Velidî. *Tarihte Usul*. 3. Baskı, İstanbul: Enderun Yay., 1981.
- Tomar, Gengiz. "Şam". *DİA*. İstanbul: TDV Yay., 2010.
- Toprak, Mehmet Sait. "İslamî Geleneğe "Kitabet" Aleyhtarlığı'nın Yahudî Menşe'i Meselesi". *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 25 (2007).
- _____, *Hadiste Derlemecilik Devrinin Başlaması ve Ūşî'nin Nisâb'ül-Ahbârı*. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Hadis Anabilim Dalı. Doktora Tezi, 2005.

- Tural, Murat. “Hülâgû Han’ın Bağdat’ı İstilası (1258) ve Tahribe Teşvik Meselesi”. *Tarih Okulu Dergisi*. 10/30 (Haziran 2017).
- Turan, Osman. *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2013.
- Tülücü, Süleyman. “Ma’mer b. Müsennâ”. *DİA*. Ankara: TDV Yay., 2003.
- Türcan, Talip. “Joseph Schacht ve İslâm Hukuku”. *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*. 4 (2004).
- Türkistan Coğrafyasında Yetişen Ünlü Din Bilginleri | Türk Tarihi Araştırmaları (Altayli.Net). 25.04.2021.
- Uğur, Mücteba. *Hadis İlimleri Edebiyatı*. Ankara: TDV Yay., 1996.
- Vakîdî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. Vakîd el-Eslemî. *Kitâbü’l-Megâzî*. Beyrut: Âlamü’l-Kütüb, 1984.
- Yardım, Ali. *Hadis 1-2*. İstanbul: Damla Yay., 2012.
- Yavuz, Yusuf Şevki. “Nesefî Ebu’l-Muîn”. *DİA*. İstanbul: TDV Yay., 2006.
- Yıldırım, Ahmet. “İbn Zencûye”. *DİA*. İstanbul: TDV Yay., 1999.
- Yıldırım, Enbiya. *Hadis Problemleri*. 6. Baskı İstanbul: Ensar Yay., 2019.
- Yıldırım, Sedat. *Hicrî V-VII. (M. XI-XIII) YY. ’Da Hadis Çalışmaları ve Ahvâzlı Hadisçiler*. İstanbul: Hiperyayın, 2020.
- Yılmaz, Muhammet. “Hz. Peygamber Dönemi ve Sonrasında Kadın Âlimlerin Hadis İlmine Katkıları (Memlükler Dönemine Kadar)”. *International Journal of Cultural and Social Studies (Int JCSS)*. 2/1, (2016).
- _____, *İbn Hacer’in Hocalar Bağlamında Kadın Hadisçiler*. Ankara: Araştırma Yay., 2008.
- Yiğit, İsmail. “Murâbıtlar”. *DİA*. İstanbul: TDV Yay., 2006.
- Yücel, Ahmet. “Bir Hadis Terimi Olarak Sahafî”. *MÜİFD*. 11/12 (1994).
- _____, “Hadislerin Yazılmasıyla İlgili Rivayetlerin Tenkit ve Değerlendirilmesi”. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 0/16-17 (1999).
- _____, “Kitâbet”. *DİA*. Ankara: TDV Yay., 2002.
- _____, *Hadis Tarihi*. 45. Baskı İstanbul: M.Ü İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2019.
- _____, *Oryantalistlerin Gözüyle İslâm*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2003.

- Zehebî, Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman. *el-Amsâr Zevâtü'l-Âsâr*. thk. Abdülkâdir el-Arnavût. Beyrût: Dârü İbn Kesîr, 1985.
- _____, *el-İber fî Haber man Gaber*. thk. Ebû Hâcir Muhammed es-Sa'id. Beyrût: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1985.
- _____, *el-Kâşif fî ma'rifeti men lahû rivâye fî'l-Kütübi's-Sitte*. thk. Muhammed Avvâme. Cidde: Dârü'l-Kible li's-Sikâfeti'l-İslâmiyye, 1992.
- _____, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*. thk. Şuayb el-Arnavût. Beyrut: Müessesâtü'r-Risâle, 1996.
- _____, *Târîhu'l-İslâm*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. Beyrut: Dârü'l-Garabi'l-İslâmiyye, 2003.
- _____, *Tezkiratü'l-Huffâz*. thk. Abdurahmân b. Yahya el-Muallimî. Haydarabad: Dâiretü'l-Maârifî'l-Osmâniyye, 1374.

